

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Mindaugas BALKUS

**VISUOMENĖS IR VIEŠOSIOS ERDVĖS
LITUANIZAVIMAS KAUNO MIESTE 1918–1940 M.**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05H)

Kaunas, 2017

UDK: 94(474.5)

Ba-245

Mokslo daktaro disertacija rengta 2012–2017 metais Vytauto Didžiojo universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui ir Klaipėdos universitetui 2011 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos švietimo ministro įsakymu nr. V-1124 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Jonas Vaičenonis (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija, 05H)

ISBN 978-609-467-302-3

Turinys

ĮVADAS.....	5
1. LITUANIZAVIMO (NACIONALIZAVIMO) IDĖJŲ IR JŲ RAIŠKOS APŽVALGA.....	21
1.1. Nacionalizavimo idėjos ir jų raiška formuojantis moderniai Lietuvos valstybei	21
1.2. Tautinių mažumų lituanizavimo būdai.....	28
2. LITUANIZAVIMO RAIŠKA TAUTINĖJE GYVENTOJŲ STATISTIKOJE, VIDAUS PASUOSE IR PAVARDĖSE.....	45
2.1. Etnodemografinės Kauno miesto raidos 1918–1940 m. bruožai.....	45
2.2. Vidaus pasų lituanizavimas	51
2.3. Siekis parodyti lietuviškumą: pavardžių lietuvinimas.....	59
3. LIETUVIŲ KALBOS VARTOJIMO ĮTVIRTINIMAS IR SKLAIDA VIEŠOJOJE ERDVĖJE.....	67
3.1. Teisinis lietuvių kalbos statuso įtvirtinimas	67
3.2. Lietuvių kalba valstybinėse įstaigose	69
3.3. Lietuviakalbiai užrašai viešosiose erdvėse	76
3.3.1. Oficialūs valdžios skelbimai.....	76
3.3.2. Kauno gatvėvardžių kalba.....	78
3.3.3. Lietuvių kalba viešosiose iškabose	82
3.3.4. Lietuvių kalba kino teatruose.....	89
3.4. Sakytinė komunikacija lietuvių kalba Kauno viešosiose vietose	92
4. LIETUVIŲ KALBA KAUNO MOKYKLOSE	101
4.1. Lituanizavimas Kauno pradinėse mokyklose.....	101
4.1.1. Tautybių problema	101
4.1.2. Lietuvių kalbos mokymas(is).....	105
4.2. Lituanizavimas Kauno gimnazijose	112
4.2.1. Tautybių problema	112
4.2.2. Lietuvių kalbos mokymas(is).....	115
5. LIETUVIŲ KALBOS ĮTVIRTINIMAS IR SKLAIDA LIETUVOS (VYTAUTO DIDŽIOJO) UNIVERSITETE	131
5.1. Pedagoginis personalas ir lietuvių kalba	131
5.1.1. Dėstymas lietuvių kalba	131
5.1.2. Mokslinių darbų kalba	136
5.2. Studentai ir lietuvių kalba.....	140
5.2.1. Lietuvių kalbos mokymasis	140
5.2.2. Įtampa tarp studentų dėl lietuvių kalbos vartojimo.....	148
6. LIETUVIŲ KALBOS SKLAIDA KAUNO KATALIKŲ BAŽNYČIOSE	154
6.1. Pridėtinių pamaldų kalbos problema XX a. 3-iojo deš. pradžios Kauno katalikų bažnyčiose.....	154
6.2. Pridėtinių pamaldų Kauno katedroje bazilikoje lituanizavimas	157

6.3. Lietuvių siekiai savo kalbą įtvirtinti Kauno bažnyčiose: tautinės nesantaikos proveržis 1923–1924 m.....	159
6.4. Siekis neleisti lenkams veikti viešumoje: 1926 m. rugsėjo 26 d. konfliktas Švč. Trejybės bažnyčioje	167
6.5. Siekis panaikinti lenkiškas pamaldas: tautinė nesantaika Švč. Trejybės bažnyčioje 1937–1938 m.	168
7. LITUANIZAVIMO BŪDAI KAUNO ĮGULOJE IR LIETUVOS ŠAULIŲ SĄJUNGOS KAUNO BŪRIUOSE.....	173
7.1. Lietuvių kalbos mokymas(is) Kauno įguloje	173
7.2. Šaulių vaidmuo Kauno visuomenei lituanizuoti.....	178
IŠVADOS	184
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	188
PRIEDŲ SĄRAŠAS	213
PRIEDAI	214

Įvadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Kauno kaip laikinosios sostinės laikotarpis (1919–1939 m.) Lietuvos istoriografijoje susilaukė daug ir įvairaus pobūdžio mokslinių publikacijų, taip pat ir plačiai visuomenei skirtų tekstų. Kauno tarpukario gyvenimas apžvelgtas įvairiais rakursais: nuo komplikuočių politinio gyvenimo realijų iki kasdienybės įdomybių. Daugumoje publikacijų laikinoji sostinė matoma kaip modernėjantis miestas, kurio viešosios erdvės, infrastruktūra, o ir pati miesto visuomenė įgyja vis daugiau modernių bruožų, lygiuojasi į Vakarų Europos gyvenimo standartus.

1918–1940 m. Kaunas buvo Lietuvos politinio, kultūrinio, dvasinio gyvenimo centras, o kartu su Klaipėda dalijosi ekonominio centro vaidmenį. Mieste telkėsi lietuvių visuomenės elitas, plėtojęs moderniąją lietuvių tautinę kultūrą. Daugumoje darbų apie XX a. 2-ojo deš. pabaigos Kauną pažymima, jog tai buvo daugiatautis miestas, kuriame lietuvių kalba girdėdavosi ne itin dažnai, o lietuvių buvo mažuma. Tekstuose, kuriuose aprašomas Kaunas paskutiniais metais iki pirmosios sovietinės okupacijos, beveik visuotinai tvirtinama, kad jame dominavo lietuvių kultūra, nors mieste gyveno tautinių mažumų bendruomenių (ypač gausi buvo žydų bendruomenė¹).

Iki šiol atlikta keliolika įvairaus pobūdžio tyrimų, kuriuose nagrinėjami tam tikri Kauno miesto lituanizavimo aspektai (žr. istoriografijos apžvalgą), tačiau vis dar nepasirodė išsamių tyrimų, kuriuose Kauno miesto lituanizavimo problematika būtų nagrinėjama kompleksiskai. Dar neišnagrinėta daugelis sudėtingų ir dažnai nevienareikšmių Kauno visuomenės bei viešosios erdvės lituanizavimo aspektų (pvz., lietuvių kalbos mokymas(is) Kauno pradinėse mokyklose, gimnazijose, lietuvių kalbos (sakytinės ir rašytinės) sklaida viešojoje erdvėje, Kauno bažnyčiose ir kt.). Šiame kompleksinio pobūdžio tyrime atskleidžiama, kaip Kaunas buvo lituanizuojamas tiek miesto gyventojų, tiek ir viešosios erdvės atžvilgiu.

Lietuvos miestų „atlietuvinimo“ tema lietuvių tautinio judėjimo veikėjų diskusijoje pradėjo megztis XIX–XX a. sandūroje. *Varpas* ragino lietuvių inteligentus migruoti į miestus.² Anot Tomo Balkelio, „savo pirmųjų miesto patirčių literatūrinėse reprezentacijose patriotai į miestą žiūrėjo kaip į kultūrinio mūšio prieš dominuojančius kitataučius lauką. Miestų atgavimas „iš svetimo elemento“ tapo vienu pagrindinių inteligentijos tikslų. Nuo paskutinio XIX a. dešimtmečio vidurio ji vis intensyviau migravo į miestą. Ši kultūrinė kova vyko tiek idėjų

---

¹ 1938 m. gruodžio 31 d. Kaune gyveno 109 752 gyventojai, iš jų žydų buvo 27 754 (25,3 %). Kauno miesto statistikos biuras, *Kauno miesto statistikos metraštis 1938* (Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1939), 10.

² Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012), 80.

pasaulyje, tiek kuriant naujas socialines ir kultūrinės erdves pačiame mieste.“³ 1913 m. Antanas Smetona rašė, jog „yra svarbu lietuviams įsigalėti Lietuvos miestuose. <...> Jau imame palengvėle įsigyventi Kaune, Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose, bet tuo tarpu ten vis dar neženkliai mūsų gyvybė, vis dar tebesame neįsigyvenę ir lyg kokie įnamiai arba kampininkai. Kol kas trūksta mums organizacijos ir miestietiško praktikos sumanumo. Toliau kova dėl gyvatų turėtų mus pralavinti ir sumiestinti.“⁴ Anot jo, „visa šalis esti įtakoje tos tautos, kuri ima viršų miestuose ir miesteliuose.“⁵ Pasak T. Balkelio, „jauni įvairių politinių įsitikinimų lietuvaičiai, baigę imperijos universitetus, grįžo į gimtąsias gubernijas ieškoti „tėvynės“, visuomenės palaikymo, naujos tapatybės ir siekti viešo pripažinimo. Taip 1904–1914 m. daugiautaučiuose Lietuvos miestuose susiformavo lietuviškasis miestietiškas elementas.“⁶ Iki Pirmojo pasaulinio karo daugumoje Lietuvos miestų susitelkė lietuvių inteligentų branduoliai. Jie, vykdydami aktyvią kultūrinę ir šviečiamąją veiklą, vis daugiau tautiškai neapsisprendusių ar dvejojančių asmenų paskatino tapatintis su modernia lietuvių tauta.

1918 m. sukurtoje (atkurtoje) Lietuvos valstybėje politinę valdžią įgiję lietuviai ėmėsi įgyvendinti savo viziją – sukurti lietuvišką Lietuvą, t. y. lituanizuoti Lietuvos visuomenę ir viešąją erdvę. Tam reikėjo nacionalizuoti krašto visuomenę. Siekta „atlietuvininti nutautėjusius lietuvius“ ir tautines mažumas priversti būti lojalias, t. y. sutikti su lietuvių dominavimu valstybėje ir gerbti tautinę lietuvių kultūrą. Lietuvių kalbą, kuri pirmą kartą istorijoje tapo valstybine kalba⁷, imta diegti tiek viešosiose erdvėse (gatvių pavadinimų lentelėse, iškabose, kino filmų titruose ir kt.), tiek ir visuomenės gyvenime (mokant pradinių mokyklų, gimnazijų moksleivius lietuvių kalbos, pridėtinėse pamaldose⁸ lietuvių kalba bažnyčiose ir kt.).

Nepriklausomybės pradžioje lietuviai nei demografiškai, nei kultūriškai neužėmė tvirtų pozicijų šalies miestuose. Anot Zigmo Zinkevičiaus, tuomet Lietuvos miestai buvo „perdėm nelietuviški“.⁹ Anuomet Lietuvoje pasigirdavo raginimų lietuviams aktyviau keltis gyventi į miestus. Antai 1921 m. Trimite rašyta, kad „visuose beveik mūsų didesniuose miestuose vyrąja nelietuviškas elementas. O mūsų lietuviai, užuot kraustęsi į savus miestus, baldojasi po visą pasaulį. Jeigu pas mus taip ir toliau tęsis, tai mūsų miestuose ir toliau viešpataus svetima daugumai Lietuvos gyventojų dvasia, svetima kultūra.“¹⁰ Miestų nelietuviškumo problemą matė ir Juozas Keliuotis. Jis teigė, kad: „mūsų miestai, būdami nelietuviški, dūsina lietuvišką kultūrą. <...> O

³ Ibid., 111–112.

⁴ V. [Antanas Smetona], „Mums svarbu Lietuvos miestai“, *Viltis*, spalio 27 (lapkričio 9) (1913), 1.

⁵ *Antano Smetonos Didžiosios Mintys*, Sutvarkė ir įvadą parašė P. Meškauskas, I dalis (Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1935), 67.

⁶ Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, 20.

⁷ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, T. 5 (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992), 213.

⁸ Bažnytinių apeigų dalis, kuri atliekama ne lotynų kalba, bet *lingua vernacula*, t. y. Evangelijos skaitymas, pamokslų sakymas, giesmių giedojimas ir pan.

⁹ Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija...*, 220.

¹⁰ „Eikime gyventi į miestus“, *Trimitas* 4 (1921), 3–5.

miestų prestižas kaime yra didelis. Todėl jie demoralizuoja ir mūsų kaimą, jame skleidami nepasitikėjimą lietuviška kūryba ir propaguodami pigų internacionalizmą. <...> Tad reikia gyvai rūpintis mūsų miestų <...> sulietuvinimo klausimu.“¹¹ Miestai buvo suvokiami kaip kultūrinės galios centrai (ir ne tik), kurių kontrolė lietuviams buvo būtina, norint įgyti visapusį dominavimą Lietuvos valstybėje. Pasak Vasilijaus Safronovo, lietuvių įsitvirtinimo Lietuvos miestuose procesą galima vadinti „miestų nacionalizavimu“, kuris reiškia ne tik kiekybinį tam tikros tautinės grupės narių skaičiaus didėjimą mieste, bet ir „pastangas įvairiais būdais tame mieste įsigalėti, įsigalėjimą suprantant kaip pretenzijas ne tik į politinį, bet ir į ekonominį bei simbolinį dominavimą. Šis procesas nelaikytinas kažkuo specifiskai lietuvišku – jis reikėsi platesniame regione. Dėl daugiakultūrės miestų specifikos tame regione jų nacionalizavimas beveik visais atvejais reikšdavo daugiakultūrio miesto transformavimą į „savąjį“ miestą, esą priklausantį vienai nacijai.“¹²

Lietuvių tautinio atgimimo veikėjų projektuose Vilnius buvo matomas kaip Lietuvos sostinė. Tai turėjo byloti, jog moderni Lietuva sieja save su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir jos istoriniu paveldu. Tačiau dėl komplikuoūtų istorinių aplinkybių, visų pirma dėl konflikto su Lenkija, 1919–1939 m. Vilnius *de facto* nebuvo Lietuvos sostinė. Vis dėlto visose nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos Konstitucijose (1922, 1928, 1938 m.) buvo deklaruojama, kad valstybės sostinė – Vilnius, tačiau *de facto* valstybės sostinė buvo Kaunas. Buvimas laikinąja sostine truko daugiau negu 20 metų, per kuriuos Kauno sociokultūrinis veidas pasikeitė neatpažįstamai.

Tyrimo problema. 1919 m. Kaunui tapus Lietuvos valstybės laikinąja sostine, miesto lituanizavimas (tuometėje lietuvių retorikoje dažnai vartotas terminas atlietuvinimas) tapo vienu iš esminių valstybinės valdžios, savivaldos (lietuvių atstovų joje) ir įvairių lietuvių visuomenininkų (ypač dešinėsios pakraipos) tikslų, siekiančių įtvirtinti modernios lietuvių kultūros (ir kalbos) dominavimą pagrindiniame valstybės mieste. Nagrinėjant Kauno miesto gyventojų ir viešosios erdvės lituanizavimo problematiką, galima kelti šiuos klausimus: koks buvo ideologinis Kauno miesto lituanizavimo pagrindas? Kaip Kauno lietuvišumas atsispindėjo gyventojų tautinės sudėties statistikoje, vidaus pasų įrašuose? Koks buvo kauniečių aktyvumas pavardžių lietuvinimo iniciatyvoje? Kaip buvo įtvirtinamas lietuvių kalbos vartojimas valstybinėse įstaigose? Kaip buvo vykdoma lietuvių kalbos sklaida ir įtvirtinimas viešuosiuose užrašuose (gatvių pavadinimų lentelėse, įstaigų iškabose, oficialiuose skelbimuose, kino filmų titruose ir kt.)? Kaip lietuvių kalba plėtojosi žodinėje komunikacijoje viešojoje erdvėje? Kaip vyko ir su kokiomis problemomis susidūrė lietuvių kalbos mokymas(is) Kauno pradinėse mokyklose bei gimnazijose? Kaip buvo įtvirtinta lietuvių

---

¹¹ „Mūsų miestų ir praktiškųjų profesijų sulietuvinimo klausimas“, *Naujoji Romuva* 152 (1933), 952.

¹² Vasilijus Safronovas, „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (36) (2015), 34.

kalba mokslo ir studijų procesuose Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete? Kaip vyko ir su kokiomis problemomis susidūrė lietuvių kalbos sklaida pridėtinėse pamaldose Kauno katalikų bažnyčiose? Kokią reikšmę lietuvių kalbos sklaidai Kaune turėjo mieste dislokuoti Lietuvos kariuomenės daliniai ir Lietuvos šaulių sąjungos vienetai? Atsakant į šiuos probleminius klausimus, galima susidaryti išsamų vaizdą, kaip moderni lietuvių tautinė tapatybė ir lietuvių kalba plito ir įsitvirtino Kaune, kaip daugiatautis bei daugiakultūris miestas nepriklausomybės laikotarpiu tapo sąlyginai¹³ lietuvišku miestu.

Tyrimo objektas. Šiame darbe nagrinėjama, kaip moderni lietuvių tautinė tapatybė ir jos svarbiausias bruožas – lietuvių kalba – buvo skleidžiami Kauno visuomenėje bei viešojoje erdvėje. Šią sklaidą vykdžiusios valstybės, savivaldybių institucijos, visuomeninės organizacijos siekė įtvirtinti modernios lietuvių tautinės kultūros ir tapatybės dominavimą Lietuvoje, nacionalizuoti arba „sutautinti“ valstybę. Viešąją erdvę laikoma visuomeninė komunikacinė terpė, kurioje vyksta informacijos apytaka sakytine (pvz., bendravimas valstybinėse įstaigose ir kt.) ir rašytine (pvz., gatvių pavadinimų lentelės, viešos iškabos ir kt.) forma.

Tyrimo tikslas – remiantis archyviniais ir publikuotais šaltiniais, moksline literatūra, išnagrinėti visuomenės ir viešosios erdvės lituanizavimą Kauno mieste 1918–1940 m. Šiam tikslui įgyvendinti keliami **uždaviniai**:

- 1) atskleisti teorines Kauno miesto lituanizavimo prielaidas, jas siejant su modernios tautinės Lietuvos valstybės siekiu nacionalizuoti visuomenę ir viešąją erdvę;
- 2) aptarti etnosocialinius ir etnodemografinius procesus (lietuvių migraciją į Kauną, nelietuvių apsisprendimą vidaus pasuose keisti tautybę į lietuvių, pavardžių (su)(at)lietuvinimą ir kt.), sąlygojusius modernios lietuvių tautinės tapatybės sklaidą Kauno mieste;
- 3) atskleisti lietuvių kalbos įtvirtinimo procesą valstybinėse įstaigose;
- 4) nustatyti, kaip vyko rašytinės lietuvių kalbos (gatvių pavadinimų lentelėse, viešose iškabose, oficialiuose skelbimuose, kino filmų titruose ir kt.) sklaida viešojoje erdvėje;
- 5) aptarti sakinės komunikacijos lietuvių kalba plėtotę viešumoje;
- 6) atskleisti Kauno miesto pradinių mokyklų ir gimnazijų lituanizavimo ypatumus: mokyklų dėstomąją lietuvių kalba tinklo plėtrą, mokinių priėmimo į nelietuviakalbes mokyklas ribojimus bei lietuvių kalbos mokymo(si) pasiekimus;
- 7) išsiaiškinti, kaip buvo įtvirtinta lietuvių kalba mokslo ir studijų procesuose Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete;

---

¹³ 1938 m. gruodžio 31 d. Kaune gyveno 109 752 gyventojai, iš jų: lietuvių 67 392 (61,4 %), žydų 27 754 (25,3 %), lenkų 4 202 (3,8 %), vokiečių 3 671 (3,3 %), rusų 3 588 (3,3 %), kitų tautybių 3 145 (2,9 %). *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 10.

8) išanalizuoti lietuvių kalbos sklaidą pridėtinėse pamaldose Kauno katalikų bažnyčiose;

9) aptarti Kaune dislokuotų Lietuvos kariuomenės dalinių (Kauno įgulos) ir Lietuvos šaulių sąjungos vienetų (Kauno rinktinės Kauno miesto būrių) veiklą mokant karius, šaulius ir kt. lietuvių kalbos, populiarinant jos vartojimą viešumoje.

Tyrimo metodika. Įgyvendinant išsikeltus uždavinius, sisteminant ir analizuojant istoriografijoje ir tirtuose šaltiniuose esančius duomenis, naudotas aprašomasis analitinis, sintezės bei statistinės analizės metodas.

Statistinės analizės metodas naudotas apdorojant Kauno regioniniame valstybės archyve (1997–2016 m. vadinosi Kauno apskrities archyvu) saugomas 1920–1940 m. Kauno miesto gyventojams išduotų vidaus pasų korteles (f. 66 Kauno miesto savivaldybės pasų skyrius). Apskaičiuota, kiek minėtu laikotarpiu atitinkamos tautybės asmenų Kaune gavo vidaus pasus. Taip pat nustatyta, kokiose vietovėse (Kauno apskrities valsčiuose, Lietuvos apskrityse, kitose valstybėse) gimė Kaune pasus gavę asmenys. Apskaičiuota, kiek asmenų Kaune išduotuose vidaus pasuose keitė tautybę. Pažymėtina, kad gauti statistiniai duomenys yra tik apytiksliai. Tarp peržiūrėtų daugiau kaip 91 tūkst. vidaus pasų kortelių rasta mažiausiai 1171 nedatuota vidaus paso kortelė (dauguma jų neįtraukta į statistiką). Daliai nedatuotų pasų kortelių buvo priskirtos numanomos išdavimo datos¹⁴ ir jos įtrauktos į statistinę analizę.

Reikia atkreipti dėmesį, kad vidaus pasų kortelėse, ypač datuotose 1920–1922 m., aptinkama daug gramatinių, korektūros ir kt. klaidų, netikslumų. Nustatyta ne viena dešimtis atvejų, kai to paties asmens vidaus pasų kortelėse skiriasi gimimo vietos, gimimo metų įrašai, taip pat varijuoja pavardės, vardo rašymo forma. Vertinant duomenis, gautus statistiškai apdorojus 1920–1940 m. Kauno mieste išduotų vidaus pasų korteles, būtina pabrėžti, kad minėtu laikotarpiu Kaune gyveno keliolika ar keliasdešimt tūkstančių asmenų, kurie vidaus pasus buvo įgiję ne Kauno mieste. Jų duomenys šioje analizėje neatsispindi. Viena aišku, jog dauguma tokių asmenų buvo atvykėliai iš kitų Lietuvos vietovių. Manytina, kad tarpukariu Kaune vidaus pasus įgiję asmenys sudarė didesnę dalį (bent 2/3) laikinosios sostinės pilnamečių gyventojų.

Statistinis metodas taip pat pritaikytas sisteminant ir analizuojant *Vyriausybės žiniose* (II dalis) pateiktus pavardžių keitimo ir taisymo skelbimus. Pagal juose esančią informaciją nustatytas pavardes (at)(su)lietuvinusių asmenų skaičius, apskaičiuota, kiek šių asmenų buvo kauniečiai.

---

¹⁴ Peržiūrėjęs keliolika tūkstančių vidaus pasų kortelių, tyrimo autorius išsiugdė gebėjimą iš rašysenos ir paso kortelės blanko tipo (popieriaus spalvos ir kt.) nustatyti, maždaug kuriais metais buvo užpildyta vidaus paso kortelė.

Chronologinės ribos. Disertacijos tyrimo chronologinės ribos apima nepriklausomos Lietuvos laikotarpį (1918–1940 m.). Didžiumą šio laiko Kaunas *de facto* buvo Lietuvos Respublikos laikinoji sostinė. Pirmuoju simboliniu Kauno „lietuvėjimo“ atskaitos tašku galima laikyti 1918 m. gruodžio 22 d. Tą dieną miesto teatre vykusį iškilmingą naujai išrinktos miesto tarybos posėdį pradėjo lietuvių frakcijos atstovas Kazimieras Oleka, jis kalbėjo lietuviškai.¹⁵ Šis faktas reikšmingai liudija akivaizdžius lietuvių tautos (ir jos kalbos) statuso pokyčius daugiataučiam mieste. Faktiškai Kaunas laikinąja sostine buvo nuo 1919 m. sausio 2 d. iki 1939 m. spalio 10 d., kada Lietuva vėl atgavo Vilnių (Lietuvos valstybės administracija Vilniuje pradėjo veikti 1939 m. spalio 28 d.). Tačiau pažymėtina, kad iki pat 1940 m. birželio mėn. (o ir prasidėjus sovietinei okupacijai) Kaune rezidavo pagrindinės valstybės institucijos: valstybės Prezidentas, Seimas ir Vyriausybė. Chronologinių tyrimo ribų pabaiga laikytina 1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi pirmoji sovietinė okupacija. Jos metu vykdyta politika ėmė pakirsti lietuvių, kaip dominuojančios tautos, vaidmenį Lietuvoje (ir Kaune), o lietuvių kalba jau nebebuvo visokeriopa remiama valstybės (pvz., valstybės ir savivaldybių raštvedyboje nuosekliai daugėjo rusų kalba).

Istoriografijos apžvalga. Kaip minėta, Kauno gyventojų ir viešosios erdvės lituanizavimo procesas 1918–1940 m. nėra susilaukęs išsamių, kompleksinių tyrimų, tačiau yra pasirodę įvairaus pobūdžio darbai, kuriuose fragmentiškai paliesta ši problematika. Jonas Aničas monografijoje *Jonas Vileišis, 1872–1942 m.: gyvenimo ir veiklos bruožai*¹⁶ analizavo tuos Kauno miesto savivaldybės veiklos aspektus, kurie buvo svarbūs lituanizuojant laikinąją sostinę burmistro J. Vileišio vadovavimo metais (1921–1931 m.): valstybinės kalbos vartojimą Kauno miesto tarybos posėdžiuose, gatvėvardžių rašymą gatvių pavadinimų lentelėse, lietuvių kalbos egzaminus Kauno miesto savivaldybės įstaigų tarnautojams ir kt.

Aistės Morkūnaitės-Lazauskienės tyrimai apie rinkimus į Kauno miesto tarybą atskleidžia, kad tautinės mažumos Kauno miesto savivaldybėje iki XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžios turėjo nemenką įtaką¹⁷. Iš jos tyrimų taip pat matyti, kad tarp Kauno miesto savivaldybės ir centrinės valdžios (ypač Vidaus reikalų ministerijos) iki XX a. 4-ojo deš. pradžios iškildavo nesutarimų dėl rusų kalbos vartojimo savivaldybės veikloje.¹⁸

---

¹⁵ Pranas Janauskas, „Lietuviškasis lūžis: kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais“, *Darbai ir dienos* 34 (2003), 34.

¹⁶ Jonas Aničas, *Jonas Vileišis, 1872–1942 m.: gyvenimo ir veiklos bruožai* (Vilnius: Alma littera, 1995), 338, 346–347, 356.

¹⁷ Aistė Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę (1918–1934)“, *Kauno istorijos metraštis* 2 (2000), 112–120; Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Pirmieji Kauno Miesto tarybos rinkimai (1918 m.)“, *Kauno istorijos metraštis* 3 (2002), 105–117; Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Kauno vokiečiai miesto taryboje 1918–1934 metais“, *Kauno istorijos metraštis* 8 (2007), 155–172.

¹⁸ Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai (1918–1931)“, *Kauno istorijos metraštis* 10 (2009), 35–48.

Pranas Janauskas¹⁹ ir Bernaras Ivanovas²⁰ savo publikacijose gvildeno lietuvių kalbos įtvirtinimo klausimą Kauno miesto savivaldybės aparate. P. Janauskas taip pat nagrinėjo iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų paveldėtos pilietinės ir modernios lietuvių tautinės tapatybių konfliktą. Jis pasireiškė POW (*Polska Organizacja Wojskowa*) surengtu perversmu (jo centras buvo Kaunas) prieš tautiniu (etnografiniu) pagrindu atkurtą Lietuvos valstybę.²¹

Dangiras Mačiulis apžvelgė, kaip 1918–1940 m. per lietuvių tautinės kultūros ženklus ir simbolius, formuojant visuomenės kolektyvinę atmintį, buvo simboliškai „užvaldytos“ Kauno miesto viešosios erdvės.²² Alvydas Nikžentaitis nagrinėjo tarpukario Kauno gatvėvardžius ir jų reikšmę formuojant kultūrinę atmintį.²³ Vladas Sirutavičius aptarė lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statuso įtvirtinimą, viešųjų iškabų ir gatvėvardžių kalbos Kaune reglamentavimą, iškabų „murzinimo“ incidentus²⁴. 1922 m. tarp studentų lietuvių ir žydų kilusią tautinę įtampą Lietuvos universitete, 1923 m. iškabų teplojimo atvejus aptarė Kęstutis Skrupskelis²⁵.

Apie tautinę lietuvių bei lenkių vienuolių nesantaiką ir komplikuoatą lietuviškumo sklaidą Kauno seserų benediktinių vienuolyne rašė Regina Laukaitytė,²⁶ Artūras Grickevičius ir Aušra Vasiliauskaitė²⁷. Lietuvių kalbos sklaidą Kauno evangelikų liuteronų parapijoje nagrinėjo Inga Puidokienė²⁸.

Arvydas Mikalauskas savo disertacijoje²⁹ glaustai aptarė lietuvių kalbos vartojimo valstybinėse įstaigose situaciją Lietuvoje 1918–1940 m. Kęstučio Noreikos tyrime fragmentiškai paliesta lietuvių kalbos vartojimo padėtis Kauno miesto viešojoje policijoje 1918–1932 m.³⁰

---

¹⁹ Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 33–47.

²⁰ Bernaras Ivanovas, „Rusų kalbos vartojimo klausimas Kauno miesto savivaldybėje 1927–1928 m.“, *Kauno istorijos metraštis* 10 (2009), 73–79.

²¹ Pranas Janauskas, „POW Kaune: senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ar išdavikai?“, *Kauno istorijos metraštis* 2 (2000), 91–96.

²² Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“ In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011), 133–156.

²³ Alvydas Nikžentaitis, „Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 9 (2009), 235–246.

²⁴ Vladas Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“, arba dar kartą apie „murzintojų“ bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.)“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2010, 2 (2011), 51–76.

²⁵ Kęstutis Skrupskelis, „Šalkauskis ir degutas Kauno gatvėse“, *Naujasis Židynys-Aidai* 9–10 (2006), 389–395; Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitinkų istorija (iki 1940 m.)* (Vilnius: Naujasis židynys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010), 353–358.

²⁶ Regina Laukaitytė, „Kauno benediktinių vienuolyno reformavimas 1920–1926 m.“, In *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje* (Vilnius: Aidai 2008), 135–148.

²⁷ Artūras Grickevičius ir Aušra Vasiliauskaitė, „Kauno seserų benediktinių vienuolyno pertvarka 1918–1926 m. (I)“, *Soter* 29 (57) (2009), 69–84.

²⁸ Inga Puidokienė, „Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m.“, *Soter* 46 (74) (2013), 69–82.

²⁹ Arvydas Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)* (daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007), 107–108.

³⁰ Kęstutis Noreika, „Tarnyba Kauno miesto ir apskrities viešojoje policijoje 1918–1932 m.“, *Kauno istorijos metraštis* 15 (2015), 219–236.

Lietuvos miestų lietuvejimo tarpukariu problematiką savo publikacijose aptarė Saulius Sužiedėlis³¹ ir Vytautas Rubavičius³².

Kauno miesto lituanizavimo procesai iš dalies nagrinėti ir etnologų darbuose. Pavyzdžiui, Rasa Račiūnaitė savo publikacijose³³ analizavo, kaip lietuvių kalba ir kultūra sklido iš Kauno centro į priemiesčius (periferiją). Iš jos tyrimų matyti, kad XX a. 3–4 deš. Vilijampolėje lenkų kalba ir kultūra turėjo gana stiprias pozicijas.

Paminėtini tyrimui pasitarnavę darbai, skirti Lietuvos tautinių mažumų istorijai 1918–1940 m. Straipsnių rinkinyje *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* pateikiamos vertingos Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės³⁴, Mordechai Zalkin'o³⁵, Sauliaus Kaubrio³⁶, Annos Verschik³⁷, Pavel'o Lavrinec'o³⁸, Veronikos Žukaitės³⁹ publikacijos, pristatančios žydų ir lietuvių kultūrinio bendradarbiavimo aspektus, abipusius bandymus geriau pažinti vieni kitų kultūras, lietuvių kalbos sklaidą žydų bendruomenėje ir kt. S. Kaubrys dar vienoje savo publikacijoje glaustai apžvelgė žydų ir valstybinės lietuvių kalbos santykį⁴⁰. Taip pat paminėtinas Kristinos Apanavičiūtės straipsnis apie lietuvių ir žydų bendrabūvį tarpukariu Aukštojoje Panemunėje.⁴¹ Eglė Bendikaitė nagrinėjo žydų akulturacijos padėtį Lietuvoje 1925–1940 m., taip pat aptarė, kaip žydai mokėsi lietuvių kalbos.⁴²

---

³¹ Saulius Sužiedėlis, „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, *Akiračiai* 4 (268) (1995), 4.

³² Vytautas Rubavičius, „Miestas ir miestiečiai: kultūrinė atmintis ir tapatumas“, *Acta Acadamae Artium Vilnensis* 71 (2013), 115–117.

³³ Rasa Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, *Lietuvos etnologija* 4 (13) (2005), 111–133; Rasa Račiūnaitė, „Kultūros reiškinii migracija: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, in *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiai tyrimai* (Vilnius: Versus Aureus, 2007), 379–397; Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune“, *Liaudies kultūra* 3 (126) (2009), 37–45.

³⁴ Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo atspirtys tarpukario Lietuvoje: priemonės ir rezultatai“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 15–52.

³⁵ Mordechai Zalkin, „Ant žodžių tilto“: žydų susitikimas su lietuvių kultūra tarpukario Lietuvoje“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 53–68.

³⁶ Saulius Kaubrys, „Lietuvos žydų lojalumo raiška: apsisprendimo variacijos 1918–1939 metais“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 103–118.

³⁷ Anna Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link: savaitraštis *Apžvalga* (1935–1940) ir Lietuvos žydų tapatybės pokyčiai“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 183–200.

³⁸ Pavel Lavrinec, „Žydų bendruomenė, lietuvių kultūra ir rusų spauda“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 201–228.

³⁹ Veronika Žukaitė, „Bandymai mokyti žydus lietuvių kalbos tarpukario Lietuvoje: mokomųjų priemonių tyrimas“, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 311–332.

⁴⁰ Saulius Kaubrys, „Žydai ir valstybinė lietuvių kalba tarpukario Lietuvoje“, in *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas* (Vilnius, R. Paknio leidykla, 2009), 107–109.

⁴¹ Kristina Apanavičiūtė, „Litvakai Aukštosios Panemunės miestelyje: kasdienės gyvensenos ir santykio su kitomis etninėmis grupėmis ypatumai“, in *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013), 290–324.

⁴² Eglė Bendikaitė, „From a certain desire or real need: the contexts of Jewish acculturation in Lithuania after the failure of national autonomy in 1925–1940“, *Jewish Culture and History* 18, Issue 2 (2017), 170–189, doi: 10.1080/1462169X.2017.1328010.

Lietuvių ir lenkų modernių tautų konfliktą (persikėlusį į Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybinius santykius), tarpusavio stereotipus ir išankstines nuostatas labai išsamiai nagrinėjo Krzysztof as Buchowski⁴³. Lietuvos rusų tautinės mažumos prisitaikymo Lietuvos visuomenėje 1918–1940 m. klausimus aptarė Natalija Kasatkina,⁴⁴ Andrius Marcinkevičius, Asija Kovtun⁴⁵. Stačiatikių bažnyčios padėtį 1918–1940 m. nagrinėjo A. Marcinkevičius ir S. Kaubrys⁴⁶. Lietuvos vokiečių bendruomenės santykius su Lietuvos valstybe 1918–1940 m. aptarė S. Kaubrys ir Mindaugas Tamošaitis⁴⁷. Lietuvos tautinių mažumų švietimo problematiką 1918–1940 m. tyrė Benediktas Šetkus⁴⁸, Nijolė Saugėnienė⁴⁹, Sada Petružienė⁵⁰ ir kt. B. Ivanovas, nagrinėdamas tautinių įvaizdžių 1926–1940 m. Lietuvoje problematiką, apžvelgė šiam tyrimui svarbų lietuvių ir lenkų, iš dalies lietuvių bei žydų, lietuvių ir vokiečių konfliktą.⁵¹

Lietuvos istoriografijoje gana išsamiai ištirta Lietuvos miestų „atlietuvinimo“ iniciatyva, iškelta XX a. 4-ajame deš. Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų (verslininkų) sąjungos. Į šią problematiką gilinasi Liudas Truska⁵², Hektoras Vitkus⁵³. Miestų „atlietuvinimas“ šiuo atveju suvokiamas kaip lietuvių tautos įsigalėjimas Lietuvos prekyboje, pramonėje ir amatuose, iš jų išstumiant kitų tautinių grupių asmenis. Minėtos ūkio sritys tradiciškai siejamos su ekonomine miestų erdve, kurioje tarpukariu dominavo kitataučiai (pirmiausia žydai).

---

⁴³ Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje* (Vilnius: Baltos lankos, 2012); Krzysztof Buchowski, „Retorsijos įkaitai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais“, *Darbai ir dienos* 34 (2003), 49–101.

⁴⁴ Natalija Kasatkina, *Rusų inteligentijos integracija į tarpukario metų Lietuvos kultūrą: disertacinio darbo socialinių mokslų (sociologijos) daktaro laipsniui apginti autoreferatas*, (Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994); Natalija Kasatkina ir Andrius Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, (Vilnius: Eurigmas, 2009).

⁴⁵ Асия Ковтун, „Русский мир Каунаса“, *Darbai ir dienos* 34 (2003), 145–177.

⁴⁶ Andrius Marcinkevičius ir Saulius Kaubrys, *Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m.* (Vilnius: Vaga, 2003).

⁴⁷ Saulius Kaubrys ir Mindaugas Tamošaitis, *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*, (Vilnius: Gimtasis žodis, 2013); Mindaugas Tamošaitis, „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 m.“, *Soter* 49 (77) (2014), 63–86, doi: 10.7220/1392-7450.49(77).5.

⁴⁸ Benediktas Šetkus, *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais: daktaro disertacijos santrauka* (Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2000); Benediktas Šetkus, „Lietuvos vyriausybės požiūris į lenkų tautinės mažumos mokyklą Lietuvoje 1919–1940 m.“, in *Lietuvos rytai* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993), 207–227; Benediktas Šetkus, „Lietuvos vyriausybės pastangos riboti lietuvių tautybės vaikų mokymąsi tautinių mažumų mokyklose 1918–1940 m.“, in *Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos* (Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 2001), 109–116.

⁴⁹ Nijolė Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste* (Kaunas: Technologija, 2003).

⁵⁰ Sada Petružienė, *Žydų švietimas Lietuvoje: gimnazijų raida ir dabartinė vidurinė mokykla* (daktaro disertacija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000).

⁵¹ Bernaras Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas* (Vilnius: Versus aureus, 2005).

⁵² Liudas Truska, „Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)“, *Istorija* 58 (2003), 39–51.

⁵³ Hektoras Vitkus, „Smulkiojo verslo lituanizacija tarpukario Lietuvoje: ideologija ir praktika“, in *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006), 177–216.

Aiškinantis nacionalizmo, tautinės (nacionalinės) valstybės formavimosi ir nacionalizavimo⁵⁴ procesus, pasitamavo Rogers'o Brubaker'io⁵⁵, Miroslav'o Hroch'o⁵⁶, Alfred'o D. Smith'o⁵⁷, Karl'o W. Deutsch'o⁵⁸, Ernest'o Gellner'io⁵⁹, Anthony Giddens'o⁶⁰, Algimanto Valantiejaus,⁶¹ Victor'o Karady'aus⁶² ir kt. darbai. T. Balkelis, pasitelkęs Vakarų mokslo bendruomenėje pripažintas sociologines bei antropologines tyrimo priegas, atskleidė moderniosios lietuvių tautos tapimo procesus 1883–1918 m.⁶³ Modernaus lietuvių tautinio judėjimo problematiką nacionalizmo teorijų kontekste taip pat aptarė Nerijus Udrėnas⁶⁴, Vasilijus Safronovas⁶⁵ ir kt.

Verta paminėti tyrimus, kuriuose nagrinėti įvairių Lietuvos miestų nacionalizavimo procesai. Išskirtinos kolektyvinės D. Mačiulio, A. Nikžentaičio ir V. Safronovo publikacijos. Jose aptarta, kaip XX a. buvo simboliškai užvaldomi (nacionalizuojami) Kaunas, Vilnius ir Klaipėda.⁶⁶ V. Safronovas daugelyje savo darbų labai išsamiai išnagrinėjo tarpukariu (ir ne tik) Klaipėdoje vykusių nacionalizmo ideologijų konkurenciją ir siekius simboliškai užvaldyti viešąsias erdves.⁶⁷ Taip pat paminėtinas žurnalo *Nordost-Archiv* 15-tas numeris (*Die Aneignung fremder*

⁵⁴ Šiame darbe *nacionalizavimo* sąvoka įvardijamas nacionalinio (tautinio) turinio ir (arba) formos suteikimas visuomenei ir (arba) viešajai erdvei bei juose vykstantiems reiškiniams.

⁵⁵ Rogers Brubaker, *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Rogers Brubaker, „Nationalizing states in the old ‚New Europe‘ – and the new“, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 19, No. 2, (April, 1996), 411–437; Rogers Brubaker, „National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe“, *Daedalus* 124, no. 2, (Spring, 1995), 107–132.

⁵⁶ Miroslav Hroch, *Mažosios Europos tautos* (Vilnius: Mintis, 2012).

⁵⁷ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford; Cambridge: Blackwell, 1995); Anthony D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje* (Vilnius: Pradai, 1994).

⁵⁸ Karl W. Deutsch, *Nationalism and social communication*, 2nd ed. (Cambridge (Mass.); London: MIT Press, 1969).

⁵⁹ Ernest Gellner, *Tautos ir nacionalizmas* (Vilnius: Pradai, 1996).

⁶⁰ Anthony Giddens, *The Nation-states and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism* (Cambridge: Polity Press, 1992).

⁶¹ Algimantas Valantiejus, *Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje* (disertacijos autoreferatas, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1992).

⁶² Victor Karady, „Etinės ir religinės mažumos Rytų ir Vidurio Europos nacionalinių valstybių kūrimo elite“, in *Lietuvos valstybingumo branda ir trapumas (1918–1940 m.)* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015), 302–317.

⁶³ Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*.

⁶⁴ Nerijus Udrėnas, „Lietuvių nacionalizmas: „prabudimo“ teorija“, *Kultūros barai* 8–9 (1996), 85–89.

⁶⁵ Vasilijus Safronovas, „Nacionalizmas ir modernioji visuomenė: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Kultūros barai* 3 (2007), 6–10; Vasilijus Safronovas, „Nacionalizmas ir modernioji visuomenė: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Kultūros barai* 4 (2007), 4–8.

⁶⁶ Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis ir Vasilijus Safronovas, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, in *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009), 105–129; Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis ir Vasilijus Safronovas, „L'appropriation symbolique d'une ville multiculturelle : les cas Kaunas, Klaipėda et Vilnius“, *Revue germanique internationale* 11 (2010), 41–60.

⁶⁷ Vasilijus Safronovas, *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011); Vasilijus Safronovas, „Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX amžiuje“, in *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011), 65–112; Vasilijus Safronovas, „Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje“, *Acta historica universitatis Klaipedensis* 17 (2008), 79–99; Василий Сафронов, „О постижении Восточно-Прусского города после 1945 года. Соотношение его восприятий во всесоюзной, национальной, локальной системах значений на примере Клайпеды“, *Acta historica universitatis Klaipedensis* 24 (2012), 230–276.

*Vergangenheiten in Nordosteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert)*⁶⁸, kuriame, be Vilniaus ir Klaipėdos, aptariami ir Rygos, Talino, Narvos bei kitų miestų atvejai.

Atskirai verta paminėti tyrimus, skirtus Lietuvos ir kitų Baltijos šalių kalbinei padėčiai, kalbų politikai XX a. Itin vertingą lyginamąjį tyrimą apie kalbų teises 1918–1940 m. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje atliko Dietrich`as A. Loeber`is.⁶⁹ Išsamią publikaciją apie kalbinę padėtį Baltijos šalyse parengė Gabrielle Hogan-Brun, Uldis`as Ozolins`as, Meilutė Ramonienė ir Mart`as Rannut`as. Anot jų, tarpukariu Baltijos šalių (Lietuvos, Latvijos ir Estijos) „titulinių“ tautų kalbos, palaikomos valstybės kalbos politikos, buvo visiškai pajėgios atlikti valstybinės kalbos funkcijas administracijoje, švietime, literatūroje ir komerciniame gyvenime.⁷⁰ Periodiniame leidinyje *Journal of Baltic Studies* publikuoti atskirti straipsniai apie kalbinę padėtį Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje⁷¹. Apie valstybinę kalbos politiką Latvijoje Karlio Ulmanio valdymo metais rašė Peteris Vanags.⁷² Joshua A. Fishman`as glaustai aptarė XIX a. pab. – XX a. pr. Vidurio ir Rytų Europoje vykusį moderniųjų tautų etnopolitinio tapsmo (valstybių sukūrimo) santykį su kalbos politika.⁷³

Šaltiniai. Archyviniai fondai. Didžiausią dalį šiame tyrime panaudotų šaltinių sudaro archyvinė medžiaga.

Pasinaudota keleto Kauno regioniniame valstybės archyve saugomų fondų medžiaga. Kauno miesto savivaldybės Pasų skyriaus (f. 66) fonde peržiūrėta ir susisteminta daugiau kaip 91 tūkst. vidaus pasų (išduotų 1920–1941 m.) kortelių. Kauno miesto savivaldybės (f. 219) fonde susipažinta su nagrinėjamo laikotarpio Kauno miesto tarybos posėdžių protokolais, išleistais privalomais nutarimais, tarpžinybiniu susirašinėjimu su centrinėmis valdžios institucijomis ir kt. Kauno miesto savivaldybės statistikos biuro fonde (f. 100) rasta vertingos statistinės informacijos apie 1922 m. Kauno miesto valdybos inicijuotą Kauno gyventojų bei pastatų surašymą.

---

⁶⁸ Thomas Serrier, „Formen kultureller Aneignung: Städtische Meistererzählungen in Nordosteuropa zwischen Nationalisierung und Pluralisierung“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 13–23; Alvydas Nikžentaitis, „Kampf um die Erinnerung: Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 148–159; Catherine Gousseff, „Vilnius – die „Anderen“ im Gedächtnis der litauischen Hauptstadt“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 160–174; Suzanne Pourchier-Plasseraud, „Riga 1905–2005: A City with Conflicting Identities“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 175–194; Olaf Mertelsmann, „Tartu – Dorpat – Jur`ev“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 195–220; Karsten Brüggemann, „Geteilte Geschichte in Estland? Ein Vergleich konkurrierender Erinnerungsschichten in Tallinn (Reval) und Narva“, *Nordost-Archiv* 15 (2006), 221–252.

⁶⁹ Dietrich A. Loeber, „Language Rights in Independent Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940“, in *Ethnic Groups and Language Rights*, Vol. 3 (Dartmouth: New York University Press, 1993), 221–249.

⁷⁰ Gabrielle Hogan-Brun et al., „Language Politics and Practices in the Baltic States“, in *Language Planning and Policy in Europe*. Vol. 3, *The Baltic States, Ireland and Italy* (Bristol [etc.]: Multilingual Matters, 2008), 54.

⁷¹ Gabrielle Hogan-Brun ir Meilutė Ramonienė, „The Language situation in Lithuania“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 36, no. 3 (2005), 345–370; Baiba Metuzāle-Kangere ir Uldis Ozolins, „The language situation in Latvia 1850–2004“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 36, no. 3 (2005), 317–344; Anna Verschik, „The Language Situation in Estonia“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 36, no. 3 (2005), 283–316.

⁷² Peteris Vanags, „Language Policy and Linguistics under Ulmanis“, *Södertörn Academic Studies* 18 (2004), 121–140.

⁷³ *Language in Sociocultural Change: Essays by Joshua A. Fishman*, Selected and Introduced by Anwar S. Dil (Stanford, California: Stanford University Press, 1972), 229–231.

Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) peržiūrėta keliolikos fondų medžiaga. Itin vertingi buvo Švietimo ministerijos (f. 391) fonde rasti duomenys apie lietuvių kalbos mokymą(si) Kauno pradinėse mokyklose ir gimnazijose. Ypač pasitarnavo pradinių mokyklų inspektorių vizitacijų, Švietimo ministerijos atstovų atsiliepimai apie baigiamuosius egzaminus ir kt. dokumentai. Vytauto Didžiojo universiteto (f. 631) fonde pasinaudota šio universiteto tarybos bei senato, kai kurių fakultetų tarybų posėdžių protokolais, susirašinėjimo su studentų korporacijomis dokumentais ir kt.

Pravertė fondai, kuriuose užfiksuota Lietuvos kariuomenės veikla: Kariuomenės štabo (f. 929), 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko (f. 514), 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko (f. 518), 1-ojo husarų kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko (f. 524), 3-iojo artilerijos pulko (f. 529). Juose rasta vertingos informacijos apie tai, kaip kariai buvo mokomi lietuvių kalbos, apie pasiektus mokymosi rezultatus ir kt.

Šaulių sąjungos fondo (f. 561) medžiaga (Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) Kauno rinktinės įvairių būrių valdybų posėdžių protokolai, LŠS centro raštai būriams ir kt.) pasitarnavo aiškinantis, kaip Lietuvos šaulių sąjunga prisidėjo prie lietuvių kalbos sklaidos Kaune.

Vidaus reikalų ministerijos (VRM) Savivaldybių departamento fonde (f. 379) rasta tyrimui svarbių VRM Savivaldybių departamento išleistų aplinkraščių, susirašinėjimo medžiagos su Kauno miesto savivaldybe Kauno gatvių pavadinimų, viešųjų užrašų kalbos reglamentavimo ir kt. klausimais.

Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) Kauno metropolijos kurijos fonde (f. 1671) rasta vertingos informacijos apie lietuvių ir lenkų konfliktus Kauno katalikų bažnyčiose, pridėtinių pamaldų tvarkos pokyčius XX a. 3-iajame deš. Nemažai naudingos medžiagos šia tema pavyko surasti ir Kauno arkivyskupijos kurijos archyve.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomame Vytauto Didžiojo universiteto fonde (f. 96) susipažinta su Humanitarinių mokslų ir Matematikos-Gamtos mokslų fakultetų tarybų posėdžių protokolais, kuriuose pateikta informacija taip pat pravertė šiam tyrimui.

Publikuoti šaltiniai

1918–1940 m. spauda. Disertacijoje panaudotas platus periodinių leidinių spektras. Itin pasitarnavo 1918–1940 m. ėjęs vyriausybės leidinys *Vyriausybės žinios* (1918–1920 m. leistas pavadinimu *Laikinosios vyriausybės žinios*). Jame pateikti nagrinėjamu laikotarpiu išleisti įstatymai ir įstatymų lydymieji aktai, reglamentavę pradinių mokyklų, gimnazijų, Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto veiklą ir kt. Antroje *Vyriausybės žinių* dalyje pateikti pavardžių taisymo ir keitimo skelbimai, kurių pagrindu atlikta statistinė pavardžių lietuvinimo analizė. Pasitarnavo ir leidiniai *Steigiamojo seimo darbai* (1920–1922 m.), *Seimo stenogramos* (1922–1926, 1936–1939 m.). Taip pat pasinaudota medžiaga iš oficiozų *Lietuva* (1919–1928 m.) ir

Lietuvos aidas (1928–1940 m.). Pristatant Lietuvos šaulių sąjungos veiklą, praverė leidinys *Trimitas*. Taip pat darbe epizodiškai pasinaudota periodiniais leidiniais *Lietuvos žinios*, *Rytas*, *Karys*, *Kardas*, *Dzień polski* ir kt.

Disertacijos tyrimui praverė daugybė tarpukariu išleistų leidinių. Nagrinėjant Lietuvos politinių partijų nuostatas lietuvių kalbos ir tautinės kultūros sklaidos atžvilgiu, paminėtinos įvairių politinių partijų programos bei įstatai⁷⁴. Išskirtini statistiniai leidiniai *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*⁷⁵, *Kauno miesto statistikos metraštis 1934*⁷⁶, *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*⁷⁷. Jie padėjo surinkti tyrimui svarbių statistinių duomenų apie Kauno gyventojų skaičių, tautinę bei konfesinę sudėtį, taip pat pradžios mokyklų, gimnazijų mokinių skaičių ir pan.

Tyrimui taip pat praverė memuaristinė, kelionių aprašymų literatūra. Galima paminėti Mykolo Rōmerio⁷⁸, Viktorijos Vencienės⁷⁹, Algirdo Margerio-Šeštoko⁸⁰, Mykolo Biržiškos⁸¹, Rapolo Skipičio⁸², Konstantino Žuko⁸³, Povilo Dogelio⁸⁴, Povilo Gaučio⁸⁵, Antano Vienuolio⁸⁶, Vytauto Radaičio⁸⁷, Edvardo Gudavičiaus⁸⁸ ir kitų autorių tekstus.

Darbo struktūra

Tiriamoji darbo dalis struktūruojama pagal išsikeltus tyrimo uždavinius. Pirmajame skyriuje apžvelgiamos lituanizavimo (nacionalizavimo) idėjos ir jų raiška Lietuvos valstybėje

---

⁷⁴ Tautos pažangos partija, *Tautos pažangos partijos programa* (Kaunas: [s. n.], 1919); Lietuvių tautininkų sąjunga, *Lietuvių Tautininkų Sąjungos organizacijos įstatai ir programa*, (Kaunas: „Švyturio“ spaustuvė, 1925); *Lietuvių tautininkų sąjunga. Lietuvių Tautininkų Sąjungos Įstatai* (Kaunas: [Lietuvių tautininkų sąjunga], 1934); *Lietuvos Socialistų Liaudininkų Demokratų Partijos Programa* (s. 1.: Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija, b. m.); Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1923); Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1926); Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas*, (Kaunas: „Varpo“ sp., 1933); *Steigiamojo Seimo Socialdemokratų Frakcijos Deklaracija, Pareikšta Seimo posėdy Frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* (Kaunas: Br. Gurvičių spaustuvė, [1921]).

⁷⁵ Lietuvos Respublika. Finansų ministerija. Centr. statistikos biūras, *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys* (Kaunas, [1925]).

⁷⁶ Kauno miesto statistikos biuras, *Kauno miesto statistikos metraštis 1934* (Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1935).

⁷⁷ Kauno miesto statistikos biuras, *Kauno miesto statistikos metraštis 1938* (Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1939).

⁷⁸ Mykolas Rōmeris, *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji* (Vilnius: Versus aureus, 2007).

⁷⁹ Viktorija Vencienė, *Amerikiečiai Lietuvoje* (So. Boston: Mass, 1922).

⁸⁰ Algirdas Margeris-Šeštokas, *Amerikiečio įspūdžiai Lietuvoje* (Kaunas: Spaudos fondas, 1932).

⁸¹ Mykolas Biržiška, „Vilniaus universitetas 1940–1944 metais. Atsiminimai“, in *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: veiklos studija ir atsiminimų publikacija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 87–215.

⁸² Rapolas Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai* (Chicago: Terra, 1961); Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva: atsiminimai* (Chicago: [s. n.], 1967).

⁸³ Konstantinas Žukas, *Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai. Medžiaga istorikams*, 2 leid. (Vilnius: Mintis, 1992).

⁸⁴ Povilas Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai* (Kaunas: [s. n.], 1936).

⁸⁵ Povilas Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių* (Vilnius: Mintis, 1992).

⁸⁶ Antanas Vienuolis, *Raštai*, T. 2 (Vilnius: Vaga, 1985).

⁸⁷ Vytautas Radaitis, *Šaknys* (Vilnius: Vaga, 1990).

⁸⁸ *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakininės istorijos epizodų*, Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas (Vilnius: Aidai, 2008).

1918–1940 m. Pirmiausia aptariami bendrieji lituanizavimo (nacionalizavimo) procesai modernios Lietuvos valstybės formavimosi pradžioje, juos siejant su teorinėmis įvairių nacionalizmo tyrėjų išvalgomis. Antrajame pirmojo skyriaus poskyryje apžvelgiama, kaip buvo siekiama nacionalizuoti Lietuvoje gyvenusias tautines mažumas (lenkus, žydus, vokiečius ir rusus) ir kiek nagrinėjamu laikotarpiu buvo pasistūmėję jų nacionalizavimo (lituanizavimo) procesai. Antrajame skyriuje analizuojama, kaip lietuvėjimo tendencijos atsispindėjo Kauno miesto gyventojų tautinės sudėties pokyčiuose, Kaune išduotuose vidaus pasuose ir pavardžių (at)(su)lietuvinimo akcijoje. Trečiajame skyriuje nagrinėjama lietuvių kalbos sklaida (rašytine ir sakybine forma) viešojoje erdvėje. Glaustai apžvelgiamas lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statuso teisinis įtvirtinimas, aptariamas jos įsigalėjimas valstybinėse įstaigose. Ketvirtasis skyrius skirtas Kauno miesto pradinių mokyklų ir gimnazijų lituanizavimo aspektams išanalizuoti: mokyklų dėstomąją lietuvių kalba tinklo plėtra, mokinių priėmimo į nelietuviakalbes mokyklas ribojimai ir lietuvių kalbos mokymo(si) pasiekimai. Penktajame skyriuje gilinamasi, kaip lietuvių kalba buvo įtvirtinama mokslo ir studijų procesuose Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete. Šeštajame skyriuje atskleidžiama, kaip vyko, su kokiomis problemomis susidūrė lietuvių kalbos sklaida pridėtinėse pamaldose Kauno katalikų bažnyčiose. Septintajame skyriuje aptariama Lietuvos kariuomenės Kauno įgulos ir Lietuvos šaulių sąjungos Kauno rinktinės įvairių būrių veikla, mokant karius, šaulius ir kt. lietuvių kalbos, populiarinant jos vartojimą viešumoje. Darbo pabaigoje pateikiama 11 priedų (lentelių).

Pagrindiniai disertacijoje vartojami terminai

Lituanizavimo terminas šiame darbe vartojamas dviem reikšmėmis: 1) juo įvardijama lietuvių kalbos vartojimo sklaida (rašytine ir sakybine forma) viešojoje erdvėje, jos emancipacijos ir prestižo visuomenėje kėlimas; 2) įvardijama modernios lietuvių tautinės tapatybės sklaida, t. y. Kauno gyventojų savanoriškas ar iš dalies prievartinis apsisprendimas save tapatinti su modernia lietuvių tauta, būti lietuviu. Šiuo atveju *lituanizavimo* terminas apima ir lietuvių pastangas asimiliuoti tautines mažumas (ypač Lietuvos lenkus bei vokiečius).

Lituanizavimas yra šiuolaikinis terminas, tyrime apibendrinamai įvardijantis procesus, dėl kurių 1918–1940 m. Kauno mieste vyko modernios lietuvių tautinės tapatybės sklaida ir plito lietuvių kalbos vartojimas. Lietuvos istoriografijoje šis terminas nėra plačiai vartojamas ir neturi nusistovėjusios, aiškiai apibrėžtos reikšmės. Nagrinėjamo laikotarpio dokumentuose (įstatymuose, įsakymuose, aplinkraščiuose ir kt.) *lituanizavimo* termino tyrimo autorius neaptiko. Vis dėlto reikia paminėti, kad tarpukario retorikoje buvo vartojamas *lietuvinimo* (taip pat *atlietuvinimo* / *sulietuvinimo*) terminas, jį galima laikyti *lituanizavimo* termino sinonimu (šiam darbe jie vartojami sinonimiškai).

Didžiąją disertacijos šaltinių dalį sudaro valstybės, savivaldybių įstaigų dokumentai, poleminiai straipsniai spaudoje, kurie atskleidžia valdžios poziciją ir visuomenėje siekiamą formuoti nuomonę (reikia turėti omenyje, kad legali spauda tarpukario Lietuvoje buvo cenzūruojama) apie modernios lietuvių tautinės tapatybės sklaidą ir lietuvių kalbos vartojimą. Disertacijoje lituanizavimas daugiausia nagrinėjamas kaip procesas „iš viršaus“. Įvairaus lygmens valdžios institucijų priimti įstatymai, nutarimai ir kt. suteikė gairių naujoms arba gerokai sustiprino jau esamas visuomenines iniciatyvas (pvz., diskusija dėl pavardžių „atlietuvinimo“ visuomenėje mezgėsi nuo XX a. 4-ojo deš. pradžios, bet įstatymiškai pavardžių lietuvinimas buvo reglamentuotas tik 1938 m.).

1918–1940 m. nė viena Lietuvos politinė jėga neturėjo aiškiai apibrėžtos visuomenės ir (ar) viešosios erdvės „lituanizavimo“ ar „lietuvinimo“ programos. Tai, kas šiame darbe apibendrintai vadinama *lituanizavimu*, tuometės valdžios politikoje reiškėsi per konkrečias visuomenės veiklos sritis (ypač per pradinį ir vidurinį švietimą), kurias atitinkamai reglamentuojant siekta įtvirtinti lietuvių kalbos vartojimą visuomenėje ir paskatinti kuo daugiau šalies piliečių aktyviai prisiiinti modernią lietuvių tautinę tapatybę. Būtina pažymėti, kad trūksta šaltinių (ypač egodokumentinio pobūdžio), kurie parodytų neprievartinį asmens apsisprendimą būti lietuviu ir kalbėti lietuviškai.

Lituanizavimo terminas glaudžiai susijęs su istoriografijoje vartojamu *nacionalizavimo* terminu. Lituanizavimas gali būti traktuojamas kaip nacionalizavimo forma, kai visuomenę ir viešąją erdvę siekiama užvaldyti pasitelkus modernaus lietuvių nacionalizmo idėjas bei simbolius.

Disertacijoje tautinė tapatybė suprantama kaip asmens tapatinimasis su tam tikra modernia tautine bendruomene (lietuvių, lenkų, vokiečių, rusų, žydų ir kt.). Toks tapatinimasis paremtas tautinės kalbos vartojimu ir modernaus nacionalizmo iškeltų idealų bei vertybių puoselėjimu.

Lietuviu šiame darbe įvardijamas asmuo, save tapatinantis su modernia lietuvių tauta ir kalbantis ar besimokantis kalbėti lietuvių kalba. Pabrėžtina, kad nagrinėjamu laikotarpiu Kaune gyveno tam tikra (tikėtina, negausi) gyventojų grupė, kuri save laikė lietuviais, tačiau lietuvių kalbą mokėjo menkai. Daugiausia tai buvo vyresnės kartos atstovai, kilę iš lenkakalbių šeimų, per savarankišką gyvenimą apsisprendę tapatintis su modernia lietuvių tauta.

Nacionalizmo terminas, kalbant apie lietuvių tautinį judėjimą, vartojamas sinonimiškai terminui *modernusis lietuviškasis tautiškumas* arba *etnolingvistinis lietuvių nacionalizmas*. *Nacionalizmo* terminas šiame darbe vartojamas neturint neigiamos (pejoratyvinės), į šovinizmą ar ksenofobiją orientuotos reikšmės atspalvio.

Apsiribojimai

Įvairių lituanizavimo aspektų galima rasti beveik visose tarpukario Kauno visuomenės gyvenimo srityse. Įvertinus galimybę kokybiškai išanalizuoti gausius šaltinių duomenis, be to,

atsižvelgus į kai kurių temų istoriografinį ištirtumą, dalis Kauno lituanizavimo aspektų šiame darbe nenagrinėjami. Pvz., 1918–1940 m. Kaune vyko daug įvairių visuotinių renginių, šventinių minėjimų, iškilmių ir pan.⁸⁹, kurios, prisidėdamos prie modernios lietuvių tautinės tapatybės bei lietuvių kalbos sklaidos viešojoje erdvėje, darė neabejotiną įtaką Kauno miesto lietuviškimui, bet dėl ribotos disertacijos apimties ir didžiulio šaltinių skaičiaus apsispręsta jų į tyrimą neįtraukti.

Esant pakankamam istoriografiniam įdirbiui, disertacijoje nenagrinėjama lietuvių kalbos įtvirtinimo ir sklaidos Kauno miesto savivaldybės aparate problematika. Iš esmės sutinkama su minėtų tyrimų⁹⁰ išvadomis, kad Kauno miesto savivaldybės aparate lietuvių kalba išstūmė rusų kalbą apie 1928–1929 m.

Disertacijoje taip pat nenagrinėjamas socioekonominis Kauno miesto lituanizavimo aspektas, t. y. lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų įtakos augimas tarpukario Kauno ūkio struktūroje. Minėtas socioekonominis aspektas yra pernelyg nutolęs nuo pagrindinės šios disertacijos sociokultūrinės bei sociolingvistinės problematikos.

Verta akcentuoti, kad izraelitų (judėjų), stačiatikių, sentikių maldos namuose lietuvių kalba plačiau nebuvo vartojama; dauguma šių religinių bendruomenių narių buvo nelietuviakaliai asmenys (lietuvių kalba jiems nebuvo gimtoji). Lietuvių kalbos sklaida Kauno evangelikų liuteronų parapijoje yra ganėtinai išsamiai išnagrinėta. Dėl minėtų priežasčių disertacijoje lietuvių kalbos sklaida analizuojama remiantis tik Kauno katalikų bažnyčių atveju.

---

⁸⁹ Aptariamam laikotarpiu Kaune buvo iškilmingai švenčiamos valstybinės šventės: Vasario 16-osios, Tautos šventės (Rugsėjo 8-osios), parlamentarizmo laikotarpiu (1920–1926 m.) buvo pažymima ir Gegužės 15-oji – Steigiamojo seimo sušaukimo diena. 1924, 1928 ir 1930 m. Kaune vyko daug dalyvių sulaukusios Dainų šventės. 1930 m. Kaune buvo surengti iškilmingi jubiliejinių Vytauto Didžiojo metų (500 metų nuo šio valdovo mirties) renginiai, 1935 m. vyko daug užsienio lietuvių sutraukęs Pasaulio lietuvių kongresas, 1938 m. – pirmoji tautinė lietuvių olimpiada ir kt.

⁹⁰ Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 45; Ivanovas, „Rusų kalbos vartojimo klausimas...“, 78.

1. LITUANIZAVIMO (NACIONALIZAVIMO) IDĖJŲ IR JŲ RAIŠKOS APŽVALGA

1.1. Nacionalizavimo idėjos ir jų raiška formuojantis moderniai Lietuvos valstybei

Daugelis mokslininkų aptarė moderniojo tautinio judėjimo (nacionalizmo) siekį politiškai emancipuoti etnokultūrinę bendriją (tautą) ir padėti jai sukurti nacionalinę (tautinę) valstybę. Pasak Ernest'o Gellner'io: „Nacionalizmas pirmiausia yra politinis principas, kuris teigia, kad politinis ir tautinis vienetas turi sutapti“.⁹¹ Jis taip pat akcentavo svarbą kultūrinio homogeniškumo, kuris pirmiausia turi būti formuojamas ir palaikomas per valstybės prižiūrimą švietimo sistemą.⁹² Anthony'io D. Smith'o teigimu, nacionalizmas yra vienas iš efektyviausių visuomenės mobilizavimo įrankių, jos politinio angažavimo priemonių: „Nacionalizmas politizuoja tautą. Jis paverčia kultūrą politikos pagrindu ir kriterijumi, ir jis sudaro pagrindinę politinę erdvę mūsų amžiaus visuomenės raidai. Jis paverčia tautą „nacionaline valstybe“.⁹³

JAV sociologas R. Brubaker'is yra suformulavęs teorinę sampratą apie tautinę „nacionalizuojančią valstybę“, kuri yra suprantama kaip valstybė „iš titulinės tautos“ ir „titulinei tautai“, kurios kalba, kultūra, demografinė padėtis, ekonominė gerovė ir politinė hegemonija turi būti valstybės apsaugotos bei skatinamos. Anot jo, tarpukario Europoje naujose valstybėse pagal formą ir intensyvumą gerokai skyrėsi politika ir etnokultūriniai nacionalizacijos procesai, bet jiems buvo būdingi šie elementai: 1) egzistavimas (sugalvotas arba „įsivaizduotas“ egzistavimas) „titulinės tautos“ ar tautybės, kuri išsiskiria savo etnokultūriniais bruožais ir yra aiškiai išskirta iš piliečių ar nuolatinųjų valstybės gyventojų kaip visuma; 2) idėja, kad „titulinei tautai“ teisėtai priklauso valstybinė santvarka, kad ji egzistuoja „iš titulinės tautos“ ir „titulinei tautai“; 3) idėja, kad „titulinė tauta“ neklesti, kad jos specifiniai interesai yra neadekvačiai „realizuojami“ ar „išreiškiami“, nepaisant jos teisėtos „nuosavybės į valstybę“; 4) idėja, kad kryptingi veiksmai yra būtini remiant kalbą, kultūrinį klestėjimą, demografinį dominavimą, ekonominę gerovę ir politinę „titulinės tautos“ hegemoniją; 5) koncepcija ir pateisinimas tokio veiksmo, kuris yra būtinas atsverti ir pataisyti ankstesnę patirtą tautinę diskriminaciją, kai tauta dar neturėjo „nuosavos“ valstybės, kad atstovautų savo interesams ir juos gintų.⁹⁴ Dauguma šiame teoriniame modelyje paminėtų nacionalizavimo aspektų yra pasireiškę 1918–1940 m.

⁹¹ Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, 13.

⁹² *Ibid.*, 68–69.

⁹³ Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*, 214–215.

⁹⁴ Brubaker, „Nationalizing states in the old ‚New Europe‘...“, 416.

„titulinės“ lietuvių tautos siekiuose Lietuvos valstybės atžvilgiu. Apie juos plačiau bus rašoma atitinkamuose disertacijos skyriuose.

Juan`as J. Linz`as ir Alfred`as Stepan`as išskiria penkias valstybės „nacionalizuojančios politikos“ sferas, kurios kėsinasi pažeisti kitų valstybėje gyvenančių nedominuojančių etninių grupių teises: 1) kai švietimas ir žiniasklaida ribojami oficialia kalba; 2) dėl „nacionalizuojančių įstatymų“ neadekvačiai stipriai reiškiama (peratstovaujami) dominuojančios tautybės interesai renkamuose valdžios organuose; 3) valstybės biurokratijos sferoje staigus perėjimas prie vienos oficialios kalbos gali *de facto* apriboti kitų tautybių žmonių dalyvavimą valstybės tarnyboje ir jos pasiekiamumą; 4) teisėkūros srityje įteisinamos tradicijos, praktikos ir institucijos, orientuotos į monotautinės valstybės poreikius; 5) ekonominiame gyvenime valstybės remiama tauta, kaip taria tautinės valstybės „šeimininkė“, gauna išskirtines teises perskirstyti žemę arba kapitalą (privatizacijos atveju).⁹⁵

Anot J. J. Linz`o ir A. Stepan`o, tautinės valstybės politikoje (R. Brubaker`io terminais kalbant, „nacionalizuojančios valstybės politikoje“) siekiama didėjančio kultūrinio homogeniškumo. Sąmoningai ar nesąmoningai viešojoje erdvėje formuojama nuostata, kad valstybė turėtų būti „iš tautos“ ir „tautai“. Konstitucijose įtvirtinama dominuojanti tautos kalba valstybės aparatui ir švietimo sistemai, dominuojančios tautos kultūriniai simboliai tampa valstybės simboliais (vėliava, nacionalinis himnas ir kt.).⁹⁶ Vėlgi matyti, kad dauguma paminėtų „nacionalizuojančios politikos“ aspektų aptinkami tarpukario Lietuvos valdančiųjų politinėse nuostatose ir jų praktinėje raiškoje.

Lietuvių tautinio atgimimo judėjimas esminiu tapatybės ženklu laikė lietuvių kalbą, todėl lietuvių moderniosios tautos sampratą galima įvardyti kaip etnolingvistinę. Dar 1912 m. A. Smetona *Viltyje* rašė, kad „dabarties lietuvių pamatas, tai jo savita kultūra ir ypač jo gimtoji kalba, kuri jį skiria nuo sulenkėjusių, – kalba jo viršutinis regimas tautybės ženklas. Taigi, jei kas laiko save lietuviu, bet nemoka ir nerodo noro mokyties lietuviškai, tas nebe lietuvis, tas nesusipratęs. Antra vertus, jei kas ir nemoka lietuviškai, bet laiko save lietuviu, pripažįsta mūsų kalbą *privaloma* mūsų tautos žyme ir pats laiko reikalingu daiktu jos išmokti, žodžiu ir darbu užjaučia mūsų atgimimą, skiria mūsų tautai tiek-pat teisės plėtoties, kaip ir kitoms tautoms, – tas yra susipratęs mūsų tautietis.“⁹⁷ Anot A. Smetonos, „kalba yra viršuja sielos žymė, kuria pareiškiama tai, kas yra mūsų viduje, kalba yra forma, be kurios negali pasirodyti savotiška

⁹⁵ Juan J. Linz ir Alfred Stepan, *Problems of democratic Transitional and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 35–37.

⁹⁶ *Ibid.*, 25.

⁹⁷ V. [Antanas Smetona], „Lietuvio žymės“, *Viltis*, lapkričio 16 (29) (1912), 1.

tautinė mintis.⁹⁸ Kaip pabrėžė nacionalizmo tyrėjas M. Hroch'as, terminas *gimtoji kalba* buvo „svarbus tautinės agitacijos įrankis, nes kūrė per kalbą užsimezgančio gilaus pirmapradžio ryšio tarp individo ir tautos iliuziją.“⁹⁹ R. Brubaker'is teigia, kad išaugusi kalbos, kaip tautiškai apribojančio riboženklio svarba, išreiškia ilgą bevalstybingumo patirtį, kuri sutrukdė valstybiškai orientuoto, valstybiškai suformuoto „pilietinio“ ar „teritorinio“ tautiškumo supratimo raidą.¹⁰⁰

Įvairūs mokslininkai yra atkreipę dėmesį į nacionalistinių judėjimų siekius dėl pragmatinių tikslų tautinę kalbą paversti valstybine kalba. Pasak John'o P. Thompson'o, suteikiant tautinei kalbai oficialios kalbos statusą, lingvistinės unifikacijos politika favorizuoja tuos, kurie gerai moka šią oficialią kalbą. O tų, kurių kalbiniai gebėjimai vartoti šią kalbą yra menkesni, padėtis visuomenėje pasidaro ne tokia svarbi ir yra nuvertinama.¹⁰¹ Anot Robert'o J. Kaiser'io, kalba gali būti vartojama kaip nacionalistų instrumentas siekiant įgyti viršų varžybose dėl ribotų išteklių. Turėdami tautinę kalbą, deklaruotą kaip „lingua franca“ visoje valstybėje ar regione, „gimtakalbiai“ kalbėtojai aiškiai įgyja strateginį pranašumą.¹⁰²

Būtina pažymėti, kad etnolingvistinė lietuvių tautos samprata disonavo su Abiejų Tautų Respublikos (ATR) laikais gyvavusia pilietine (etnopolitine) tautos samprata: ji priklausymą tautai grindė lojalumu valstybei ir vadovavimusi valstybine teise (Lietuvos Statutu). Antai A. Smetona 1938 m. savo kalboje teigė: „vieton senovės valstybinio patriotizmo stoja šiandien visur tautinis patriotizmas, ir sukti istorijos ratas atgal, ir tik Lietuvai sukti, nebeįmanoma. Senovinis lenko lietuvio tipas <...> pasmerktas išnykti. Šiandien yra atėjęs laikas pasisakyti vienu ar kitu ir dvejopu likti nebegalima.“¹⁰³ Senoji *gente lituanus, natione polonus* tautybės samprata nacionalizmo amžiuje tapo anachronizmu. Besilaikantys senosios (etnopolitinės) tautiškumo sampratos buvo laikomi kone abiejų tautų (lietuvių ir lenkų) išdavikais arba „tautiniai hermafroditais“¹⁰⁴, t. y. turinčiais tapatybės patologiją.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos akte buvo deklaruotas ne naujos valstybės sukūrimas pagal tuomet tarptautiniuose santykiuose pripažintą tautų apsisprendimo teisę, bet Lietuvos valstybės „atstatymas“. Tokia formuluote siekta akcentuoti naujos valstybės ryšį su

---

⁹⁸ Antano Smetonos *Didžiosios Mintys*, sutvarkė ir įvadą parašė P. Meškauskas, I dalis (Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1935), 11.

⁹⁹ Hroch, *Mažosios Europos tautos*, 150.

¹⁰⁰ Brubaker, „Nationalism reframed...“, 83.

¹⁰¹ John B. Thompson, „Editor's Introduction“, in *Language and Symbolic power* (Cambridge: Polity Press, 1991), 6.

¹⁰² Robert J. Kaiser, *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994), 9.

¹⁰³ „Valstybės prezidento Antano Smetonos kalba per Tautininkų sąjungos suvažiavimą pasakytą Valstybės teatre 1938 m. sausio 5 d.“, *Darbininkas*, sausio 22 (1938), 3.

¹⁰⁴ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 131–132.

Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste.¹⁰⁵ Kaip teigė Antanas Kulakauskas, 1918 m. vasario 16 d. „sukurta nepriklausoma Lietuvos valstybė – Lietuvos Respublika – nebuvo organiškas, nors ir transformuotas, LDK, nustojusios egzistuoti daugiau kaip prieš 120 metų, tęsinys.“¹⁰⁶ Tai buvo naujas politinis dalinys, iš esmės įkūnijęs modernios lietuvių tautos etnopolitinių aspiracijų įgyvendinimą – nepriklausomą tautinę valstybę, orientuotą į lietuvių etnografinės (anot A. Kulakausko, istorinės-etnografinės¹⁰⁷) teritorijos sujungimą (tai įgyvendinti pavyko tik iš dalies).

Pasak V. Karady'aus, „nacionalinės visuomenės kūrimo projektas iš tiesų grindžiamas tam tikromis išankstinėmis sąlygomis, pavyzdžiui, palyginti ilgu gyvenimu tam tikroje teritorijoje, kuri laikoma gyventojų kolektyvine nuosavybe, arba gyventojų kalbiniu ir kultūriniu panašumu (homogeniškumu).“¹⁰⁸ Sociologas A. Giddens'as taip pat atkreipė dėmesį, kad susikūrusios tautinės valstybės siekia kultūrinio homogeniškumo, kuris tarsi papildo ir paremia jų administracines galias.¹⁰⁹ Dominuojančios (titulinės) tautos atstovai tarpukariu daugelyje Rytų ir Vidurio Europos šalių siekė kuo didesnio etnokultūrinio visuomenės homogeniškumo. Tarpukariu multikultūriškumas daugumos Europos valstybių nebuvo laikomas vertybe, buvo dedamos pastangos asimiliuoti¹¹⁰ tautines mažumas.

Modernios Lietuvos valstybės kūrimo iniciatyva nuo pat pradžios buvo lietuvių rankose. 1917 m. rugsėjį sudaryta Lietuvos taryba iš pradžių buvo sudaryta tik iš lietuvių, ir tik 1918 m. pabaigoje į ją buvo kooptuoti žydų bei gudų atstovai. Dauguma lietuvių, buvusių valstybės kūrėjų priešakyje, buvo paveikti modernaus tautinio lietuvių judėjimo idėjų, iškeltų laikraščiuose *Aušra*, *Varpas* ir įvairiuose lietuvių veikėjų raštuose. Atkurtos Lietuvos vadovai (A. Smetona, Augustinas Voldemaras ir kt.) siekė sukurti „Lietuvių valstybę“, kurioje kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai dominuotų lietuviai. Valstybės kūrimosi pradžioje lietuviai oficialiai ne kartą deklaravo konstruktyvų požiūrį į tautinių mažumų interesų (ypač kultūrinių) raišką būsimoje Lietuvos valstybėje. Pavyzdžiui, 1917 m. rugsėjo mėn. Vilniuje vykusioje Lietuvių konferencijoje buvo pabrėžta, kad „Lietuvos tautinėms mažumoms turi būti patikrintos

---

¹⁰⁵ Antanas Kulakauskas, „Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai“, *Kultūros barai* 1 (1995), 59.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Antanas Kulakauskas, „Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai“, *Kultūros barai* 1 (1995), 59.

¹⁰⁸ Karady, „Etninės ir religinės mažumos...“, 303.

¹⁰⁹ Giddens, *The Nation-states and Violence*, 219–220.

¹¹⁰ „Asimiliacija laikomas dominuojančios grupės kultūros perėmimas ir įsiliejimas į tą grupę; tai – pagrindinis elementas įvairiose sampratos. Asimiliacinė etninių grupių integracijos proceso aiškinimo kryptis teigia, kad etninė mažuma daugumos grupėje turi supanašėti ir ilgainiui supanašėja, o išliekantys fiziniai ar rasiniai skirtumai netampa pagrindu diskriminacijai. Mažumos grupė daugiau nebesuvokiama kaip svetima, nes jos nariai atsisako savų kultūrinių tradicijų arba sėkmingai imituoja dominuojančią grupę“. Tadas Leončikas, „Sociologinės asimiliacijos sampratos“, *Filosofija. Sociologija* 4 (2005), 6.

tinkamos jų kultūros reikalams sąlygos.¹¹¹ Pirminę palankią lietuvių poziciją tautinių mažumų atžvilgiu galima sieti su siekiu įgyti Lietuvos valstybės tarptautinį pripažinimą ir atkurti darnų šalies socialinį bendrabūvį bei ekonominius santykius, kurie po Pirmojo pasaulinio karo buvo pakrikę. Vis dėlto platesnis tautinių mažumų kultūrinių teisių respektavimas iš esmės tęsėsi tik iki XX a. 3-iojo deš. vidurio, vėliau buvo ribojamos tautinių mažumų kalbos vartojimo viešumoje (iškabose, skelbimuose ir kt.), švietimo galimybės ir kt.

Sukūrus tautinę Lietuvos valstybę, buvo siekiama tautinės lietuvių kultūros suklestėjimo ir jos tapimo viešumoje dominuojančia („valstybine“) kultūra. Jos pagrindu ilgalaikėje perspektyvoje buvo numatoma nacionalizuoti (lituanizuoti) šalies visuomenę. Tačiau XX a. 2–3 deš. sandūroje tautinė lietuvių kultūra, daugiausia paremta tradicine valstietiška liaudies kultūra, buvo dar nepakankamai išplėtota, kad galėtų patenkinti modernios valstybės poreikius švietimo, meno, akademinio gyvenimo ir kt. sferose. Ją siekta kuo greičiau išplėtoti iki reikiamo lygio, suteikti aukštosios kultūros bruožų.

Valstybės sukūrimas taip pat buvo galimybė lietuviams, įgijusiems politinės valdžios svertų, emancipuoti savo tautinę kalbą, nes tiek carinės Rusijos imperijos, tiek kaizerinės Vokietijos okupacijos metais lietuvių kalba buvo beveik išstumta iš viešojo gyvenimo, juo labiau iš oficialių valstybės institucijų. Pasak R. Brubaker`io, vienas iš „nacionalizuojančios“ valstybės bruožų yra idėja, kad reikia imtis kryptingų veiksmų, būtinų pakelti tautinės kalbos statusą kaip vieno svarbiausių tautos etnokultūrinės savasties bruožų.¹¹² Lietuvių kalbai suteikus valstybinės kalbos statusą (1919 m. *de facto*, 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje įvardyta *de jure*), ji turėjo tapti pagrindine komunikavimo priemone šalyje. Buvo ypač svarbu išplėtoti lietuvių kalbos terminų bazę, kad lietuvių kalba galėtų patenkinti įvairių visuomenės gyvenimo sričių poreikius. Anot M. Hroch`o, „nepakako vien kodifikuoti kalbą, reikėjo ir pritaikyti ją naujiems laikams, padaryti turtingesnę, intelektualesnę.“¹¹³ Galiausiai, lietuvių kalba turėjo būti pripažinta visuomenės, kad dauguma Lietuvos gyventojų (taip pat ir tautinės mažumos) jaustų poreikį ir norą komunikuoti šia kalba.

Lietuvių kalbos bei tautinės kultūros įtvirtinimo ir sklaidos (lituanizavimo) idėjos nevienodu mastu atsispindėjo įvairių politinių partijų programose ir kituose jų ideologines gaires žyminčiuose dokumentuose. Lietuvių tautininkų sąjungos¹¹⁴ pirmtakės Tautos pažangos partijos 1919 m. programoje buvo minima: „Visoje valstybėje bendroji valstybės kalba yra lietuvių

¹¹¹ *Lietuvių Konferencijos Rezoliucija*. Ištrauka iš Lietuvių Konferencijos 1917 metų rugsėjo 21 d. protokolo (žiūrėta 2017 m. liepos 6 d., <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=31655>).

¹¹² Brubaker, „Nationalizing states in the old ‚New Europe‘...“, 416.

¹¹³ Hroch, *Mažosios Europos tautos...*, 148.

¹¹⁴ Dešinioios pakraipos politinė partija, 1924 m. įkurta susivienijus Tautos pažangos partijai ir Ekonominei ir politinei Lietuvos žemdirbių sąjungai. Uždaryta 1940 m. Mindaugas Tamošaitis, „Lietuvių tautininkų sąjunga, Tautininkų sąjunga“, in *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 2 (L–Ž) (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016), 145.

kalba. Ten kur yra reikalo, greta jos, gali būti oficialiniai vartojamos ir kitos vietinės kalbos.“¹¹⁵ Programoje taip pat buvo pažymėta, kad: „Kaip privatinėse taip ir savivaldybių bei valstybės įsteigtose svetimkalbių mokyklose privalomai mokoma ir lietuvių kalbos, kaip atskirojo dalyko.“¹¹⁶ 1925 m. išleistoje Lietuvių tautininkų sąjungos programoje buvo nurodyta, jog organizacijos tikslas – „tautiška kultūra nepriklausomoje Lietuvos valstybėje“, taip pat paminėta, kad „Lietuvos nepriklausomybei įgyti reikia <...> kelti ir auklėti tautinę sąmonę.“¹¹⁷ Programa numatė teritorinę ar kultūrinę autonomiją tautinėms mažumoms.¹¹⁸

1934 m. Lietuvių tautininkų sąjungos įstatuose buvo ypač išryškinti lietuvių tautinės kultūros įtvirtinimo ir sklaidos uždaviniai. Buvo siekiama „išsaugoti ugdyti lietuviškumą lietuvių tautos žemėse; sutelkti krūvon tautinės vienybės vardu visus lietuvius. <...> ugdyti lietuvių tautinę ir valstybinę sąmonę, skiepyti lietuviui tautinės savigarbos jausmą, <...> Plėsti tautos švietimą ir rūpintis, kad mokykla ir mokytų mokinį ir, auklėdama jį, ugdytų jame lietuviškąją sąmonę ir lietuviškąjį valstybiškumą, žadinti tautos kultūrinę kūrybą ir ją remti.“¹¹⁹ Kaip matyti iš aptartų programinių tautininkų dokumentų, ši politinė jėga lietuviškojo tautiškumo įtvirtinimui ir plėtočiai skyrė vis daugiau dėmesio.

Kaip pažymima Artūro Svarausko tyrimuose, Lietuvių krikščionių demokratų partija¹²⁰ savo veikloje taip pat siekė Lietuvos visuomenės lituanizavimo. Anot jo, XX a. 4-ajame deš. tarp jaunųjų katalikų buvo populiarūs „Lietuvos lietuvinimo“ akcija: „Jaunoji karta neatsiliko nuo laiko dvasios ir propaguodama nacionalizmą vartojo daug griežtesnę leksiką nei senieji krikščionys demokratai. Tačiau šioje srityje, kitaip nei dėl socialinių reformų idėjų, jaunesni katalikai kritikos nei iš dvasininkų, nei iš senosios kartos krikščionių demokratų nesulaukdavo. Pasak jaunųjų katalikų, paspartinta „Lietuvos lituanizacija“ turėjo būti visuotinė, apimti konfesinę ir kultūrinę, taip pat ekonomikos ir ūkio sritis. <...> Tokio pobūdžio idėjos jaunųjų katalikų sąjūdį siejo su į fašizmą linkusia jaunąja tautininkų karta. <...> Lietuvinimo vėjus pradėtas beveik visuose katalikiškų organizacijų susirinkimuose, paskaitose, šventėse ir kituose renginiuose.“¹²¹ Kaip pabrėžė A. Svarauskas, XX a. 4-ojo deš. pabaigoje jaunųjų katalikų „tautinė retorika radikalėjo.“¹²²

---

¹¹⁵ *Tautos pažangos partijos programa*, 6.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Lietuvių Tautininkų Sąjungos organizacijos įstatai ir programa*, 1.

¹¹⁸ *Ibid.*, 7.

¹¹⁹ *Lietuvių Tautininkų Sąjungos Įstatai*, 31–32.

¹²⁰ Dešinioji pakraipos politinė partija, įkurta 1917 m. 1936 m. veikla buvo sustabdyta. Rimvydas Stanislovas Kazimieras Būtautas Kudirka, Vytautas Spečiūnas, „Lietuvos krikščionių demokratų partija“, in *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 2 (L–Ž), (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016), 179.

¹²¹ Artūnas Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940): Politinė galia ir jos ribos*, (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014), p. 185.

¹²² *Ibid.*, 188.

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos¹²³ programose taip pat buvo paliečiami lituanizavimo (lietuvių kalbos ir kultūros sklaidos) aspektai. Antai 1922 m. programoje paminėta, kad „oficialinė kalba nepriklausomoje Lietuvoje yra lietuvių. Maišytose vietose drauge su lietuvių lygiomis teisėmis vartojama ir kitos vietinės kalbos (žydu, lenkų, gudų ir t. t.), proporcingai jų skaičiui. Tautinių mažumų teisės nepriklausomoje Lietuvoje lygios su lietuvių teisėmis.“¹²⁴ Programoje taip pat buvo pabrėžta, kad partija „kovoja ir dėl lietuvių tautos teisių.“¹²⁵ 1923 m. šios partijos programoje buvo deklaruojama: „Mes ligšiol išlaikėme savo lietuvių kalbą, papročius, būdą. Mes norime, kad ir toliau mūsų tautinė dvasia stiprėtų, lavintųsi, augtų. Drauge su iš mūsų tarpo išėjusiais inteligentais mes jau sudarėme savo lietuvių tautinę kultūrą, kurią norime laisvai plėtoti iki aukščiausio laipsnio ir padaryti ją prieinamą visiems Lietuvos sluogsniams.“¹²⁶ Taip pat buvo paminėta, kad „Lietuvos valstybės įstaigų ir visokių savivaldybės įstaigų valdininkai ir tarnautojai privalo mokėti lietuvių kalbos.“¹²⁷ Minėti teiginiai buvo pakartoti 1926 m.¹²⁸ ir 1933 m. programose.¹²⁹ Matyti, kad nors valstiečiai liaudininkai buvo kairioji politinė jėga, daugiausia akcentavusi socialinius ekonominius klausimus, bet savo programoje neaplenkė tautiškumo ir lietuvių kalbos bei kultūros įtvirtinimo siekių.

Lietuvos socialdemokratų partijos¹³⁰ programoje lituanizavimo politikos raiškos bemaž nėra. Ši kairioji politinė jėga labiau akcentavo tautinių mažumų teises negu kėlė lietuvių tautos interesus. Pavyzdžiui, 1921 m. *Steigiamojo seimo socialdemokratų frakcijos deklaracijoje* buvo skelbiama: „Mes stosim už tautinių mažumų teises. Demokratingoj Lietuvoj kiekviena jos piliečių tautinė grupė ne tik neprivalo būti varžoma savo kalbos ir kultūros reikaluos, bet turi iš valdžios gauti jos skaičiui atitinkamą lėšų dalį savarankiai tiem reikalam tenkinti. Mes <...> eisim griežton kovon su visais, kas būdamas daugumoj mėgins mažumas skausti ar varžyti.“¹³¹ Taip pat verta paminėti, kad Steigiamajame seime vienas iš socialdemokratų lyderių Vincas Čepinskis siūlė Lietuvos Konstitucijoje nenustatyti valstybinės kalbos (lietuvių kalbos), nes tai

¹²³ Kairiosios pakraipos politinė partija, 1922 m. susikūrusi iš Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (LSLDP) ir Lietuvos valstiečių sąjungos (LVS). Oficialiai veikė iki 1936 m. Mindaugas Tamošaitis, „Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, Valstiečiai liaudininkai“, in *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 2 (L–Ž), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016), 218.

¹²⁴ *Lietuvos Socialistų Liaudininkų Demokratų Partijos Programa*, 9.

¹²⁵ *Ibid.*, 13.

¹²⁶ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1923), 5.

¹²⁷ *Ibid.*, 13.

¹²⁸ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1926), 5–6, 14.

¹²⁹ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statutas* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1933), 5–6, 14.

¹³⁰ Kairiosios pakraipos politinė partija (iki 1901 m. vadinosi Lietuviškoji socialdemokratų partija, 1902–1905 – Lietuvių socialdemokratų partija), veikusi nuo 1896 m. 1936 m. partijos veikla uždrausta. Dobilas Kirvelis, „Lietuvos socialdemokratų partija“, in *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 2 (L–Ž) (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016), 206.

¹³¹ Lietuvos socialdemokratų partija, *Steigiamojo Seimo Socialdemokratų Frakcijos Deklaracija, Pareikšta Seimo posėdy Frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* (Kaunas: Br. Gurvičių spaustuvė, [1921]), 6.

esąs prievartos veiksmas, kuris visuomenės akyse lietuvių kalbai nesuteiks pripažinimo.¹³² Nors socialdemokratai lituanizavimo ir nelaiškė svarbiu savo siekiniu, bet jam aktyviai nesipriešino ir buvo pozityviai neutralūs jo atžvilgiu.

Apibendrinant verta pabrėžti, kad 1918 m. sukurta moderni tautinė Lietuvos valstybė (dominuojančią padėtį šalies valdžioje turintys lietuviai) siekė įtvirtinti lietuvių kalbos ir kultūros dominavimą viešojoje erdvėje bei visuomenės gyvenime. Buvo siekiama didesnio visuomenės kultūrinio homogeniškumo. Nacionalinės kultūros pagrindu turėjo tapti moderni lietuvių tautinė kultūra, įgijusi reikiamą aukštosios kultūros bruožų. Dauguma didžiųjų politinių partijų iš esmės rėmė Lietuvos visuomenės lituanizavimą.

1.2. Tautinių mažumų lituanizavimo būdai

Tautinės valstybės sukūrimas „titulinei“ tautai atveria galimybes daryti poveikį kitų valstybėje gyvenančių tautinių grupių raidai. Kaip teigė A. Valantiejus, „politinių linijų, ribojančių tautinį-kultūrinį vienetą, legitimacija atvėrė vyriausybėms galimybę, homogeniškos tautinės kultūros pagrindu, įgyvendinti visuomenės integraciją.“¹³³ Anot jo, palankios sąlygos leidžia tautinėje valstybėje „dominuojančiai tautinei grupei plėsti savo ribas kitų etninių bendrijų sąskaita.“¹³⁴ Lietuvos valdžia, siekdama kuo labiau nacionalizuoti (lituanizuoti) visuomenę, stengėsi sau naudingą būdą išplėsti valstybės „titulinės“ tautos ribas. Pirmiausia buvo stengiamasi norima linkme asimiliuoti (lituanizuoti) tas gyventojų grupes, kurios save identifikavo su ribine (pereinamąja) tautine orientacija (pvz., lenkakalbius, save laikančius tarpinės tautybės tarp lenkų ir lietuvių ir kt.).

Tuometėje lietuviškojo nacionalizmo idėjų persmelktoje viešojoje retorikoje lietuviai neretai buvo vadinami krašto šeimininkais. Kaip buvo dažniausiai teigiama lietuviškoje spaudoje (ypač dešinėsios pakraipos), tautinių mažumų teisės ir interesai valstybėje galėjo būti tenkinami tiek, kiek jie neprieštaravo lietuvių tautos teisėms bei interesams. Anuometėje Lietuvos valdžios retorikoje galima įžvelgti R. Brubaker`io išskiriamą vieną iš „nacionalizuojančios“ valstybės bruožų, t. y. idėją, kad „titulinei tautai“ teisėtai priklauso valstybinė santvarka ir kad valstybinė santvarka egzistuoja „iš titulinės tautos“ ir „titulinei tautai“.¹³⁵ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona teigė, jog „lietuviai yra savo valstybės kūrėjai, o tautinės mažumos jiems padėjėjos. Kadangi nereikalaujame, kad jos sutirptų mūsų tautoje, tai leidžiame joms gimtosios kalbos teisę, leidžiame kultūros reikalais bendrauti su savaisiais. Jos už tai privalo būti mūsų teritoriniai patriotai:

¹³² „I sesijos 180 posėdis“. *Steigiamojo Seimo darbai*, kovo 08 (1922), 67–68.

¹³³ Valantiejus, *Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje*, 2–3.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Brubaker, „Nationalizing states in the old ‚New Europe‘...“, 416.

mylėti Lietuvą ir gerbti lietuvių tautą, būti lojalios Lietuvai ir laikytis instatymais nustatytos tvarkos ne iš prievartos, o iš sąžinės. Taigi mūsų tautinės mažumos *ne svetimšaliai*, o savi piliečiai, *ne svetimtaučiai*, o *kitataučiai*. Bendraudami savyje, jie turi žinoti savo teisių ribą, kad nedarytų valstybės valstybėje.¹³⁶ Šios Prezidento mintys gali būti traktuojamos, M. Römerio terminais kalbant, kaip „nacional-demokratiškos“, t. y. turinčios tendenciją skaitlingiausią (dominuojančią) valstybėje etninę tautą laikyti valstybės „suverenine šeimininke“, o visas kitas nacionalines tautas – valstybės „įnamiais“.¹³⁷

XX a. 3–4 deš. Lietuvos pilietis lietuvis viešojoje retorikoje dažniausiai buvo traktuojamas kaip „šeimininkas“ ir turintis *de facto* didesnes teises negu tautinių mažumų kilmės Lietuvos pilietis. Pilietybė anuomet buvo suprantama veikiau kaip formalus (juridinis) santykis su valstybe, bet ne kaip pamatinis šalies visuomenę vienijantis veiksnys (juo laikyta etninė lietuvių tauta ir jos kultūra). Tuomečio valdančiojo tautininkų režimo retorikoje žodžiai *tauta* ir *tautiškumas* buvo minimi bei akcentuojami kur kas dažniau negu žodžiai *pilietis* ir *pilietiškas*.

Anot K. W. Deutsch'o, sukūrusi tautinę valstybę, tauta gali susidurti su nauja problema: kaip panaudoti jos naują galią prieš kitų tautų pretenzijas. Anot jo, kuo sėkmingesnė „titulinė tauta“ yra keldama savo pačios narius į privileijuotą ar kontroliuojančią poziciją visuomenėje, tuo labiau ji bijo kitų tautinių sąjūdžių iškilimo.¹³⁸ Lietuvos valdžia siekė kontroliuoti kitų tautų judėjimus šalyje ir palaikyti jų lojalumą „titulinei“ tautai. Pasak B. Ivanovo, tautininkų valdžia Lietuvos tautinių mažumų lojalumą suskirstė į dvi dalis, t. y. 1) valstybinį lojalumą kaip formalų teisių ir normų laikymąsi ir 2) tautinį lojalumą, kurį išreiškė „geras lietuvių kalbos mokėjimas, palankus dalyvavimas lietuvių kultūriniame gyvenime, draugiškumas lietuviškai tautiškai idėjai, paklusnumas tautos-šeimininkės valiai, kuri, tautininkų manymu, atskirais atvejais galėjo ir nesutapti su anksčiau priimtų įstatymų raide.“¹³⁹ B. Ivanovo teigimu, tautinės mažumos privalėjo turėti „susipratimą“, t. y. suvokimą, kad Lietuvoje „vienintelis suverenas – lietuvių tauta (tautininkai).“¹⁴⁰ Valstybinis lojalumas buvo tarsi *conditio sine qua non* arba minimalūs reikalavimai tautinėms mažumoms, norinčioms gyventi Lietuvoje, o tautinis lojalumas išreiškė aukštesnį politinės ištikimybės lygį (pageidaujama) ir turėjo pademonstruoti lietuviams, kad tautinės mažumos gera valia pripažįsta jų dominavimą Lietuvoje.

Kalbant apie lietuvių tautinės kultūros bei kalbos patrauklumą tautinėms mažumoms (ypač XX a. 3-iojo deš. pradžioje), dera pasiremti S. Kaubrio įžvalgomis. Anot jo, „valstybės silpnumas ir neaiškios perspektyvos, bent jau pradžioje, neprisdėjo prie patrauklaus moderniosios lietuvių tautos

¹³⁶ Antanas Smetona, „Auklėjimo pagrindas – teisingumas“, in *Rinktiniai raštai* (Kaunas: Menta, 1990), 491.

¹³⁷ Mykolas Römeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. D. 1, T. 2, *Valstybė*, 2-asis fotogr. leid. (Vilnius: Pradai, 1995), 241.

¹³⁸ Deutsch, *Nationalism and social communication*, 104–105.

¹³⁹ Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje*, 66.

¹⁴⁰ *Ibid.*

įvaizdžio formavimosi, taip pat ir lietuvių kalbos statuso stiprinimo. Lietuvos visuomenės miestietiškajai daliai, iš kurios sutelktumu išsiskyrė tautinių mažumų bendruomenės, lietuvių kalba siejosi su jos vartojimo aplinka – lietuvišku kaimu. Neatmestina, kad būtent miesto ir kaimo subkultūrų priešprieša galėjo sąlygoti dalies tautinių grupių (pvz., lenkų, žydų) nepalankumą. Antra, tiek daugumą, tiek mažumas tuo metu veikęs „persikūnijimo sindromas“ kartais išprovokavo neadekvatų savęs vertinimą, stabdžiusį lietuvių kalbos sklaidą. Poveikį darė ir trečioji aplinkybė – nepakankamai apibrėžtas oficialiosios kalbos statusas ir neaiški jos plėtros strategija (pvz., net svarstyta, kiek turėtų būti valstybinių kalbų). Ketvirta, ryšys su buvusia valstybine rusų kalba kai kurioms etninėms mažumoms reiškė jų identiteto tradiciją ir jos tęstinumą.¹⁴¹ Tad nagrinėjant nacionalizavimo poveikį Lietuvos tautinėms mažumoms, reikia turėti omenyje, jog tarp jų būta daug išankstinių nuostatų bei stereotipų apie lietuvių kultūrinį nepajėgumą ir abejonių dėl tautinės Lietuvos valstybingumo ateities.

Lietuvos lenkai. XX a. pradžioje buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse vykstant modernių tautų formavimosi procesams ir visuomenės sąmonėje blankstant senajai etnopolitinei tautos sampratai, „lenko“ tapatybės suvokimas patyrė įvairių lūžių. Anot Rimanto Miknio ir Dariaus Staliūno, „didžioji istorinės Lietuvos lenkakalbės visuomenės dalis, kurią teisingiausia vadinti lenkais Lietuvoje, tapatinosi su modernia lenkų tauta ir rėmė vienokį ar kitokį Lietuvos inkorporavimo į Lenkiją modelį. <...> Kita grupė, nors ir tapatinosi su lenkakalbe kultūra, dar aiškiai jautė LDK bajoriškos kultūros savitumą lyginant ją su tokia pat Lenkijos ir buvo linkę vadintis ne lenko Lietuvoje, o Lietuvos lenko vardu, ar tie, kurie įvardydavo esą lenkai-lietuviai (*Polak-Litwin*).“¹⁴²

Modernusis lietuvių nacionalizmas, įkūnytas modernioje Lietuvos valstybėje, didžiausią koliziją patyrė santykiuose su Lietuvos lenkais (iš dalies ir su moderniuoju lenkų nacionalizmu). Šiame konflikte socialinis aspektas buvo labai ryškus – didžioji dalis stambiųjų Lietuvos žemvaldžių buvo lenkai¹⁴³, o lietuviai dažniausiai buvo smulkieji ūkininkai arba samdiniai lenkų valdomuose dvaruose.

Lietuvių nacionalizmas daugumą Lietuvoje gyvenančių lenkų laikė „sulenkintais / sulenkėjusiais lietuviais“. Pasak K. Buchowski'o, „lietuvių nacionalizmas nedeklaravo etninės

¹⁴¹ Kaubrys, „Žydai ir valstybinė lietuvių kalba...“, 108.

¹⁴² Rimantas Miknys ir Darius Staliūnas, „Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas“, in *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 178.

¹⁴³ 1919 m. duomenimis, 66,4 % privačių ūkių, turėjusių daugiau kaip po 100 dešimtinių žemės, priklausė lenkų dvarininkams. Gediminas Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998), 58.

priklausomybės, pagrįstos individualia tapatybe. Svarbiausi kriterijai buvo kilmė ir kraujo ryšys.¹⁴⁴ Pasak jo, dar „XIX ir XX a. sandūroje, jaunas lietuvių nacionalizmas lenkakalbius Lietuvos gyventojus pripažino esant polonizuotais lietuviais ir pareikalavo, kad jie grįžtų prie protėvių kalbos ir etninio lietuviškumo.“¹⁴⁵ Anot K. Buchowski'o, „lietuvių judėjimo veikėjai priėmė dogmatines prielaidas, kad istorinėse lietuvių žemėse visi autochtonai kilę iš vieno etninio lietuvių kamieno. Jie akcentavo pirminės kalbinės bendrijos reikšmę, jų nuomone, kadaise visuotinės, o nykstančios tik dabar, tai yra paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Jie skelbė tezę, pagal kurią dabartinis lietuvių kalbos paplitimo rajonas nesutampa su tikruoju etninio lietuviškumo rajonu. Kaip etnografiškai lietuviškas jie nurodė istorinės Lietuvos žemes. Pagal tokią interpretaciją autochtonai, nors ir patyrė baltarusifikaciją ir polonizaciją, vis dėl to nenustoję būti lietuviais.“¹⁴⁶ Anot jo, „beveik visose lietuvių tautinio judėjimo srovėse <...> jau XX amžiaus tarpuriby vyravo principinis sutarimas dėl Lietuvoje gyvenančių lenkų. Dauguma grupuočių daugiau ar mažiau kategoriškai pabrėžė būtinybę susigrąžinti juos į lietuvių visuomenę.“¹⁴⁷

Tautinis lietuvių judėjimas dar prieš valstybės (at)(su)kūrimą buvo linkęs plėsti savo veikimo ribas ir „atsikovoti“ prarastuosius, t. y. „sulenkėjusius“ lietuvius. Būsimasis Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona taip rašė apie lietuvių tautos teisę „atlietuvinti nutautėjusius“: „Lietuviai nesiliaus žadinę savo tautiečių, kad ir sulenkėjusių, jeigu jų tarpe nors kiek dar girdėti lietuvių kalba. Tos teisės mums niekas negali užginti. Kas yra mums nustojęs žado, užmiršęs gimtąją kalbą, su tais tiek to. Tegu sau ir bajorija vartoja namie lenkų kalbą, bet lietuviškai tebemokanti liaudis – tai mūsų, o ne lenkų. Mes jos ir sulenkėjusios neišsižadėsime ir ginsime ją, kad visiškai nenustaustų.“¹⁴⁸ 1917 m. *Lietuvos aide* A. Smetona teigė, kad „Lietuvoje, kaip mes ją suprantame, tikrų lenkų, apskritai imant, galima sakyti, nėra.“¹⁴⁹ Tokios pat pozicijos lietuviai laikėsi ir oficialiai. Antai 1917 m. liepos 10 d. lietuvių memorandumė Vokietijos kancleriui teigta, jog „sulenkintų mūsų Tėvynės gyventojų negalime pripažinti atskira tauta, kaip pavyzdžiui, nėra atskira tautai Kuršo baronai; sulenkintus lietuvius laikome tik kaip nelaimingos mūsų krašto istorinės raidos žalingą produktą.“¹⁵⁰

„Sulenkintų / sulenkėjusių lietuvių“ samprata nepriklausomoje Lietuvoje buvo plačiai skleidžiama visuomenėje. Pavyzdžiui, buvęs krikščionis demokratas, vėliau tautininkams artimas Juozas Purickis rašė: „Tikrų lenkų pas mus yra visiškai maža. Apie 80-90 % tų, kurie

¹⁴⁴ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 56–57.

¹⁴⁵ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 51.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 70.

¹⁴⁷ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 56–57.

¹⁴⁸ *Antano Smetonos Didžiosios Mintys*, sutvarkė ir įvadą parašė P. Meškauskas, I dalis (Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1935), 17.

¹⁴⁹ A. S. [Antanas Smetona], „Mūsų sulenkėjusiai bajorijai“, *Lietuvos aidas*, spalio 27 (1917), 1.

¹⁵⁰ Cituojama pagal: Česlovas Laurinavičius, *Politika ir diplomatija: Lietuvos tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, (Kaunas: Naujasis lankas, 1997), 34–35.

save vadina lenkais, tai yra nutautėję ir sulenkėję lietuviai. <...> Lietuvių sulenkėjimas ar suvokietėjimas, yra, be abejo, ir logiškai klaidingas ir morališkai labai smerktinas reiškinys. Žinoma, ne visi nutautėję lietuviai sąmoningai klysta. Daugelis jų klysta nesąmoningai. <...> Tie 65 tūkstančiai, kurie per gyventojų surašinėjimą 1923 metais užsirašė lenkais, nėra atvykę iš Lenkijos ir čia apsigyvenę lenkai. Tai didelė dauguma lietuviai, kuriuose užaugo lenkiška sąmonė. Dažniausiai ne jie patys tą sąmonę savy išaugino. Dauguma jų lenkišką sąmonę yra paveldėję nuo savo tėvų, protėvių. <...> tikri lietuviai pasidarė lenkais, kitur vokiečiais dėlto, kad juose lietuviška sąmonė tapo pakeista lenkiškąja ar vokiškąja sąmonė.“¹⁵¹

Panašios Lietuvos lenkų traktuotės laikėsi ne tik pavieniai visuomenės atstovai, bet ir pripažintų visuomeninių organizacijų vadovai. Antai 1936 m. Vilniui vaduoti sąjungos pirmininkas Antanas Juška teigė, kad „daugumas Lietuvos lenkiškai kalbančių gyventojų nėra ne tik lenkiškos kilmės, bet ir kultūros. <...> Tik dvaruose ir miestuose galime rasti lenkiškai kalbančių, kurie tariasi esą daugiau ar mažiau suaugę su lenkų kultūra ir vadinasi lenkais. Be abejo, jų tarpe pasitaiko ir tikrų lenkų. Tačiau kalbėti apie vienalytę lenkišką tautybę Lietuvoje, apie žmones, kurie tariamai siekia išlaikyti tą savo tautybę, yra piktas politiniais motyvais sukurtas nesusipratimas.“¹⁵² Interpretuojant tokį vertinimą, galima pasiremti K. Buchowski`u; jis teigė, jog „lietuvių veikėjai nepastebėjo, kad priėmę tezę apie sulenkėjusius lietuvius jie toli nuklysta nuo savo postulato apie asmens teisę į tapatybę.“¹⁵³

Pasak K. Buchowski`o, reaguodami į lietuvių teiginius, kad „tikrų lenkų“ Lietuvoje beveik nebuvo, tautinės orientacijos lenkų tyrėjai pasitelkė „masinių Mozūrijos valstiečių grobimų, vykdytų XII-XIV a., ir jų perkėlimo į Lietuvos gilumą“ teoriją, siekdami paaiškinti lenkų bendruomenių atsiradimą Lietuvos žemėse.¹⁵⁴ Priverstinė daugybės lenkų gyventojų migracija į etnines Lietuvos žemes turėjo paaiškinti lenkų atsiradimą Lietuvoje ir savotiškai legitimizuoti jų lenkišką tautybę kaip prigimtinę, o ne sąlygotą asimiliacijos. Būsimasis Respublikos Prezidentas A. Smetona¹⁵⁵ ir daugelis kitų spaudoje pasisakiusių Lietuvos visuomenės veikėjų nemanė, jog per visą istoriją būta didelio masto lenkų migracijos į Lietuvą.¹⁵⁶

Lietuvos valdantieji (lietuviai) savo nacionalizavimo politika, siekdami kurti lietuviakalbę nacionalinę kultūrą, daugiausia paremtą valstietiška tradicija, lenkų kalbą ir kultūrą laikė pagrindine oponente (kartais netgi priešė), nuo kurios reikėjo atsiriboti, atsižadėti jos įtakos. Galima atkreipti dėmesį, kad M. Hroch`as bene svarbiausia interesų konflikto,

¹⁵¹ Vygandas [Juozas Purickis], „Tauta“, *Mūsų Vilnius* 5 (1933), 66–67.

¹⁵² „Lenkams Lietuvoje niekas nekluduoja veikti įstatymo ribose“, *Lietuvos aidas*, sausio 31 (1936), 5.

¹⁵³ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 88.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 51.

¹⁵⁵ *Antano Smetonos Didžiosios Mintys*, sutvarkė ir įvadą parašė P. Meškauskas, I dalis (Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1935), 3.

¹⁵⁶ Juozas Purickis, „Tautos bei tautybės problemos“, *Vairas* 2 (1934), 134–139; Vytautas Bičiūnas, „Kelias į Vilnių (Antras pasikalbėjimas su prof. M. Roemeriu)“, *Trimitas* 27 (1933), 528.

išgyvenamo formuojantis tautai, varomąjė jėga būtent ir laikė kalbų skirtumus.¹⁵⁷ Kaip teigia K. Buchowski's, „lietuvių atgimimo judėjimas nuo pat pradžių didžiausia grėsmė savo tautai, kuri dar tik formavosi, laikė lenkiškumo dominavimą kultūrinėje sferoje ir pamažu vykstančią kaimo kalbinę slavizaciją (tiksliau – polonizaciją). <...> Polonizacijos reiškinys staigiai paspartėjo XIX a. pabaigoje. Kalbos asimiliacija, kurią palengvino bendras tikėjimas, žengė pirmyn daugiausia spontaniškai, ypač dėl to, kad stiprėjo etoso pasipriešinimas grobikui, taip pat dėl vis dar didžiai patrauklios „poniškos“ kultūros.“¹⁵⁸ Faktas, jog lenkų kalba ir kultūra buvo ganėtina patrauklios tam tikriems Lietuvos visuomenės sluoksniams (miestiečiams katalikams ir kt.), kuriuos „tautiškai įšamoninti“ pretendavo lietuvių valdoma Lietuvos valstybė, tik dar labiau kėlė priešišumą lenkų kultūrai kaip didžiausiai konkurentei.

Kaip teigia K. Buchowski's, „dauguma Lietuvos lenkų griežtai pasipriešino tautinės valstybės vizijai. Naujosios valdžios požiūriu lenkų tautybės gyventojai iš šalies bendrasavininkų virto nepriklausomybės priešais, o vėliau – iš esmės nepageidaujama tautine mažuma.“¹⁵⁹ Anot jo, Lietuvoje dauguma lenkų puoselėjo idėją „susijungti su Lenkija, o Lenkija nedviprasmiškai rėmė jų pastangas. Tokiomis sąlygomis lietuviai nė negalvojo pripažinti lenkų gyventojų kaip politinio ir etninio subjekto, nes tai būtų dar labiau padidinę lenkų persvarą.“¹⁶⁰ Kaip teigia B. Ivanovas, „lenkų tautinės mažumos nelojalumo samprata tautininkų buvo siejama su šios mažumos keliamu socialiniu pavojumi. Ši grėsmė priklausė nuo lenkų mažumos socialinės struktūros, t. y. jos atstovai, kaip gausi ir išsilavinusi Lietuvos visuomenės dalis sudarė ženklią dalį tiek kultūrinio, tiek politinio, tiek ekonominio elito, taip pat užėmė reikšmingą vietą tarp Lietuvos studentijos. Tokia situacija etninio nacionalizmo prioritetus kėlusiai Lietuvos valdžiai atrodė pavojinga (su nedidelėmis išimtimis), kadangi ji negalėjo patikimai remtis šiais socialiniais sluoksniais. Jie turėjo būti stumiami iš socialinio Lietuvos gyvenimo bei palaipsniui keičiami tokiu socialiniu elementu, kuris nekeltų grėsmės lietuvių tautinei kultūrai. Visuomenei reikėjo pateikti tokio socialinio proceso argumentaciją. Ja turėjo tapti „lenkų mažumos pavojingumo“ idėja.“¹⁶¹ Viešojoje erdvėje kryptingai buvo skleidžiama neigiama informacija apie Lietuvos lenkus (pvz., per mokyklas esą bandė lenkinti lietuvių jaunimą ir pan.). Bemaž visą tarpukarį Lietuvos visuomenėje buvo formuojamas lenko, kaip nepatikimo, nelojalaus piliečio ar net valstybės priešo, įvaizdis.

Pasak B. Ivanovo, tautininkų valdžia skyrė dvi Lietuvos lenkų grupes, iš kurių pirmoji buvo laikoma lojalesne. Ji tapatinata su lenkų tautos atskala (lenkų persikėlėliais į Lietuvą), kurioje daugiausia reikšėsi vyresnės kartos atstovai. Kita Lietuvos lenkų grupė, laikyta visiškai

¹⁵⁷ Hroch, *Mažosios Europos tautos*, 164–165.

¹⁵⁸ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 68.

¹⁵⁹ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 56–57.

¹⁶⁰ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 151.

¹⁶¹ Ivanovas, *Tautiškumo beiškant...*, 203–204.

nelojalia, buvo siejama su vadinamaisiais „litvinais“ (nacionalistinė jaunimo srove), ji turėjo ryšių su Lenkijos interesams atstovaujančiomis organizacijomis. Ši nacionalistiškai radikalizuota Lietuvos lenkų grupė išryškėjo XX a. 4-ojo deš. viduryje. Anot B. Ivanovo, „ne tik antroji, bet ir pirmoji lenkų mažumos grupė nebuvo laikoma visiškai lojalia lietuvių tautai ir valstybei, nes net formalus įstatymų laikymasis to nesuteikė, kadangi tautininkams egzistavo dar ir kitas, „tautinės prigimties“ įstatymas.“¹⁶² Kaip teigė B. Ivanovas, pagal tautininkų ideologinę „konceptiją, nei *atskalos* nei *litvinų*, taip pat ir lenkų Lietuvoje objektyviai būti neturėjo. Tautininkai deklaravo, jog egzistuoja tik lenkų „iracionalaus tautinio priešiško lietuviams“ bei „ekspansinės“ jų kultūros pagimdyta problema.“¹⁶³

Tarpukariu Lietuvoje viešas lenkų kalbos vartojimas buvo vertinamas kaip tam tikra numanoma valstybinio neloyalumo indikacija. Pavyzdžiui, *Vaire J. Urnis* teigė, kad valstybei siekiant išlaikyti saugumą, „nesvarbu, kokią kalbą vartoja kai kurie jos piliečiai, jei dėl jų valstybė būtų tikra, kad jie vistiek teigia savo valstybę envers et contre tous. Jei betgi svetima valstybė iš jos kalbos vartojimo fakto Lietuvos piliečių tarpe susidaro sau titulą intervencijai į Lietuvos vidaus reikalus ir jei, antra vertus, tą kalbą vartoja piliečiai tą intervenciją, kad ir tylomis, akceptuoja <...>. Naturalinis pasitikėjimo jausmas ir santykis tarp tokio piliečio ir valstybės mažiausia pasidaro nebevisiškas. Savaime atsiranda kontraktacija prieš tokios svetimos kultūros (kalbos) plėtimąsi, kuri vaidina Trojos žirgo vaidmenį. <...> Padėtis, bent tuo tarpu, susidaro tokia, kad valstybė, atrodo, visiškai pasikliauti gali tik lietuviškos kultūros (kalbos) piliečiais. Taip buvo pačioje valstybės atstatymo pradžioje. Maža buvo tokių lenkiškos kultūros (kalbos) piliečių, kurie iš pat pradžios būtų ėję už Lietuvos valstybės, senos garbingos valstybės atstatymą; daug daugiau buvo tokių, kurie linko į visiškai nepriimtina pusę, būtent, į savos valstybės paneigimą ir į prijungimą jos, kaip kokios paprastos provincijos, prie svetimos valstybės.“¹⁶⁴ 1919 m. *Polska organizacja wojskowa (POW)*¹⁶⁵ ruošto antivalstybinio perversmo prisiminimai buvo gyvi lietuvių atmintyje. Galima teigti, jog tarpukariu lietuvių tautinėje atmintyje jis buvo laikomas viena didžiausių modernių laikų lenkų „nuodėmių“ ar „niekšybių“ Lietuvai ir lietuvių tautai (neskaitant konflikto dėl Vilniaus).

Verta pabrėžti, kad kai kurių lietuvių autorių nuomone, lenkakalbiškumas pats savaime neturėjo būti laikomas neloyalumo valstybei ar tautai išraiška. Antai J. Purickio teigimu, „net ir nepriklausomaj Lietuvoj rasim gerų lietuvių, tikrų patriotų, kurie labai silpnai kalba lietuviškai,

¹⁶² Ibid., 215–217.

¹⁶³ Ibid., 203–204.

¹⁶⁴ J. Urnis, „Kai kurių tautinių Lietuvos mažumų reikalu“, *Vairas* 7 (1938), 387–390.

¹⁶⁵ Slapta lenkų paramilitarinė organizacija, 1919 m. rugpjūčio mėn. Lietuvoje rengusi valstybės perversmą. Ją įvykdžiusi ketino suformuoti prolenkišką vyriausybę, turėjusią palaikyti Lietuvos sąjungą su Lenkija. Audrius Abromaitis, „Lenkų karinė organizacija (Polska Organizacja Wojskowa, POW), peoviakai“, in *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 2 (L–Ž) (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016), 54.

kurie namie, šeimoj vartoja kokią nors kitą kalbą. Ir Lietuvoj gyvenantieji vadinami lenkai, kurių, pagal statistikos, tik nepriklausomoj Lietuvoj yra apie 65000, dažniausiai nėra joki lenkai, o tiktai lenkų kalbą vartojantieji lietuviai. Daugelis iš jų pametė vadintis lenkais ir vadina save lietuviais, nors namie tebevartoja lenkų kalbą.¹⁶⁶ Lenkų kalba *a priori* nebuvo laikoma blogybe, tačiau, pasak J. Purickio, „reikia rūpintis, kad lietuviai, kurie vartoja svetimą kalbą, kuo greičiausia grįžtų prie savos lietuviškos kalbos.“¹⁶⁷ Tautiškaį sąmoningo lietuvio idealas buvo siejamas tik su lietuvių kalba. Pirmaisiais nepriklausomybės metais lietuvių kalbos nemokėjimas buvo vertinamas atlaidžiau, o XX a. 4-ajame deš. lietuvių kalbos nemokantys nuolatiniai Lietuvos gyventojai buvo vertinami skeptiškai ir dažniausiai buvo laikomi dideliais apsilaidėliais ar net piktavaliais (nelojaliais valstybei). Vis dėlto Lietuvos valdžios laikysenai dėl tautinių mažumų galima pritaikyti William'o Safran'o minį, kad valstybės institucijos tautines mažumas gali palikti ramybėje ir leisti joms privačiai vartoti savo kalbas, jeigu tai nekluduoja dominuojančiai kultūrai ir jos vertybėms.¹⁶⁸

Tarpukario Lietuvos viešajame diskurse buvo keliami Lietuvos lenkų, vokiečių relituanizacijos klausimai, daugiausia laikant šias tautines grupes sulenkėjusiais ar suvokietėjusiais lietuviais. Kaip teigia K. Buchowski's, tautininkų valdymo laikotarpiu „buvo įtikinėjama, kad 80-90 % lenkų Lietuvoje neturi teisės į lenkišką tapatybę, nes paprasčiausiai yra nutautę, todėl svarbiausias lietuvių tautos ir valstybės uždavinys – susigrąžinti juos tėvynei.“¹⁶⁹ Pasak K. Buchowski'o, „kairiųjų ir liberalų demokratų aplinkoje kartais pasitenkindavo reikalavimu, kad lenkai valstybiškai asimiliuotųsi – taip atsirastų lojalių piliečių, tai yra lietuvių, kalbančių lenkiškai, grupė. Iš tokių žmonių buvo laukiama, kad jie deklaruotų besąlygišką lojalumą tėvynei. <...> Tačiau valstybės kūrimo dalyvaujančio elito daugumos nuomone, grįžti į lietuvių tik kaip piliečiams yra gerokai per mažai. Apskritai relituanizacija buvo laikoma grįžimu į lietuvių ne tik idėjiškai, bet beveik biologine prasme. Tai reiškė, kad sulenkėjusiems būtina „atgauti“ lietuvių kalbą ir sąmoningumą.“¹⁷⁰ Anot J. Purickio, „į mūsų sulenkėjusius, suvokietėjusius ar surusėjusius tautiečius reikia žiūrėti ne kaip į žuvusias tautos dalis, ne kaip į lenkus, vokiečius ar gudus, bet kaip į žmones, kuriuos dar galima tautai atgaivinti. Užsirašę lenkais 65 tūkstančiai neprikl. Lietuvoj, besiskelbią lenkais okupuotos Lietuvos gyventojai – tai vis nustoję tautinės sąmonės lietuviai, nes lenkų didesnės imigracijos Lietuvon nėra buvę. Jie gali atgyti lygiai taip pat, kaip atgijo ir mūsų nevienas.“¹⁷¹ Anot jo, tokiems asmenims reikėjo grąžinti lietuvišką „tautinę sąmonę“ ir „nutautėjusieji“ turėjo ilgai pajusti, kad

¹⁶⁶ Vygandas [Juozas Purickis], „Tauta“, *Mūsų Vilnius* 4 (1933), 53.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ William Safran, „Nationalism“, in *Handbook of Language and Ethnic Identity* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1999), 85.

¹⁶⁹ Buchowski, „Retorsijos įkaitai“, 57.

¹⁷⁰ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 159–160.

¹⁷¹ J. Purickis, „Tautos bei tautybės problemos“, *Vairas* 2 (1934), 134–139.

„jie yra lietuviai, o ne lenkai ar vokiečiai. Tada jie pamažu grįš ir prie savo senelių užmirštos kalbos, prie papročių, tradicijų, kultūros ir t. t. perdaug forsuoiant atgijimo procesą, galima tikrai nubaidyti ir nieko nepasiekti.“¹⁷² Tačiau spaudoje neretai pasigirsdavo balsų, besiskundžiančių tuo, kad „atlietuvinimo“ tempai buvo per daug lėti. Antai 1931 m. *Lietuvos aide* rašyta, jog „nepriklausomybę atgavus ir savo valstybę atstačius, prasidėjo nutautusiojo elemento grįžimas prie savo tautos, ir savo kalbos, bet šis procesas vyksta per daug pamažu. Ir čia mes patys nemaža kalti, kad tas procesas vyksta perlėtai. Mes patys dažnai nesistengiam pastatyti priderančion vieton savo tautybės ir savo kalbos.“¹⁷³

Nagrinėjamu laikotarpiu dalis Lietuvos lenkų ėmė atsakyti savo lenkiškumo ir buvo linkę priimti modernią lietuvių tautinę tapatybę: Anot Kazio Pakšto, „lietuvių laimėti kultūriniai vaisiai ir augas savo tautinės vertės pajautimas patraukė simpatijas ar sudarė išrokavimų vadintis lietuviais ir tuos piliečius, kurie buvo beveik visiškai jau sulenkėję; ir greitu laiku tūkstančiai jų ištirpo lietuvių jūroje.“¹⁷⁴ Pasak K. Buchowski'o, „atsiminimuose ir šiai temai skirtoje literatūroje kartojama nuomonė, kad lenkų kalbos ir kultūros įtakos pamažu traukėsi, ypač tarp miesto gyventojų (labiausiai – tarp dirbančios inteligentijos).“¹⁷⁵ Galima svarstyti, kiek Lietuvos lenkų orientacija keisti tautinę tapatybę buvo autentiška bei nuoširdi ir kiek ji buvo sąlygota pragmatinių motyvų ir noro geriau prisitaikyti lietuvių dominuojamoje visuomenėje.

Lietuvos žydai. Lietuvos valstybė iš esmės nekėlė tikslo lietuvių tautinės kultūros pagrindu nacionalizuoti žydus (buvo atsižvelgiama į jų nuo seno nusistovėjusią kultūrinę ir religinę skirtį), tačiau buvo tikimasi aiškios Lietuvos žydų proletuviškos pilietinės pozicijos: lojalumo Lietuvos valstybei ir lietuvių tautos dominavimo joje pripažinimo. Iš Lietuvos žydų buvo laukiama deramo lietuvių kalbos statuso gerbimo, jis turėjo pasireikšti tinkamu kalbos mokėjimu ir viešu vartojimu. Nepriklausomybės pradžioje dauguma Lietuvos žydų lietuvių kalbos ir kultūros atžvilgiu laikėsi rezervuotos pozicijos. Pavyzdžiui, R. Skipičio atsiminimuose rašoma, jog „lietuvių kalbos, kaip prasčiokų kalbos, jie [žydai – M. B.] nematė reikalo mokytis ir jos nevartojo. Tik pažangieji žydai inteligentai teisingai suprato atgyjančios lietuvių tautos pasiryžimą atstatyti savo nepriklausomą valstybę. Jie gražiai talkino mums gintis nuo priešų ir diplomatinėje srityje. Bet tie lietuvių draugai tik mažą Lietuvos žydų dalį tesudarė. O didžioji dauguma [žydų – M. B.] buvo gana šalta ne tik lietuviškiems, bet ir Lietuvos valstybės reikalams.“¹⁷⁶ Minėtas mintis paremia Mordechaj Zalkin'as, jis teigia, kad „dauguma litvakų labai menkai domėjosi lietuvių nacionalizmu apskritai ir lietuvių

---

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ „Svarbiu reikalu“, *Lietuvos aidas*, vasario 9 (1931), 1–2.

¹⁷⁴ Kazys Pakštas, „Baltijos respublikų politinė geografiija“, in *Lietuvos geopolitika* (Vilnius: Mintis, 1991), 120.

¹⁷⁵ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 54–55.

¹⁷⁶ Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 269.

kova už tautinę nepriklausomybę konkrečiai, šis supančios visuomenės kultūros paveldo ignoravimas kilo pirmiausia iš paplitusio įsivaizdavimo, kad vietiniai lietuviai yra pirmykštė, neišsivysčiusi primityvi agrarinė visuomenė.¹⁷⁷ Anot A. Verschik, „nepriklausomybės laikotarpio pradžioje žydai labai menkai mokėjo bendrinę lietuvių kalbą.“¹⁷⁸ Galima sutikti su V. Karady`umi, jog „perėjimas prie dominuojančios vietos kalbos, kitaip tariant, prie besikuriančioje tautinėje valstybėje stiprėjančios nacionalinės kalbos <...> priklausė nuo socialinės integracijos tikimybės ir kolektyvinės naudos, kurią žydams jis davė.“¹⁷⁹ Pasak A. Verschik, „sunorminimas ir kodifikacija to, kas turėjo tapti bendru lietuviškumu, sparčiai progresavo XX amžiaus pradžioje ir per labai trumpą laiką pereita nuo ikimodernios prie modernios kultūros. Vis dėlto akivaizdu, kad išskirti norintiems žydams lietuviška kultūra buvo ne itin patraukli bent jau tol, kol ji dar turėjo išsireikalauti sau vietos tarp senų, didžiųjų, gerai žinomų ir autoritetingų rusiškos, vokiškos ir lenkiškos kultūrų.“¹⁸⁰ Lietuvių kalbą ir kultūrą buvo būtina emancipuoti Lietuvos žydų akyse, norint visų pirma jiems parodyti, kodėl naudinga mokytis lietuvių kalbos ir bent iš dalies perimti lietuvišką kultūrą.

Iš naujausių Lietuvos žydų istorijos tyrimų matyti, kad tarpukariu tarp lietuvių ir žydų ėmė megzti pirmieji ryškesni abipusio kultūrinio supratimo kontaktai. J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės teigimu, „abipusio lietuvių ir žydų pažinimo tvirtesnės prielaidos ir orientyrai pirmą kartą Lietuvos visuomenės istorijoje susidarė tarpukario nepriklausomoje valstybėje. Abipusiu pažinimu įvardijamas procesas yra dvikryptis, apimantis žydų pastangas perprasti ir perimti lietuvių kultūrą ar jos segmentus (akultūracija) ir lietuvių pasirengimą priimti bendrapiliečius žydus ir adaptuoti jų kultūrą kaip savosios dalį.“¹⁸¹

Atkurto valstybingumo pradžioje lietuvių kalbos sklaida žydų bendruomenėje buvo gana komplikauta. Pasak B. Ivanovo, „rimčiausias, neigiamas kultūriškai nelojalaus žydo įvaizdžio elementas – rusų kalbos vartojimas.“¹⁸² Pasak A. Verschik, daugelis lietuvių klaidingai manė, kad „žydai= kalbantys rusiškai“, nors dauguma žydų kalbėjo jidiš kalba.¹⁸³ Anot P. Lavrinec`o, „rusakalbiai žydai buvo labiausiai pastebimi savo aktyvumu savitoje mišrioje rusų ir žydų, iš dalies neseniai grįžusių iš Rusijos lietuvių aplinkoje.“¹⁸⁴ Lietuviškoje spaudoje pasigirdavo kaltinimų Lietuvos žydams dėl per didelio prisirišimo prie rusų kalbos. Antai 1931 m. *Lietuvos aide* rašyta, jog dėl žydų „valstybinės kalbos mokėjimo, tai vis dėlto yra nemaža pasileidimo. Tiesa, žydų jaunimas valstybės mokyklose greit ir gerai išmoksta lietuvių kalbos. Bet mokyklų nelankanti vyresnioji karta šiuo atžvilgiu yra kaikur apsilėdusi. <...> Kauno krautuvėse nemokančiam rusų kalbos vis dar kai kur

¹⁷⁷ Zalkin, „Ant žodžių tilto“: žydų susitikimas...“, 55.

¹⁷⁸ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 198.

¹⁷⁹ Karady, „Etninės ir religinės mažumos...“, 305.

¹⁸⁰ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 190.

¹⁸¹ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 16.

¹⁸² Ivanovas, *Tautiškumo beiškant...*, 101.

¹⁸³ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 190.

¹⁸⁴ Lavrinec, „Žydų bendruomenė, lietuvių kultūra...“, 211–212.

sunku susikalbėti. Tas pats pasitaiko kaikuriuose bankuose, kontorose ir kitose įstaigose. Nepriklausomai Lietuvai egzistuojant jau dvylikti metai, labai būtų laikas visiems mokėti lietuvių kalbą. Ir tai ne bet kaip lauzytai, bet gerai, taisyklingai.¹⁸⁵ Pasak B. Ivanovo, „žydams prikišamas lietuvių kalbos nemokėjimas buvo pagrįstai suvokiamas, kaip kenkiantis ne tiek fizinei, kiek tautinei lietuvių sveikatai bei kultūrai, nes tokiu būdu primenami caro laikai, kai lietuvių kultūra buvo visaiip gniuždoma.“¹⁸⁶ Pasak S. Sužiedėlio, tarpukariu vykęs „spartus lietuvių kultūros vystymasis savaime sukūrė Lietuvos žydams savotišką dilemą. Pirmą kartą istorijoje lietuvių kalba tapo oficialia krašto kalba. Tradiciškai Lietuvos žydai buvo labiau linkę asimiliuotis su rusų negu su lietuvių kultūra. Ši orientacija erzino lietuvius, kurie jautriai reagavo į valstybinės lietuvių kalbos teisių pažeidimus.“¹⁸⁷

XX a. 4-ojo deš. 2-oje pusėje žydai patys vis dažniau imdavo atsiriboti nuo rusų kalbos. Pavyzdžiui, 1937 m. žydų draugijos *Ezro* iniciatyva Kaune surengtas žydų visuomenės veikėjų susirinkimas rusų kalbos vartojimui tarp žydų aptarti. Susirinkime buvo iškelta minčių, kad rusų kalbą viešajame bendravime turėtų pakeisti lietuvių kalba. Teigta, jog „žydų jaunimas moka valstybinę kalbą ir bendrai 90 % žydų jau susikalba lietuviškai <...> Po diskusijų vienbalsiai priimta rezoliucija, smerkianti rusų kalbos vartojimą viešose vietose žydų tarpe ir raginanti jos nevertoti.“¹⁸⁸

XX a. 4-ajame deš. žydai vis labiau buvo linkę perimti lietuvių kalbą kaip pagrindinę viešojo bendravimo kalbą Lietuvoje. Daugėjo įvairių pačių žydų iniciatyvų viešajame gyvenime plačiau vartoti lietuvių kalbą. Žydų bendruomenėje lietuvių kalbą populiarino Žydų draugija mokslams skleisti lietuvių kalba (veikusi 1930–1935 m.).¹⁸⁹ Kaip teigia J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „siekdami pragmatiško tikslo padėti mokiniais perskaityti kūrinius, žydų kultūrininkai ir mokytojai ėmėsi versti iš lietuvių kalbos į hebrajų lietuvių literatūrą ir tautosaką.“¹⁹⁰ Anot jos, „prie lietuvių kalbos vadovėlių žydams rengimo daugiausia prisidėjo žydų kilmės autoriai, kai kurie jų bendradarbiaudami su lietuviais.“¹⁹¹ Tyrimo apie lietuvių kalbos vadovėlius, pritaikytus žydams, autorė V. Žukaitė išskyrė Izidoriaus Kisino, Chackelio Lemcheno indėlį „keliant ir puoselėjant lietuvių kalbą.“¹⁹²

1935 m. Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose, sąjunga Kaune lietuvių kalba pradėjo leisti savaitraštį *Apžvalga*. Anot A. Verschik, XX a. 4-ajame deš. „lietuvių kalba, bent kai kuriems žydams, tapo tarpusavio bendravimo kalba; jie buvo viena iš laikraščio „Apžvalga“ tikslinių grupių ir taip pat sudarė galimų bendradarbių grupę.“¹⁹³ Pasak jos,

¹⁸⁵ „Svarbiu reikalu“, *Lietuvos aidas*, vasario 9 (1931), 1–2.

¹⁸⁶ Ivanovas, *Tautiškumo beiškant*, 102.

¹⁸⁷ Sužiedėlis, „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, 5.

¹⁸⁸ „Pagaliau ir patys žydai pasmerkė rusų kalbos vartojimą“, *Verslas*, lapkričio 4 (1937), 1.

¹⁸⁹ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 28.

¹⁹⁰ *Ibid.*, 36.

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Žukaitė, „Bandymai mokyti žydus lietuvių kalbos...“, 313.

¹⁹³ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 195.

„Apžvalgos“ redaktoriai jautė būtinybę atsieti žydus nuo rusų kalbos ir pabrėžti lietuvių kalbos svarbą.¹⁹⁴ Antai *Apžvalgoje* rašyta, jog „Kaune, kur esą, žydai mėgsta kalbėti rusiškai, tai gali liesti tik mažą dalelę žydų senos kartos žmonių, kurie savo kultūrą, mokslą sėmė iš senų rusų laikų ir juos nelengva atpratinti vartoti tą kalbą. Bet ir tokie irgi jau supranta tą rusų kalbos vartojimo beprasmiškumą ir savo vaikus liaunasi mokinę rusų kalbos, o atiduoda juos arba į lietuvių arba į žydų mokyklas.“¹⁹⁵ *Apžvalgoje* Vytauto Didžiojo universiteto docentas Nachmanas Šapira teigė, kad „mūsų jaunimas moka lietuvių kalba gan padoriai. Net senesnė karta daro pastangas jos išmolti ir daugelis jų gan padoriai jos išmoko. Galima tvirtinti, kad net senesniųjų žydų inteligentų tarpe nepasiliko neišmokusių lietuvių kalbos. Mes nešame lietuvių kalbai meilę, pagarbą ir prisirišimą.“¹⁹⁶ Pasak A. Verschik, „laikraštis pasiekė kur kas daugiau nei vien lietuvių kalbos propagavimas; jis pabrėžė kalbos elementų įgijimo reikšmę žydams bei lietuvių kalbos tapsmo mažumų *lingua franca* svarbą.“¹⁹⁷

Tarpukariu lietuviai pastebėdavo ir įvertindavo žydų siekius pažinti lietuvių kultūrą, išmolti lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, 1929 m. *Lietuvos aide* buvo rašoma: „Prieš keletą metų gražiai lietuviškai mokantį ir lietuvių literatūrą pažįstantį žydą sunku būtų buvę surasti, tai dabar mes iš žydų tarpo susilaukiame jaunų kalbininkų, kurie drąsiai konkuruoja su jaunaisiais kalbininkais lietuviais.“¹⁹⁸ Pasak R. Skipičio, „vėliau visi jie [žydai – M. B.] pakankamai gerai lietuviškai pramoko ir neberodė nenoro lietuviškai kalbėti.“¹⁹⁹

Tarpukariu Lietuvoje žydai pasiekė gana neblogų lietuvišimo rezultatų. Pasak J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės, „vykstantis žydų lietuvišimas netolygiai buvo paveikęs ne tik skirtingus žydų socialinius sluoksnius, bet ir skirtingas žydų kartas: tarpukario nepriklausomos Lietuvos žydų karta buvo lituanizuota, akultūracijos procesas vyko mokantis kalbos, susipažįstant su literatūra ir istorija (tam gerai tiko švietimo sistema).“²⁰⁰ Anot jos, „aišku viena – geriau ar prasčiau lietuviškai rašyti ir kalbėti mokėjo visi tarpukario Lietuvos mokyklų ir universiteto absolventai (šiai grupei priskirtinos ir lietuvių literatūros bei Lietuvos istorijos ir geografijos žinios); šnekamosios kalbos ir jos išmokymo lygio duomenis užčiuopti sudėtingiau.“²⁰¹ Pasak J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės, jau apie 1929–1930 m. nemaža dalis žydų gebėjo lietuviškai kalbėti, bet ne rašyti.²⁰² Kaip teigė K. Apanavičiūtės apklaustos pateikėjos, tarpukariu Aukštojoje Panemunėje gyvenę „žydai puikiausiai

¹⁹⁴ Ibid., 196.

¹⁹⁵ Livšicas, „Del rusų kalbos vartojimo žydų tarpe“, *Apžvalga*, spalio 25 (1936), 5.

¹⁹⁶ „Visuotinis žydų mokytojų suvažiavimas“, *Apžvalga*, gegužės 21 (1937), 1.

¹⁹⁷ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 196.

¹⁹⁸ „Būkime tikri patriotai“, *Lietuvos aidas*, rugpjūčio 20 (1929), 1.

¹⁹⁹ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 157.

²⁰⁰ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 44.

²⁰¹ Ibid., 45.

²⁰² Ibid.

kalbėjo lietuviškai“.²⁰³ Anot Inetos Dabašinskienės ir Ramintos Garuckaitės, XX a. 4-ajame deš. „lietuvių kalbą mokėjo 46,5 proc. Kauno žydų, ir šis procentas, palyginti su kitais Lietuvos miestais, buvo didelis.“²⁰⁴ Pasak A. Verschik, „naujos kartos žydai ne tik išmoko lietuviškai – tarp jų atsirado dalis tokių, kurie tarpusavyje aktyviai bendravo lietuviškai. Vis dėlto susidomėjimas lietuvių literatūra nebuvo labai didelis.“²⁰⁵ Solomonas Atamukas teigė, jog žydų jaunimas lietuvių kalbą „pakankamai gerai <...> išmoko ir su lietuviais bendravo lietuviškai.“²⁰⁶ Anot A. Verschik, lietuvių kalbos mokėjimo „įgūdžiai skyrėsi pagal asmeninius poreikius, socialinius ryšius, norą dalyvauti dominuojančios kultūros įvykiuose ir pan.“²⁰⁷ Kaip savo atsiminimuose rašė Sara Ginaitė-Rubinsonienė, vaikystėje (XX a. 4 deš.) jos šeima Kaune viešose vietose stengėsi kalbėtis lietuviškai, „nes to reikalavo etiketas“²⁰⁸.

Lietuvos žydų istorijos tyrėjai iš esmės sutaria, kad 1918–1940 m. kultūriniuose lietuvių ir žydų abipusio pažinimo santykiuose buvo vystoma pozityvi kryptis. Kaip teigia J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, tarpukariu „žydų lietuvišimo procesas buvo prasidėjęs, ėmė daryti įtaką kultūrinės tapatybės pokyčiams: silpo buvusioji rusiškoji žydų kultūrinė orientacija, ją keitė nauja identifikacijos su lietuviškąja aplinka kryptis. Kelių šimtmečių žydų istorijos Lietuvoje kontekste tai pirmasis kartas, kai skirtingų kultūrų įtakas patyrusi žydų bendruomenė, prisitaikydama prie naujai besiformuojančių politinės, kultūrinės ir kalbinės aplinkos, pasirinko dominuojančią lietuvių kultūrą.“²⁰⁹ Vis dėlto, kaip teigia minėta autorė, „lietuvių dauguma nebuvo pasirengusi praplėsti *lituivio* sampratos ir asimiliuoti ganėtinai sparčią akulturaciją patyrusių žydų, kuriančių naują „Mozės tikėjimo lietuvių“ tapatybę.“²¹⁰ Anot jos, „kaip matyti iš didelės žydų iniciatyvų persvaros ne tik populiarinant lietuvių kultūrą ir kalbą tarp žydų, bet ir bandant prisistatyti lietuviškai aplinkai, lietuviškoji dauguma pritrūko dėmesio žydų siekiams, nepalankiai veikė socialinės ir ekonominės konkurencijos aplinkybės, stereotipai.“²¹¹ Pasak A. Verschik, „žydiška-lietuviška kultūra (priešingai nei žydiška-rusiška ar žydiška-lenkiška) neturėjo pakankamai laiko galutinai susiformuoti ir išsikristalizuoti.“²¹² Analogišką nuomonę išsakė ir S. Sužiedėlis: „Žydų persiorientavimo į lietuvių kultūrą procesui, paspartėjusiam ketvirtojo dešimtmečio viduryje, kaip ir daugeliui kitų teigiamų

²⁰³ Apanavičiūtė, „Litvakai Aukštosios Panemunės miestelyje...“, 311.

²⁰⁴ Ineta Dabašinskienė ir Raminta Garuckaitė, „Kalbinis Kauno praeities ir dabarties savitumas“, in *Miestai ir kalbos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 233.

²⁰⁵ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 196.

²⁰⁶ Solomonas Atamukas, *Lietuvos žydų kelias: Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*, 3 patais. ir papild. leid. (Vilnius: Alma littera, 2007), 424.

²⁰⁷ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 191.

²⁰⁸ Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais* (Vilnius: Margi raštai, 1999), 18.

²⁰⁹ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 20.

²¹⁰ *Ibid.*, 50–51.

²¹¹ *Ibid.*, 46.

²¹² Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 200.

poslinkių, nebuvo lemta pasiekti tikslo.²¹³ Aptariamo laikotarpio amžininkas R. Skipitis taip pat teigė, jog „praėjus dar kelioms dešimtims metų, žydų mažumos klausimas būtų Lietuvoje išsprendęs visai patenkinamai, kad ir žydai gražiai būtų prisitaikę ir pozityviai veikę Lietuvos gerovei, kaip ir mūsų valstybės piliečių dauguma.“²¹⁴

Lietuvos vokiečiai. Lietuvos vokiečiai tarpukariu viešojoje erdvėje taip pat kartais buvo laikomi „suvokietintais / suvokietėjusiais lietuviais“. Tačiau dėl daugumos jų priklausymo kitai konfesijai (evangelikų liuteronų), jie stereotipiškai buvo laikomi „mažiau savais“ negu „sulenkęje lietuviai“ katalikai. Pagal stereotipą, atėjusį iš carinės Rusijos imperijos laikų, evangelikų liuteronų tikėjimą išpažįstantys asmenys neretai buvo laikomi vokiečiais. Netgi Lietuvos Seime buvo iškilusių diskusijų dėl evangelikų liuteronų tikėjimo santykio su vokiškumu. Seimo narys Antanas Šmulskštys bandė sulaužyti Lietuvoje įsitvirtinusią stereotipinę nuostatą, jog evangelikas liuteronas yra vokietis, kuris būtinai turi mokėti vokiečių kalbą.²¹⁵

Tarpukario Lietuvoje evangelikų liuteronų bažnyčia ir su ja susijusios konfesinės institucijos (mokyklos, draugijos ir pan.) buvo laikomos bene pagrindiniais Vokietijos įtakos („vokietinimo“) įrankiais. Pasak M. Tamošaičio, „nepriklausomybės pradžioje Lietuvoje evangelikų liuteronų dvasininkais dirbo vokiečiai, netgi nemokantys lietuvių kalbos.“²¹⁶ Lietuvoje gyvenusi tautiškai mišri evangelikų liuteronų bendruomenė buvo laikoma Vokietijos vykdomos Lietuvai priešiškos propagandos tiksline grupe. Pavyzdžiui, 1927 m. rašte vidaus reikalų ministrui buvo teigiama, jog „valstybė negali atiduoti 66378 (Ev. liuteronų tikybos) savo piliečių vokiečių pastorių globai, kad juos galutinai per bažnyčią suvokietintų ir padarytų savo (valstybės) priešais.“²¹⁷ Vis dėlto dėl lietuvių tautinės kultūros sklaidos vis daugiau evangelikų liuteronų apsisprendavo tapatintis su lietuviais, didėjo jų įtaka bendruomenėje. Anot Arthur'o Hermann'o, evangelikų liuteronų bažnyčioje „per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį lietuviai vis tvirčiau reikalavo ne tik lygybės, bet ir pirmenybės. Jie nenorėjo būti antraeiliai savame krašte.“²¹⁸

Tarpukariu tarp Lietuvos ir Vokietijos vyko latentinė kova (ypač 1933–1940 m.) dėl Lietuvos evangelikų liuteronų „sielų“. Pasak M. Tamošaičio, Lietuvos valdžia siekė „įvairiomis priemonėmis stiprinti lietuvių tarp evangelikų liuteronų. <...> valdžia įdėjo daug pastangų, kad Evangelikų liuteronų konsistorijos vadovybė rūpintųsi lietuvių sklaidimu, o kartu mažintų germanizacijos įtaką evangelikų liuteronų parapijose. Lietuvių sklaidimui daug įtakos turėjo Evangelikų teologijos fakulteto įsteigimas Lietuvos universitete (1930 m. jis buvo pavadintas

²¹³ Sužiedėlis, „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, 6.

²¹⁴ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 157.

²¹⁵ „169-as posėdis“, *Seimo stenogramos*, kovo 17 (1925), 16–18.

²¹⁶ Tamošaitis, „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai...“, 66.

²¹⁷ [1927 m.] Raštas „Bažnyčių padėtis Lietuvoje“ Vidaus reikalų ministrui, *LČVA*, f. 391, ap. 4, b. 68, l. 23.

²¹⁸ Arthur Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė* (Vilnius: Baltos lankos, 2000), 200–201.

Vytauto Didžiojo universitetu) Kaune.²¹⁹ Kaip teigė I. Puidokienė, itin aktyvią proletuvišką veiklą vykdė Lietuvos evangelikų liuteronų sąjunga *Pagalba*²²⁰, kurios „daugelis <...> narių tapo uoliais tautininkų šalininkais. 1930 m. „Pagalba“ pradėjo leisti laikraštį „Srovė“, kur aiškiai pasisakydavo prieš viską, kas nelietuviška, ir labai vienašališkai aukštino lietuvių kalbą ir kultūrą.“²²¹ Buvo siekiama kuo daugiau tautiškai neapsisprendusių evangelikų liuteronų (ypač jaunimo) paskatinti rinktis lietuviškąją tautinę tapatybę. 1936 m. minėta organizacija, siekiant neaštrinti santykių su Vokietija, buvo uždaryta.

Pasak M. Tamošaičio, XX a. 4-ajame deš. „Lietuvos evangelikų liuteronų bendruomenėje vokiečiai prarado vadovaujamas pozicijas. Tam įtakos turėjo Lietuvos evangelikų konsistorijos vadovybės griežta pozicija kovojant prieš vokietinimą tarp evangelikų liuteronų, lietuvių evangelikų liuteronų kunigų gausėjimas, pačių lietuvių tautybės liuteronų sąmonėjimas.“²²² Kaip teigė A. Hermann`as, „po 1930 m. vokiečiai apsirato su mažumos sąlygomis ir priėmė lietuvių viršenybę bažnyčioje.“²²³ Anot R. Skipičio, tarpukario Lietuvoje vokiečiai „dar sparčiau lietuvių negu rusai. <...> Dar gerai prisimename, kad Kauno priemiestyje Šančiuose ir Suvalkijoje buvo gerų lietuvių vokiškoms pavardėmis. Greičiausia jie buvo vokiškos kilmės, bet sulietuvėjo.“²²⁴ Visi šie liudijimai byloja, kad Lietuvos vokiečių atveju lietuviškasis nacionalizavimas vyko ganėtinai rezultatyviai.

Lietuvos rusai. Tarpukariu lietuviškojoje viešojoje retorikoje beveik neaptinkama siekių „(at)(su)lietuvinti“ Lietuvos rusus. Ši tautinė grupė nuo lietuvių daugumos išsiskyrė konfesine priklausomybe. Dauguma rusų buvo stačiatikiai ir sentikiai, o tarp etninių lietuvių šią konfesiją išpažino tik nedaugelis (carinės Rusijos laikotarpiu kai kurie lietuviai katalikai dėl geresnių karjeros perspektyvų pakeitė konfesiją į stačiatikių). Lietuvos valdžia nerodė kryptingo siekio asimiliuoti Lietuvos rusus. Iš esmės buvo apsiribojama tuo, kad rusai yra pilietiškai lojalūs Lietuvos valstybei ir pakankamai moka lietuvių kalbą.

Pasak A. Kovtun, lietuvių kalbos mokymasis buvo sunki užduotis didžiajai daliai rusų emigrantų Kaune, bet ypač jaunimas su ja susidorojo.²²⁵ Kaip rašoma N. Kasatkinos tyrime, iš tarpukariu Lietuvoje gyvenusių rusų tautybės asmenų (gimusių iki 1920 m.) lietuvių kalbą skirtingu lygiu mokėjo 64 iš 75 (t. y. 85 %) jos apklaustų respondentų.²²⁶ Kaip teigia A. Marcinkevičius ir N.

²¹⁹ Tamošaitis, „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai...“, 72.

²²⁰ Lietuvos evangelikų liuteronų sąjunga *Pagalba* 1923 m. įkurta Tauragėje. Puidokienė, „Kauno evangelikų liuteronų parapija...“, 72.

²²¹ Ibid., 74–75.

²²² Tamošaitis, „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai...“, 81.

²²³ Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, 205.

²²⁴ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 158–159.

²²⁵ Асия Ковтун, „Русский мир Каунаса“, *Darbai ir dienos* 34 (2003), 149.

²²⁶ Ibid., 27.

Kasatkina, „lietuvių kalbos mokėjimas gerino rusų galimybes bendrauti su lietuviais, suprasti lietuviškų visuomenės informavimo priemonių žinias, lankyti lietuviškus spektaklius ar koncertus, dalyvauti lietuvių visuomeninių organizacijų veikloje, pažinti Lietuvos istoriją, lietuvių papročius ir tradicijas. Vykstant akulturacijai tarp rusų taip pat plito dvikalbystė.“²²⁷ Teigiama, kad akulturacijos procese kai kurie Lietuvos rusai netgi prarasdavo etnokultūrinį tapatumą, kai, išmokę lietuvių kalbą, primiršdavo gimtąją rusų kalbą.²²⁸ Anot A. Marcinkevičiaus ir N. Kasatkinos, „daliai rusų šeimų lietuvių kalbos vartojimas buvo priimtinas ne tik viešojoje veikloje, bet ir namuose.“²²⁹ Lietuvos rusų polinkis į akulturaciją ir bent dalinis lietuvių kultūros perėmimas minimas ir lietuvių veikėjų atsiminimuose. Antai R. Skipitis teigė, jog „mišriose šeimose lietuvių su rusėmis arba rusų su lietuvišėmis vaikais dažniausia kalbėjo lietuviškai ir laikydavo save lietuviais.“²³⁰

Nacionalistinių judėjimų tyrėjai pabrėžia, kad dalis asmenų valstybėse, kuriose buvo itin paplitusios nacionalistinės nuostatos, buvo linkę koreguoti savo tautinį identitetą pagal pragmatinius poreikius, o kiti iš viso likdavo apolitiški (tautiškai abejingi). Pasak Theodoros Dragostinovas, moderniose tautinėse valstybėse gyventojų tautiškumas vis labiau buvo imamas suvokti kaip susijęs su socialine legitimacija; tautinis identitetas kai kuriose kritinėse situacijose funkcionavo kaip „atsarginis identitetas“ (angl. *emergency identity*), jis palengvino fizinį individų išlikimą, įsidarbinimą, socialinę integraciją ar tiesiog asmens vertės kilimą visuomenėje.²³¹ Anot minėtos mokslininkės, paprasti žmonės suprato, kad tautiškumas funkcionuoja kaip socialinio priėmimo ir įtraukimo priemonė. Pasak T. Dragostinovas, žmonės paprastai rutiniškai nenaudoja tautinės retorikos, tačiau kritinėse situacijose jie remiasi tautiniu diskursu norėdami padaryti įtaką administracijos sprendimams ar imdamiesi priemonių kovoje dėl galios. Anot jos, tautiškumo deklaravimas dažnai išreiškia praktinį polinkį manevruoti tautine ištikimybe siekiant naudoti kasdieniame gyvenime.²³² Martin'o Ehalos ir Anastassios Zabrodskaivos tyrime teigta, jog kalbos ir identiteto išlaikymas priklauso nuo galimybių ir atlygio, tikro ar simbolinio (taip pat ir pozityvaus socialinio identiteto), kurį konkuruojančios tautinės grupės gali įgyti savo nariams.²³³ Tara Zahra savo tyrime nagrinėjo tautinio abejingumo fenomeną ir neeilų nacionalizavimo bei politizavimo problemą. Ji teigė, kad dalis žmonių

---

²²⁷ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 269–270.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 158–159.

²³¹ Theodora Dragostinova, „Speaking National: Nationalizing the Greeks of Bulgaria, 1900-1939“, *Slavic Review* 67, no. 1 (Spring, 2008), 157.

²³² Ibid., 171.

²³³ Martin Ehala ir Anastassia Zabrodskaiva, „Ethnolinguistic vitality of ethnic groups in the Baltic countries“, in *Negotiating Linguistics, Cultural and Social Identities in the Post-Soviet World* (Bern and New York: Peter Lang, 2013), 47.

įvairiose politinio elito nacionalizuojamose visuomenėse lieka nepolitizuoti, kartu jie yra abejingi politinio elito skleidžiamai tautinei ideologijai.²³⁴

Apibendrinant galima teigti, jog nagrinėjamas laikotarpis Lietuvoje (o ir visoje Vidurio ir Rytų Europoje) pasižymėjo nacionalistinių idėjų apogėjumi. Pasak K. Buchovski'o, „politiniuose santykiuose įsivyravo etninio ir kalbinio solidarumo lozungai, kurie aiškiai dalijo gyventojus į „savus“ ir „svetimus“. Tautinės tapatybės formavosi konfliktų ugnyje. Lietuva nebuvo išimtis. Nacionalistai tiesiog atmesdavo galimybę problemą spręsti kompromisu su kitomis tautybėmis, nes tai reikalavo esminių ideologinių nuolaidų. Prioritetu buvo laikomas tautinis egoizmas.“²³⁵ Tarpukariu (ypač XX a. 4-ajame deš.) Lietuvos viešojoje erdvėje neretai pasigirdavo teiginių apie „krašto šeimininkų“ lietuvių privilegijuotos padėties kitų tautų atžvilgiu svarbą²³⁶. Lietuviai buvo linkę pateisinti savo tautines aspiracijas.

Verta sutikti su N. Kasatkinos ir A. Marcinkevičiaus nuomone, kad „pilietiškumo pradų, švelninančių etninės daugumos nacionalizmo sklaidą ir sudarančių palankesnes prielaidas etninių mažumų raiškai politinėje ir kitose srityse, skatinimas daugumoje aptariamo laikmečio [tarpukario – M. B.] tautinių valstybių nebuvo suvokiamas kaip savaiminė vertybė. Polinkis į monoetninės visuomenės kūrimą ir fobijų etninių mažumų atžvilgiu raiška nebuvo svetima ir lietuvių visuomenės veikėjams, tautinės ideologijos atstovams.“²³⁷ S. Kaubrys taikliai pabrėžė, jog „titulinė“ lietuvių tauta tautinėms mažumoms buvo iškėlusį itin aukštus lojalumo ir ištikimybės reikalavimus ir „tai neskatinė kiek tolygesnės lojalumo suvokimo ir jo demonstravimo dermės.“²³⁸ Lietuvos tautinių mažumų lituanizavimas iš dalies turėjo prievartinį pobūdį. Buvo manoma, kad apsispręsti būti lietuviu ar bent iš dalies perimti lietuviškąją kultūrą yra labiau pareiga nei teisė. Anot K. Buchowski'o, tarpukario Lietuvoje „buvo realizuojama laipsniškos asimiliacijos – lietuvinimo ir tautinių mažumų išstūmimo iš ūkinio gyvenimo programa.“²³⁹ Anuomet, ypač tarp tautiškai angažuoto lietuvių jaunimo, buvo populiarus šūkis „Lietuva lietuviams!“, jis parodo atitinkamą požiūrį į kitokio etnoso ir kultūros bendrapiliečius.

---

²³⁴ Tara Zahra, „Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis Author(s)“, *Slavic Review* 69, no. 1 (Spring, 2010), 97–98.

²³⁵ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai...*, 121–122.

²³⁶ V. JS., „Lietuvą lietuvinant“, *Jaunoji karta* 9 (1934), 135–136.

²³⁷ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 43–44.

²³⁸ Kaubrys, „Lietuvos žydų lojalumo raiška...“, 117.

²³⁹ Buchowski, „Retorsijos įkaitai“, 77.

2. LITUANIZAVIMO RAIŠKA TAUTINĖJE GYVENTOJŲ STATISTIKOJE, VIDAUS PASUOSE IR PAVARDĖSE

2.1. Etnodemografinės Kauno miesto raidos 1918–1940 m. bruožai

XIX a. pab. – XX a. pr. Kaunas buvo daugiatautis miestas, jame lietuviai pagal gyventojų skaičių buvo tik ketvirtii. Pagal 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymą, Kaune gyveno 70 920 gyventojų, iš jų: žydų 25 052 (35,3 %), rusų ir baltarusių 19 501 (27,5 %), lenkų 16 112 (22,7 %), lietuvių 4 092 (5,8 %), vokiečių 3 340 (4,7 %), totorių 1 084 (1,5 %), žemaičių 606 (0,9 %), latvių 68 (0,1 %), kitų 1 065 (1,5 %).²⁴⁰ Šiame gyventojų surašyme pagrindiniu tautybės rodikliu buvo laikoma gimtoji kalba.²⁴¹ Lietuviai (kartu su žemaičiais) sudarė nepilnus 7 % miesto gyventojų. Stasys Vaitekūnas rašo, kad „per 1897 m. gyventojų surašymą lietuviais laikyti tiksliai tie gyventojai, kurie šeimoje šnekėjo lietuviškai. Kadangi dalis lietuvių, ypač gyvenusių paribuose, norėdami susikalbėti su caro valdininkais ir kunigais, turėjo mokėti rusiškai arba lenkiškai, tai dalis jų buvo užrašyti ne lietuviais, tuo labiau kad ir su surašinėtojai, kurių dalis buvo rusai arba lenkai, teko kalbėtis ne lietuviškai. Dalis ir pačių lietuvių sakėsi esą rusai, baltarusiai arba lenkai, nes, viena, pastarieji valdžios buvo labiau toleruojami, o antra, dalis lietuvių, nenorėdami būti „muzikais“ ar „cholopais“, taip pat kartais nutylėdavo tikrąją savo tautybę.“²⁴² Pasak Vytauto Merkio, carinės Rusijos imperijoje išleistų „statistikos leidinių, nurodančių gyventojų tautybę, trūkumas yra tas, kad, juos sudarant, gyventojų tautybė buvo užrašoma tendencingai, siekiant tam tikrų politinių tikslų. Tautybė dažnai buvo klaidingai įrašoma ir dėl to, kad daugelis caro valdininkų, rinkusių atitinkamas statistines žinias, nesuprato, ką „tautybės“ sąvoka reiškia. Dėl pastarosios priežasties, kaip matyti iš daugelio tyrimų, lenkais buvo užrašomi tie gyventojai, kurie dėl mažo tautinio sąmoningumo save vadino „vietiniais“, „katalikais“, daugelis baltarusių buvo priskiriami rusų arba lenkų tautybei, o protestantų tikėjimo gyventojai – vokiečių tautybei.“²⁴³ Tad, atsižvelgus į minėtus veiksnius, 1897 m. statistinius duomenis reikia vertinti itin kritiškai.

1909 m. Kaune gyveno 17 027 lietuviai, 8 235 lenkai, 15 968 rusai, gudai, ukrainiečiai (15 508 stačiatikiai ir 460 sentikių), 3 234 vokiečiai ir latviai, 32 518 žydų, 1 671 kitų tautybių asmuo (iš viso 78 653).²⁴⁴ Lietuviai sudarė 21,65 % Kauno miesto gyventojų. Lyginant su 1897

²⁴⁰ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. (1904) Ковенская губерния, (т. 42) (С.-Петербург, 1904), 3.*

²⁴¹ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 39–40.

²⁴² Stasys Vaitekūnas, *Lietuvos gyventojai: Per du tūkstantmečius* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006), 89.

²⁴³ Vytautas Merkys, „Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje klausimu“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, serija A, 2 (5) (1958), 86.

²⁴⁴ „Įvairių tautų gyventojų skaičius Kauno gubernijos miestuose“, *Viltis*, rugpjūčio 12 (25) (1909), 1.

m. statistika, lietuvių skaičius buvo išaugęs daugiau negu 14 %. Lietuvių gyventojų skaičiaus išaugimą galima aiškinti tiek lietuvių migracija į Kauną, tiek ir lietuviškosios tautinės tapatybės plėtra tarp miesto gyventojų. Ji sietina su intensyvia vieša lietuvių kultūrine veikla, vykusia nuo 1905 m. Galima manyti, jog iki 1914 m. tautiškai apsisprendusių lietuvių Kaune skaičius dar padidėjo ir galėjo sudaryti maždaug ketvirtį miesto gyventojų. Vis dėlto, pasak R. Skipičio, kuris jaunystėje Kaune lankydavosi dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, „kiekvieną kartą man šis Lietuvos miestas darė įspūdį žydiško, rusiško bei lenkiško, bet ne lietuviško miesto.“²⁴⁵

Pirmojo pasaulinio karo metais Kauno gyventojų skaičius sumenko daugiau negu tris kartus. Miestą paliko gubernijos įstaigų tarnautojai, Kauno tvirtovės įgula, tūkstančiai karo pabėgėlių, 1915 m. iš miesto buvo ištremti žydų tautybės asmenys. 1915 m. rugpjūčio mėn. Kauną okupavus kaizerinės Vokietijos kariuomenei, į jį persikėlė okupacinės valdžios bei kariuomenės įstaigos ir kt.

1919 m. sausio mėn. Kaunui *de facto* tapus laikinąja sostine, mieste gerokai išaugo gyventojų skaičius. Į Kauną persikėlė centrinių valstybės įstaigų tarnautojai, telkėsi besikuriančios Lietuvos kariuomenės daliniai, į miestą ėmė grįžti Pirmojo pasaulinio karo metu pasitraukę gyventojai ir valdžios nurodymu ištremtieji. Pasak V. Safronovo, lituanizacija Kauną „palietė po Pirmojo pasaulinio karo, kai šio miesto gyventojų skaičius ir kartu lietuvių nuošimtis jame staigiai išaugo tiek dėl per karą į Rusiją pasitraukusių arba ištremtų gyventojų repatriacijos, tiek dėl Kauno kaip naujosios Lietuvos centro traukos. Šiai traukai pasidavė ir daugelis repatriantų, kurių antplūdį ne tiek smarkiai patyrė jų buvusios gyvenamosios vietos, kiek naujosios Lietuvos Respublikos sostine tapęs ir todėl papildomo atraktyvumo įgijęs Kaunas.“²⁴⁶

(At)(su)kūrus Lietuvos valstybingumą, centrinėse valdžios institucijose aukščiausius postus ir didžiausią įtaką turėjo lietuviai, o Kauno miesto savivaldybėje lietuviai anaip tol neužėmė dominuojančių pozicijų. Pasak R. Skipičio, 1918 m. Kauno lietuviškumas dar buvo labai menkas ir tuomet lietuviai mieste tesudarė mažą gyventojų dalį. Jo teigimu, 1918 m. rinkimai į Kauno miesto savivaldybę parodė, kad „Kauno lietuviai tesudarė vos nepilnus 17 procentų <...> tuomet Kaune buvo nedaugiau 50 tūkstančių gyventojų.“²⁴⁷ Jis buvo įsitikinęs, kad Kaune „1918 m. tikrų lenkų arba jų palikuonių negalėjo būti daugiau keletu šimtų. Tai kasgi buvo tie, kurie balsavo už lenkus? Ogi sulenkėję lietuviai.“²⁴⁸ Kituose rinkimuose (1920, 1921, 1924 m.) lietuvių surenkamų balsų skaičius pamažu augo (gavo atitinkamai 27,3; 34,5;

²⁴⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 152–154.

²⁴⁶ Vasilijus Safronovas, „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (36) (2015), 48.

²⁴⁷ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 152–154; 1918 m. gruodžio mėn. vykusiuose Kauno miesto savivaldos rinkimuose lietuviai buvo tik treči (surinko 16,9 % balsų). Žr.: A. Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę...“, 119.

²⁴⁸ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva* *statant*, 57.

38,6 % balsų). Tikėtai 1931 m. ir 1934 m. Kauno miesto tarybos rinkimuose lietuviams pavyko gauti daugumą (surinko atitinkamai 54,2 ir 66 % balsų)²⁴⁹, nes 1931 m. Vietos savivaldybės įstatymas numatė, kad „vieną tarybos narių trečdalį miestui, kuriame yra vyriausybės būstinė, skiria Ministerių Kabinetas iš asmenų, turinčių teisę būti renkamaais to miesto tarybos nariais.“²⁵⁰ Iki XX a. 4-ojo deš. pradžios Kauno miesto savivaldybėje tautinių mažumų atstovai turėjo nemenką įtaką, tad lietuviams savivaldybininkams dažnai tekdavo eiti į kompromisus dėl įvairių tautiškai angažuotų klausimų (tautinių mažumų mokyklų, viešųjų iškabų, skelbimų ir kt.).

1922 m. birželio 1 d. Kauno miesto valdybos užsakymu buvo atliktas visuotinis Kauno miesto ir priemiesčių gyventojų bei būstų surašymas. Pagal jo duomenis, Kaune gyveno 84 352 gyventojai, iš jų: 41 088 lietuviai (48,7 %), 27 228 žydai (32,3 %), 8 311 lenkų (9,9 %), 4 174 vokiečiai (4,9 %), 2 345 rusai (2,8 %), 808 gudai (1 %), 398 (0,5 %) kitų tautybių.²⁵¹ Kaip matyti iš šio surašymo duomenų, lietuviai buvo didžiausia tautinė Kauno gyventojų grupė, bet nesudarė miesto gyventojų daugumos. 1923 m. rugsėjo 17 d. atlikus visuotinį Lietuvos gyventojų surašymą, nustatyta, jog Kaune gyveno 92 446 gyventojai: 54 520 lietuvių (59 %), 25 044 žydai (27,1 %), 4 193 lenkai (4,5 %), 2 914 rusų (3,2 %), 3 269 vokiečiai (3,5 %), 2 506 (2,7 %) kitų tautybių.²⁵²

Matyti, kad 1922 ir 1923 m. Kauno gyventojų surašymų duomenys gana skiriasi. Per kiek daugiau negu metus Kauno gyventojų skaičius buvo išaugęs apie 8 tūkst. Lietuvių buvo padaugėję daugiau negu 13 tūkst., lenkų sumenkę beveik per pusę (daugiau negu 4 tūkst.), žydų sumažėjo daugiau negu 2 tūkst., vokiečių – 905, rusų – 569. Šie statistinių duomenų neatitikimai gali būti aiškinami tuo, jog 1922–1923 m. laikotarpiu iš Sovietų Sąjungos į Lietuvą (Kauną) grįžo daug karo tremtinių ir pabėgėlių²⁵³. Tikėtina, kad 1923 m. surašymo metu buvo įtrauktos platesnės miesto ir priemiesčių teritorijos negu 1922 m. Dėl ženklaus kai kurių tautų (lenkų, vokiečių) gyventojų sumažėjimo gali kilti įvairių abejonių. Turimi istoriniai šaltiniai neduoda pagrindo manyti, kad daugiau negu 4 tūkst. lenkų ir apie 900 vokiečių per 1922–1923 m. išsikėlė iš miesto.

Remiantis prieduose pateiktais duomenimis (žr. 1 lent.), atkreiptinas dėmesys į 1923 m. surašymo metu užfiksuotą tautinę gyventojų sudėtį įvairiose Kauno miesto dalyse. Pavyzdžiui, Senamiestyje lietuvių gyveno gerokai mažiau negu žydų, tačiau pastarųjų gana mažai gyveno Karmelituose ir Žemuosiuose Šančiuose. Daugiausia Kauno lenkų telkėsi Žaliakalnyje ir Naujamiestyje; vokiečiai gausiausiai gyveno Žemuosiuose Šančiuose, o rusai – Žaliakalnyje.

²⁴⁹ Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę...“, 119.

²⁵⁰ „Vietos savivaldybės įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 356 (1931), 2, 10.

²⁵¹ [1922.06.01 Kauno miesto ir priemiesčių gyventojų surašymo, atlikto Kauno miesto valdybos] Kauno miesto statistikos žinios, *KAA*, f. 100, ap. 1, b. 81, l. 14.

²⁵² *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, 1, 13.

²⁵³ Pagal Kauno regioniam valstybės archyve (F. 66) esančius vidaus pasų kortelių duomenis, 1922–1923 m. buvo išduota 4 158 pasai, kuriuose buvo nurodyta, jog asmuo turi tremtinio liudijimą.

Galima numanyti, kad panaši etnodemografinė situacija minėtose Kauno miesto dalyse išliko ir vėlesniais tarpukario metais.

Kai kuriems mokslininkams 1923 m. surašymo duomenų patikimumas yra sukėlęs abejonių. Anot P. Janausko, „1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų statistikos duomenys tautybės skiltyje kelia daug abejonių dėl jų patikimumo ir objektyvumo.“²⁵⁴ Kaip taikliai pastebėjo P. Janauskas, „nacionalizmo epochai įsibėgėjus, tautinė gyventojų struktūra turėjo svarbios politinės reikšmės. Skaičiai publikuoti statistiniuose leidiniuose tapo ginklu tiek tarptautiniuose, tiek vidaus ginčuose. Nors tautinė valstybė lietuvių kalba turi teigiamos konotacijos, tačiau dera nepamiršti, kad ši samprata vedė homogeniškos visuomenės link. O tai buvo norima pasiekti redukuojant tautinių mažumų skaičių valstybėje.“²⁵⁵ A. Marcinkevičius bei N. Kasatkina taip pat pabrėžia, kad „tautinėse valstybėse surašymų rezultatais dažnai grindžiama daugumos interesus atitinkami politika socialinėje, ekonomikos ir kultūros srityse, taip pat nustatomi etninės daugumos ir etninių mažumų santykių įvairiose visuomeninės veiklos sferose principai. Vienas iš pagrindinių principų – įtakos, proporcingos etninės grupės santykiniam svoriui visuomenėje, formavimas. Pažymėtina, jog gausus etninių kategorijų spektras, o ypač gausios mažumos paprastai neatitinka tautinės valstybės interesų. Panašios situacijos demokratijos sąlygomis didina etninės daugumos išipareigojimus etninėms mažumoms.“²⁵⁶ Katjos Wezel tyrime pažymima, kad pagrindinė gyventojų surašymų problema pagal kalbą nustatant asmens tautybę yra tai, jog daugiakultūroje aplinkoje gyvenantys žmonės jaučiasi turintys prievarta pasirinkti, kai klausama apie jų „pagrindinę kalbą“. Anot jos, surašymų duomenys labai mažai atskleidžia apie dvikalbius asmenis, kurie buvo paplitę multietninėse valstybėse, taip pat ir Baltijos šalyse. Kaip teigia K. Wezel, svarbu turėti omenyje, kad daugelis dvikalbių asmenų yra linkę vėliau pakeisti savo atsakymus atsižvelgdami į politinę situaciją.²⁵⁷

1923 m. visuotinį Lietuvos gyventojų surašymą turėjusiems atlikti darbuotojams buvo pateikiami lapeliai, kuriuose nurodyta, jog „reikia skirti tautybę nuo pilietybės ir vartojamos kalbos. Tautybė yra žmonių grupė, priklausanti vienai padermei ir jungiama bendra istorija, kultūra ir papročiais. Pavyzdž., lietuvaitė, ištekėjusi už Rusijos piliečio, pati bus Rusijos pilietė, bet pasiliks lietuvių tautybės. Lygiai ir lietuvis, nors iš mažens vartotų lenkų kalbą, nenustos buvęs lietuvių tautybės asmeniu. Bet jeigu tokie asmenys laikytų save ne lietuvių, o kitos kurios

---

²⁵⁴ Pranas Janauskas, „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis XX a. 3 dešimtmečio pirmoje pusėje“, *Kauno istorijos metraštis* 15 (2015), 217.

²⁵⁵ *Ibid.*, 215.

²⁵⁶ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 43.

²⁵⁷ Katja Wezel, „Introduction: German community – German nationality? Baltic German perceptions of belonging in the nineteenth and twentieth century“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 48, issue 1 (2017), 5, doi: 10.1080/01629778.2016.1269427.

(rusų, lenkų tautybės, tada asmens lapeliuose žymėti tos tautybės, kurios jis save laiko.“²⁵⁸ Anot P. Janausko, toks surašymą turėjusių atlikti asmenų instruktavimas „tautinės valstybės kūrėjus lietuviškoje Lietuvoje bei jos sostinėje ragino „surasti“ daugiau lietuvių ir ženkliai mažiau svetimtaucių, nei jų iš tikrųjų buvo. Toks mąstymas vedė link „šiek tiek pagražintos“ padėties gyventojų statistikoje Kaune ir prie lituanocentristinio istorijos modelio formavimosi.“²⁵⁹ Galima sutikti, kad Lietuvos valdžia buvo suinteresuota gyventojų statistikoje rodyti kuo didesni lietuvių skaičius. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, anot N. Kasatkinos, A. Marcinkevičiaus, jog „etnocentriinių idėjų sklaida Lietuvos visuomenėje 1923 m. buvo gerokai menkesnė nei sovietinės okupacijos išvakarėse“, t. y. 1940 m.²⁶⁰

1924 m. Seime tautinių mažumų atstovai iškėlė klausimą, kad 1923 m. visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas buvo tendencingas ir jame pateikti duomenys neatitiko tikrosios tautinių mažumų gyventojų statistikos. Teigta, kad per 1918–1923 m. vykusius rinkimus į Seimą ir Kauno miesto tarybą už lenkų tautinius sąrašus balsavo kur kas daugiau rinkėjų negu pagal statistiką yra lenkų. Teigta, jog „rinkimuose į Seimą – 5-iopai, o į Miesto Tarybą – 6-riopai“ balsavusiųjų skaičius viršijo oficialų lenkų gyventojų skaičių Kaune.²⁶¹ Seime tautinių mažumų atstovai teigė, kad visuotinio gyventojų surašymo metu surašinėtojai sudarė emocinį spaudimą tautinių mažumų gyventojams ir iškreipdavo pateiktus jų duomenis. Esą tai buvo daroma sistemingai.²⁶² Ministras Pirmininkas Ernestas Galvanauskas bemaž kategoriškai atmetė visas abejones dėl 1923 m. surašymo tikslumo. Jis taip pat teigė, jog visuotinio gyventojų surašymo paaiškinimai apie tautybę buvo išspausdinti tautinių mažumų laikraščiuose, buvo aiškinami įvairių konfesijų maldos namuose,²⁶³ esą todėl nėra pagrindo teigti, kad gyventojai buvo nesupažindinti su surašymo principais, ypač dėl tautybės nustatymo.

Kai kurie lietuvių veikėjai Kaune siekė „matyti“ kuo mažiau lenkų. Kaip savo atsiminimuose teigia R. Skipitis, „lenkiškai kalbančių ir laikusių save lenkais Kauno miestelėnų didžioji dauguma buvo tikri lietuviai, o lenkiškumas buvo tik dėl susidariusių aplinkybių paviršius užsidėjęs luobas, geriausiai įrodo tas faktas, kad nereikėjo nė 20 metų Lietuvos nepriklausomo gyvenimo, kad lenkiškai kalbančių ir laikančių save lenkais gyventojų Kaune beliktų tik saujelė, ką patvirtino paskutinių kelių nepriklausomybės metų savivaldybės rinkimai.“²⁶⁴ Vis dėlto autorius nepaminėjo, kad XX a. 4-ajame deš. vykusiuose rinkimuose į Kauno miesto tarybą įstatymiškai buvo gerokai apribotas rinkimuose galėjusių dalyvauti asmenų

²⁵⁸ Paaiškinimai asmens lapeliams užpildyti. Prie formos nr. 3 [1923 m. Visuotinio Lietuvos gyventojų surašinėtojų instruktavimui], *KRVA*, f. 100, ap. 1, b. 81, l. 30b.

²⁵⁹ Janauskas, „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis...“, 216.

²⁶⁰ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 44.

²⁶¹ „102-as posėdis“, *Seimo stenogramos*, gegužės 28 (1924), 22.

²⁶² *Ibid.*, 22.

²⁶³ *Ibid.*, 22–30.

²⁶⁴ Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 58–61.

skaičius (buvo nustatytas turto cenzas ir padidinta amžiaus riba), pvz., 1931 m. rinkimų teisę turėjo tik 27 000 Kauno gyventojų, o 1924 m. ją turėjo 46 000.²⁶⁵

Verta pabrėžti, kad nepriklausomybės pradžioje (XX a. 3-iojo deš. pradžioje) tam tikrai Kauno gyventojų daliai buvo problemiška save priskirti konkrečiai tautybei. Tuometinio Ministro Pirmininko Ernesto Galvanausko teigimu, „visuotinio gyventojų surašymo daviniai rodo, kad yra dalis piliečių, kurie nemoka nei žodžio lietuviškai ir tekalba vien lenkiškai, nors ir labai savotiškai, bet kurie laiko save lietuviais.“²⁶⁶ Anot tuometinio švietimo ministro Leono Bistro, „mūsų piliečiai dažnai dar nesusipratę ir daugely atvejų nemoka pasisakyti, kas jie yra. Jis pasivadina lietuviu bet, sako, lenkiškai kalbąs.“²⁶⁷ Į tautybės klausimo komplikotumą atkreipė dėmesį ir etnologė R. Račiūnaitė. Ji teigė, kad „dalis lietuvių pirmaisiais Lietuvos Respublikos metais negalėjo tiksliai nurodyti savo tautinės priklausomybės, ypač Kauno pakraščių ir priemiesčių (Lampėdžių, Vilijampolės) gyventojai, kalbantys lenkiškai.“²⁶⁸ Tai rodo, jog per 1922 ir 1923 m. surašymus dalis Kauno gyventojų nebuvo aiškiai apsisprendę dėl savo tautybės. Prieš 1923 m. surašymą viešumoje vykusio agitacija užsirašyti lietuviams galėjo lemti, kad daugelis „svyruojančių“ pasirinko būti užrašomi „lietuviams“.

Savo tyrime P. Janauskas teigė, kad „istoriografijoje beveik nefigūruojantis 1922 m. Kauno miesto tarybos organizuotas gyventojų surašymas mieste objektyviai atspindi padėtį laikinojoje sostinėje. Šio surašymo duomenys leidžia peržiūrėti lietuviškoje istoriografijoje įsigalėjusią nuostatą apie Kauno „lietuvejimą“ ankstyvaisiais nepriklausomybės metais (1923 m.) ir traktuoti tai, kaip dar vieną stereotipą naujausių laikų Lietuvos istorijoje.“²⁶⁹ Manytina, kad 1922 m. surašymo duomenys nepaneigia Kauno „lietuvejimo“ postūmio ankstyvaisiais nepriklausomybės metais. Pagal šio surašymo duomenis, lietuviai sudarė 48,7 % laikinosios sostinės gyventojų. Nors lietuviai ir nesudarė daugumos, tačiau buvo didžiausia tautinė gyventojų grupė, o, lyginant su 1897 m. surašymo duomenimis, Kaune lietuvių padaugėjo daugiau negu 40 % nuo bendro gyventojų skaičiaus. Pasak V. Safronovo, „lietuvių tapsmas dominuojančia nacija 1918 m. pradėtoje kurti etniškai heterogeniškoje valstybėje didino lietuvių nacionalinės kultūros asimiliuojantį potencialą. Šis tapsmas galėjo palengvinti didžiąją masių dalį paprastai sudarančių „neapsisprendusiųjų“, kurie kitoje situacijoje galėjo laisvai susitapatinti su kitomis nacionalinėmis kultūromis, gravitaciją vyraujančios nacionalinės kultūros, šiuo atveju lietuvių kultūros, linkme. Maža to, valstybės institucijų (pirmiausia kariuomenės, švietimo) pajungimas vyraujančios nacionalinės kultūros

²⁶⁵ Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę...“, 117.

²⁶⁶ „102-as posėdis“, *Seimo stenogramos*, gegužės 28 (1924), 27–28.

²⁶⁷ „42-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, lapkričio 23 (1923), 4–6.

²⁶⁸ Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra...“, 124.

²⁶⁹ Janauskas, „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis...“, 217.

sklaidai tarpukariu, suprantama, irgi didino tikimybę, kad vis daugiau piliečių, įskaitant ir miestų gyventojus, laikys save lietuviais.²⁷⁰

Kaip matyti iš 1938 m. *Kauno miesto statistikos metraštyje* pateiktų duomenų, 1938 m. gruodžio 31 d. Kaune gyveno 109 752 gyventojai, iš jų: lietuvių 67 392 (61,4 %), žydų 27 754 (25,3 %), lenkų 4 202 (3,8 %), vokiečių 3 671 (3,3 %), rusų 3 588 (3,3 %), kitų tautybių 3 145 (2,9 %).²⁷¹ Per 15 metų (nuo 1923 m.) Kaune lietuvių padaugėjo 12 872, žydų – 2 710, vokiečių – 402, rusų – 674, lenkų – 9 asmenimis. Labiausiai išaugo lietuvių gyventojų grupė, ji 1938 m. jau sudarė daugiau negu 61 % laikinosios sostinės gyventojų. Ši lietuvių skaičiaus išaugimą reikėtų sieti su jų gana intensyvia migracija į Kauną, taip pat natūraliu gyventojų prieaugiu. Dauguma į Kauną atsikėlusių lietuvių buvo gana jauni, jie kūrė šeimas, augino vaikus, tad dar labiau didino lietuvių skaičių laikinojoje sostinėje. Remiantis minėtais statistiniais duomenimis, galima teigti, kad Kaunas nepriklausomybės laikotarpiu iš tikrųjų ženkliai ir gana sparčiai etnodemografiškai lietuviėjo.

Verta pabrėžti, kad tarpukariu lietuvių gyventojų skaičius gerokai išaugo ne tik Kaune, bet ir kituose Lietuvos miestuose; daugelyje jų lietuviai ėmė sudaryti gyventojų daugumą. Anot S. Sužiedėlio, ši „Lietuvos miestų demografinė transformacija išryškino platesnę socialinę revoliuciją, kuri nebuvo vien tik vienos kultūros pakeitimas kita nacionaline kultūra. Lietuviai, anksčiau neturėję politinių teisių, pasiekė tiek politinės, tiek socialinės įtakos ir pradėjo įgyti jiems kaip daugumai priklausančią politinę galią. Pirmą kartą per daugelį šimtmečių lietuviai tapo dominuojančia arba bent jau reikšminga jėga tiek politinėse, tiek ekonominėse bei kultūrinėse institucijose, iš kurių anksčiau jie buvo išstumti.“²⁷²

2.2. Vidaus pasų lituanizavimas

Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) vidaus pasas buvo bene svarbiausias dokumentas, liudijęs asmens tautybę. Vidaus paso įrašas lemdavo, ar asmuo buvo valstybės „titulinės“ tautos atstovas (lietuvis), ar priklausė tautinei mažumai. Modernusis lietuvių nacionalizmas, įkūnytas Lietuvos valstybėje, siekė paveikti tautiškai neapsisprendusių gyventojų (ypač jaunosios kartos) tautinės tapatybės orientaciją. Kartais įforminant tautybės statusą, galimai pasitaikydavo valstybės (savivaldybių) insitucijų neleistinos savivalės atvejų. K. Buchowski's, remdamasis liudytojų

²⁷⁰ Safronovas, „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų“, 33–34.

²⁷¹ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 10. Minėtame leidinyje nurodyta: „Bendrai skaitoma, kad Kaune 1939 m. sausio mėn. 1 d. buvo apie 150 000 gyventojų.“ (Ibid., 9). Tai rodo, jog tikslus tuometinis Kauno gyventojų skaičius nebuvo nustatytas.

²⁷² Sužiedėlis, „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, 4.

pasakojimais, teigė, jog išduodant vidaus pasus „pažeidimai buvo dažni įrašant lietuviais žmones, kurie laikė save lenkais arba nesugebėjo apibūdinti savo tautinio priklausymo.“²⁷³

Galima teigti, kad dalis Lietuvos lenkų galimai vidaus pasuose nurodydavo savo tautybę „lietuvis“, siekdami pragmatinių tikslų: geriau prisitaikyti visuomenėje, išlaikyti pozicijas versle ir pan. Anot K. Buchowski'o, „atvejų, kai pasuose būdavo įrašoma lietuvių tautybė, pasitaikydavo visuose visuomenės sluoksniuose, ne tik tarp valstiečių, bet ir, pavyzdžiui, tarp prekybininkų ir amatininkų (pasisakius jiems lenkais, grėsė boikotas), valstybės įstaigų tarnautojų ir netgi kai kurių dvarininkų (šiuos baugino žemės reformos perspektyva – pavojus, kad žemė gali būti konfiskuota šeimoms, kurių nariai tarnavo Lenkijos kariuomenėje), – jie tikėjosi pasisakę lietuviais išsaugoti savo turtą.“²⁷⁴ Tačiau Gediminas Vaskela tokį aiškinimą vertino kritiškai; jis teigė, kad žemės reformos nuostatos Lietuvoje buvo vienodos visų tautybių žemės savininkams.²⁷⁵

Verta pabrėžti, kad nagrinėjamu laikotarpiu būta asmenų, gimusių ir augusių lenkakalbėse šeimose, kurie paveikti modernaus tautinio lietuvių judėjimo idėjų apsisprendavo pakeisti savo tautybę. Jeigu toks asmuo iki tol jau buvo įgijęs vidaus pasą su tam tikru tautybės įrašu, tuomet šis įrašas jau nebeatspindėdavo jo tautinio apsisprendimo. Formalaus tautybės nustatymo problemas minėjo ir tuometis švietimo ministras L. Bistras, jis teigė: „Jei reikėtų nustatyti kieno nors tautybę iš jo pasakymo, tai galėtų but kontradikcijos tarp jo pasakymų ir tarp jo dokumentų [vidaus pase nurodytos tautybės – M. B.].“²⁷⁶ Tai, kad vidaus pasuose tautybės įrašas neatitikdavo asmens tautinės tapatybės apsisprendimo, kai kurias atvejais sukeldavo sunkumų (pvz., norint leisti vaikus į tautinių mažumų mokyklas). Asmenys, apsižiūrėję, kad jų vidaus pasuose nurodyta tautybė neatspindi jų tautinės tapatybės, dažnai norėdavo pataisyti tautybės įrašus. Tačiau tokie Lietuvos piliečiai neretai susidurdavo su įvairiomis administracinėmis kliūtimis, ypač jeigu buvo norima iš „lietuvio“ tapti kitos tautybės (lenkų, vokiečių, rusų ir kt.) atstovu.

1926 m. į valdžią atėjus Lietuvos valstiečių liaudininkų ir Lietuvos socialdemokratų partijų koalicinei vyriausybei, kurią palaikė tautinės mažumos, buvo liberalizuotas tautybės pakeitimas vidaus pasuose. 1926 m. rugpjūčio 14 d. Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas išleido aplinkrašį. Jame nurodė, jog „tautybė negali būti prievarta nustatoma, nes kiekvienam asmeniui priklauso pačiam nusistatyti kokios jis tautybės ir šiam reikalui sulig įstatymų jokio įrodymo nereikalinga, todėl Vidaus Reikalų Ministerija turi išaiškinti, kad jei kas prašytų ištaisyti

---

²⁷³ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 51.

²⁷⁴ Ibid., 52.

²⁷⁵ Gediminas Vaskela, *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014), 201–202.

²⁷⁶ „42-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, lapkričio 23 (1923), 4–6.

pase tautybę, kliūčių nedaryti.²⁷⁷ A. Smetonos valdymo metais (1930 m.) išleistose Vidaus pasams duoti taisyklėse nurodyta, kad išduodamame pase tautybė turėjo būti įrašoma remiantis „paso ėmėjo raštišku pareiškimu“. Taisyklės taip pat numatė, kad, vietoj seno paso išduodant naują, jame tautybė turėjo būti „įrašoma tokia, kokia buvo įrašyta senajame pase.“²⁷⁸ Tai rodo, kad buvo apribota galimybė asmenims, jau turintiems vidaus pasus, pasikeisti juose tautybės įrašą.

Lietuvos centriniame valstybės archyve pavyko aptikti keletą Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos kreipimūsi į Lietuvos Respublikos Ministrą Pirmininką. Juose gana argumentuotai išsakyti priekaištai dėl tautybės įrašo vidaus pasuose neadekvatumo ir tautybės įrašo pakeitimo galimybės ribojimų. Antai 1938 m. Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos Centro valdybos rašte teigta, kad „Lietuvos valstybės kūrimosi pradžioj, išduodant piliečiams pasus, nei valstybės pareigūnai nei piliečiai daugumoj nebuvo įsisąmoninę tautybės įrašo prasmę. Pilietybės ir tautybės sąvokos dažnai būdavo sukeičiamos, kadangi senojj Rusijoj tautybės įrašai pasuose nebuvo praktikuojami. Be to pav. įrašas prancūzų kalboje „nationalite“ užsienio pasuose gali būti klaidingai vienaip ar kitaip suprantamas. Dažniausiai tautybė buvo įrašoma lietuvių manant, kad tai reiškia pilietybę. Ant kiek neturėta aiškaus supratimo apie tautybės sąvoką matyti iš tokių įrašų pasuose kaip antai: „tautybė – evangelikas“, „tautybė – Lietuvos vokietis“, „tautybė – liuteranska“, arba iš tokių sukeitimų kaip: „tikiyba – vokiečių, tautybė – evangelikų“ arba „tikiyba – evangelikų, tautybė – liuteronų“. <...> Pasų gavėjai dėl tokių neteisingų įrašų iš pradžių nesirūpino, nes dalinai jie patys tų įrašų prasmės nesuprato, o antra jiems dėl jų nekildavo jokių nemalonumų. Laikui bėgant tačiau įvairios įstaigos, o ypatingai švietimo įstaigos, pradėjo daryti dėl to vis daugiau ir daugiau sunkumų.“²⁷⁹ Lietuvos vokiečiai skundėsi, kad kai kuriuose vidaus pasuose būta „atsitikimų – paradoksų, kur tėvų vokiečių vaikai vieni pažymėti vokiečių tautybės o kiti lietuvių.“²⁸⁰ Su minėtais teiginiais galima iš dalies sutikti, nes 1920–1922 m. išduotų vidaus pasų kortelėse iš tikrųjų aptinkama tiek tautybės ir religijos sąvokų supainiojimo, tiek ir keistų / netipinių tautybės įvardijimų.

Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos rašte (1931 m.?) Ministrų kabinetui buvo skundžiamasi, jog „Pradžios mokyklų įstatymo pakeitimo“ 11 paragrafas numatė, kad į mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba „gali būti priimami vaikai tik tos tautybės, kurios kalba yra jose

²⁷⁷ 1926.08.14 VRM Piliečių apsaugos departamento rašto nr. 21578 apskričių viršininkams nuorašas, *LCVA*, f. 394, ap. 5, b. 470, (lapai nenumeruoti).

²⁷⁸ „Vidaus pasams duoti taisyklės“, *Vyriausybės žinios* 341 (1930), 1–2.

²⁷⁹ 1938.16.21 Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos centro valdybos raštas Ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 3–4.

²⁸⁰ (nedatuotas, 1931 m.?) Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos raštas Ministrų kabinetui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1464, l. 1–4.

mokomoji.²⁸¹ Teigta, kad „prieš šitą nuostatą negalima būtų prieštarauti, jeigu tėvams būtų leidžiama laisva valia pasisakyti prie kurios tautybės jie priklauso <...>. Bet Lietuvių švietimo įstaigos remiasi išimtinai pasuose pažymėta tautybe, kuri dažniausiai neatatinka tikrenybei. Svarbiausioji priežastis neteisingų tautybės pažymėjimų pasuose bus bene toji, kad nei pasų ėmėjai, nei jų davėjai neturėjo aiškaus supratimo apie daromus pažymėjimus. Pasų ėmėjai manė, kad dalykas liečia jų pilietybės nustatymą, tuo tarpu tikrenybėje tas lietė nustatymą prie kurios tautybės jie priklauso.“²⁸² Buvo skundžiamasi Švietimo ministerijos 1927 m. rugpjūčio 6 d. išleistu aplinkraščiu nr. 10112, numačiusiu, kad tėvai bei globėjai, kurie leido savo vaikus į tautinių mažumų pradžios mokyklas, privalėjo pristatyti mokyklos vedėjui savivaldybių išduotą liudijimą apie tautybę, kurią atitiko įrašai pasuose. Teigta, jog „šitą aplinkrašį pradžios mokyklų inspektorai pritaikino ne vien tautinių mažumų užlaikomoms mokykloms (privatinėms), bet ir visoms valdžios bei savivaldybių mokykloms, kuriose mokoma nelietuvių kalba. Esant pasuose tokių netikslių tautybės pažymėjimų, tik labai maža dalis vokiečių tėvų gali išgauti teisingą tautybės pažymėjimą. <...> Visi tėvų pareiškimai, kad jie vokiečių tautybės ir kad pasuose klaidingai pažymėta tautybė nepriimami domėn, net ir tuose atsitikimuose, kada tie pareiškimai savivaldybių liudijimais pagrįsti.“²⁸³ Tėvų prašymai pakeisti pasuose neteisingus įrašus apie tautybę dažniausiai būdavo nepatenkinami. Vidaus reikalų ministerijos 1927 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu nr. 19574 buvo sustabdytas 1926 m. rugpjūčio 14 d. įsakymo nr. 21578 veikimas.²⁸⁴ Pastarajame įsakyme buvo teigiama, kad kiekvienas pilietis turi teisę pats apsispręsti, kokiai tautybei jis priklauso.²⁸⁵ Tad nuo 1927 m. rugpjūčio mėn. galimybė keisti tautybės įrašus vidaus pasuose buvo gerokai apribota.

Kauno regioniniame valstybės archyve peržiūrėjus daugiau kaip 89 tūkst. Kauno gyventojų vidaus pasų kortelių ir įvertinus jų visumą, galima sutikti, kad 1920–1922 m. išduotų vidaus pasų kortelėse būta nemažai supainiojimo atvejų, ypač tautybės ir tikybos (religijos) skiltyse. Kai kurių 1920–1922 m. vidaus pasus gavusių evangelikų liuteronų pasų kortelėse pažymėta, kad jie priklauso „liuterių“ tautybei ir išpažįsta „evangelistų“ (evangelikų) tikėjimą. Identiška rašysena užpildytose pasų kortelėse aptinkama daugiau negu kelios dešimtys klaidingų evangelikų liuteronų konfesijos asmenų religinės ir tautinės priklausomybės įrašų. Numanu, jog neišprusęs vidaus pasų kortelėse įrašus daręs raštininkas (ar keletas raštininkų) iki galo nesuvokė evangelikų liuteronų konfesijos pavadinimo esmės, todėl vieną jo dėmenį laikė tautybės įvardijimu, o kitą – religijos. Vidaus pasų kortelėse būta ir įvairių netipinių įrašų,

²⁸¹ „Pradžios mokyklų įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 200 (1925), 6.

²⁸² (nedatuotas, 1931 m.?) Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos raštas Ministrų kabinetui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1464, l. 1–4.

²⁸³ (nedatuotas, 1931 m.?) Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos raštas Ministrų kabinetui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1464, l. 1–4.

²⁸⁴ *Ibid.*

²⁸⁵ 1926.08.14 VRM Piliečių apsaugos departamento rašto nr. 21578 apskričių viršininkams nuorašas, *LCVA*, f. 394, ap. 5, b. 470, (lapai nenumeruoti).

pavyzdžiui, 1920 m. išduoto vidaus paso kortelėje nurodyta, kad tautybė „lenkišk.“, o tikyba „lietuvišk.“. Tokį įrašą veikiausiai galima paaiškinti raštininko nekompetencija.

Norintiems vidaus pasuose pasikeisti tautybę iš „lietuvio“ į „vokietis“ ar „lenkas“ buvo sudaroma administracinių kliūčių. Lietuvos centriniame valstybės archyve peržiūrėta apie pusšimtis tokių prašymų, juose kartojasi beveik identiški atsakymai prašantiesiems. Antai 1938 m. į kaunietės Daratos Šapeckienės prašymą pase pasikeisti tautybę buvo parašyta, kad vidaus reikalų ministras „nerado pagrindo jį patenkinti, nes prašytoja, pasą išgaudama, yra savo parašu patvirtinusi, jog yra lietuvių tautybės.“²⁸⁶ Kitame 1938 m. dokumente nurodyta, kad kaunietei Natalijai Stauskienei-Andriuškevičiūtei neleista pase pakeisti tautybės, nes „prašytoja gyveno su pasu ilgus metus (10 m.) neprieštaraudama ir todėl yra sutikusi su esamu tautybės požymiu.“²⁸⁷ Julijonui Sabučiuui netgi du kartus (1932 ir 1938 m.) buvo atsisakyta vidaus pase pakeisti tautybę iš „lietuvis“ į „lenkas“, nors minėto piliečio tėvai buvo lenkai, o jis pats šeimoje kalbėjo rusiškai ir lenkiškai, lietuviškai temokėjo labai silpnai.²⁸⁸

Prašymai pakeisti tautybę, motyvuoti tuo, kad norima leisti vaikus į kitos tautos mokyklas, dažniausiai buvo nepatenkinami. Pavyzdžiui, 1938 m. kauniečio Teodoro Kumlerio prašymą vidaus pase pasikeisti tautybę vidaus reikalų ministras „nerado galimu <...> patenkinti, nes vien noras leisti vaikus į vokiečių mokyklą negali būti pagrindu pakeisti pase įrašytą tautybę, tuo labiau, kad prašytojas, gaudamas dokumentus, buvo nurodęs esąs lietuvių tautybės.“²⁸⁹ Visa tai byloja, jog norintiems „išeiti“ iš lietuvių tautos buvo sudaroma dirbtinių administracinių kliūčių, nes Lietuvos valdžia nenorėjo, kad tarp gyventojų plisčių praktika pasikeisti tautybę ir šalyje mažėtų lietuvių skaičius.

Pasikeisti tautybę į „lietuvių“ administracinių kliūčių dažniausiai nebuvo sudaroma. Pavyzdžiui, 1937 m. vidaus reikalų ministras leido Mykolo Bremo vidaus pase tautybę pataisyti iš „žydų“ į „lietuvių“.²⁹⁰ 1938 m. analogiškas leidimas suteiktas ir Izidoriui Kisinui.²⁹¹ Kartu tai rodo, jog pagal tuometę Lietuvos valdžios poziciją lietuvių tauta buvo atvira tiems, kurie norėjo tapti jos nariais. Kaip matyti iš minėtų pavyzdžių, semitiška kilmė (gimimas žydų šeimose) netrukdė asmenims savo tautybę pakeisti į lietuvių, nors lietuvių visuomenėje buvo paplitusios primordialistinės tautos sampratos (lietuvių gimstama).

---

²⁸⁶ 1938.12.29 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 61646 Kauno apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 9.

²⁸⁷ 1938.12.10 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 1216 Kauno apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 51.

²⁸⁸ Julijono Sabučio, Baltraus, vidaus paso byla, *KRVA*, f. 66, ap. 1, b. S6, l. 12, 15, 22, 23.

²⁸⁹ 1938.09.01 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 61175 Kauno apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 179.

²⁹⁰ 1937.11.08 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 57469 Kauno apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 189, l. 27.

²⁹¹ 1938.10.24 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 62342 Kauno apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 133.

Statistiškai apdorojus 1920–1940 m. Kauno mieste išduotų vidaus pasų korteles (žr. priedus, 2 lent.), nustatyta, kad bent 231²⁹² asmuo (daugiausia lenkų, vokiečių ir rusų tautybės pagal pirmąjį pasą) šiuo laikotarpiu pakeitė tautybę į lietuvių: 142 lenkai, 63 vokiečiai ir 26 rusai. Remiantis minėtais duomenimis, galima teigti, kad daugiausia tautybę į „lietuvių“ keitė lenkai. Panorusių tapti lietuviais vokiečių buvo dvigubai mažiau, o rusų – dar mažiau. Šie skaičiai bendrame Kauno gyventojų tautinės sudėties kontekste yra itin menki, sakykim, minėti 142 lenkai sudaro tik 3,39 % 1923 m. Kaune gyvenusių lenkų (4 193).²⁹³ Buvo ir lietuvių, pakeitusių tautybę: 1920–1940 m. 81 asmuo (pirmajame savo gautame Lietuvos Respublikos vidaus pase pažymėtas kaip lietuvis) pakeitė tautybę į lenkų, vokiečių arba rusų.

Tautybės keitimas vidaus pasuose tuometės Lietuvos valdžios buvo suvokiamas kaip vienas iš tautinės kovos dėl įtakos būdų. Pavyzdžiui, 1930 m. slaptame Užsienio reikalų ministerijos rašte pabrėžta, kad, suteikus galimybę piliečių prašymu keisti pasuose tautybę, tuo labiausiai pasinaudotų lenkai.²⁹⁴ Todėl valdžia nenorėjo suteikti šios galimybės bijodama oficialaus masinio „sulenėjusių lietuvių“ virtimo lenkais. Lietuvoje pasitaikydavo įvairių „antilietuviškų“ agitacijų vidaus pasuose keisti tautybės įrašus. Kaip teigė M. Tamošaitis, Kulturferbandas²⁹⁵, siekdamas, kad būtų galima kuo daugiau įsteigti vokiečių mokyklų, įkalbinėdavo evangelikų liuteronų konfesijos gyventojus „kreiptis į administracijos įstaigas, kad jų pasuose lietuvių tautybė būtų pakeista į vokiečių. Jeigu pasai vietoje nebūsią pakeisti, tai raginta kreiptis į vidaus reikalų ministeriją.“²⁹⁶ 1939 m. Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis taip pat akcentavo, kad įvairiose Lietuvos vietovėse vokiečių organizacijų nariai gyventojus ragino pasuose keisti tautybę į „vokiečių“.²⁹⁷

Atlikus 1920–1940 m. Kauno mieste išduotų vidaus pasų kortelių (žr. priedus, 2 lent.) sisteminingą ir statistinę analizę, paaiškėjo, kad minėtu laikotarpiu laikinojoje sostinėje pasus gavo 89 620 asmenų, iš jų 52 662 (58,76 %) lietuviai, 27 124 (30,27 %) žydai, 2 833 (3,16 %) lenkai, 2 800 (3,12 %) vokiečių, 2 457 (2,74 %) rusai, 300 (0,34 %) gudų, 92 (0,1 %) latviai, 51 (0,06 %) totorius, 312 (0,35 %) asmenų, keitusių tautybę, 201 (0,22 %) kitų tautybių, 788 (0,88 %) pasų kortelėse tautybė nenurodyta. Minėtų tautybių santykis procentais yra artimas oficialiai

²⁹² Į šį skaičių neįtrauktos tos vidaus pasų kortelės, kuriose tautybės įrašas buvo išbrauktas ir įrašytas kitas. XX a. 3-iajame deš. išduotų vidaus pasų kortelėse tautybės keitimas buvo atliekamas tiesiog išbraukiant senąjį įrašą ir įrašant naują. XX a. 4-ajame deš. tautybės keitimo įrašai žymėti atsakingiau, pasų kortelėje detaliau pažymint tautybės keitimą (pvz., „Tautybė pakeista į „lietuvis“. Tikėti. Parašas, antspaudas“). Dalis tautybės keitimų buvo pažymimi išduodant naują pasą, senąjį sunėšiojus, pametus ir pan.

²⁹³ *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo...*, 1, 13.

²⁹⁴ 1930.11.14 Pro memoria „Dėl gandų apie vokiečių mažumos Lietuvoje skundą Tautų Sąjungai“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 13.

²⁹⁵ „Nacionalistinė vokiečių organizacija, veikusi 1924–1940 m. Lietuvoje“. Petronėlė Žostautaitė, „Kulturferbandas, Lietuvos vokiečių kultūros draugija (vok. Kulturverband der Deutschen Litauens)“, *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. 1 (A–K) (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011), 948.

²⁹⁶ Tamošaitis, „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai...“, 78.

²⁹⁷ Kaubrys ir Tamošaitis, *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų...*, 158–159.

1923 m. Kauno gyventojų statistikai, pagal kurią laikinojoje sostinėje gyveno 59 % lietuvių, 27,1 % žydų, 4,5 % lenkų, 3,2 % rusų, 3,5 % vokiečių, 2,7 % kitų tautybių.²⁹⁸

Išanalizavus 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų korteles (89 619 asmenų), kuriose buvo nurodyta gimimo vieta (žr. priedus, 3 lent.), galima padaryti tokius apibendrinimus: skaičiuojant nuo bendro tam tikros tautybės gyventojų, gavusių vidaus pasus laikinojoje sostinėje, skaičiaus (žr. priedus, 2 lent.), daugiausia Kaune²⁹⁹ gimusių gyventojų buvo žydų tautybės – 13 769 asmenys iš 27 124 (50,76 %), lenkų – 1 072 asmenys iš 2 833 (37,84 %), rusų – 923 asmenys iš 2 457 (37,57 %), lietuvių – 13 995 asmenys iš 52 662 (26,58 %), gudų (baltgudžių) – 45 asmenys iš 300 (15 %). Tai rodo, kad didžioji dalis Kaune pasus gavusių žydų buvo gimę šiame mieste.

Kaip matyti iš 1920–1940 m. išduotų vidaus pasų kortelių duomenų (žr. priedus, 3 lent.), iš visų Kaune pasus gavusių lietuvių (52 662), Kaune buvo gimę tik 13 995 asmenys (26,58 %), Kauno apskrityje (pagal 1931 m. Lietuvos administracinę teritorinę suskirstymą) – 7 533 asmenys (14,3 %), Sovietų Sąjungoje (Rusijoje)³⁰⁰ – 3 674 asmenys (6,98 %), Kėdainių apskrityje – 2 772 asmenys (5,26 %), Ukmergės – 2 277 asmenys (4,32 %), Marijampolės – 2 177 asmenys (4,13 %). Kitose vietovėse (valstybėse) gimusių lietuvių procentas buvo dar mažesnis. Tai leidžia teigti, kad didžioji dalis Kauno gyventojų lietuvių į laikinąją sostinę atsikėlė iš kitų Lietuvos (ir ne tik) vietovių, t. y. tarpukariu mieste buvo naujakuriai.

Kaip matyti iš vidaus pasų kortelių medžiagos, būta gyventojų, kurie, sprendžiant pagal pavardes, buvo slaviškos ar germaniškos kilmės, tačiau save tapatino su lietuvių tauta (bent taip rodo tautybės įrašai jų pasų kortelėse). Būta asmenų, kurių vardai ir pavardės yra tipiškai slaviški (rusiški), bet tautybė užrašyta lietuvių. Antai 1920 m. vidaus pasą įgijęs Aleksandras Potapovas pažymėtas kaip stačiatikių tikėjimo, lietuvių tautybės. Analogiškai pažymėtas ir 1921 m. pasą įgijęs Vasilijus Presniakovas. Evangelikų liuteronų tikėjimo asmenų vidaus pasų kortelėse taip pat aptikta abejotinų tautiškumo įvardijimų. Pavyzdžiui, 1920 m. vidaus pasą gavęs Gustavas Maureris pažymėtas kaip evangelikų liuteronų tikėjimą išpažįstantis lietuvis. 1922 ir 1937 m. Kaune vidaus pasus gavęs Otto Milchertas taip pat pažymėtas kaip evangelikų liuteronų tikėjimo, lietuvių tautybės. Subjektyviai žvelgiant, šių asmenų pavardės rodytų jų vokišką kilmę. Kita vertus, dėl ilgametės vokiškos kultūros įtakos kai kurių evangelikų liuteronų lietuvių pavardės buvo supanašėjusios su vokiškomis (tų laikų žodžiais kalbant, „suvokietintos“). Būta ir priešingų atvejų, kai Kauno vokiečių pavardės lyg ir nerodė jų vokiškumo (germaniškumo). Antai 1938 m. vidaus pasą gavusi Elžbieta Mazurkevičiūtė

²⁹⁸ Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys..., 1, 13.

²⁹⁹ Įskaičiuoti tie vidaus pasų kortelių įrašai, kuriuose gimimo vieta nurodyta taip: „Kaunas“, „Aleksotas“, „A. (Aukštoji) Panemunė“, „Šančiai“, „Vilijampolė / Slabada“.

³⁰⁰ Pagal 1930 m. Sovietų Sąjungos teritorinę sudėtį.

pažymėta kaip evangelikų liuteronų tikėjimo, vokiečių tautybės, tačiau, subjektyviai žvelgiant, atrodo abejotina, ar slavišką priesagą (-*evič*) turinti pavardė galėtų būti vokiečių tautybės asmens. Vis dėlto vienareikšmiškai nustatyti tautybę iš pavardės būtų netikslu ir nekorektiška.

Daugiausia įvairių abejotinų tautybės įrašymo variacijų rasta 1920–1922 m. išduotų vidaus pasų kortelėse. Manytina, kad tuomet vidaus pasus išduodančiose įstaigose dar nebuvo nusistovėjusi aiški tautybės nustatymo praktika. Keliasdešimties asmenų 1920 m. vidaus pasų kortelėse tautybės grafoje pažymėta „*liet. iš lenkų*“ arba „*liet. iš lenkišk.*“. Minėtu laikotarpiu išduotų vidaus pasų kortelėse aptikta daugiau negu kelios dešimtys tautybės įvardijimų „Lietuvos“, „Lietuvoje“, „Lietuvos iš lenkų“ ir pan. Sprendžiant iš rašysenos pasų kortelėse, galima teigti, kad rašė vienas ar keletas raštininkų. Jų braižu rašytos ir tos kortelės, kuriose tautybėms įvardyti vartoti trumpinimai „*liet.*“ Galima kelti klausimą, kodėl tas pats raštininkas vienose pasų kortelėse įrašė trumpinį „*liet.*“, o kitose visą žodį „Lietuvos“. Galbūt tautybės grafą klaidingai laikė žyminčia pilietybę? Galbūt dalyje pasų kortelių taupydamas laiką ar skubėdamas rašė „*liet.*“ ir omenyje turėjo „Lietuvos“, bet ne „*lietuvis*“? Įvairius šiuos tautybės įvardijimo netikslumus galima aiškinti tuo, kad 1920–1922 m. vidaus pasus išduodančiose įstaigose dirbo menkai lietuvių kalbą mokėję asmenys (darę nemažai gramatinių klaidų), jie galimai painiojo tautybės ir pilietybės sąvokas.

Tarp vidaus pasų kortelių aptikta ir keletas tokių, kuriose tautybės grafoje įrašyta „*žemaitis*“. Pavyzdžiui, 1920 m. kunigaikščiui Jonui Gediminui Beržanskiui-Klausučiuui išduoto vidaus paso kortelėje tautybė įvardyta kaip „*lietuvis-žemaitis*“. Verta priminti, kad pagal 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymą, Kaune gyveno 606 žemaičiai, tuomet jie sudarė 0,9 % Kauno gyventojų.³⁰¹

Analizuojant vidaus pasų korteles, pastebėta, kad būta nemažai atvejų, kai žmonos savo pasuose nurodydavo vyrų lietuvių tautybę, nors pačios pagal etninę kilmę tikrai nebuvo lietuvės. Charakteringas pavyzdys galėtų būti Prancūzijoje gimusi A. Voldemaro žmona Matilda Delaitė-Voldemarienė. Ji 1923 m. išduoto vidaus paso kortelėje pažymėta kaip katalikų tikėjimo, lietuvių tautybės (nors pagal kilmę buvo prancūzė).

Dauguma (beveik 100 %) žydų kilmės asmenų vidaus pasų kortelėse buvo pažymėti kaip išpažįstantys judėjų tikėjimą. Tiesa, gana daug pasų kortelių buvo užpildyta tik viena grafa, nurodant arba „*žyd.*“ (tautybė), arba „*judėj.*“ (tikyba). Taip pat rasta keliolika vidaus pasų kortelių, kuriose žydiškai skambančių pavardžių savininkai buvo įvardijami esantys lietuvių tautybės, katalikų tikėjimo. Taip pažymėta 1920 m. vidaus pasą gavusio Leizerio Šumeliskio, taip pat Jakovo Menašu Mišelskio 1925 m. vidaus pasų kortelėse. Galbūt šie įrašai buvo

---

³⁰¹ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. (1904) Ковенская губерния, (т. 42) (Санкт Петербург, 1904), 3.*

raštininkų klaida, o galbūt minėti asmenys iš tikrųjų save tapatino su lietuvių tauta ir buvo priėmę katalikų tikėjimą.

Apibendrinus vidaus pasų kortelių medžiagą, galima teigti, kad 1920–1940 m. į Kauną iš įvairių Lietuvos vietovių (ir ne tik) atsikėlė gana daug gyventojų lietuvių. Šių lietuviakalbių asmenų įsikūrimas laikinojoje sostinėje ir buvo kiekybinis gana greito Kauno „sulietuvėjimo“ veiksnys. Vidaus pasuose tautybės įrašus pakeitė itin nedidelis procentas Kauno gyventojų (tautybę keitusių 312 asmenų pasų kortelės, lyginant su 1920–1940 m. 89 620 išduotų vidaus pasų kortelių skaičiumi, sudarė tik 0,35 %). Nelietuvių, tapusių lietuviais, buvo 2,9 karto daugiau negu lietuvių, tapusių kitataučiais. 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų kortelių visuma pagal gyventojų tautinę sudėtį daugmaž atitinka 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenis.

2.3. Siekis parodyti lietuviškumą: pavardžių lietuvinimas

Kaip matyti iš P. Janausko tyrimo, pirmieji pavardžių sulietuvinimo atvejai Kaune buvo dar 1919 m.³⁰² Platesnė diskusija apie pavardžių sulietuvinimą Lietuvos visuomenėje pasklido XX a. 4-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Vienas iš pavardžių „atlietuvinimo“ idėjos vėliavnešių kun. Petras Veblaitis rašė, kad „atlietuvinus“ pavardes „mūsų kraštas turės būti nuvalytas nuo tų svetimybių, kurias lietuvybei priešingosios įtakos Lietuvon įvesdamos, siekė panaikinti mūsų vardų lietuviškąsias savybes.“³⁰³ Rašytojas Vytautas Bičiūnas taip išreiškė savo požiūrį pavardžių „atlietuvinimo“ klausimu: „Pavardė yra tautybės išorinis požymis. Kas bijo lietuviškos pavardės, tas, nors dalinai, gėdisi savo lietuviškosios kilmės, vadinasi, nenori būti tikru lietuviu.“³⁰⁴ Kalbininko Andriaus Ašmanto nuomone, „vardų ir pavardžių reformos reikalauja mūsų tautos kultūrinė garbė ir tautos kultūros savarankiškumas, kuris pakankamai yra subrendęs per dvidešimt savarankiško darbo metų. Vardų ir pavardžių daryklė nėra garbė bei mums nei praeičiai, o tuo labiau ateičiai.“³⁰⁵ Dar vienas kalbininkas Antanas Salys manė, kad „sugadintąsias pavardes visiems turėtų būti privalu pasitaisyti. <...> tikram lietuviiui jo pavardė, sugadinta tautos priespaudos ir vargo laikais, negali būti kas „giliai sava ir dėl to brangu“.³⁰⁶ Tačiau kai kurie asmenys dėl pavardžių „atlietuvinimo“ pareiškėdavo ir kritiškų nuomonių. Pavyzdžiui, žurnalistas Pranas Klimaitis teigė, jog „pavardžių lietuvinimas yra tuščias dalykas. Lietuvininti reikia žmonių dvasią, ne pavardes.“³⁰⁷ Vis dėlto

³⁰² Pranas Janauskas, „Kodėl Lietuvos kariūnai 1919 m. viduryje keitė savo pavardes?“, *Karo archyvas* 24 (2009), 45–54.

³⁰³ Petras Veblaitis, „Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimo reikalas“, *XX amžius*, gruodžio 7 (1936), 6.

³⁰⁴ „Ar keisime pavardes“, *Diena*, spalio 8 (1933), 3.

³⁰⁵ A. Ašmantas, „Kada numesime vergo žymę nuo vardų ir pavardžių“, *Vakarai*, lapkričio 10 (1937), 7.

³⁰⁶ „Pavardžių problema“, *Lietuvos studentas*, lapkričio 15 (1933), 1–2.

³⁰⁷ „Ar keisime pavardes“, *Diena*, 3.

viešojoje erdvėje pasirodydavo daugiau pavardžių sulietuvinimui pritariančių nuomonių, o tai prisidėjo ir prie šios idėjos sklaidos visuomenėje.

Pavardžių „atlietuvinimo“ iniciatyva itin neigiamų vertinimų susilaukė Lietuvos lenkų spaudoje. Antai 1936 m. dienraščio *Dzień polski* straipsnyje pavadinimu *Restitutio in integrum* kritiškai įvertintas pavardžių „atlietuvinimo“ šalininkų argumentas, esą pavardžių atlietuvinimas pavardėms sugrąžins tikrąją, autentišką formą. Teigta, kad Lietuvos lenkų pavardės buvo nusistovėjusios per šimtmečius ir jie turėjo teisę jas išlaikyti. Taip pat buvo apgailiestaujama, kad dėl lenkiškai skambančios pavardės asmuo buvo laikomas galimai nelajaliu Lietuvos valstybei.³⁰⁸ Kitame *Dzień polski* straipsnyje buvo oponuojama kunigui P. Veblaičiui dėl lietuviškų pavardžių sulenkinimo sampratos. Teigta, jog P. Veblaičio pateikiamais argumentais buvo norima įtikinti visuomenę, kad lietuviškų pavardžių sulenkinimas buvo sąmoningas lenkų siekis. Straipsnio autoriaus nuomone, kiekvieno asmens pavardė yra jo privatus reikalas, kurį galima išreikšti anglišku posakiu „My home is my castle“.³⁰⁹

Diskusijoje dėl pavardžių (su)(at)lietuvinimo buvo paliečiamas ir prievartos klausimas: ar pavardžių lietuvinimas lietuviams turėtų būti privalomas, ar savanoriškas. V. Bičiūno nuomone, buvo reikalinga visuomeninė, bet ne policinė prievarta. Jis akcentavo spaudos vaidmenį ir teigė, jog būtina visuotinė propaganda.³¹⁰ Prof. Stasio Šalkauskio manymu, pavardžių „atlietuvinimas“ buvo „pageidaujamas, bet tik laisvo apsisprendimo ribose.“ Profesorius buvo griežtai nusistatęs prieš privalomą pavardžių „atlietuvinimą“ be suinteresuotų asmenų pritarimo. Anot jo, „pavardės pakeitimas tegali būti ne pareiga, bet tik teisė.“³¹¹ Prof. Petras Leonas laikėsi nuomonės, kad „pavardės keitimas yra jos nešiotojų privatus dalykas.“³¹² Tačiau kai kurie visuomenės veikėjai laikėsi visiškai priešingos nuomonės: jie pavardžių „atlietuvinimo“ iniciatyvą siejo ne su asmens apsisprendimu, bet su visuomenės interesu. Antai Ignas Šeinius teigė, kad „pavardė nėra tik taip sau asmens reikalas, ji yra bendrinės kalbos ir save gerbiančios tautos viešas reikalas, todėl ir reikalinga viešo tvarkymo ir priežiūros.“³¹³ Laikraštyje *Vakarai* buvo rašoma, jog „nė vienas doras, susipratęs lietuvis šiame reikale nebus tos prievartos reikalingas. <...> O jeigu kas reikš protestą dėl jo pavardės „apšvarinimo“, tai tas parodys, kiek jam rūpi lietuviškumas, lietuviškoji kultūra apskritai.“³¹⁴ V. Bičiūnas taip pat pabrėžė, kad, vykdant pavardžių (su)(at)lietuvinimą, „lietuvių šviesuomenė galutinai išsisijos, ir apie tuos, kurie nenorės bendram sumanymui pasiduoti, atatinamą nuomonę mokėsime susidaryti.“³¹⁵ Pagal ši

³⁰⁸ J. B., „Restitutio in integrum“, *Dzień polski*, 20 kwietnia (1936), 4.

³⁰⁹ M. Todwen, „My home is my castle (Dokończenie)“, *Dzień polski*, 25 lipca (1936), 4.

³¹⁰ „Ar keisime pavardes“, *Diena*, 3.

³¹¹ „Pavardžių problema“, *Lietuvos studentas*, lapkričio 15 (1933), 1–2.

³¹² *Ibid.*

³¹³ I. Gedainis, „Atlietuvinimo keistenybės. Naujos liubluniškos pavardės“, *Vakarai*, birželio 2 (1938), 3.

³¹⁴ J. Ks., „Pavardžių „remonto“ reikalai“, *Vakarai*, gegužės 7 (1938), 7.

³¹⁵ „Ar keisime pavardes“, *Diena*, spalio 8 (1933), 3.

supratimą, pavardžių (su)(at)lietuvinimo akcija turėjo „atskirti“ sąmoningus ir tautiškai subrendusius lietuvius nuo „nesusipratusių“ bei tautiškai pasyvių lietuvių.

Valstybės lygmeniu pavardžių „atlietuvinimas“ buvo traktuojamas kaip svetimos, ydingos kultūrinės įtakos pašalinimas, turėjęs suteikti lietuviams daugiau tautinio orumo. Pavyzdžiui, 1933 m. Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštyje buvo teigiama: „Lietuvių tautos asmenų pavardės svetimos slavų kultūros įtakoje, kuri ypatingai veikė slegiant rusų valdžios spaudai, liko suterštos slaviškomis priesagomis. Politinę laisvę atgavus, tauta siekia kultūrinės laisvės, todėl pirmon galvon reikia atsikratyti to, kas primena svetimą jungą ir teršia lietuviškąjį tautos veidą. Nuvalyti svetimas atnašas ir žymes iš mūsų asmenvardžių yra tautinės savigarbos reikalas.“³¹⁶ Valstybės inicijuojama pavardžių (su)(at)lietuvinimo akcija gali būti aiškinama, anot R. Brubaker'io, „nacionalizuojančios“ valstybės nuostata, jog reikia imtis tokių veiksmų, kurie būtini siekiant atsverti ir pataisyti ankstesnę tautos diskriminaciją vykdytą tuomet, kai ji dar neturėjo „nuosavos“ valstybės.³¹⁷

Iki 1938 m. norintys įgyti lietuviškiau skambančią pavardę galėjo ją pakeisti pagal 1922 m. priimto *Pavardžių keitimo įstatymo (Vyriausybės žinios nr. 79)* 6 straipsnį. Kaip matyti iš skelbimų *Vyriausybės žiniose* (II dalis), 1928–1938 m. laikotarpiu pagal minėtą įstatymą pavardes pakeitė 132 asmenys, iš jų 42 (31,8 %) Kauno gyventojai. Pavyzdžiui, 1928 m. Lietuvos šaulių sąjungos viršininkas Mykolas Kalmantavičius pakeitė pavardę į Kalmantas, 1933 m. Kauno šaulių rinktinės vadas Antanas Goncerauskas įgijo pavardę Gantautas. Peržiūrėjus 1928–1938 m. pavardes pakeitusių asmenų sąrašą, galima teigti, kad nemaža dalis kauniečių pagal šį įstatymą pavardes keitė ne dėl sulietuvinimo, bet norėdami atsikratyti negražiai skambančios (pvz., pavardę Paršelis keitė į Parojus, Šeškus – į Stankūnas ir kt.) ar galimai nepatinkančios pavardės (pvz., pavardę Katinas keitė į Algenis ir pan.).

1937–1938 m. Lietuvos Respublikos Seime buvo svarstomas pavardžių įstatymas, jis turėjo reglamentuoti ir pavardžių (su)(at)lietuvinimą. Kaip teigė Seimo prezidiumo sekretorius Mečislovas Kviklys, iš viso Lietuvoje buvo 52 962 pavardės, „kuriomis vadinasi lietuviai“, 10–15 % šių pavardžių buvo „nutautintos“.³¹⁸ Pasak M. Kviklio, pavardžių (su)(at)lietuvinimo galimybe turėjo būti naudojamosi visiškai savanoriškai, be to, ji nebuvo nukreipta prieš tautines mažumas. Anot jo, „nei vieno lenko, nei vokiečio ar kitos kurios tautos žmogaus nemanome pavardės lietuvininti, o ir lietuviams paliekame laisvę apsispręsti. Kam labai patinka ovskiai, ickiai, skiai, tegul pasilieka, bet mes tikime, kad bent jų vaikai už tai šitokių tėvų nepagirs ir tą dėmę patys ir tai savo

³¹⁶ 1933.07.03 Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis nr. 439 apskričių viršininkams, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos sk.), b. 11, l. 79.

³¹⁷ Brubaker, „Nationalizing states in the old ‚New Europe‘...“, 416.

³¹⁸ „54-sis posėdis“, *Seimo stenogramos*, lapkričio 11 (1937), 85.

noru numes.³¹⁹ M. Kviklys patetiškai kalbėjo: „Pavardė – lietuvių antraštė. Lietuvių savigarba reikalauje reikalauja nusivalyti nuo tų atneštų iš svetur dulkių. Ne veltui ir dainius [Maironis – M. B.] ragino „Numesk, tėvyne, rūbą seną, kurį užvilko svetimi“. Svetimų užvilktą rūbą – pavardę – kiekvienam turinčiam nutautintą pavardę dera numesti.“³²⁰ Kitas Seimo narys Mykolas Gilys apie pavardžių lietuvinimą samprotavo panašiai: „Atstatę Lietuvos nepriklausomybę, atstatę galimybę savo kultūrą plėsti ir ugdyti, turime atstatyti ir lietuvių savigarbą. O tą mes pasieksime visų pirmą susirūpinę, kad lietuvis turėtų lietuvišką pavardę.“³²¹ Matome, kad nors pavardės (su)(at)lietuvinimas buvo siejamas su savanorišku apsisprendimu, tačiau buvo sudaroma tam tikra moralinė prievarta apsispręsti dėl pavardės (su)(at)lietuvinimo.

1938 m. pabaigoje buvo išleistas *Pavardžių įstatymas*, jis numatė, kad dalį lietuviškų pavardžių reikėjo „atitaisyti“, o kitas „ištaisyti“. Turėjo būti „atitaisomos šios lietuvių pavardės: 1) turinčios slaviškas priesagas, 2) verstos į kitas kalbas ir 3) iškreiptos svetimų kalbų įtaka.“³²² Pagal šį įstatymą turėjo būti „ištaisomos šios lietuviškos pavardės: 1) tarminės ir 2) nukrypusios nuo bendrinės kalbos dėsnių.“³²³ Pavardės turėjo taisyti vidaus pasus duodančios įstaigos (valsčių viršaičiai, miestų burmistrzai ir kt.). Asmeniui, kurio pavardė turėjo būti „atitaisyta“ ar „ištaisyta“, vidaus pasą duodanti įstaiga iš *Pavardžių žodyno* turėjo pasiūlyti pasirinkti naują pavardės variantą. Įstatymas numatė, kad asmeniui per vieną mėnesį nepasirinkus „atitaisytos“ ar „ištaisytos“ pavardės, ją iš *Pavardžių žodyno* turėjo parinkti vidaus pasą išduodanti įstaiga.³²⁴ *Pavardžių įstatymo* 13 str. numatė galimybę keisti negražios reikšmės lietuvių pavardes.³²⁵ Pagal *Pavardžių įstatymą* galėjo būti koreguojamos tik lietuvių tautybės asmenų pavardės.³²⁶ Tačiau ir kitataučiai galėjo įgyti lietuviškai skambančią pavardę, jeigu vidaus pase pasikeisdavo tautybę į lietuvių.³²⁷

Tuometėje viešojoje retorikoje buvo paplitęs *pavardžių atlietuvinimo* terminas, iš jo galima spręsti apie norą susigrąžinti tariamą ankstesnės pavardės formą. Tačiau koreguojant / keičiant pavardę, nebuvo aiškinamasi, ar iš tikrųjų prašančiojo „atlietuvininti“ pavardę protėviai kadaise turėjo tokią pavardės formą. Buvo tik atsižvelgiama į tai, kur asmuo gimęs ir kokios panašaus kamieno „nesudarkytos“ pavardės buvo paplitusios tame krašte. Pažymėtina, kad dalis

³¹⁹ Ibid., p. 85–87.

³²⁰ Ibid., p. 85.

³²¹ Ibid., p. 94.

³²² „Pavardžių įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 629 (1938), 1–2.

³²³ Ibid.

³²⁴ Ibid.

³²⁵ 1939.04.29 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas Marijampolės miesto burmistrzui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 249, (lapai nenumeruoti).

³²⁶ 1939.11.03 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraštis nr. 79749 apskričių viršininkams, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 249, (lapai nenumeruoti).

³²⁷ 1939.03.14 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas 71707 Leonui Bičkauskui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 340, l. 31.

asmenų savo nelietuviškai skambančias pavardes tiesiog sulietuvino, t. y. joms suteikė kokybiškai naują pavidalą, bet ne atkūrė kadaise buvusią pavardės formą.

Pavardžių „atlietuvinimo“ iniciatyvą itin propagavo karininkai. Antai *Karde* buvo rašoma, jog „nėra rimtų priežasčių, kurios leistų nemažai mūsų karininkijos daliai dar ilgiau dėvėti svetimųjų jiems užvilktą drabužį, kurios leistų dar ilgiau delsti su pavardžių atlietuvinimu. Na, o jeigu taip, tai sukursime iš naujo ir meskime kiek galint greičiau į šalį tą, primenantį mums skaudų baudžiamos laikų ponų sauvaliavimą, nelietuvišką drabužį. Jei esame lietuviai, tai nesibijokime ir viešai savo pavardėmis tokie pasirodyti.“³²⁸ 1938 m. Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininkas gen. Vladas Nagevičius-Nagius spaudoje teigė, kad: „Dabartinis laikas, kada mums ypačiai tenka gintis ir dvasiniais ginklais, reikalauje reikalauja, kad lietuvis lietuviškai ir vadintųsi, kad nuo savo asmenybių nukabinėtume svetimas iškabas. Dažnai ir pats gyvenimas mus ragina tai daryti. <...> Gyvenamasis laikas mūsų tautai ir valstybei yra toks svarbus, jog kiekvienas lietuvis turi parodyti savo aiškų veidą. Niekam neturi likti abejonių, kas mes, kas jie. Todel atrodytų, kad lietuvis šventoji priedermė ir dabar būtų su pavarde pasielgti taip, kaip jam pasiryžimas ir protas diktuoja. Ir niekas negali tos priedermės ginčyti ar neigti. Pasakyčiau dar daugiau: mes svetimuosius pavardžių priedus turėtume mielai palikti tiems pasipuošti, kur kad ir lietuviškas pavardes nešioja, bet mūsų tautai yra žuvę. Todel kreipiuos į visus lietuvius, kurių pavardės nutautintos ar sugadintos, ragindamas tvirtai tarti: mes lietuviai ne tik širdimis, bet ir pavardėmis: Tarę ir pasiryžkime.“³²⁹

Kariuomenės vadovybė savo pavaldinius netgi tiesiogiai ragino „atlietuvinti“ pavardes. Pavyzdžiui, 1939 m. Generalinio štabo pulkininkas Vincas Žilys savo rašte 3-iojo artilerijos pulko vadui pulk. Petruči Dočkui teigė, jog „karininkai neturėtų pamiršti, kad svetimieji apie mūsų tautybę ir kilmę pirmiausia sprendžia iš pavardės. Būtų pageidaujama, kad visi karininkai artilerininkai, kurie laiko save lietuviais, neatidėliotų to reikalo tolimesniam laikui, o pasistengtų šią lietuvišką **prievole** [išskirta mano – M. B.] atlikti dar šiais metais.“³³⁰ Reaguodamas į šį raštą, 3-iojo artilerijos pulko vadas pulk. P. Dočkus pavedė surinkti visų karininkų, liktinių puskarininkų ir puskarininkų kandidatų pavardes, kurie norėjo jas ištaisyti, ir atsiųsti į pulko štabą, kad būtų sudarytas bendras jungtinis sąrašas. Pulko vadas savo rašte teigė, kad „rodyti didelį prisirišimą prie iškraipytos pavardės geram lietuviui garbės nedarė.“³³¹ 1938–1940 m. daugybė Lietuvos kariuomenės karininkų „atlietuvino“ savo pavardes. 1938 m. pradžioje, paveikti Lenkijos ultimatumo, apie 150 Pirmojo

³²⁸ J. Rapšys, „Dėl pavardžių atlietuvinimo spartos“, *Kardas* 2 (1939), 51.

³²⁹ Vladas Nagius-Nagevičius, „Atlietuvinkime pavardes“, *Lietuvos žinios*, balandžio 5 (1938), 6.

³³⁰ 1939.10.07 gen. štabo pulkininko Žilio raštas pulkininkui Dočkui, *LCVA*, f. 529, ap. 1, b. 305, l. 100.

³³¹ 1939(?) .06.03 3 artilerijos pulko vado raštas nr. 1927, *LCVA*, f. 529, ap. 1, b. 305, l. 93.

Lietuvos Prezidento karo mokyklos kariūnų ir aspirantų Vidaus reikalų ministerijai padavė kolektyvinį prašymą „atlietuvinti“ jų pavardes.³³² Šis prašymas buvo patenkintas.³³³

Pavardžių „atlietuvinimo“ akcijoje didelį aktyvumą rodė tautininkų organizacijos. Pavyzdžiui, 1938 m. pavardes „atlietuvino“ Lietuvių tautininkų „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos vadas Benediktas Grebliuskas-Greblūnas, gen. sekretorius Jonas Paplauskas-Paplėnas, Jaunlietuvių sporto organizacijos (JSO) vadovas Kostas Butavičius-Butenis. Visi jaunlietuviaviai taip pat buvo raginami svetimas pavardes pakeisti lietuviškomis.³³⁴

Vytauto Didžiojo universiteto Studentų atstovybė taip pat skatino „visus lietuvius studentus, kurių pavardės dėl vienos ar kitos priežasties yra iškraipytos, jas atlietuvinti.“³³⁵ VDU studentų atsargos karininkų korporacijos *Ramovė*,³³⁶ studentų technikų korporacijos (vyrijos) *Plienias* ir studentų medikų korporacijos *Fraternitas Lituanica* nariai taip pat nutarė „atlietuvinti“ savo „sudarkytas pavardes“ ir buvo padavę prašymus Vidaus reikalų ministerijai.³³⁷

Lietuvos šaulių sąjunga taip pat plačiai parėmė pavardžių „atlietuvinimo“ iniciatyvą. Dar 1932 m. Vytauto Didžiojo universiteto studentų šaulių būrys susirinkime svarstė, kad „daug lietuvių ir net darbščių šaulių turi sulenkintas, surusintas ir suvokietintas pavardes“³³⁸. Šis būrys nutarė kreiptis į Lietuvos šaulių sąjungos Centro valdybą, kad „Sąjunga šauliams aplinkraščiais, o plačiajai lietuvių visuomenei per savo organą „Trimitą“ ir kitus laikraščius, kurie pritaria pavardžių sulietuvinimo reikalui paragintų tautiečius sulietuvinti savo pavardes ir išsemiai įrodinėtų, jog lietuviai, turėdami nelietuviškas pavardes, daro žalą Lietuvai (lietuvių tautai).“³³⁹ Pavardžių (su)(at)lietuvinimo akcijoje šauliai buvo itin aktyvūs paskutiniaisiais nepriklausomybės metais. 1940 m. kovo 2 d. Lietuvos šaulių sąjungos metiniame susirinkime buvo nutarta „įpareigoti dalinių vadovybes skatinti šaulius kratyti svetimųjų valdymo laikais primestų nelietuviškų pavardžių, keičiant į lietuviškas ir atitaisant tokias pavardes, kurioms yra prikerptos svetimos priesagos. Šauliai turi būti ne tik savo dvasia, bet ir pavardėmis lietuviai.“³⁴⁰ Taip pat nutarta prašyti vyriausybės „pagreitinti išdavimą naujų pasų, kuriuose lietuviams būtų įrašomos tik lietuviškos pavardės.“³⁴¹ Analogiški nutarimai buvo priimti ir kauniečių šaulių daliniuose. Pavyzdžiui, 1940 m. Kauno paštininkų šaulių kuopos susirinkime „nutarta aktyviai pravesti

³³² J. Zonys, „P. L. P. Karo mokykla“, *Karys* 17 (1938), 487.

³³³ „Pavardžių atlietuvinimo vėjus“, *Karys* 19 (1938), 561.

³³⁴ *Ibid.*

³³⁵ „Akcija už pavardžių atlietuvinimą studentijoje“, *Lietuvos žinios*, birželio 1 (1938), 6.

³³⁶ „Pavardžių atlietuvinimo vėjus“, *Karys*, 561.

³³⁷ Ž., „V. D. U. Studentų kuopa“, *Trimitas* 14 (1940), 344.

³³⁸ 1932.05.08 XVII Rinktinės (23) Vytauto Didžiojo universiteto Studentų šaulių būrio susirinkimo nutarimai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 840, l. 132–133.

³³⁹ *Ibid.*

³⁴⁰ 1940.03.02 Šaulių sąjungos metinio susirinkimo nutarimai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1337, l. 7.

³⁴¹ *Ibid.*

šaulių pavardžių atlietuvavimo akciją.³⁴² Veterinarijos akademijos šaulių būrio 1940 m. kultūros darbų plane buvo numatytas „pavardžių atlietuvavimo idėjos skatinimas.“³⁴³

Visuomenėje plintant pavardžių (su)(at)lietuvavimo idėjoms, nelietuviškos pavardės turėjimas galėjo daryti neigiamą įtaką karjerai ar norui išsaugoti darbo vietą. Antai A. Mikalauskas savo tyrime minėjo, kad „Finansų ministerijoje buvo sudaromi sąrašai, į kuriuos įtraukti tarnautojai „ne lietuviškais pavardėmis“: tokių iš viso priskaičiuota 67.“³⁴⁴ Kai kuriais atvejais valstybinių įstaigų vadovai galimai sudarydavo spaudimą darbuotojams „sulietuvinti“ pavardes. 1940 m. liepos mėn. Valstybės saugumo departamento tarnautojas Jurgis Pranas Kovas prašyme vidaus reikalų ministrui nurodė, jog 1938 m. savo pavardę Kochas sulietuvinti jam įsakė tuometis Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis.³⁴⁵ Analogišką prašymą vidaus reikalų ministrui parašė ir kitas Valstybės saugumo departamento tarnautojas Valteris Kovas. Jis taip pat teigė, kad 1938 m. tuometis Valstybės saugumo departamento direktorius A. Povilaitis jam „griežtai įsakė kuogreičiausia pakeisti pavardę, nes ji esanti vokiška.“ V. Kovo teigimu, „tas pavardės pakeitimas prieš mano norą ir valią mane, kaip pilietį, labai skaudžiai įžeidė ir pažeidė mano pilietines teises.“³⁴⁶ Tačiau Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentas atmetė Jurgio Prano ir Valterio Kovų prašymus sugrąžinti jiems pavardes Kochas.³⁴⁷

Kaip matyti iš archyvinių dokumentų, pavardžių (su)(at)lietuvavimo motyvai buvo įvairūs. Dauguma prašančiųjų „atlietuvinti“ pavardes šį savo apsisprendimą aiškino tautine-patriotine pozicija, siekiu atgauti „tautiškai gryną“, „svetimųjų nesudarkytą“ lietuvišką pavardę. Kartais pavardžių (su)(at)lietuvinimas galėjo būti siejamas su noru geriau pritapti Lietuvos visuomenėje, ypač išsaugoti darbo vietą. Antai 1934 m. Levas Grigorjevas prašė sulietuvinti jo pavardę, suteikiant pavardę Grigonis. Savo prašymą jis motyvavo: „Esu Lietuvos pilietis valstybės tarnautojas, jaučiuosi esąs lietuvis, tat rusiška pavardė manyje kelia blogą savijautą ir lyg tolinte toлина nuo lietuvių. Be to ir mano žmonai Rutkauskaitei-Grigorjevienei, taip pat valstybės tarnautojai, lietuvei katalikei toji iš manęs atitekusi pavardė, stato ją, mano žmoną į ne visai malonų padėjimą.“³⁴⁸ Prašymas nebuvo patenkintas.

Oficialiai pavardžių (su)(at)lietuvinimas buvo vykdomas pavardes taisant arba keičiant. Pavardžių keitimo atvejų buvo kur kas mažiau negu pavardžių taisymų. Štai kaunietis Viktoras

³⁴² 1940.04.17 LŠS I Rinktinės Kauno paštininkų šaulių kuopos susirinkimo protokolo nr. 37 nuorašas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1616, l. 26.

³⁴³ 1940.01.30 Veterinarijos akademijos šaulių būrio (52) metinio susirinkimo protokolas nr. 1, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1614, l. 358.

³⁴⁴ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 108.

³⁴⁵ 1940.07.11 Jurgio-Prano Kovo prašymas vidaus reikalų ministrui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 198, l. 150.

³⁴⁶ 1940.07.11 Valterio Kovo prašymas vidaus reikalų ministrui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 198, l. 149.

³⁴⁷ 1940.07.26 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas nr. 86438 Valstybės saugumo departamentui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 198, l. 151.

³⁴⁸ 1934.10.13 Levo Grigorjevo prašymas vidaus reikalų ministrui, *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 340, l. 294.

Poliakovas savo slaviškai skambančią pavardę pakeitė į Palys (pagal *Pavardžių įstatymo (Vyriausybės žinios nr. 629) 11 str.*).³⁴⁹ Vokišką pavardę turintis kaunietis Ernestas Vegneris pakeitė pavardę į Vismantas.³⁵⁰ Kartais pavardės buvo tiesiog išverčiamos į lietuvių kalbą. Taip Kauno gyventojas Vaclovas Vrobliuskas įgijo pavardę Žvirblis.³⁵¹ Pavardes taisant (pagal *Pavardžių įstatymo ir Pavardžių įstatymui vykdyti taisyklių (Vyriausybės žinios nr. 629 ir 633) 19 str.*), dažniausiai buvo išlaikoma pavardės šaknis (kamienas), tik pridedama lietuviška galūnė. Štai keletas kauniečių pavardžių taisymo pavyzdžių: Dominikas Ambrozevičius pavardę pataisė į Ambroziūnas, Steponas Rimkevičius tapo Rimka, Alfonsui Vasiljevui suteikta pavardė Vasyliūnas, Edvardas Langė įgijo pavardę Langa ir pan.³⁵²

Kaip matyti iš *Vyriausybės žiniose* (II dalis) publikuotų pavardžių taisymo ir keitimo skelbimų analizės, pagal 1938 m. *Pavardžių įstatymą* (11 straipsnį) iki 1940 m. birželio 15 d. pavardes pakeitė 164 asmenys, iš jų 83 (50,6 %) asmenys gyveno Kaune (žr. priedus, 4 lent.). O pagal 1938 m. *Pavardžių įstatymo ir Pavardžių įstatymui vykdyti taisyklių* 19 ir 25 straipsnius³⁵³ iki 1940 m. birželio 15 d. pavardes pataisė 1 362 asmenys, iš jų 734 (53,89 %) gyveno Kaune (žr. priedus, 5 lent.). Iš šių statistinių duomenų matyti, kad Kauno gyventojai sudarė apie pusę visų Lietuvos gyventojų (be Vilniaus krašto), pataisusių ar pakeitusių ((su)(at)lietuvinusių) savo pavardes. Tai liudija, kad kauniečiai itin aktyviai palaikė pavardžių (su)(at)lietuvinimo iniciatyvą. Kaip galima spręsti iš skelbimų *Vyriausybės žiniose* (II dalis), pavardžių taisymas bei keitimas gana intensyviai vyko ir pirmaisiais sovietinės okupacijos metais (iki 1940 m. rugsėjo mėn.).

Pavardžių (su)(at)lietuvinimo iniciatyva, Lietuvos visuomenėje ypač paplitusi 1939–1940 m., bylojo apie apsisprendusių (su)(at)lietuvininti pavardes lietuvių siekius atsiriboti nuo kitų tautų (lenkų, rusų, vokiečių ir kt.) kultūrinės įtakos ir jos pėdsakų savo pavidėse. Kadangi tarpukariu „lenkas“ viešojoje erdvėje buvo laikomas bene pagrindiniu Lietuvos ir lietuviu priešu, numanu, kad daugiausia pavardžių lietuvinimo intencijų siejosi su noru atsikratyti lenkiškumo požymių.³⁵⁴ Kiek mažiau pasitaikydavo germaniškos (vokiškos) bei slaviškos (rusiškos) pavardės formos lietuvinimo atvejų.

³⁴⁹ „Pavardžių skelbimai“, *Vyriausybės žinios (2 dalis) 578* (1939), 15.

³⁵⁰ „Pavardžių skelbimai“, *Vyriausybės žinios (2 dalis) 590* (1939), 15.

³⁵¹ „Pavardžių skelbimai“, *Vyriausybės žinios (2 dalis) 569* (1939), 11.

³⁵² „Pavardžių skelbimai“, *Vyriausybės žinios (2 dalis) 574* (1939), 9–11.

³⁵³ Pagal šiuos straipsnius pavardės buvo intensyviai taisomos ir Vilniaus krašto vietovėse (iki 1939 m. rugsėjo mėn. buvusiose Lenkijos sudėtyje). Nuo 1939 m. gruodžio 1 d. iki 1940 m. birželio 15 d. 1 998 Vilniaus krašte gyvenę asmenys pataisė savo pavardes (duomenys apytiksliai).

³⁵⁴ Janauskas, „Kodėl Lietuvos kariūnai....“, 49.

3. LIETUVIŲ KALBOS VARTOJIMO ĮTVIRTINIMAS IR SKLAIDA VIEŠOJOJE ERDVĖJE

3.1. Teisinis lietuvių kalbos statuso įtvirtinimas

1918 m. pabaigoje pradėjus veikti Lietuvos valstybės valdžios institucijoms (1918 m. lapkričio 11 d. sudaryta pirmoji Lietuvos Vyriausybė, vadovaujama A. Voldemaro), atsirado galimybių kuriamos valstybės gyvenime praktiškai įgyvendinti modernaus lietuvių tautinio judėjimo siekinius. Tačiau 1918 m. gruodžio mėn. Lietuvos valstybę užklupo didžiulė grėsmė iš išorės – bolševikinės Raudonosios armijos įsiveržimas. Dauguma valstybės resursų, įstatymų leidimo galių buvo sutelkta krašto gynimui. Tuomet valstybinės kalbos klausimai nebuvo patys aktualiausi ir lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statusas buvo veikiau siekiamybė, kurią juridškai ketinta įtvirtinti ateityje. Verta pabrėžti, kad 1918 m. gruodžio 29 d. Vilniuje pasirodęs pirmasis leidinio *Laikinosios vyriausybės žinios* numeris buvo išleistas lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų kalbomis. O antrasis šio leidinio numeris, pasirodęs Kaune 1919 m. sausio 16 d. (ir visi kiti vėlesni šio leidinio numeriai, išėję iki 1940 m. birželio 15 d.), išspausdintas tik lietuvių kalba. Simboliška, kad Lietuvos vyriausybei ir Lietuvos valstybės tarybai pasitraukus iš daugiautaučio Vilniaus į kur kas lietuviškesnį (demografiškai) Kauną, pagrindinis valdžios leidinys imtas leisti tik lietuvių kalba.

Kaip teigė V. Sirutavičius, „pirmose laikinosiose Lietuvos Respublikos konstitucijose (1918 11 02, 1919 04 04, 1920 06 10) apskritai nebuvo įtvirtinta nuostata dėl lietuvių kaip valstybinės kalbos statuso.“³⁵⁵ Tačiau įvairiuose kituose teisės aktuose buvo numatytas lietuvių kalbos pirmumas kitų kalbų atžvilgiu. Antai 1919 m. sausio mėn. *Laikinosiose vyriausybės žiniose* pasirodžiusiame *Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme* numatyta, kad „teismas atliekamas valstybine, lietuvių kalba; ta kalba rašomi protokolai ir sprendimai. Teisėjai privalo mokėti susikalbėti ir kitomis vietos kalbomis (lenkų ir gudų), jei bylos dalyviai nemoka valstybinės kalbos. Nemokantiems valstybinės ir čion paminėtų vietos kalbų duodamas vertėjas. <...> Ministerių Kabinetai leidžiama daryti iš šio įstatymo reikalingos išimties, kiek to reikalauja gyvenimo aplinkybės.“³⁵⁶ *Laikinojo Lietuvos notariato sutvarkymo įstatymo* 91 straipsnis numatė, kad „aktai rašomi lietuvių kalba, bet notarai turi mokėti be lietuvių kalbos dar vieną vietos kalbą. <...> Ministerių Tarybai leidžiama daryti iš šio įstatymo išimties, kiek jų reikalingos gyvenimo

³⁵⁵ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 53.

³⁵⁶ „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios vyriausybės žinios* 2–3 (1919), 7.

aplinkybės.³⁵⁷ Tai rodo, jog lietuvių kalba *de facto* valstybinės kalbos statusą įgijo jau 1919 m. sausio mėn.

Vertėtų sutikti su V. Sirutavičiaus nuomone, kad „formalus juridinis valstybinės kalbos statuso paskelbimas dar automatiškai nereiškia ir aukšto kalbos socialinio-kultūrinio prestižo bei tos kalbos patrauklumo. <...> Ypač, kai kalbama apie kalbą, kuri ilgą laiką aukštesnio socialinio-kultūrinio statuso bei prestižo nebuvo įgijusi. Tai pasakytina ir apie lietuvių kalbą nacionalinės valstybės formavimosi pradžioje. Lietuvių kalbai dar reikėjo savo *politinių-kultūrinių prestižą* įgyti, nors jos paskelbimas valstybine ir formavo tam palankias sąlygas.“³⁵⁸ Lietuvių kalbos emancipavimosi procesas Lietuvos visuomenėje užtruko ne vienus metus, kai dauguma valstybės gyventojų ėmė suprasti, kad šią kalbą naudinga mokėti ir verta ja bendrauti viešumoje.

Vietos valdžios lygmenyje lietuvių kalbai prioritetas taip pat suteiktas 1919 m. pradžioje. 1919 m. vasario 27 d. vidaus reikalų ministras J. Vileišis išleido aplinkraštį nr. 7, jame kvietė „visas Lietuvos savivaldybių įstaigas savo raštinėse ir susižinojime su Laikinaja Lietuvos Vyriausybe vartoti vien (mūsų) lietuvių kalbą.“³⁵⁹ 1919 m. spalio 10 d. išleistas *Savivaldybių įstatymas*, jis numatė, kad „visose savivaldybės įstaigose rašomasis darbas atliekamas valstybine lietuvių kalba. Greta valstybinės lietuvių kalbos leidžiama vartoti ir kitos kalbos.“³⁶⁰ 1931 m. priimtas *Vietos savivaldybės įstatymas* eliminavo bet kokias kitų kalbų vartojimo galimybes savivaldybių veikloje. Jame buvo pabrėžta: „Vietos savivaldybės kalba yra lietuvių kalba. <...> miestų tarybų nariai turi mokėti žodžiu ir raštu lietuvių kalbą“.³⁶¹

Konstituciniame lygmenyje lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statusas įtvirtintas 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje. Jos 6 paragrafe numatyta, kad „Valstybės kalba – lietuvių kalba. Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas.“³⁶² Identiška valstybinės kalbos statusą reglamentuojanti formulė buvo pakartota ir 1928 m. Lietuvos Konstitucijoje (7 paragrafe),³⁶³ o 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje (7 straipsnyje) įvardyta taip: „Valstybinė kalba – lietuvių kalba. Įstatymu nustatoma, kuriuose Lietuvos kraštuose ir kuriose viešosiose įstaigose, be lietuvių kalbos, gali būti vartojamos ir kitos kalbos.“³⁶⁴ Pritariant V. Sirutavičiui, galima teigti, jog „vietinių kalbų arba, kitaip tariant, tautinių mažumų kalbų vartojimą reglamentuojantis įstatymas taip niekada ir nebuvo priimtas.“³⁶⁵

³⁵⁷ „Laikinasis Lietuvos notariato sutvarkymas“, *Laikinosios vyriausybės žinios* 2–3 (1919), 5.

³⁵⁸ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 52.

³⁵⁹ „Vidaus Reikalų Ministerio Cirkuliaras Nr. 7 Valsčių, Apskričių ir Miestų Savivaldybių Įstaigoms“, *Lietuva*, kovo 1 (1919), 4.

³⁶⁰ „Savivaldybių įstatymas“, *Laikinosios vyriausybės žinios* 14 (1919), 2.

³⁶¹ „Vietos savivaldybės įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 356 (1931), 2, 10.

³⁶² „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios* 100 (1922), 1.

³⁶³ „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios* 275 (1928), 1.

³⁶⁴ „Lietuvos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios* 600 (1938), 1.

³⁶⁵ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 53–54.

Tautinių mažumų kalbų vartojimo teisę Lietuvoje garantavo tarptautinė organizacija – Tautų Sąjunga. 1922 m. gegužės 12 d. Tautų Sąjungos sekretoriате Lietuvos Vyriausybės atstovas paskelbė Deklaraciją dėl mažumų apsaugos Lietuvoje. Jos 4 straipsnis numatė, kad „nebus išleista jokio apribojimo Lietuvos piliečiams laisvai vartoti bet kurią kalbą privatiniuose arba prekybiniuose santykiuose, tiek religijoje, spaudoje arba įvairiuose skelbimuose, tiek ir viešuose susirinkimuose. Nepaisant Lietuvos Vyriausybės nustatytos oficialios kalbos, Lietuvos nelietuvių kalbos piliečiams bus suteikti atitinkami palengvinimai vartoti savo gimtąją kalbą tiek žodžiu, tiek raštu teismuose.“³⁶⁶ Pasak Eduard'o Mažul'o, minėta deklaracija turėjo „prioritetą prieš Lietuvos įstatymus“.³⁶⁷

Lietuvių kalbos, įgijusios valstybinės kalbos statusą, palaikomos valstybės politikos bei tautiškai angažuotų visuomeninių organizacijų, prestižas ir mokėjimo svarba nagrinėjamu laikotarpiu visuomenėje nuolat augo. Pasak A. Marcinkevičiaus, analizavusio rusų bendruomenę Lietuvoje 1918–1940 m., vienu svarbiausių prisitaikymo Lietuvos visuomenėje veiksnių tapo valstybinės kalbos vartojimas. Miestuose valstybinės kalbos mokėjimas tapo viena iš būtinų sąlygų socialinei adaptacijai ir individualios karjeros sėkmei.³⁶⁸

3.2. Lietuvių kalba valstybinėse įstaigose

1918–1940 m. buvo pirmasis laikotarpis Lietuvos istorijoje, kai lietuvių kalba įgijo pagrindinės kalbos valstybės administraciniame aparate statusą, bet jos įsitvirtinimas valstybės biurokraciniame mechanizme buvo komplikuoatas ir truko daugybę metų. Nepriklausomybės pradžioje valstybinėse įstaigose Kaune lietuvių kalba *de facto* nebuvo dominuojanti, greičiau tik koegzistuojanti su kitomis kalbomis (rusų, lenkų). Pavyzdžiui, 1919 m. R. Skipičiui Kaune pradėjus eiti taikos teisėjo pareigas, iš trijų teismo raštinės darbuotojų tik viena raštininkė mokėjo rašyti lietuviškai.³⁶⁹

Pirmaisiais (su)(at)kurto valstybingumo metais daugelyje valstybinių įstaigų trūko lietuvių kalbą mokančių specialistų. Kaip savo atsiminimuose minėjo Konstantinas Šakenis, 1919 m. Geležinkelių valdyboje, trūkstant tinkamos kvalifikacijos lietuvių, „teko kviestis rusus ir sulenkėjusius bei nepramokusius mūsų kalbos lietuvius. Tuo ir galima buvo pasiteisinti, kad jokioje įstaigoje tuo metu nebuvo tiek nemokančių valstybinės kalbos tarnautojų bei valdininkų,

---

³⁶⁶ „Deklaracija dėl mažumų apsaugos Lietuvoje. Ženeva, 1922 metų gegužės 12 diena“, *Žmogaus teisės; Mažumų teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*, sudarytojas Rimgaudas Mališauskas (Vilnius: Valstybinio nacionalinių tyrimų centro leidykla, 1996), 53–54.

³⁶⁷ Eduard Mažul, „Tautinių mažumų apsaugos tarpukario Lietuvoje raida“, *Teisė* 61 (2006), 93.

³⁶⁸ Andrius Marcinkevičius, „Rusų mažumos visuomeninė padėtis Lietuvoje 1918–1940 m.: socialiniai aspektai“, *Filosofija, Sociologija* 4 (2006), 26.

³⁶⁹ Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 53.

kiek jų buvo geležinkeliuose.³⁷⁰ Lietuviškai nemokantys darbuotojai turėjo nedelsdami mokytis lietuvių kalbos. Anot J. Litvino, 1919 m. beveik visiems Geležinkelių valdybos „tarnautojams“ teko ir lietuviškai mokytis, lankant nemokamus tuo metu įsteigtus prie dabartinės „Aušros“ gimnazijos kursus.³⁷¹

Kaip matyti iš A. Mikalausko tyrimų, pirmaisiais nepriklausomybės metais greta lietuvių kalbos rusų kalba buvo plačiai vartojama ministerijų dokumentacijoje.³⁷² XX a. 3-iojo deš. pradžios lietuviškoje spaudoje randama nemažai straipsnių, kuriuose skųstasi, kad valstybinėse įstaigose buvo plačiai vartojamos „svetimos kalbos“, ypač rusų. 1919 m. I. Šeinius *Lietuvoje* rašė: „Girdėjau nelietuvius, neseniai grįžusius iš Lietuvos, pasakojant, kad daugelyje mūsų valstybinių įstaigų šnekamasi rusiškai. Ta kalba vartojama ne vien nesuprantantiems lietuviškai prašnekinti, bet tarp savęs, pačių lietuvių valdininkų tarpe. Tie nelietuviai nekaip negali suprasti, kaip taip galėtų būti. Jei dar nors būtų vartojama lenkų ar žydų kalba, vis tik tatai būtų kalbos, kuriomis šneka dalis Lietuvos gyventojų, bet visai tam kraštui svetimai, rusiška.“³⁷³ 1922 m. *Lietuvoje* buvo teigiama: „Kiekvienas atvykęs iš svetimo krašto Lietuvon ir ypatingai Kaunan dideliu nusistebėjimu patėmija, jog čia dar nekartą tebevartojama rusų kalba tiek valstybės įstaigose, tiek privačiuose santykiuose. Jei turi reikalą su Finansų Ministerija, neįjaukiai save jautiesi tarp kalbančių svetimo krašto kalba. Nueini į paštų skyrių, į tave kreipiasi rusiškai.“³⁷⁴

Spaudoje neretai buvo keliamas klausimas dėl tinkamai lietuviškai nemokančių tarnautojų darbo perspektyvų valstybinėse įstaigose. Pavyzdžiui, 1923 m. *Lietuvoje* rašyta, jog „Kaune yra ne viena net centralinė įstaiga, grūste prigrūsta Žaliojo Kalno ir Vilijampolės piliečiais, kalbančiais namie lenkišku žargonu arba rusiškai. Tarnaudami Lietuvos valstybinėse įstaigose, jau geriausiai atvėju jie išdėsto tarnybinius raštus rusų sintaksės sakiniais, lietuvių kalbos žodžiais, klaidingai linksniuojamais ir asmenuojamais <...> Mokytis valstybinės kalbos jie nesirūpina.“³⁷⁵ Raginta tokius asmenis „neatidėliojant prašalinti arba priversti sparčiai ir gerai dirbti.“³⁷⁶

Siekiant užtikrinti lietuvių kalbos dominavimą viešojoje erdvėje ir kovoti su jos piktybiniu ignoravimu valstybinėse įstaigose (ir ne tik), 1922 m. įkurta Sąjunga lietuvių kalbai ginti; ji pradėjo rinkti informaciją „apie asmenis ir įstaigas, kur lietuvių kalbos teisės žeminamos“. Sąjunga įsikūrė Kauno šaulių klube (Vasario 16-osios g. 2)³⁷⁷, tad manytina, kad buvo glaudžiai susijusi su Lietuvos

³⁷⁰ Konstantinas Šakenis, „Atsiminimai, pirmuosius žingsnius pradedant“, in *Lietuvos Geležinkelių Pirmasis Dešimtmetis*, (Kaunas: Geležinkelių valdyba, 1929), 48.

³⁷¹ J. Litvinas, „Atsiminimai iš 1919 metų“, in *Lietuvos Geležinkelių Pirmasis Dešimtmetis* (Kaunas: Geležinkelių valdyba, 1929), 76.

³⁷² Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 107.

³⁷³ I. J. Šeinius, „Mes ir mūsų kalba“, *Lietuva*, rugsėjo 14 (1919), 2.

³⁷⁴ J. Atesys, „Pribrendusiu klausimu“, *Lietuva*, birželio 24 (1922), 1.

³⁷⁵ Antakalnio Stuobrys, „Raštinių valdininkai“, *Lietuva*, vasario 13 (1923), 2.

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Organiz. Komisija, „Sąjunga lietuvių kalbai ginti“ *Lietuva*, rugsėjo 24 (1922), 3.

šaulių sąjunga. Visuomenės buvo prašoma „padėti sudaryti sąrašus tų aukštųjų valdininkų, valdžios ir privačių įstaigų, kurios viešai vartoja ne lietuvių kalbą.“³⁷⁸

Nepriklausomybės pradžioje valstybės įstaigas pasiekdavo itin daug įvairių raštų ne lietuvių kalba. 1919 m. vasario mėn. vidaus reikalų ministro J. Vileišio išleistame aplinkraštyje nurodyta, kad „visi prašymai ir raštai į vietos savivaldybių įstaigas, kaip ir į valstybines įstaigas, gali būti priimami ir ne lietuvių kalba surašyti, bet ir savivaldybės ir valstybė turi teisę uždėti tam tikrą mokesnį už išdėstymą šių raštų į lietuvių kalbą.“³⁷⁹ Tačiau kai kurios įstaigos kalbos atžvilgiu laikėsi pernelyg nelanksčios pozicijos. Antai 1919 m. birželio mėn. Kaune atsisakyta į ligoninę priimti sergantį žmogų tik todėl, kad siuntimas buvo parašytas rusų kalba.³⁸⁰

Kauno viešosios tvarkos saugotojai – milicininkai (nuo 1924 m. – policininkai) – taip pat turėjo įprasti tarnybos metu vartoti lietuvių kalbą. 1919 m. milicijoje raštvedyba turėjo būti vedama lietuvių kalba, bet laikinai buvo leidžiama vartoti ir rusų kalbą.³⁸¹ 1919 m. kovo 16 d. Milicijos viršininkas nurodė, kad milicininkai su piliečiais „būtinai visuomet vartotų lietuvių kalbą gi, jei kas piliečių nesupranta lietuviškai, leistina vartoti kitas vietines kalbas.“³⁸² 1919 m. balandžio 10 d. Milicijos viršininkas pabrėžė, kad „dauguma milicionierių nežiūrint ant to, kad gerai moka lietuvių kalbą, dažnai kaip tarp savęs, taip ir atsinešimuose su piliečiais vartoja rusų kalbą.“ Savo įsakyme jis nurodė, kad „milicijos kalba yra lietuviška ir tiktai susiduriant su piliečiais nemokančiais Valstybinės kalbos, milicionieriai privalo kalbėti kitomis kalbomis-vietinėmis“.³⁸³ 1919 m. liepos 25 d. miesto milicijos vadas netgi nurodė nuovadų viršininkams nuo minėtos dienos nepriimti nė vieno prašymo, parašyto ne lietuvių kalba. Visi prašymai turėjo būti rašomi lietuviškai.³⁸⁴ Kitais metais panašų nurodymą išleido Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamentas. 1920 m. gegužės 22 d. aplinkraštyje nurodyta, kad gyventojų prašymai, adresuoti valstybės įstaigoms, turi būti parašyti valstybine kalba, „nes kitaip bus nesvarstomi.“³⁸⁵

Galima numanyti, kad milicijos vadovybės nurodymus tarnybos metu vartoti lietuvių kalbą eiliniai milicininkai (policininkai) vykdė toli gražu ne visada. Apie tai liudija žinutės spaudoje. 1919 m. gruodžio mėn. *Lietuvoje* minėta, kad į Kauną iš provincijos atvykę gyventojai skųsdavosi lietuvių kalbos nemokančia milicija.³⁸⁶ 1923 m. *Lietuvoje* vėlgi rašyta, jog Kaune labai dažnai tekdavo

³⁷⁸ „Kauno kronika“, *Lietuva*, rugsėjo 26 (1922), 5.

³⁷⁹ „Vidaus Reikalų Ministerio Cirkuliaras Nr. 7 Valsčių, Apskričių ir Miestų Savivaldybių Įstaigoms“, *Lietuva*, kovo 1 (1919), 4.

³⁸⁰ 1919.06.16 Medicinos-sanitarijos skyriaus vedėjo raštas Kauno miesto valdybos prezidiumui, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 73, l. 46.

³⁸¹ Kęstutis Noreika, „Tarnyba Kauno miesto...“, 224.

³⁸² 1919.03.16 Milicijos viršininko Šostako įsakymas nr. 47 Kauno miesto milicijai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 9, l. 57.

³⁸³ 1919.04.10 Milicijos viršininko Šostako įsakymas nr. 67 Kauno miesto milicijai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 9, l. 93.

³⁸⁴ 1919.07.25 Miesto milicijos vado įsakymas nr. 96 Kauno miesto milicijai (nuorašas), *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 10, l. 41.

³⁸⁵ 1920.05.22 Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamento aplinkraštis nr. 25 (nuorašas) apskričių viršininkams, *LitVA*, f. 399, ap. 1, b. 652, l. 84.

³⁸⁶ Žemaitis Kukutis, „Del Valdininkų ydų“, *Lietuva*, gruodžio 21 (1919), 1.

išgirsti „mūsų Valstybės tarnautojus-milicininkus rusiškai tvarką gatvėse darančius: „Kuda jėdeš“, „daite dorogu“ ir t. t.“³⁸⁷ Siekdamas eliminuoti kitų kalbų vartojimą milicijos tarnautojų darbo metu, 1923 m. Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas išleido aplinkrašį. Jame numatyta, kad milicininkams „svetimomis kalbomis kalbėtis tarp savęs, kreiptis į piliečius ir kalbėti su tais, kurie moka Valstybinę kalbą, ar tai tarnyboje ar kitur griežtai ginama.“³⁸⁸ Minėtame aplinkraštyje taip pat atkreiptas dėmesys į tai, kad kai kurie kriminalinės milicijos valdininkai visai nemokėjo arba silpnai mokėjo lietuvių kalbą. Dėl to buvo nurodyta per 3 mėnesius nuo įsakymo paskelbimo pramokti lietuvių kalbos žodžiu ir raštu. Laiku pakankamai valstybinės kalbos nepramokusius numatyta šalinti iš tarnybos.³⁸⁹

Kaip teigia A. Mikalauskas, XX a. 3-iajame deš. „susidūrus su visuomenės nepasitenkinimu bei biurokratiniais trukdžiais: kalbos barjeru, lėšų trūkumu ir laiko gaišatimi, buvo pradėta drausti įdarbinti tarnautojus, neturinčius bent minimalių lietuvių šnekamosios ir rašomosios kalbos įgūdžių.“³⁹⁰ Daugeliui valstybinių įstaigų tarnautojų imant suprasti, kad nemokant lietuvių kalbos nepavyks įsidarbinti ar išsaugoti darbo vietas, išaugo lietuvių kalbos kursų poreikis. Pavyzdžiui, jau 1919 m. kovo mėn. Švietimo ministerija ėmėsi steigti laikinus kursus valdininkams, sudarytus iš dviejų grupių. I grupėje numatyta mokyti menkai mokančius ar visai nemokančius lietuvių kalbos, o II grupėje turėjo būti mokomi daugiau mokantys lietuviškai. Mokslas abiejose grupėse turėjo trukti po tris mėnesius.³⁹¹

Lietuvių kalbos mokymusi susirūpino ir didžiausia Kauno gyventojų tautinė mažuma – žydai. Jau 1919 m. rugpjūčio mėn. Žydų reikalų ministerijos iniciatyva Kaune atidaryti lietuvių kalbos kursai.³⁹² 1919 m. rugsėjo mėn. Švietimo ministerija leido Boleslavui Masiuliui Kaune atidaryti lietuvių kalbos kursus, jie turėjo pradėti veikti nuo spalio m. 1 d. Į kursus buvo priimami valstybinių įstaigų tarnautojai lietuviai, kurie jau buvo mokęsi lietuvių kalbos. Į atliekamas vietas ketinta priimti ir nevaldininkus. Mokslas kursuose turėjo trukti keturis mėnesius.³⁹³

1922 m. gruodžio mėn. I Kauno gimnazijoje pradėjo veikti lietuvių kalbos kursai (rengti ir ankstesniais metais) mažai ar visai lietuviškai nemokantiems valdininkams, įstaigų tarnautojams ir inteligentams.³⁹⁴ XX a. 3-iojo deš. pradžioje imta steigti vis daugiau ilgalaikių lietuvių kalbos kursų, turinčių bent keletą lygių. Antai 1921 m. grupė lietuvių pedagogų įkūrė *Kalbų kursus*, juose taip pat mokyta ir lietuvių kalbos. Kursai pradėjo veikti nuo 1921 m. spalio 15 d. Iki 1922 m. sausio 1 d. juos lankė 321 asmuo. Mokymo programa buvo suskirstyta į 3

³⁸⁷ Beka, „Kada mūsų milicininkai išmoks lietuvių kalbos?“, *Lietuva*, sausio 31 (1923), 4.

³⁸⁸ 1923.05.22 Piliečių apsaugos departamento direktoriaus įsakymas nr. 15, *LCVA*, f. 1265, ap. 1, b. 58, l. 39.

³⁸⁹ Ibid.

³⁹⁰ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 107.

³⁹¹ „Valdininkų kursai“, *Lietuva*, kovo 2 (1919), 3.

³⁹² „Lietuvių kalbos kursai Kaune“, *Lietuva*, rugpjūčio 5 (1919), 2.

³⁹³ „Lietuvių kalbos kursai“, *Lietuva*, rugsėjo 14 (1919), 2.

³⁹⁴ „Kauno kronika“, *Lietuva*, gruodžio 8 (1922), 6.

koncentrus, iš kurių kiekvienas tęsėsi po 6 mėnesius.³⁹⁵ Pirmaisiais nepriklausomybės metais surengta gana nemažai įvairių lietuvių kalbos kursų. Dauguma jų buvo mokami, dėl to dalis įstaigų tarnautojų nebuvo itin linkę juos lankyti.

Kartais lietuvių kalbos mokymusi rūpinosi pačios tarnautojų organizacijos. Pavyzdžiui, Lietuvos pašto, telegrafo ir telefono tarnautojų profesinės sąjungos Centro valdyba Kaune suorganizavo lietuvių kalbos kursus, juose buvo numatyta per 8 mėnesius išdėstyti penkių klasių aukštesniosios mokyklos programą. 1928 m. minėtus kursus lankė apie 50 tarnautojų, o balandžio 18–20 d. vykusį egzaminą sėkmingai išlaikė 18 asmenų.³⁹⁶ Pasak A. Mikalausko, tai buvo itin naudinga galimybė tarnautojams, nes valstybinės kalbos išmokimas buvo tiesiogiai susijęs su tarnybos išsaugojimu valstybinėje institucijoje.³⁹⁷

XX a. 3-iojo deš. pradžioje dauguma valstybinių įstaigų ėmėsi iniciatyvos spręsti savo darbuotojų valstybinės kalbos nemokėjimo (vengimo viešai vartoti) problemą. Pavyzdžiui, 1921 m. gegužės 18 d. Susisiekimo ministro aplinkraštyje nurodyta, kad ministerijos įstaigų tarnautojai, eidami tarnybos pareigas, vartotų tik valstybinę kalbą.³⁹⁸ 1922 m. įsakyta griežtai pareikalauti iš tarnautojų, kad jie pasistengtų išmokti lietuvių kalbą. Buvo uždrausta priimti į darbą naujų tarnautojų ir nuolatinį darbininkų, nemokančių lietuvių kalbos.³⁹⁹ Kartais „svetimų kalbų“ vartojimo problema įstaigose buvo sprendžiama paprastai ir gana originaliai. Pavyzdžiui, 1923 m. Žemės tvarkymo ir matavimo departamento braižykleje prie durų pakabintas užrašas: „Be lietuvių kalbos kitomis kalbomis kalbėti draudžiama“. Tokia iniciatyva spaudoje įvertinta labai palankiai.⁴⁰⁰

XX a. 3-iajame deš. daugumoje valstybinių įstaigų nusistovėjo tam tikri minimalaus lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimai. Kaip rašo A. Mikalauskas, daugumos įstaigų žemiausių kategorijų tarnautojams pakakdavo mokėti lietuvių kalbą žodžiu ir raštu, iš jų nebuvo reikalaujama papildomų kalbos mokėjimo įrodymų, tačiau, siekiant užimti V ar aukštesnę kategoriją, reikėjo pateikti 4 vidurinės mokyklos klasių baigimo atestatą, liudijantį, kad buvo mokyti lietuvių kalbos, arba išlaikyti atitinkamą egzaminą. Daugeliui tarnautojų išmokti kalbą buvo suteikiamas nuo kelių mėnesių iki vieno metų laikotarpis.⁴⁰¹ Pasak A. Marcinkevičiaus, valstybinės kalbos žinių reikšmė „ypač išaugo po 1926 m. perversmo, kai norint tarnauti

³⁹⁵ „Kauno kronika. Lietuvių kalbos kursai“, *Lietuva*, sausio 6 (1922), 2–3.

³⁹⁶ „18 paštininkų išlaikė lietuvių kalbos egzaminus“, *Paštininkų žodis* 7 (1928), 21.

³⁹⁷ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 139.

³⁹⁸ 1921.05.18 l. e. p. susisiekimo ministro aplinkraštis nr. 5 dėl valstybinės kalbos vartojimo pildant tarnybines pareigas (nuorašas), *LCVA*, f. 386, ap. 1, b. 136, l. 10.

³⁹⁹ 1922.03.15 [Geležinkelių valdybos] Traukos tarnybos viršininko raštas nr. 3801, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumeruoti).

⁴⁰⁰ X., „Sektinas pavyzdys“, *Lietuva*, vasario 8 (1923), 6.

⁴⁰¹ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 107.

valstybinėse įstaigose tapo būtina išlaikyti lietuvių kalbos egzaminą. Prastas egzamino įvertinimas galėjo tapti dingstimi nutraukti sutartį su darbuotoju.⁴⁰²

Nuo XX a. 3-jo deš. pradžios privalomi lietuvių kalbos egzaminai buvo plačiausiai taikoma priemonė prieš nemokančius lietuvių kalbos įstaigų darbuotojus. Antai 1922 m. rudenį susisiekimo ministro Benedikto Tomaševičiaus įsakymu sudaryta komisija. Ji turėjo organizuoti egzaminus visiems tarnautojams, nemokantiems lietuvių kalbos.⁴⁰³ Atlikus lietuvių kalbos žinių patikrinimą, paaiškėjo, kad daug darbuotojų pakankamai nemokėjo lietuvių kalbos. Jos visiškai nemokančius imtasi atleisti iš tarnybos, pavyzdžiui, nuo 1925 m. gegužės 5 d. atleisti 43 geležinkelininkai.⁴⁰⁴ Tačiau ir po kelerių metų Susisiekimo ministerijai pavaldžiose struktūrose tebedirbo nemažai darbuotojų, pakankamai nemokančių lietuvių kalbos. Pavyzdžiui, 1927 m. iš 151 Geležinkelių valdybos darbuotojo, kurie silpnai kalbėjo lietuviškai, 92 dirbo Kaune.⁴⁰⁵ 1927 m. balandžio mėn. susisiekimo ministras savo rašte pabrėžė, kad ateityje be jo „atskiro sutikimo negali būti nei paliktas, nei priimtas tarnybon joks tarnautojas nemokąs gerai valstybinės kalbos žodžiu ir atitinkamai, žiūrint tarnybos vietas raštu.“⁴⁰⁶ Tai rodo, kad valstybinės kalbos mokėjimas buvo vienas iš esminių veiksnių, dariusių įtaką valstybinių įstaigų darbuotojų tolesnėms tarnybos perspektyvoms.

XX a. 3-jo deš. pabaigoje daugumoje valstybinių įstaigų vyko paskutiniai pakankamai lietuvių kalbos nemokėjusių darbuotojų egzaminavimai. Jie turėjo galutinai eliminuoti tokius darbuotojus iš valstybinių įstaigų. Pavyzdžiui, Kauno miesto savivaldybėje paskutinė didesnė grupė darbuotojų, pakankamai nemokančių lietuvių kalbos, atleista 1928 m. pabaigoje.⁴⁰⁷ 1929 m. Susisiekimo ministerijos struktūrose vyko paskutinis svarbus darbuotojų lietuvių kalbos žinių patikrinimas. Tuomet Geležinkelių valdybos direktorius teigė, kad jau nebebuvo geležinkelių valdininkų (aukštesniųjų tarnautojų), kurie nemokėtų valstybinės kalbos žodžiu ir pagal tarnybos vietą raštu.⁴⁰⁸ Tačiau, kaip matyti iš archyvinės medžiagos, dar buvo likę žemesniųjų kategorijų tarnautojų, prastai mokančių lietuvių kalbą. Apie tai byloja jiems rengti egzaminai. Lietuvių kalbos egzaminų 1-oji programa (dirbantiems techninį, fizinį darbą) numatė, kad reikėjo mokėti lietuviškai kalbėti, nevarojant svetimų kalbų žodžių. Taip pat reikalauta mokėti rašikiai skaityti bet kokio turinio lietuvišką knygą, taisyklingai tariant žodžius

⁴⁰² Marcinkevičius, „Rusų profesinė veikla Kaune ...“, 201.

⁴⁰³ „Kvotimai lietuvių kalbai“, *Lietuva*, lapkričio 1 (1922), 4.

⁴⁰⁴ 1925.05.07 raštas nr. 3319 Geležinkelių [valdybos] direktoriui, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumeruoti).

⁴⁰⁵ Geležinkelių valdybos tarnautojų ir darbininkų, nemokančių lietuviškai, sąrašas (pagal 1927.05.15 duomenis), *LCVA*, f. 386, ap. 1, b. 585, l. 274–277b.

⁴⁰⁶ 1927.04.12 Susisiekimo ministro įsakymas nr. 57, *LCVA*, f. 1160, ap. 7, b. 265, l. 12ab.

⁴⁰⁷ Ivanovas, „Rusų kalbos vartojimo klausimas...“, 78.

⁴⁰⁸ 1929.03.21 Geležinkelių [valdybos] direktoriaus raštas nr. 270/3 Susisiekimo ministerijos valdytoji, *LCVA*, f. 386, ap. 1, b. 263, l. 44.

ir „šiek tiek taisyklingai kirčiuoti“. Egzaminuojamasis taip pat turėjo „mokėti rašyti raštu bet kurio turinio pranešimus apie tarnybos reikalus, jeigu to reikalauja jų tarnybinės pareigos.“⁴⁰⁹

Pagal 2-ąją lietuvių kalbos egzamino programą (sudėtingesnę, skirtą dirbantiems raštinėse egzaminuoti), reikalauta „mokėti taisyklingai lietuviškai kalbėti ir bet kurio turinio lietuviškai parašytą knygą ryškiai ir taisyklingai skaityti. Perskaitytą tekstą laisvai atpasakoti.“⁴¹⁰ Taip pat reikėjo mokėti patenkinamai rašyti „lengvo turinio diktantus“, įvairius pranešimus, raštus, pasiaiškinimus ir „mokėti trumpą lietuvių kalbos gramatikos kursą praktiškai ir bent kiek teoriškai.“⁴¹¹ Pasiruošti lietuvių kalbos egzaminams buvo duota 3 mėnesiai.⁴¹² Prieš egzaminus, 1929 m. (?) liepos 1–6 d., Geležinkelių valdybos tarnautojams surengti lietuvių kalbos ir literatūros kursai.⁴¹³ Apie prastai lietuvių kalbą mokančių Susisiekimo ministerijos struktūrų tarnautojų egzaminavimą vėlesnės dokumentacijos archyvuose neaptikta. Kaip matyti iš P. Janausko tyrimo, iš Kauno miesto savivaldybės aparato lietuvių kalba rusų kalbą išstūmė apie 1929 m.⁴¹⁴ Tad galima iš esmės sutikti su B. Ivanovu, kad apie „1928 m. Lietuvos visuomenė pasiekė tam tikrą savo raidos tašką, kai atsirado pakankamas lietuvių-profesionalų skaičius.“⁴¹⁵ Šie specialistai, dažniausiai baigę Lietuvos universitetą, lietuvių kalbą mokėjo gana gerai, bet stokojo darbinės patirties.

Verta pabrėžti, kad nagrinėjamu laikotarpiu kalbėjimas „svetimomis kalbomis“ net ir šeimoje galėjo tapti rimtu kliuviniu karjerai valstybinėse įstaigose. Pasak A. Mikalausko, asmenys, kurie privačiame gyvenime vartodavo ne valstybinę kalbą ar vaikus leisdavo į nelietuvių mokyklas, neretai būdavo laikomi įtartinais, todėl jiems gauti tarnybą valstybės įstaigose tapdavo itin sudėtinga.⁴¹⁶ Anot K. Buchowski'o, „valstybės tarnautojai, kurių pasuose buvo įrašyta lietuvių tautybė, buvo verčiami atsiimti savo vaikus iš lenkiškų mokyklų.“⁴¹⁷ B. Šetkus savo darbe nurodė, kad 1923 m. gruodžio 19 d. Švietimo ministerija išsiuntinėjo mokykloms aplinkraštį, kuriame „reikalavo pateikti žinias apie mokyklas lankančių vaikų ir jų tėvų tautybę bei einamas pareigas. Pasirodžius aplinkraščiui, daugelis valdininkų atsiėmė vaikus iš lenkiškų mokyklų.“⁴¹⁸ 1925 m. tautinių mažumų atstovai Seime susisiekimo ministrui pateikė paklausimą, kodėl visiems Susisiekimo ministerijos valdininkams buvo nusiųsta anketa, kurioje, be kitos informacijos,

⁴⁰⁹ [1929 m.] Lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos egzaminų programos, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumuoti).

⁴¹⁰ [1929 m.] Lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos egzaminų programos, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumuoti).

⁴¹¹ *Ibid.*

⁴¹² 1929.04.30 Susisiekimo ministerijos kanceliarijos raštas nr. 1388 Geležinkelių valdybai, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumuoti).

⁴¹³ (nedatuotas, 1929 m.?) Lietuvių kalbos egzaminų komisijos pirmininko raštas Geležinkelių [valdybos] direktoriui, *LCVA*, f. 1160, ap. 5, b. 1605, (lapai nenumuoti).

⁴¹⁴ Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 45.

⁴¹⁵ Ivanovas, „Rusų kalbos vartojimo klausimas...“, 77–78.

⁴¹⁶ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 108.

⁴¹⁷ Buchowski, „Retorsijos įkaltai“, 54–55.

⁴¹⁸ Šetkus, „Lietuvos vyriausybės požiūris...“, 211.

nurodyta pateikti duomenų apie tautybę, situotinio tautybę, namie vartojamą kalbą ir mokyklą, kurioje mokosi vaikai. Buvo teigiama, jog „valdininko (ės), o net jo (jos) žmonos (vyro) tautybė, vartojamoji namie kalba ir mokykla, kurioje mokosi jo (jos) vaikai, nė mažiausiame laipsny negali ir neturi bent kokios įtakos į valdininko tarnybą“. Susisiekimo ministras Balys Sližys teigė, kad šia anketa „jokio politinio klausimo čia nenorima daryti.“⁴¹⁹ Vis dėlto iš minėtų faktų galima spręsti, kad valstybinių įstaigų vadovybė galimai sudarydavo spaudimą tiems tarnautojams, kurie savo vaikus leisdavo į nelietuviakalbes mokyklas ar šeimoje kalbėjo nelietuviškai.

Verta sutikti su A. Mikalausku, kad „nuoseklios priemonės – nuolat leidžiami aplinkraščiai, draudžiantys priimti į tarnybą nemokančius valstybinės kalbos, priėmimo metu tikrinamos tarnautojo kalbos žinios, priėmusiojo tiesioginė atsakomybė už įdarbintą asmenį – baigiantis pirmajam valstybingumo dešimtmečiui padėjo išspręsti valstybinės kalbos vartojimo įstaigose problemą.“⁴²⁰ Antruoju valstybingumo dešimtmečiu ši problema iš esmės buvo išspręsta, nes į darbo rinką įsiliejo asmenų, nepriklausomoje Lietuvoje baigusių mokyklas, kuriose buvo sistemingai mokoma lietuvių kalbos.

3.3. Lietuviakalbiai užrašai viešosiose erdvėse

3.3.1. Oficialūs valdžios skelbimai

Nagrinėjamu laikotarpiu Kaune įvairūs vietos ir centrinės valdžios nurodymai gyventojams buvo platinami per oficialius skelbimus, iškabinamus viešose vietose. 1919 m. vasario 27 d. vidaus reikalų ministro aplinkraštyje nr. 7 nurodyta, kad „visi atsišaukimai į gyventojus, visi savivaldybių įsakymai, priminimai, apskelbimai ir t.t., kurie tik yra skelbiami visuomenei ar atskiriems žmonėms, reikia rašyti lietuvių kalba, o jeigu kur yra būtina reikalinga, kad visi tos srities gyventojai tinkamai ir lengvai šiuos įsakymus suprastų, tai ir vietos kalbomis.“⁴²¹ 1919 m. kovo mėn. Kauno miesto komendantas, vykdydamas prieš tai minėto aplinkraščio nutarimus, pranešė Kauno miesto valdybai, kad visi oficialūs skelbimai turėjo būti pirmiausia spausdinami lietuvių kalba, o po to ir kitomis vietinėmis kalbomis.⁴²² Šio nurodymo buvo laikomasi. 1919 m. kovo 17 d. Kauno miesto tarybos privalomas nutarimas nr.

⁴¹⁹ „155 posėdis“, *Seimo stenogramos*, sausio 30 (1925), 4–5.

⁴²⁰ Mikalauskas, *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba...*, 107.

⁴²¹ „Vidaus Reikalų Ministerio Cirkuliaras Nr. 7 Valsčių, Apskričių ir Miestų Savivaldybių Įstaigoms“, *Lietuva*, kovo 1 (1919), 4.

⁴²² 1919 m. kovo mėn. Kauno miesto komendanto raštas nr. 1287 Kauno miesto valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 41, l. 15.

7 *Apie rinkliavą nuo lengvaraičių ir sunkiaračių vežėjų, ir taisyklės važinėti po miestą* buvo paskelbtas penkiomis kalbomis: lietuvių, lenkų, jidiš, vokiečių ir rusų.⁴²³

Rusų kalba buvo viena iš viešojoje erdvėje labiausiai nepageidaujamų kalbų. Anot B. Ivanovo, rusų kultūra ir rusų kalbos vartojimas buvo svarbiausia kliūtis sprendžiant tinkamo lietuvių kalbos statuso šalyje problemą.⁴²⁴ 1919 m. vasario 27 d. vidaus reikalų ministras J. Vileišis savo aplinkraštyje nr. 7 ragino nevartoti rusų kalbos, nes „ji per daug jau primena smūgius ir žaizdas, kurias rusų valdininkai yra mūsų kraštui suteikę.“⁴²⁵ Galiausiai, 1922 m. gegužės 8 d. Ministrų kabinetas nutarė, kad „karo ir civilinės valdžios įsakymuose ir skelbimuose rusų kalba negali būti vartojama.“⁴²⁶

XX a. 3-iojo deš. pradžioje dauguma viešųjų skelbimų Kaune buvo spausdinami trimis vietos kalbomis (lietuvių, lenkų ir jidiš). Pavyzdžiui, 1920 m. birželio 23 d. skelbimas apie tų metų liepos 21–22 d. vyksiančius rinkimus į Kauno miesto tarybą išspausdintas minėtomis trimis kalbomis.⁴²⁷ Tačiau Kauno vokiečiai siekė, kad rinkimų skelbimai būtų spausdinti ir vokiečių kalba. Vyriausioji rinkimų komisija tam pritarė ir nutarė skelbimus spausdinti keturiomis kalbomis: lietuvių, lenkų, jidiš ir vokiečių.⁴²⁸ Vykdamas šį nutarimą, 1920 m. liepos 6 d. datuotas rinkimų skelbimas išspausdintas minėtomis keturiomis kalbomis.⁴²⁹

1921 m. gruodžio 19 d. Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas priėmė nutarimą, kad civilinės ir karo valdžios įsakymai bei skelbimai tose vietovėse, kuriose bet kuri tautinė mažuma sudarė bent 20 % visų gyventojų, turėjo būti skelbiami taip pat tų tautinių mažumų kalbomis.⁴³⁰ Pasak P. Janausko, šį nutarimą realizuoti buvo problemiška, nes oficialios gyventojų statistikos nebuvo. Tačiau 1922 m. gegužės 8 d. tarpžinybinė komisija paskelbė, kad 1921 m. gruodžio 19 d. vyriausybės nutarimas Kaune galėjo būti pritaikomas žydų kalbai. Tuo remdamasi, 1922 m. liepos 11 d. Vidaus reikalų ministerija įpareigojo Kauno miesto ir apskrities viršininką bei miesto valdybą „visuose įsakymuose ir skelbimuose greta valstybinės kalbos teksto spausdinti tekstą žydų kalba.“⁴³¹

XX a. 3-iojo deš. pirmojoje pusėje „trikalbystė“ valdžios skelbimuose įteisinta oficialiai. Antai 1923 m. rugpjūčio 9 d. Kauno miesto valdyba nutarė, jog gatvėse klijuojami

⁴²³ 1919.03.17 Kauno miesto tarybos priverčiamas nutarimas nr. 7 „Apie rinkliavą nuo lengvaraičių ir sunkiaračių vežėjų, ir taisyklės važinėti po miestą“, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 5, l. 19a.

⁴²⁴ Ivanovas, *Tautiškuo beieškant*, 101.

⁴²⁵ „Vidaus Reikalų Ministerio Cirkuliaras Nr. 7 Valsčių, Apskričių ir Miestų Savivaldybių Įstaigoms“, *Lietuva*, kovo 1 (1919), 4.

⁴²⁶ 1922.05.26 Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto reikalų vedėjo raštas nr. 1488 Vidaus reikalų ministerijai (nuorašo nuorašas), *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 173, l. 115.

⁴²⁷ 1920.06.23 Skelbimas. Rinkimų komisija, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 78, l. 57.

⁴²⁸ 1920.07.01 Vyriausiosios rinkimų komisijos posėdžio protokolas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 78, l. 90b–91.

⁴²⁹ 1920.07.06 skelbimas. Vyriausioji Kauno m. tarybos rinkimų komisija, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 78, l. 99.

⁴³⁰ Ž. R. M-jos Spaud. Skyr., „Tarpžinybinis pasitarimas apie tautinių mažumų kalbų teises“, *Lietuva*, birželio 24 (1922), 6.

⁴³¹ Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 44.

skelbimai turėjo būti skelbiami trimis kalbomis.⁴³² Laikantis šio nutarimo, 1926 m. gegužės 31 d. Kauno miesto burmistras J. Vileišis ir sekretorius A. Ysakas pasirašė privalomą nutarimą *Apie prekiavimo laiką Kauno miesto krautuvėse*, jis išspausdintas trimis kalbomis (lietuvių, lenkų ir jidiš).⁴³³

Kaip pabrėžė P. Janauskas, dėl lenkų kalbos vartojimo valdžios skelbimuose Kaune XX a. 3-iajame deš. susiklostė paradoksali situacija. „Nors pagal oficialią 1923 m. gyventojų surašymo statistiką lenkai sudarė 4,5% gyventojų, tačiau miesto valdžia ir toliau savo potvarkius skelbė lietuvių, žydų ir lenkų kalbomis.“⁴³⁴ Anot P. Janausko, lenkų kalbos pozicijų palaikymas Kauno miesto savivaldybėje aiškintinas kaip bandymas „ieškoti tam tikro kompromiso“⁴³⁵, nes lenkai to meto Kauno miesto savivaldybėje buvo gana įtakingi.

XX a. 4-ajame deš., kai Lietuvą valdė autoritarinis A. Smetonos režimas, o Kauno miesto taryboje ėmė dominuoti lietuviai (nuo 1931 m. jie turėjo daugumą)⁴³⁶, centrinės ir vietos valdžios skelbimai jau buvo spausdinami tik lietuvių kalba. Antai 1933 m. rugpjūčio 21 d. Kauno miesto ir apskrities viršininko išleistas privalomas įsakymas nr. 42 *Dėl asmens, daiktų ir patalpų higienos laikymosi* išspausdintas tik lietuvių kalba.⁴³⁷ Matyti, kad pirmiausia iš oficialių skelbimų pašalintos vokiečių ir rusų kalbos (1919–1922 m.), o kitame etape (1927–1931 m.) – lenkų ir jidiš kalbos.

3.3.2. Kauno gatvėvardžių kalba

Nepriklausomybės pradžioje iniciatyva keisti Kauno gatvių pavadinimus kilo iš centrinės valdžios. Jau pirmaisiais 1919 m. mėnesiais į Kauną atsikėlusios centrinės valdžios institucijos rašė įvairius raštus Kauno miesto valdybai dėl lietuviškų gatvių pavadinimų. Antai Vidaus reikalų ministerija 1919 m. kovo mėn. savo rašte Kauno miesto valdybai teigė, kad Hindenburgo gatvę reikėtų pavadinti Donelaičio vardu, Sodno gatvę – Kęstučio ir t. t. Petro kalną siūlyta pavadinti Vytauto kalnu.⁴³⁸ Tačiau gatvių pavadinimų parinkimo klausimu Kauno miesto valdyba nenorėjo savo sprendimų derinti su Vidaus reikalų ministerijos struktūromis. Ji teigė, kad pagal carinės Rusijos 1892 m. *Miestų savivaldybių įstatymo* 8 straipsnį miesto gatvių pavadinimo klausimas buvo išimtinai Miesto tarybos teisė.⁴³⁹

⁴³² 1923.08.09 Kauno miesto valdybos posėdžio nutarimo nr. 1185 nuorašas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 236, l. 4.

⁴³³ 1926.05.31 privalomas nutarimas apie prekiavimo laiką Kauno miesto krautuvėse, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 317, l. 60.

⁴³⁴ Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 45.

⁴³⁵ *Ibid.*, 45.

⁴³⁶ Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę...“, 119.

⁴³⁷ 1933.08.21 Kauno miesto ir apskrities viršininko privalomas įsakymas nr. 42, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 229, l. 113.

⁴³⁸ 1919.03.24 Vidaus reikalų ministro raštas nr. 651 Kauno miesto valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 8–8b.

⁴³⁹ 1919.03.28 Kauno miesto valdybos prezidiumo nario raštas nr. 1449 Vidaus reikalų ministerijai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 9.

1919 m. balandžio mėn. pirmosios Kauno gatvės gavo naujus lietuviškus pavadinimus.⁴⁴⁰ Pirmiausia buvo keičiami Kauno centrinės dalies (Senamiesčio ir Naujamiesčio) pagrindinių gatvių pavadinimai (garsioji Laisvės alėja šį pavadinimą gavo būtent 1919 m.). Iš pradžių buvo stengiamasi pakeisti tuos gatvių pavadinimus, kurie simbolizavo prieš tai buvusių okupantų (carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos) palikimą, pvz., Vokietijos generolų vardai ir kt.

Kauno gatvių pavadinimų keitimas nevyko tokiu tempu, kokio norėjo Vidaus reikalų ministerija. Pavyzdžiui, 1920 m. balandžio mėn. Vidaus reikalų ministerijos (VRM) Savivaldybių įstaigų departamentas Kauno miesto valdybos prašė, kad visos Kauno miesto ir priemiesčių gatvės, kurios iki tol dar neturėjo lietuviškų pavadinimų, būtų pavadintos lietuviškai.⁴⁴¹ 1920 m. rugpjūčio mėn. išleistas VRM Savivaldybių departamento aplinkraštis nr. 3007; jis numatė, kad „gatvės privalo būti užvardytos Lietuvos istorinių ar šiaip brangių asmenų vardais, turinčiais nors vietinę vertę“.⁴⁴² Aplinkraštyje taip pat numatyta, jog nelietuviški gatvių pavadinimai turėjo būti pakeisti. Gatvių pavadinimų projektai turėjo būti siunčiami patvirtinti Vidaus reikalų ministerijai.⁴⁴³

Vos tik Kaunui tapus laikinąja sostine, buvo suskubta atsikratyti gatvių pavadinimų lentelių vokiečių kalba. 1919 m. vasario mėn. buvo nuimtos vokiškos gatvių pavadinimų lentelės, bet iškilo problema – tuomet mieste dar buvusios vokiečių kariuomenės karininkai skundėsi, kad jiems buvo sunku orientuotis mieste, dėl to netgi Vidaus reikalų ministerija prašė Miesto valdybos iškabas su vokiškais Kauno gatvių pavadinimais vėl pakabinti į buvusias vietas.⁴⁴⁴ 1919 m. gegužės mėn. vokiški gatvių pavadinimai jau buvo nuimti, bet lietuviški dar nebuvo užkabinti.⁴⁴⁵ 1920 m. spalio mėn. Kauno priemiesčiuose, ypač Šančiuose, vis dar daug gatvių buvo su vokiškais pavadinimais. Kauno miesto milicijos vadas prašė Miesto valdybos, kad šios gatvės būtų pervadintos lietuviškais vardais ir lentelės su vokiškais pavadinimais būtų nuimtos.⁴⁴⁶ 1921 m. lentelės su vokiškais gatvių pavadinimais Šančiuose jau buvo nukabintos, bet naujos dar nebuvo pritvirtintos.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁰ 1919.04.17 Kauno miesto prezidiumo nario raštas nr. 1790 Susisiekimo ministerijos Plentų, vandens kelių ir uostų valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 34, l. 230.

⁴⁴¹ 1920.04.26 Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybės įstaigų departamento raštas nr. 1528 Kauno miesto valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 19.

⁴⁴² 1920 m. rugpjūčio mėn. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių įstaigų departamento aplinkraštis nr. 3007 „Miesto gatvių sutvarkymui“, *LCVA*, f. 379, ap. 2, b. 567, l. 255ab.

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ 1919.02.19 Savivaldybių departamento vedėjo raštas nr. 7 Kauno miesto valdybai, *LCVA*, f. 379, ap. 2, b. 81, l. 113.

⁴⁴⁵ „Kauno kronika“, *Lietuva*, gegužės 25 (1919), 3.

⁴⁴⁶ 1920.10.04 Kauno miesto milicijos vado raštas nr. 7925 Kauno miesto valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 49.

⁴⁴⁷ „Kauno kronika“, *Lietuva*, vasario 5 (1921), 2.

Kauno miesto gatvių pervadinimas lietuviškais pavadinimais iš esmės baigtas tik 1923 m. viduryje. 1923 m. birželio 4 d. Kauno miesto taryba patvirtino daug pervadintų ir naujų gatvių pavadinimų.⁴⁴⁸ Vis dėlto kai kurie gatvių pavadinimai buvo tiesiog išversti į lietuvių kalbą, pvz., Sodų gatvė vokiečių okupacijos laikais vadinosi *Gartenstrasse*, o dar anksčiau *Sadovaja*. Kalbant apie miesto gatvių pervadinimo spartą (ypač priemiesčiuose), reikėtų turėti omenyje, kad iki 1924 m. oficialiai nebuvo nustatytos Kauno miesto ribos, be to, priemiesčių suplanavimas nebuvo baigtas, tad nebuvo žinomas ir tikslus naujų gatvių skaičius. Atsižvelgus į minėtas aplinkybes, galima suprasti, kodėl gatvių pervadinimo ar naujų pavadinimų suteikimo procesas taip užsitęsė.

Kitas gatvių pavadinimų suteikimo etapas Kaune buvo 1932–1934 m., kai buvo nustatomi gatvių pavadinimai 1931–1932 m. prie miesto prijungtai didžiąjai daliai Aleksoto, Vilijampolės, Marvelės, taip pat Aukštiesiems Šančiams, Aukštajai Panemunei su šilu, šiaurinėms Žaliakalnio teritorijoms.

XX a. 2–3 deš. sandūroje tautinės mažumos, turėjusios bene lemiamą įtaką Kauno miesto savivaldybėje, siekė, kad jų kalbos būtų kuo plačiau vartojamos viešojoje erdvėje. Pavyzdžiui, 1919 m. balandžio 16 d. Kauno miesto valdyba nutarė, kad gatvių pavadinimai lentelėse turi būti parašyti lietuvių, lenkų ir žydų (jidiš) kalbomis.⁴⁴⁹ Remiantis šiuo nutarimu, pagamintose trikalbėse lentelėse gatvėvardžiai buvo verčiami į atitinkamą kalbą (pavyzdžiui, Laisvės alėja lenkiškai vadinosi *Aleja Wolności*). Dėl tokios gatvių pavadinimų vertimų įvairovės miesto gyventojams kildavo daug painiavos. Tuomet miesto valdyba nutarė, kad visi gatvių pavadinimai turėtų būti rašomi trimis kalbomis, tačiau reikėjo palikti lietuvišką pavadinimo kamieną (pvz., Laisvės alėja lenkiškai turėjo skambėti taip: *ulica Laiswes Aleja*).⁴⁵⁰ 1920 m. rugpjūčio mėn. išleistas VRM Savivaldybių departamento aplinkraštis nr. 3007 numatė, kad gatvių pavadinimų lentelėse tegalėjo būti pavadinimas tik valstybine kalba.⁴⁵¹ Matyti, kad centrinė valdžia gatvėvardžių kalbos klausimu laikėsi priešingos pozicijos negu Kauno miesto taryba, palaikiusi gatvėvardžių trikalbystę.

Lietuviškoje spaudoje neretai kritikuota Kauno miesto savivaldybės praktika leisti gatvių pavadinimus rašyti trimis kalbomis. Pavyzdžiui, *Tėvynės balse* teigta, kad kitose valstybėse gatvių pavadinimai rašomi tik valstybine kalba: „Mūsų gatvių pavadinimas trimis kalbomis yra nesąmonė dargi praktikos atžvilgiu ir tik kenkia mums, duodamas svetimtaučių ir

⁴⁴⁸ 1923.06.04 Kauno miesto tarybos posėdžio nutarimas nr. 54 „Kauno miesto gatvių pavadinimas“, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 187, l. 2–7.

⁴⁴⁹ 1919.04.16 Kauno miesto valdybos posėdžio protokolas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 13, l. 123b.

⁴⁵⁰ 1923.07.09 Kauno informacijos biuro pranešimas nr. 189 „Kauno gatvių iškabos“, *KRVA*, f. 100, ap. 1, b. 80, l. 79a–b.

⁴⁵¹ 1920 m. rugpjūčio mėn. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių įstaigų departamento aplinkraštis nr. 3007 „Miesto gatvių sutvarkymui“, *LCVA*, f. 379, ap. 2, b. 567, l. 255ab.

mūsų akyse nelietuvišką žymę mūsų miestui.“⁴⁵² 1923 m. *Lietuvoje* Adolfas Klimas samprotavo, jog „jei mūsų Kauno gatvės vadinamos trimis kalbomis, tad turėtų rodos būti Lietuvoje ir trys valstybinės kalbos. Ir daugelis svetimtaučių, kuriems teko trumpai viešėti Kaune, yra gavę tokį įspūdį iš tų gatvių pavadinimų, kad Lietuvoje esą lygiomis dalimis lietuvių, lenkų ir žydų, arba – kad Lietuvoje esančios trys valstybinės kalbos. <...> Tad nesuprantama – kuriam reikalui lig šiol yra laikomi senieji gatvių parašai?!“⁴⁵³ Trikalbės Kauno gatvėvardžių lentelės itin stebindavo ir miesto svečius, atvykusius iš užsienio, pvz., 1922 m. Kaune viešinę JAV lietuvę V. Vencienę.⁴⁵⁴ Gatvių pavadinimai trimis kalbomis, pasak JAV lietuvio J. Šiaučiūno, „tai vis ženklai rodanti, kaip yra „gerbiami“ valstybė ir jos kalba“⁴⁵⁵.

Lietuvių visuomenės nepasitenkinimas dėl Kauno daugiakalbio gatvėvardžių rašymo pasiekė ir valdžią. 1923 m. pradžioje gatvių pavadinimų rašymo klausimą pavesta išspręsti Miesto valdybai, bet ji dėl nuomonių skirtumų to padaryti nesugebėjo. Išsiskyrė burmistro J. Vileišio ir kitų Miesto valdybos narių – Mikalojaus Burbos ir J. Roginskio – nuomonės.⁴⁵⁶ M. Burba ir J. Roginskis laikėsi nuomonės, kad gatvėvardžius reikia rašyti trimis kalbomis, o burmistras J. Vileišis nurodinėjo, jog bus ir pigiau, ir geriau rašyti viena valstybine kalba.⁴⁵⁷ Klausimo dėl Kauno gatvių pavadinimų rašymo vilkinimas kėlė Kauno miesto ir apskrities viršininko nepasitenkinimą. Jis prigimtina siūlė Kauno miesto valdybai šį klausimą išspręsti iki 1923 m. birželio 15 d. ir perspėjo, kad jeigu savivaldybė to klausimo iki nurodyto laiko neišspręs, tuomet jis pats imsiąs tą daryti.⁴⁵⁸

Tuomet gatvėvardžių lentelių kalbos klausimas buvo atiduotas spręsti Miesto tarybai. Lenkų frakcija siūlė gatvių pavadinimų lenteles gaminti kaip iki tol – trimis kalbomis. Atstovai iš žydų frakcijos bandė įrodinėti, kad Lietuvos Konstitucija buvo užtikrinusi tautinių mažumų gyventojų teises ir vietinių kalbų eliminavimas gatvių pavadinimų lentelėse būtų tautinių mažumų teisių pažeidimas. Lietuvių frakcijos nariai teigė, kad gatvių pavadinimai turėjo būti rašomi valstybine kalba. Šis Lietuvių frakcijos pasiūlymas buvo priimtas 29 balsais prieš 12 (posėdyje dalyvavo 13 lietuvių frakcijos narių, tad pasiūlymą palaikė ir kitos Kauno miesto taryboje esančios tautinės grupės).⁴⁵⁹ Šiuo Kauno miesto tarybos nutarimu (1923 m. liepos 5 d.) nustatyta tvarka gatvėvardžius rašyti tik valstybine kalba galiojo visą likusį Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį.

⁴⁵² J. M., „Patys save nutautiname“, *Tėvynės balsas*, rugpjūčio 1 (1922), 2.

⁴⁵³ A. Kelmūtis, „Apie gatvių parašus“, *Lietuva*, kovo 7 (1923), 3.

⁴⁵⁴ V. Vencienė, *Amerikiečiai Lietuvoje*, 12.

⁴⁵⁵ J. J. Šiaučiūnas, „Kur Dingo Mūsų Ne Senos Praeities Didvyriai?“, *Vienybė*, balandžio 1 (1924), 5.

⁴⁵⁶ 1923.06.04 Kauno miesto tarybos posėdžio protokolas nr. 21, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 251, l. 3b–4.

⁴⁵⁷ 1923.07.09 Kauno informacijos biuro pranešimas nr. 189 „Kauno gatvių iškabos“, *KRVA*, f. 100, ap. 1, b. 80, l. 79a–b.

⁴⁵⁸ 1923.06.04 Kauno miesto tarybos posėdžio protokolas nr. 21, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 251, l. 3b–4.

⁴⁵⁹ 1923.07.09 Kauno informacijos biuro pranešimas nr. 189 „Kauno gatvių iškabos“, *KRVA*, f. 100, ap. 1, b. 80, l. 79a–b.

3.3.3. Lietuvių kalba viešosiose iškabose

1919 m. sausio mėn. laikinąja sostine tapusiame Kaune dominavo nelietuviškos (vokiškos, rusiškos ir kt.) iškabos. Apie tai minima ir prisiminimuose.⁴⁶⁰ 1919 m. vasario 1 d. oficiozas *Lietuva* išspausdino kreipimąsi: „Lietuviai, nusivalykime svetimus pelėsius! Reikalaukime lietuvių kalba iškabų visose valstybinėse ir privatinėse įstaigose. Atsiminkime, jog dabar mes esame savo krašto šeimininkai ir mūsų kalba, lietuviškai, privalo būti į mus kreipiamasi.“⁴⁶¹ Šis raginimas išreiškė nuostatą, kad lietuvių tauta – „krašto šeimininkė“ ir jos kalba turi dominuoti viešojoje erdvėje.

Centrinė valdžia netruko išleisti pirmuosius nurodymus dėl viešųjų iškabų. 1919 m. vasario 27 d. vidaus reikalų ministras J. Vileišis patarė „visoms savivaldybėms daryti visas iškabas lietuvių kalba, o kur iš seno riegso dar ir rusiškoji iškaba pasirūpinti ją nuimti, kad ji negadintų mūsų akies.“⁴⁶² 1919 m. kovo 3 d. Kauno miesto komendantas išleido įsakymą (vėliau paaiškėjo, kad tas įsakymas buvo neteisėtas⁴⁶³), pagal kurį visi Kauno miesto ir apskrities krautuvainikai, kavinių, restoranų, klubų, viešbučių, kino teatrų, teatrų, fabriku, dirbtuvių ir kitų panašių įstaigų savininkai bei draugijos turėjo pagaminti ir iki minėtų metų kovo 20 dienos „iškabinti ant tų įstaigų žymesnėje vietoje lietuviškas jų pavadinimo iškabas, parašytas stambiomis raidėmis taisyklinga lietuvių kalba.“ Iškabos vokiečių kalba galėjo būti paliekamos. Taip pat galėjo būti ir užrašai kitomis „vietos kalbomis“.⁴⁶⁴

Kauno miesto valdyba teigė, kad šio įsakymo vykdymas buvo techniškai neįmanomas, numanu, kad dėl reikalavimo per tokį trumpą laikotarpį pakeisti visas viešąsias iškabas.⁴⁶⁵ Kaip matyti iš Kauno prekybininkų ir amatininkų skundo Kauno miesto valdybai, milicija labai operatyviai kontroliavo minėto nutarimo vykdymą. Jau kovo 21 d. rytą milicininkai pradėjo bausiti Kauno prekybininkus ir amatininkus dėl įsakymo nevykdymo. Pastarieji teisinosi, jog dėl prastų orų ir dažymo medžiagų trūkumo nespėjo iki kovo 20 d. pasidaryti lietuviškų iškabų.⁴⁶⁶ Kovo 23 d. *Lietuvoje* rašyta, kad „iki šiam laikui lietuviškos iškabos pasirodė tik prie kai kurių krautuvių ir įstaigų. Daugiausiai jos visai nusileido arba tik mikroskopiškos pasirodė senųjų viršuje.“⁴⁶⁷ Kitame straipsnyje teigta, kad „daugelis Kauno krautuvių ir įstaigų savininkai –

⁴⁶⁰ Radaitis, *Šaknys*, 253.

⁴⁶¹ *Lietuva*, vasario 1 (1919), 1.

⁴⁶² „Vidaus Reikalų Ministerio Cirkuliaras Nr. 7 Valsčių, Apskričių ir Miestų Savivaldybių Įstaigoms“, *Lietuva*, kovo 1 (1919), 4.

⁴⁶³ „219 posėdis“, *Steigiamojo Seimo darbai*, liepos 5 (1922), 1–2.

⁴⁶⁴ 1919.03.03 Kauno miesto ir apskrities karo komendanto Mikuckio įsakymas Kauno miesto ir apskrities gyventojams, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 7, l. 8.

⁴⁶⁵ 1919.04.02 Kauno miesto valdybos prezidiumo nario raštas nr. 1525 Vidaus reikalų ministerijai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 10–10b.

⁴⁶⁶ 1919.04.04 prekybininkų ir amatininkų prašymas Kauno miesto valdybos prezidiumui, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 40, l. 15.

⁴⁶⁷ „Kauno kronika. Dėl iškabų“, *Lietuva*, kovo 23 (1919), 3.

žydai ir lenkai, matyt nė nemano iškabose dėti tekstą lietuvių kalba; kiti ir padėjo, bet tik smulkiomis raidėmis ant langų stiklų ar šiaip iškabų kertėse ar pakraščiuose taip, jog išrodo, ką čia tartum Lenkija ar Vokietija, o lietuviai tik įnamiai.⁴⁶⁸

1919 m. liepos mėn. Vokietijos kariuomenė paliko Kauną. Tai sudarė galimybę iš viešosios erdvės pašalinti užrašus vokiečių kalba. 1919 m. liepos 11 d. Kauno miesto komendanto įsakymu Kauno miesto ir apskrities gyventojams numatyta, kad visos iškabos, užrašai bei skelbimai vokiečių ir rusų kalbomis turėjo būti nuimti iki tų metų liepos 15 d. „Visose naujose iškabose lietuvių kalba turi užimti pusę visos iškabos, antroje pusėje gali būti parašyta kitomis vietinėmis kalbomis – tiktai ne rusiškai ir ne vokiškai. Tam įvykdinti duota mėnesis laiko nuo dienos apskelbimo“.⁴⁶⁹ Šiuo įsakymu nuspręsta iš viešųjų užrašų eliminuoti abiejų kraštą okupavusių valstybių kalbas. 1919 m. liepos mėn. dienraštyje *Lietuva* apie minėto įsakymo vykdymą rašyta, kad „iš pirmos dienos apgarsinimo, buvo matyti, kaip skubino naikinti vokiečių ir rusų parašus, kad neužsipelnytų bausmės už įsakymo neklausymą. Praslinkus trims dienom, nebebuvo jau matyt niekur vokiškų, rusiškų padarų.“⁴⁷⁰

Kauno miesto taryba 1919 m. liepos 11 d. Kauno komendanto įsakyme įžvelgė laikinojoje sostinėje gyvenančių vokiečių ir rusų bendruomenių teisių pažeidimų. 1919 m. rugpjūčio 7 d. Kauno miesto taryba, „išklausiusi vokiečių-rusų frakcijos atstovo pareiškimą dėl Kauno komendanto įsakymo, kuriuom draudžiama iškabinti vokiečių ir rusų kalbomis iškabas ir tuomi pačiu liečianti Kauno rusų ir vokiečių gyventojų teises, priėmė šią rezoliuciją: Kauno miesto taryba, remdamosi jos priimta demokratijos plotme ir gindama visų gyvenančių Kaune tautų reikalus, manytų, kad Demokratingoj Valstybėj neturėtų būti piliečių antros rūšies, kuriais dabar vokiečių ir rusų tautų piliečiai tapo, nutara Vyriausybės prašyti gražinti iš vokiečių ir rusų tautų atimtas naudojimosi savo gimta kalba teises“.⁴⁷¹ Tačiau, kaip teigė P. Janauskas, „atkaklūs vokiečių ir rusų bandymai pakreipti situaciją sau pageidaujama linkme atsimušė į kietą centrinės valdžios poziciją.“⁴⁷²

Kalbų vartojimo problemų buvo kilę ir dėl iškabų ant municipalinių pastatų. 1919 m. vasario 4 d. Kauno miesto taryba nutarė, kad iškabos ant savivaldybės įstaigų turėjo būti užrašytos lietuvių, lenkų, žydų, vokiečių ir rusų kalbomis,⁴⁷³ tačiau Vidaus reikalų ministerija nurodė, jog iškabos ant Kauno miesto valdybos įstaigų turėjo būti tik lietuvių kalba.⁴⁷⁴ Reaguodama į šį ministerijos reikalavimą, Miesto valdyba teigė, kad jos įstaigoms jau buvo užsakytos iškabos tiek

⁴⁶⁸ Pagirinis, „Kauno kronika. Dar apie parašus lietuvių kalba“, *Lietuva*, kovo 29 (1919), 2.

⁴⁶⁹ 1919.07.16 Miesto milicijos vado įsakymas nr. 95 Kauno miesto milicijai (nuorašas), *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 10, l. 39.

⁴⁷⁰ A. P., „Kauno kronika. Del iškabų“, *Lietuva*, liepos 27 (1919), 3.

⁴⁷¹ 1919.08.23 Kauno miesto valdybos prezidiumo raštas nr. 3997 Vidaus reikalų ministrui, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 36, l. 122.

⁴⁷² Janauskas, „Lietuviškasis lūžis“, 41.

⁴⁷³ 1919.02.04 Kauno miesto valdybos pasitarimo su Maitinimo ir miesto turtų skyriais protokolas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 13, l. 52.

⁴⁷⁴ 1919.02.10 Vidaus reikalų ministerijos raštinės vedėjo raštas nr. 218 Kauno miesto valdybai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 3.

lietuvių kalba (kaip valstybine), tiek ir vietinėmis kalbomis. Reikalavimas iškabose vartoti tik lietuvių kalbą Miesto valdybai atrodė prieštaraujantis tautinių mažumų teisėms.⁴⁷⁵

Spaudimas Kauno miesto savivaldybei dėl lietuviškų iškabų nesiliovė ir toliau. Pavyzdžiui, 1919 m. kovo 10 d. Kauno miesto taryba nutarė (Kauno miesto komendantui reikalaujant) užsakyti iškabas lietuvių kalba ant Miesto valdybos administruojamų liaudies mokyklų.⁴⁷⁶ Dera sutikti su A. Lazauskienės vertinimu, kad Kauno miesto valdyba, „kaip ir įvairiatautė [Kauno miesto – M. B.] taryba, rėmė ne lietuvių, o tautinių mažumų interesus ir nenorėjo paklusti centrinės valdžios reikalavimams.“⁴⁷⁷

Viešųjų užrašų kalbą reglamentavo ir centrinės valdžios leidžiami aplinkraščiai. Pavyzdžiui, 1920 m. gegužės 10 d. VRM Milicijos departamentas išleido aplinkrašį. Jame nurodyta, kad užrašai ant įvairių įstaigų, krautuvių, kryžkelių rodyklių ir t. t. turėjo būti valstybine kalba. Ant privačių asmenų įstaigų greta užrašo valstybine kalba galėjo būti tokio paties dydžio užrašas „ir vietos kalbomis – būtent žydų, lenkų ir baltgudžių“. Užrašai, likę nuo Rusijos ar Vokietijos okupacijų, turėjo būti nedelsiant pašalinti ir pakeisti lietuviškais.⁴⁷⁸ Užrašai rusų ir vokiečių kalbomis buvo siejami su trauminėmis okupacijų laikotarpio patirtimis, todėl jų norėta kuo greičiau atsikratyti.

XX a. 3-jojo deš. pradžioje centrinės ir vietos valdžios nurodymais buvo toliau žengiama link lietuvių kalbos įtvirtinimo viešosiose iškabose. 1921 m. Kauno miesto ir apskrities viršininko išleistame privalomame įsakyme nr. 13 buvo skelbiama: „Visų miesto ir apskrities visuomenės, prekybos-pramonės ir kitų rūšių įstaigų ir privačių asmenų viešai išstatomos iškabos ir skelbimai privalo turėti pirmoje vietoje taisyklinga valstybine kalba tekstą, kuriam tekstui turi būti skiriama nemažiau pusės skelbimo lauko ploto.“ Šis nurodymas turėjo būti įvykdytas per vieną mėnesį nuo paskelbimo.⁴⁷⁹ 1921 m. gruodžio 7 d. Kauno miesto taryba išleido privalomą įsakymą, kurio 1 paragrafas numatė, kad visos viešos iškabos ar „kokie skelbimai prekybos ir pramonės tikslams“ turėjo būti parašyti „pirmoje vietoje taisyklinga Valstybine lietuvių kalba.“ Be lietuvių kalbos galėjo būti taisyklingai vartojamos ir kitos kalbos. Esamos iškabos, kurių tekstas buvo netaisyklingas, turėjo būti pataisytos per du mėnesius nuo raštinio reikalavimo jas pataisyti. Viešai pakabinti bet kokią iškabą buvo galima tik gavus leidimą iš Kauno miesto valdybos; ji taip pat teikė nurodymus dėl iškabų teksto taisyklingumo.

⁴⁷⁵ 1919.02.15 Kauno miesto valdybos prezidiumo nario raštas nr. 509 Vidaus reikalų ministerijai, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 90, l. 1.

⁴⁷⁶ 1919.03.10 Kauno miesto valdybos posėdžio protokolas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 13, l. 98.

⁴⁷⁷ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, „Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai (1918–1931)“, *Kauno istorijos metraštis* 10 (2009), 42–43.

⁴⁷⁸ 1920.05.10 Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamento aplinkraštinis nr. 23 apskričių viršininkams „Dėl viešumos miestuose“, *LCVA*, f. 399, ap. 1, b. 652, l. 23.

⁴⁷⁹ (nedatuotas, bet numanoma, kad 1922 m.) „Kauno miesto ir apskrities viršininko Privalomasai įsakymas nr. 11“, *Apskričių viršininkų privalomieji įsakymai. „Milicijos žinių“ priedas* (Kaunas: V.R. m-jos Piliečių apsaugos departamentas, 1923), 15.

Tinkamą iškalbų kabinimą turėjo prižiūrėti Miesto milicija.⁴⁸⁰ Kauno miesto ir apskrities viršininkas minėto Kauno miesto tarybos nutarimo 1 paragrafą, kuris esą buvo priešingas jo 1921 m. rugsėjo 2 d. išleistam privalomam įsakymui, užprotestavo.⁴⁸¹ Tai rodo, kad dėl viešųjų iškalbų reglamentavimo tarpusavyje varžėsi centrinė ir vietos valdžia.

1924 m. balandžio 14 d. Kauno miesto taryba nutarė „prie visų Kauno miesto pradžios mokyklų iškabinti vienodos formos valstybine kalba parašytas iškabas.“ Tačiau mokyklose, kuriose dėstomoji kalba buvo ne lietuvių, galėjo būti „kita neoficiali iškaba taja kalba, kuria toje mokykloje dėstoma.“⁴⁸² Ši nutarimo vieta užkliuvo Kauno miesto ir apskrities viršininkui, todėl jis užprotestavo minėtą nutarimą. Jis teigė, kad pradinės mokyklos buvo tiesiogiai pavaldžios Švietimo ministerijai, „kuri tik ir gali leisti mokyklos pavadinimą ir kad nutarimas apie neoficialias iškabas padarytas be Švietimo ministerijos žinios“.⁴⁸³ Tačiau Kauno miesto burmistras tvirtino, kad šis nutarimas dėl mokyklų iškalbų buvo tik ūkinio pobūdžio ir priimtas siekiant praktinio patogumo.⁴⁸⁴

Didelė dalis XX a. 2–3 deš. sandūroje Kaune pakabintų lietuviškų iškalbų buvo netaisyklingos. 1919 m. Kaune buvo galima išvysti ir tokių neva „lietuviškų“ iškalbų: „Krautuvė dešra ir Mėšos“, „Aptekorisko sankrova“, „Herbatus, kavos ir uszkandžių“, „Centralinio sankrova“ ir t. t.⁴⁸⁵ Lietuvos spaudos biuras laikydamasis nuostatos, kad „mūsų kalbos garbė reikalauje reikalauja pažvelgt į šį dalyką rimčiau, ir padaryt netaisyklingai parašytosioms iškaboms galą“ ėmėsi rašyti ir taisyti lietuviškų iškalbų tekstus.⁴⁸⁶ Tačiau, numanu, jog šio biuro paslaugomis naudodavosi toli gražu ne visi lietuvių kalbą prastai mokantys krautuvininkai, dirbtuvių savininkai ir kt. 1922 m. *Lietuvos žiniose* rašyta, kad Kauno valdžia buvo susirūpinusi pataisyti lietuviškas iškabas. Teigta, kad įvairių Kauno įstaigų ir įmonių savininkai privalėjo iškabose ištaisyti „sudarkytą“ lietuvių kalbą. Esą „visame Kaune iš esamųjų iškalbų po senovei tegalės pasilikti vos keletas. Visos kitos turės būti pagrindiniai ištaisytos.“⁴⁸⁷

1922 m. lapkričio 10 d. pradėjo veikti komisija, skirta lietuvių kalbos taisyklingumui afišose, iškabose, plakatuose ir kt. patikrinti. Prieš pateikdami prašymus Milicijos vadui, į šią komisiją turėjo kreiptis visi norintys Kaune iškabinti viešuosius užrašus.⁴⁸⁸ Lietuviškų iškalbų kalbos taisyklingumo problema buvo aktuali ir vėliau. Antai 1924 m. gruodžio mėn. *Lietuvoje* rašyta, kad „krautuvių iškabos ir šiaip viešieji parašai, rašoma daugelis daryta kalba.“ Teigta,

⁴⁸⁰ 1921.12.07 Kauno miesto tarybos posėdžio nutarimų ištrauka „Privalomas įsakymas iškaboms kabinti“, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 3, l. 12.

⁴⁸¹ 1921.12.16 Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas (nuorašas), *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 178, l. 5.

⁴⁸² 1924.04.14 Kauno miesto tarybos posėdžio nutarimų ištrauka, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 189, l. 5.

⁴⁸³ 1924.04.28 Kauno miesto ir apskrities viršininko nutarimas, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 125, l. 164.

⁴⁸⁴ 1924.06.05 Kauno miesto burmistro raštas nr. 5911 VRM Savivaldybių departamentui, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 125, l. 167.

⁴⁸⁵ Pagirinis, „Kauno kronika. Dar apie parašus lietuvių kalba“, *Lietuva*, kovo 29 (1919), 2.

⁴⁸⁶ „Kauno kronika“, *Lietuva*, liepos 31 (1919), 3.

⁴⁸⁷ „Taisoma iškalbų kalba“, *Lietuvos žinios*, liepos 25 (1922), 1.

⁴⁸⁸ „Iškalbų komisija“, *Lietuvos žinios*, gruodžio 17 (1922), 3.

kad daugelis iškabų ir kitų viešųjų užrašų tekstų nebuvo pateikta komisijai, tikrinusiai lietuvių kalbos taisyklingumą.⁴⁸⁹ 1923 m. gegužės mėn. – liepos 9 d. už netaisyklingai parašytas lietuviškas iškabas ir „darkymą lietuvių kalbos“ buvo surašyti penki protokolai.⁴⁹⁰ Spaudoje kartais buvo atsiliepiama itin griežtai apie netaisyklingus lietuviškus viešuosius užrašus. Netaisyklingos iškabos buvo traktuojamos kaip „biaurus tos kalbos išniekinimas“⁴⁹¹, „ne kalbos nemokėjimas, bet tik tyčiojimas iš jos.“⁴⁹² Tautiškai angažuotam lietuviui iškabų kalbos klausimas neretai turėjo ne tik savo tiesioginę komunikacinę, bet ir kur kas svarbesnę simbolinę reikšmę: kad viešumoje deramai būtų gerbiamas lietuvių kalbos statusas.

Atgarsiai apie lietuvių kalbos netaisyklingumą iškabose pasiekė netgi Seimą. 1922 m. Steigiamojo seimo narys Kazys Zubauskas pateikė paklausimą dėl priemonių, kurių imtasi dėl netaisyklingo lietuvių kalbos vartojimo iškabose. Vidaus reikalų ministro Kazimiero Olekos teigimu, dėl netaisyklingo lietuvių kalbos vartojimo iškabose iki tol buvo „patraukta atsakomybėn ir sustatyta protokolų 150 asmenų ir nubausta sumoj apie 70 000 auks. Be to, peržiūrėta iškabos ir pasiūlyta apie 1850 iškabų pakeisti. Toks iškabų taisyklingas sutvarkymas sutinka daug kliūčių del to, kad nėra nusistačiusi terminologija ir tik tada, kai išsidirbs tvirta terminologija, bus prašalintas neteisingų iškabų vartojimas.“⁴⁹³

Pasak V. Sirutavičiaus, apie 1922–1923 m. „susidarė tam tikras atotrūkis tarp formalios teisinės situacijos, kuri deklaravo lietuvių valstybinės kalbos prioritetinį statusą, ir faktinės kalbų situacijos kasdieniame gyvenime, pirmiausia miestų viešosiose erdvėse ir ypač šalies sostinėje, kur lietuvių kalbai viešojoje erdvėje sunkiai sekėsi konkuruoti su tautinių mažumų kalbomis. Šitokia situacija bent jau dalyje lietuviškos visuomenės galėjo kelti ne tik nepasitenkinimą, bet ir priešišką tautinių mažumų kalboms, formuoti siekį kuo greičiau tokią „neteisingą“ tvarką pakeisti.“⁴⁹⁴ Kai kurios radikalios nacionalistiškai nusistačiusios asmenų grupės nelietuviškus viešuosius užrašus traktavo hipertrofuotai, juos laikė menkinančiais laikinosios sostinės lietuviškumą, ypač lietuvių kalbos teises. Tokie asmenys ėmėsi netgi fiziškai naikinti ar gadinti iškabas ne lietuvių kalba. Pavyzdžiui, 1923 m. vasario 4 d. Kaune per naktį juodais dažais buvo užtepliota dauguma iškabų jidiš ir lenkų kalbomis.⁴⁹⁵ Pasak V. Sirutavičiaus, „valstybės nepriklausomybės penkmetis galėjo tapti geru dirgikliu, akstinu imtis veiksmų ir „apvalyti“ šalies miestus nuo kalbinių svetimkūnių“.⁴⁹⁶ Pasak jo, „viešų užrašų nelietuvių kalba „murzinimo“ akcija buvo gana gerai organizuota ir įgavo masinį pobūdį. Joje dalyvavo įvairių socialinių grupių atstovai:

⁴⁸⁹ Z. S., „Kieno tas apsileidimas?“, *Lietuva*, gruodžio 17 (1924), 6.

⁴⁹⁰ „Kauno kronika“, *Lietuva*, liepos 15 (1923), 6.

⁴⁹¹ S. Dr., „Lietuvių kalbos teisių gynimo reikalu“, *Lietuva*, gruodžio 14 (1922), 2.

⁴⁹² Pagirinis, „Kauno kronika. Dar apie parašus lietuvių kalba“, *Lietuva*, kovo 29 (1919), 2.

⁴⁹³ „219 posėdis“, *Steigiamojo Seimo darbai*, liepos 5 (1922), 1–2.

⁴⁹⁴ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 74.

⁴⁹⁵ „Žydų ir lenkų iškabas užtepliojo“, *Lietuvos žinios*, vasario 6 (1923), 3.

⁴⁹⁶ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 65.

kariškiai, studentai, moksleiviai, smulkūs valdininkai.⁴⁹⁷ Iškabų „murzinimo“ procesą atsiminimuose vaizdžiai aprašė Povilas Gaučys⁴⁹⁸. V. Sirutavičiaus teigimu, iškabų teplojimo „akcija turėjo gana platų moralinį pritarimą bent jau dalyje lietuvių bendruomenės, taip pat ir policijos pareigūnų bei vietos administracijoje.“⁴⁹⁹ Vis dėlto centrinė valdžia iškabų teplojimus oficialiai pasmerkė ir laikė neteisėtais. Vidaus reikalų ministras K. Oleka teigė, kad „einant veikiančiais įstatymais, tautinėms mažumoms nedraudžiama dėti paraleliai su lietuvių kalba ir tautinių mažumų kalbos.“⁵⁰⁰ 1923 m. rugsėjo mėn. Vidaus reikalų ministras pabrėžė, kad „iškabų teplojimas yra didžiausias nekultūringumo pasireiškimas, diskredituojantis mūsų Valstybės padėtį užsieniuose ir kiršinantis vieną gyventojų dalį prieš kitą. Kiekvienas destruktivių elementų veikimas, kurioje tai formoje, jis neapsireikštų, yra mūsų valstybės Administracijos diskreditacija ir sudaro neleistas apystovas ramiam kultūros darbui.“⁵⁰¹ Apskričių viršininkams buvo nurodyta „imtis griežtų priemonių prieš panašius apsireiškimus.“⁵⁰² Pasak V. Sirutavičiaus, „tikėtina, jog „murzinimo“ akcija privertė centrinę valdžią griežčiau reglamentuoti valstybinės ir tautinių mažumų kalbų vartojimą viešosiose erdvėse.“⁵⁰³ Paminėtina, kad ne tokių masinių iškabų teplojimo atvejų pasitaikydavo ir vėliau. Pavyzdžiui, 1925 m. spalio 28–29 d. naktį nežinomi asmenys daugiausia Vilniaus, Kęstučio gatvėse ir Laisvės alėjoje išteplojo iškabas ne lietuvių kalba.⁵⁰⁴ Iškabos žydų kalba Kaune buvo išteplotos ir 1929 m. rugpjūčio 7 d.⁵⁰⁵

1924 m. liepos 7 d. Vidaus reikalų ministerija paskelbė įsakymą, numatantį, kad visi viešieji užrašai turėjo būti lietuvių kalba⁵⁰⁶ (1925 m. liepos 22 d. šio įsakymo veikimas buvo sustabdytas)⁵⁰⁷. Sekdamas minėtu įsakymu, 1924 m. liepos 15 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas išleido privalomą įsakymą nr. 25, pagal kurį „viešai išstatyti gatvėse, aikštėse, bendro naudojimo keliuose ir kitose vietose, taip pat privatinėse viešose įstaigose visokias iškabas, parašus ir skelbimus, išskyrus afišas ir užsienių firmų prekybinių įstaigų iš oro ir viduje pakabinamus plakatus, leidžiama tikta valstybine kalba.“⁵⁰⁸ Įsakyme taip pat numatyta, kad „iškabos ir parašai, išstatomieji kiemuose, ant sienų ir durų, išeinančių į gatvę ar aikštę, taip pat afišos apie leistus viešus susirinkimus, pasilinksminimus ir vaidinimus, lygiai kinematografuose

⁴⁹⁷ Ibid., 74.

⁴⁹⁸ Povilas Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių* (Vilnius: Mintis, 1992), 72–74.

⁴⁹⁹ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 66–67.

⁵⁰⁰ „Vidaus reikalų ministro K. Olekos raštas miestų ir apskričių viršininkams“, *Lietuva*, vasario 9 (1923), 3.

⁵⁰¹ 1923.09.20 Vidaus reikalų ministro įsakymo nr. 3041 nuorašas, *LCVA*, f. 1265, ap. 1, b. 57, l. 18.

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 74.

⁵⁰⁴ E., „Vėl ištepė iškabas“, *Lietuva*, spalio 30 (1925), 6.

⁵⁰⁵ 1929.08.12 Kauno miesto ir apskrities viršininko įsakymas nr. 39, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 606, l. 32.

⁵⁰⁶ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 74.

⁵⁰⁷ 1925.07.22 VRM Piliečių apsaugos departamento raštas nr. 11032 visiems miestų ir apskričių viršininkams, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos sk.), b. 42, l. 45.

⁵⁰⁸ 1924.07.15 Kauno miesto ir apskrities viršininko privalomas įsakymas nr. 25, *KRVA*, f. 219, ap. 1, b. 317, l. 126.

rodomų paveikslų parašai gali būti daromi apart valstybinės kalbos ir kitomis kalbomis.⁵⁰⁹ Užsienio šalių firmų arba jų atstovų įstaigų iškabose be valstybinės kalbos galėjo būti užrašų ir kitomis kalbomis, bet tam reikėjo Kauno miesto ir apskrities viršininko leidimo. Iškabos, užrašai ir skelbimai, kurie neatitiko šio privalomo įsakymo nurodymų, turėjo būti pataisyti per tris mėnesius nuo įsakymo paskelbimo dienos. Įsakyme taip pat paminėta, kad „užtepti ar kitaip sugadinti ne valstybės kalba padarytas visokias iškabas, parašus ir skelbimus – draudžiama.“⁵¹⁰

Kalbamasis įsakymas lietuvių kalbai suteikė bene vienvaldžią poziciją viešuosiuose užrašuose, o kitas kalbas išstūmė į paribius, gerokai apribojo jų vartojimą. Minėtas įsakymas susilaukė smarkaus tautinių mažumų pasipriešinimo. Pavyzdžiui, Kauno miesto taryba, apsvarsčiusi Žydų frakcijos pranešimą apie minėtą privalomą įsakymą, nutarė, kad šis įsakymas „uždraudžias vartoti iškabose, parašuose ir skelbimuose greta su Valstybine kalba, kitas kalbas, prieštarauja mūsų pagrindiniams įstatymams ir neteisėtu būdu suvaržo labai didelę miesto gyventojų dalį savo šios kalbos žvilgsniu. Todėl Miesto Taryba įgalioja Valdybą neatidėliojant kreiptis į P. Vidaus Reikalų Ministerį, prašant viršminėtą įsakymą panaikinti.“⁵¹¹

Dėl 1924 m. liepos 15 d. Kauno miesto ir apskrities viršininko įsakymo ir kitų panašaus pobūdžio įsakymų kitose Lietuvos apskrityse tautinių mažumų atstovai Seime pateikė interpeliaciją Vidaus reikalų ministrui. Joje teigė, kad minėtas įsakymas „visiškai prieštarauja Lietuvos Valstybės Konstitucijai, kurios 6 straipsnis sako: „Valstybės kalba – lietuvių kalba. Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas.“ Iš čia matyti, jog klausimą apie vietinių kalbų vartojimą mūsų Konstitucija laiko konstituciniu, kuris, einant tuo pačiu 6 straipsniu, turi būti nustatytas įstatymo keliu, t. y. įstatymų leidžiamosios įstaigos – Seimo. Kadangi apskričių viršininkai tėra tik valdžios agentai ir neturi jokių kompetencijų įstatymų leidžiamoj srity, tai ta aplinkybė, jog jie išleido minėtus privalomus dėl to dalyko, priklausančio vien tik įstatymdavybei, yra neteisėtas aktas, kurs peržengia Konstitucijos 6 straipsnį.“⁵¹² Taip pat interpeliacijoje buvo paminėti *Deklaracijos dėl mažumų apsaugos Lietuvoje* pažeidimai.⁵¹³ Vis dėlto interpeliacija krikščionių demokratų bloko balsais buvo atmesta.⁵¹⁴ Tačiau, kaip minėta anksčiau, 1925 m. tautinėms mažumoms pavyko išsikovoti, kad Vidaus reikalų ministerijos įsakymo, varžiusio tautinių mažumų kalbų vartojimą viešuosiuose užrašuose, veikimas būtų sustabdytas.

Nors įstatymų bazė vis labiau įtvirtino lietuvių kalbos pozicijas viešuosiuose užrašuose, tačiau lietuviškų iškabų kalbos kokybė gerėjo tik pamažu. Pavyzdžiui, 1925 m. *Lietuvoje* paminėta, kad Kauno pakraščiuose buvusių „krautuviių iškabos, daugumoje

---

⁵⁰⁹ Ibid.

⁵¹⁰ Ibid.

⁵¹¹ 1924.07.31 Kauno miesto tarybos posėdžio nutarimai, *LCVA*, f. 379, ap. 2, b. 919, l. 181.

⁵¹² „114 posėdis“, *Seimo stenogramos*, liepos 23 (1924), 13–14.

⁵¹³ Ibid.

⁵¹⁴ „128 posėdis“, *Seimo stenogramos*, spalio 28 (1924), 4–6.

senos, parašytos daryta kalba ir nebetaisomos. [Miesto] Centre dabar jau to nepastebėti, bet visgi kur-ne-kur pasitaiko nuo senai likusios kybojo žargonu parašytos iškabos.⁵¹⁵ XX a. 4-ojo deš. pradžioje taip pat pasitaikydavo, kad viešieji lietuviški užrašai būdavo su didelėmis kalbos klaidomis. Antai 1931 m. A. Margeris-Šeštokas atkreipė dėmesį, kad Kaune skelbimuose ir iškabose buvo gausu kalbos klaidų. Jis teigė, kad Lietuva buvo jau nebe pirmi metai nepriklausoma, jos valstybinė kalba – lietuvių, todėl pats laikas „mokėti nors tiek raštiškosios lietuvių kalbos“⁵¹⁶.

1935 m. sausio 19 d. Kauno miesto ir apskrities komendantas išleido įsakymą nr. 16. Jame pabrėžė, jog „kai kurie mūsų periodinės ir neperiodinės spaudos leidėjai ir redaktoriai savo leidiniuose ir įvairios firmos ir pramoninkai savo ir užsienio gaminių etiketėse bei įvairiuose užrašuose dar iki šiol tebevartoja įvairių okupantų iškraipytus Lietuvos vietovardžius, gatvių pavadinimus ir kraipo lietuviškas pavardes. Toks reiškinys įžeidžia patriotinius jausmus ir kiršina visuomenę“. Komendantas įsakė „visuose spaudos leidiniuose, skelbimuose, etiketėse ir viešuose užrašuose Lietuvos vietovardžius, gatvių pavadinimus ir pavardes rašyti taip, kaip jie oficiališkai lietuvių kalba vadinami.“⁵¹⁷ XX a. 4-ajame deš. buvo vis labiau imamasi priemonių užtikrinti užrašų lietuvių kalba kokybę ir siekti kalbos taisyklingumo (ypač tikrinių vardų).

3.3.4. Lietuvių kalba kino teatruose

Nagrinėjamu laikotarpiu Kaune kino teatrai buvo viena populiariausių masinių pramogų vietų. Jie sutraukdavo didžiulius lankytojų (ypač jaunimo) srautus. Kino teatrų reikšmė populiarinant bendrinę lietuvių kalbą buvo aptariama ir anuometėje spaudoje. Pavyzdžiui, *Lietuvoje* rašyta, jog „kino teatrų kalbą nuolat skaito daugybė žmonių, tame tarpe ir tokių, kurių ir pagaliau neprivarytumei pasimokyti kalbos iš gramatikos ar šiaip knygų. Tai esama gražiausios vietos populiarinti savai kalbai, gūdnams lietuviškiems posakiams, žodžiams ir terminams.“⁵¹⁸

Iš pradžių kino teatruose lietuvių kalba gana sunkiai skynėsi kelią. XX a. 3-iojo deš. pradžioje Kauno kino teatruose buvo rodomi nebyliojo kino filmai, neretai be lietuviškų titrų, arba jų vertimai buvo itin prasti. Kino teatrų ekranuose XX a. 3-iojo deš. pradžioje buvo itin paplitusi rusų kalba. Pavyzdžiui, *Lietuvoje* rašyta, kad kino teatrų „ekranuose verčiama tik dviem kalbom: sudarkytai lietuviškai ir apytikriai rusiškai. Publika daugumoj skaito tik rusiškus tekstus. Kinų tarnautojai ir bilietų pardavėjai į visus

⁵¹⁵ K. Ke-ys., „Dar iškabų kalba netaisyklinga“, *Lietuva*, balandžio 16 (1925), 5.

⁵¹⁶ Margeris-Šeštokas, *Amerikiečio įspūdžiai Lietuvoje*, 93.

⁵¹⁷ 1935.01.19 Kauno miesto ir apskrities komendanto įsakymas nr. 16, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos sk.), b. 179, l. 39.

⁵¹⁸ „Uždaryk duris – įlįs pro augštinį, arba mūsų kinematografų tvarkymas“, *Lietuva*, sausio 28 (1924), 2.

kreipiasi dažniausiai rusiškai.⁵¹⁹ Kitame 1922 m. *Lietuvos* numeryje minėta, kad „kinematografų savininkai, kad nusikratytų mūsų suprantamų ir nuolatinių reikalavimų dėti ant ekrano greta kitų kalbų ir lietuvių kalbą, apsidirbo labai pigiai ir deda tokius vertimus, kad lietuviai žiūrėtojai, nemoką rusų ar kitų svetimų kalbų, nieko negali suprasti, gi mokačius labai erzina toks šiuo klausimu letuvių apsilaidimas.“⁵²⁰ Vertimai į lietuvių kalbą kartais būdavo absurdiškai nekokybiški. Pavyzdžiui, 1922 m. kino teatre *Palas* rodyto filmo *The woman God forgot* pavadinimas buvo išverstas kaip *Dievo užmiršta mergaitė*⁵²¹, nors vertimas turėjo būti maždaug toks: *Moteris, pamiršusi Dievą*.

Prasta lietuvių kalbos padėtimi kino teatruose buvo susirūpinusi ir Lietuvių kalbai ginti Sąjunga. Jos laikinoji valdyba prašė „Kauno ir provincijos lietuvius, lankančius „lietuviškus“ kinematografus, <...> pranešti jai visų tų filmų, kuriose yra sudarkyta mūsų gimtinė kalba, firmų pavadinimus, kad Sąjunga, turėdama tikrus faktus ir žinias galėtų padaryti atatinamose Valdžios įstaigose tuo reikalu tam tikrus žygius.“⁵²²

Kartais kino teatrų lankytojai prarasdavo savitvardą ir imdavosi neteisėtų veiksmų siekdami priversti kino teatrų savininkus pasirūpinti taisyklingais kino filmų titrų vertimais į lietuvių kalbą. Lietuvoje rašyta apie 1923 m. sausio 14 d. kino teatre Triumf rodytą filmą *D-ras Mabuze*; jo titruose vartojama kalba „buvo taip suteršta ir iškraipyta, kad iš skambios Lietuvių kalbos gavosi nesuprantamas, kaž-koks keistas, žargonas“⁵²³. Po pirmo seanso žiūrovai sukėlė triukšmą, į kino ekraną buvo paleisti kiaušiniai. Atvykus kino teatro savininkui (nemokančiam lietuvių kalbos), žiūrovai pareikalavo, kad „ekranuose būtų rodoma gryna taisyklinga ir tik Lietuvių kalba, kad kino salėje visi, reikalingose vietose, parašai būtų pakeisti vien tik lietuvių kalba. Visus šiuos reikalavimus laike trijų dienų kino savininkas, akyvaizdoje publikos, kelių milicininkų ir III-čios nuovados viršininko, prižadėjo išpildyti.“⁵²⁴ Teigta, kad, neišpildžius šių reikalavimų, kino teatras Triumf „publikos rūpesnių bus uždarytas“. Taip pat paminėta, kad šiuos trūkumus turėjo pašalinti ir kino teatrai Oaza, Olimp ir Palas.⁵²⁵ Vėliau spaudoje buvo pranešta, kad Kauno miesto ir apskrities viršininkas kino teatro Triumf savininką „už lietuvių kalbos darymą“ nubaudė 1000 litų bauda arba vienu mėnesiu arešto.⁵²⁶ Po keleto metų, 1925 m., Lietuvoje vėlgi buvo skundžiamasi, jog „Kauno kinematografų savininkai, reklamuodami kino paveikslus, ligi šio laiko vis dar maža dėmesio kreipia į kalbos taisyklingumą. <...>

⁵¹⁹ Sk. K. Jurgėla, „Kauno kinų babelis“, *Lietuva*, gruodžio 24 (1922), 4.

⁵²⁰ Ten buvęs, „Kinematografams privilegijos?“, *Lietuva*, gruodžio 15 (1922), 3.

⁵²¹ Sk. K. Jurgėla, „Kauno kinų babelis“, *Lietuva*, gruodžio 24 (1922), 4.

⁵²² J. Žilinskas, „Del lietuvių kalbos“, *Lietuva*, spalio 21 (1922), 4.

⁵²³ M., „Kauno kronika“, *Lietuva*, sausio 17 (1923), 5.

⁵²⁴ Ibid.

⁵²⁵ Ibid.

⁵²⁶ „Nubausta už lietuvių kalbos darymą“, *Lietuva*, sausio 28 (1923), 5.

tai ne vienkartinis apsirikimas, bet nuolatinis reiškinyš.⁵²⁷ Galima numanyti, kad XX a. 3-iajame deš. Kauno kino teatruose rodomuose filmuose lietuviški užrašai neretai buvo netaisyklingi, atmetinai išversti iš užsienio kalbų.

Lietuvių kalbą kino filmų titruose teko įtvirtinti valdžios nurodymais ir įsakymais. 1923 m. lapkričio 28 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas išleido privalomą įsakymą, pagal kurį užrašai filmuose turėjo būti parašyti taisyklinga lietuvių kalba ir įskaitomai. Užrašai kitomis kalbomis galėjo būti tik po lietuvių kalbos užrašų.⁵²⁸ Ši nuostata iš esmės pakartota 1930 m. spalio 25 d. Kauno miesto ir apskrities viršininko privalomame įsakyme nr. 40.⁵²⁹ XX a. 4-ojo deš. pradžioje iš kino ekranų imtasi eliminuoti užrašus užsienio kalbomis ir kino filmų titruose įtvirtinti lietuvių kalbą. Kaip numatė 1932 m. *Kino teatrų įstatymas*, kino filmų antraštės ir rašytiniai tekstai turėjo būti tik lietuvių kalba, o vidaus reikalų ministras turėjo teisę „leisti kinofilmą ar daryti kinoteatruose reklamą, kurioje, be rašytinio lietuvių kalba teksto, yra ir rašytinis ne lietuvių kalba tekstas, įjungtas į rodomąjį paveikslą ar reklamą taip, kad jo negalima nei išjungti, nei uždengti.“ Taip pat įstatyme pabrėžta, kad vidaus reikalų ministras turėjo „teisę reikalauti, kad garsinės kinofilmos būtų rodomos kinoteatruose jo nurodytomis kalbomis.“⁵³⁰ Pažymėtina, jog 1932 m. *Kinofilmų cenzūros įstatymas* numatė, kad cenzūra turėjo drausti kino teatruose rodyti filmus, kuriuose nesilaikoma taisyklių, reglamentuojančių kalbų vartojimą kinofilmuose.⁵³¹ 1940 m. *Kinoteatrams statyti, įrengti ir veikti taisyklėse* buvo numatyta, kad „visi reklaminiai, viešai iškabinamieji kinoteatro skelbimai ir dalinami publikai reklaminiai lapeliai turi būti parašyti taisyklinga lietuvių kalba.“⁵³² Iš šių faktų darytina išvada, kad lietuvių kalbai įtvirtinti ir jos taisyklingumui užtikrinti buvo skiriamas didelis dėmesys ir keliama vis aukštesni reikalavimai.

Užsienio kalbų vartojimu kino teatruose domėjosi ir to meto spauda. 1932 m. dienraštis *Dienos naujienos* kino teatrų administratoriams netgi pateikė anketą, joje buvo klausiama, ar filmų titruose rusų kalba buvo būtina. Į šį klausimą kino teatro *Odeon* direktorius Gabrys atsakė, kad rusų kalba buvo būtina ir argumentavo taip: „Kino teatro lankančiąją publiką daugumoje sudaro žmonės, kurie arba lietuvių kalbą silpnai supranta, arba visiškai apie ją neturi supratimo. Kad kino teatrai nenustotų lankytojų turi taikintis prie publikos, o ne publika prie kino teatrų. Taigi bent šiuo laiku filmų užrašuose be rusų kalbos apsieiti negali.“⁵³³ Kino teatro *A. T.* direkcija į minėtą klausimą atsakė taip: „Nors ir prie geriausių norų, bet panaikinti rusų ir vokiečių kalbas filmų užrašuose, bent

⁵²⁷ K. Ke-ys., „Triumfas“ tebedarko“, *Lietuva*, liepos 2 (1925), 4.

⁵²⁸ 1923.11.28 Kauno miesto ir apskrities viršininko privalomas įsakymas nr. 23, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos sk.), b. 430, l. 14.

⁵²⁹ 1930.10.25 Kauno miesto ir apskrities viršininko privalomas įsakymas nr. 40 filmų demonstravimo reikalu, *LCVA*, f. 402, ap. 1 (policijos sk.), b. 42, l. 62.

⁵³⁰ „Kinoteatrų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 390 (1932), 1.

⁵³¹ „Kinofilmų cenzūros įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 390 (1932), 2.

⁵³² „Kinoteatrams statyti, įrengti ir veikti taisyklės“, *Vyriausybės žinios* 706 (1940), 372.

⁵³³ „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų anketa)“, *Dienos naujienos*, sausio 5 (1932), 2.

šiuo momentu negalima. Lankančiąją kinematografus publiką daugiausiai sudaro tie žmonės, kurie buvo augę rusų laikais. Jie labai silpnai supranta klausydami kitus šnekant lietuviškai, o jei jiems reiktų ne tik suprasti, bet ir perskaityti lietuviškai, tai tikrai nieko neišeitų. O nesuprasdami kalbos, nesuprastų ir filmos turinio. <...> Vien lietuvių kalbą filmų užrašuose tegalės įgyvendinti maždaug 10 metų praėjus (gal kiek mažiau), nes mūsų jaunoji karta, nežiūrint tautybės skirtumų, mokyklose mokosi lietuvių kalbos ir ateityje ją puikiai vartos.“⁵³⁴ Panašiai situaciją vertino ir kino teatro *Triumf* direkcija.⁵³⁵ Vis dėlto Kauno miesto savivaldybės atstovai buvo kitokios nuomonės. Kauno miesto burmistro padėjėjas Jonas Pikčilingis teigė, kad „rusų ir vokiečių kalbos mūsų filmų parašuose nereikalingos. Provincijos kinų lankytojai lietuvių kalbą visi gerai moka, o didesniuose miestuose nemokančių lietuvių kalbos procentas yra labai mažas.“⁵³⁶ Jo nuomone, „vartojimas vien lietuvių kalbos labai patarnautų ne tik mokantiems – jiems sutrumpintų laiką – bet ir nemokantiems, nes jie greičiau išmoktų valstybinę kalbą, kurios nemokėjimas daro visai valstybei gėdą.“⁵³⁷

XX a. 4-ajame deš. Kaune pasirodžiusiuose garsiniuose kino filmuose lietuvių kalba gana sunkiai skynėsi kelią. Kaip matyti iš 1938 m. statistikos, Kauno kino teatruose tik 2 iš 712 pirmą kartą rodytų filmų buvo įgarsinti lietuviškai⁵³⁸. Vadinasi, XX a. 4-ojo deš. pabaigoje, kai garsinis kinas jau buvo ganėtinai paplitęs, lietuviškai įgarsintų filmų Kaune buvo demonstruojama itin mažai. Numanu, kad daugumoje kino teatrų demonstruotų garsinių filmų vertimai į lietuvių kalbą buvo pateikiami titruose.

3.4. Sakytinė komunikacija lietuvių kalba Kauno viešosiose vietose

XX a. pradžioje lietuvių kalba Kaune viešojoje erdvėje buvo girdima itin retai. Tai paliudija daugybė visuomenės veikėjų atsiminimų. Antai rašytojas A. Vienuolis minėjo, kad „Kaune niekur nesigirdėjo lietuviškai kalbant, nors katedroje ir kitose bažnyčiose pastebėjau, – daug kas meldėsi iš lietuviškų maldaknygių – „Šaltinių“. <...> Viena, ką aš mačiau Kaune „lietuviška“, tai priplaukoje garlaivį „Olgerd“. Bet pavadinimas buvo užrašytas rusų raidėmis.“⁵³⁹ Kariuomenės veikėjas K. Žukas rašė, kad jo „vaikystės laikais Kauno miestas buvo nepaprastai sulenkintas ir surusintas. Gatvėse buvo girdėti trys kalbos: lenkų, žydų ir rusų. Lietuvių kalba buvo girdima turguje, ir tai tik tada, kai atvažiaų kaimiečiai būdavo iš „lenkų karalystės“, tai yra iš Suvalkijos. Kaimiečiai nuo

⁵³⁴ „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų ankieta)“, *Dienos naujienos*, sausio 20 (1932), 2.

⁵³⁵ „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų ankieta)“, *Dienos naujienos*, sausio 27 (1932), 2.

⁵³⁶ Ibid.

⁵³⁷ Ibid.

⁵³⁸ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 125.

⁵³⁹ Vienuolis, *Raštai*, 450.

Babtų, Vandžiogalos arba Vilkijos jau kalbėjo lenkiškai.⁵⁴⁰ Pasak V. Radaičio, „lietuvių – bent tokiais save laikančių – Šančiuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą jei ir buvo vienas kitas, tai ir tie ištirpo tautų ir kalbų mišrainėje, ir, norėjo jie to ar nenorėjo, jų vaikų kalba jau lenkėjo, rusėjo, vokietėjo, ir ne kalbos švarumas, ne tautiškumas, o duonos kąsnis jiems rūpėjo.“⁵⁴¹ Z. Zinkevičius taip pat rašė, kad XX a. 2-ojo deš. pabaigoje „lietuviškai sunku buvo mieste susikalbėti. Daug gyventojų buvo dvikalbiai ar net trikalbiai. Dėl įsisėnėjusios „mados“ jie lietuviškai kalbėti vengė, jeigu ir mokėjo.“⁵⁴²

1919 m. Kaunui tapus laikinąja sostine, pasak R. Skipičio, „lietuviškai kalbantiems dar buvo neįauku.“⁵⁴³ Tačiau viešojoje erdvėje jau vis labiau plito lietuvių kalba. Tokią refleksiją apie Kauno lietuvišumą paliko M. Römeris, jis mieste apsilankė 1919 m. balandžio mėn.: „Nūdienos Lietuvos laikinoji sostinė, tapo labai ryškiai lietuviška. Tai iš karto krenta į akis ir pribloškia akivaizdžiais faktais – kiekvieną, kas, ilgesnį laiką, kaip aš, per visus karo metus Kaune, nebuvo. Šiuo požiūriu Kaunas pasikeitė neatpažįstamai. Lietuvių kalba, seniau, – kalbu apie prieškarį metus – buvo ne ką daugiau paplitusi, negu Vilniuje, ar bent išorėje nesireiškė. Rusų antspaudo kalboje ir visose išorinėse raiškose Kaunui teikė rusai, kurių čia, gubernijos mieste ir pirmos rūšies tvirtovėje, buvo pilnai, bei – žydai. Be to, tarp krikščionių čiabuvių dominavo lenkų kalba. Lietuvių kalba ir visa, kas turėjo lietuviškumo, slėpėsi čia kaip Pelenė – tamsiame kampe, tamsioje kamaroje. Taigi dabar įvyko gili permaina. Ne tikta visi iškabus yra lietuviškos – o buvo pareikalauta potvarkiu, bet ir visur aplinkui girdisi lietuvių kalba ir matosi lietuviškumo pėdsakai. Prisideda prie to žymus lietuvių kariuomenės skaičius, bet tai matosi ir iš civilių gyventojų. Į Kauną iš visos šalies plūstelėjo minios lietuvių inteligentų, užpildančių besikuriančias valstybines įstaigas, ir pagaliau patys vietiniai gyventojai prisiminė, kad yra lietuvių kalba, ir pradėjo vartoti gimtąją kalbą, kuri buvo apleista ir niekinama. Visa, kas lietuviška, tapo madinga ir gerai matoma Kaune. Miestas atgavo savo tautinį pobūdį. Nėra jis dar tiek vienalytis ir išimtinai lietuviškas, kaip Marijampolė, bet jaučiama, kad yra tikrai lietuviškas. Kiekvienoje krautuvėlėje, gatvėje, kavinėse – žmonės moka ir vartoja lietuvių kalbą.“⁵⁴⁴ Šios pastabos atskleidžia, kaip Kaunas, būdamas laikinąja sostine, pasikeitė per nepilnus keturis mėnesius.

Ganėtinai panašų lietuviškumo įvaizdį atskleidžia ir 1919 m. kovą Kaune apsilankęs Zigmas Tiška: „Nepažinau miesto, tiek jis per tą trumpą laiką sulietuvėjo: kur pasisuksi – visur girdi lietuvių kalbą. Net žydai ir „lenkai“, kurie sakosi nuo gimimo lietuviškai nekalbėję, dabar prakalba. Pasirodė lietuviškų iškabų, Hinbendurgai, Liudendorfai ir Wilhelmstrasės užleido vietą „Laisvajai

⁵⁴⁰ Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, 15–16.

⁵⁴¹ Radaitis, *Šaknys*, 258.

⁵⁴² Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, 220.

⁵⁴³ Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 57.

⁵⁴⁴ Römeris, *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji...*, 369–370.

alėjai“, Duonelaičio ir kitoms gatvėms <...>. Visur sutinki lietuvių kareivių ir valdininkų visoje uniformoje ir ginkluotų. Štai ir ištisa kareivių kuopa, linksmai dainuodama eina Laisvaja. Iš jaunų krūtinų veržiasi visiems taip maloni lietuviška daina.⁵⁴⁵ Minėti atsiminimai byloja, kad prie Kauno „sulietuvėjimo“ pirmaisiais laikinosios sostinės metais (1919 m.) daug prisidėjo Lietuvos kariuomenės telkimasis šiame mieste. Galima numanyti, kad kariuomenės savanorių ir mobilizuotųjų daugumą sudarė lietuviakalbiai kariai. Vis dėlto 1919 m. lietuvių kalba Kaune dar toli gražu nedomino. R. Račiūnaitės teigimu, „antrojo dešimtmečio pabaigoje – trečiojo dešimtmečio pradžioje Kaune sunkiai buvo galima susikalbėti lietuviškai.“⁵⁴⁶

Nepriklausomybės pradžioje spaudoje pasirodydavo gausybė pranešimų apie tai, kaip įvairiose Kauno viešose vietose buvo vengiamas bendrauti lietuvių kalba. Kaip teigia V. Sirutavičius, viešo lietuvių kalbos vartojimo problema bene daugiausia buvo aptarinėjama Lietuvos šaulių sąjungos leidinyje *Trimitas*, jame skaitytojai buvo raginami saugoti ir ginti „lietuvių kalbos teises“.⁵⁴⁷ Apie kai kurių kauniečių nenorą vartoti lietuvių kalbą rašė ir oficialus *Lietuva*. 1919 m. rašyta apie knygyno savininką Ossowskį, kuris neva lietuviškai nesuprato ir sakėsi esąs „per senas mokyti lietuviškai.“⁵⁴⁸ Kitame 1919 m. *Lietuvos* numeryje aprašyta situacija Kauno geležinkelio stoties bufete: čia padavėjos teigė nesuprantančios lietuviškai. Tokiu jų elgesiu buvo pasipiktinta.⁵⁴⁹ Dar viename 1920 m. *Lietuvos* straipsnyje rašyta, kaip, Kauno geležinkelių dirbtuvėse (garvežių depe) į darbininkus kreipusis lietuviškai, keletas ten dirbusių žmonių pasityčiojo iš lietuvių kalbos ją įvardydami „nežmoniška kalba“ ir t. t.⁵⁵⁰

R. Skipitis atsiminimuose rašė, kad XX a. 2–3 deš. sandūroje Kaune neretas tautinių mažumų atstovas vengė komunikuoti lietuvių kalba. „Krautuvininkai lenkai, pirkėjui užkalbinus lietuviškai, drąsiai lenkiškai pareikšdavo: lietuviškai nesuprantu.“⁵⁵¹ Anot R. Skipičio, „pradžioje viena labiausiai lietuvių erzinančių prekybos įmonių buvo Perkovskio kavinė, Laisvės alėjos ir Maironio gatvių kampe. Kavinės savininkas Perkovskis buvo tikras lenkas atėjūnas, bet kavinės patarnautojai buvo vietiniai žmonės. Lietuviai valdininkai, tik pradėję įsikurti, eidavo į kavinę ne tik kavos atsigerti, bet ir sutikti pažįstamus, pasikalbėti. Todėl kavinės lankytojų dauguma pasidarė lietuviška. Bet kavinės patarnautojai lietuviams svečiams lietuviškai neatsakinėdavo, nors buvo žinoma, kad tie patarnautojai lietuviškai moka. Greičiausia, taip buvo nustatęs kavinės savininkas lenkas Perkovskis. Toks kavinės personalo

⁵⁴⁵ Zig. Tiška, „Pažanga“, *Lietuva*, kovo 23 (1919), 3.

⁵⁴⁶ Račiūnaitė, „Kultūros reiškinių migracija“, 387.

⁵⁴⁷ Sirutavičius, „Kova už lietuvių kalbos teises“...“, 58–60.

⁵⁴⁸ Pagirinis, „Lenkai nenori kalbėti lietuviškai“, *Lietuva*, kovo 19 (1919), 1.

⁵⁴⁹ Juozas A., „Kauno kronika, Kauno miesto stotyje“, *Lietuva*, kovo 27 (1919), 2.

⁵⁵⁰ „Neleistinas reiškinys“, *Lietuva*, gruodžio 8 (1920), 2.

⁵⁵¹ Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 58–61.

elgesys lietuvius labai erzino.⁵⁵² Pasak R. Skipičio, „žydai irgi nelinkę buvo atsakinėti lietuviškai, kai į jų krautuves užeidavo lietuviai pirkėjas ir prakalbindavo lietuviškai. Jie nesivaržydami rusų kalba pareiškėdavo, jog lietuviškai nesuprantą. <...>. Anuo metu tik vokiškosios mažumos žmonės nerodė nedraugingumo nei lietuviams nei lietuvių kalbai. 1919 metais Kaune rusų tebuvo tik maža saujelė. Nors jų nusistatymas lietuviams buvo nepalankus, bet tas menkai ir tereiškę.“⁵⁵³ Minėtus vertinimus reikėtų vertinti kritiškai ir jų nesuabsoliutinti, bet derėtų sutikti, kad daugelis tautinių mažumų atstovų į lietuvių kalbą žiūrėjo rezervuotai.

Siekiant įtvirtinti žodinį lietuvių kalbos dominavimą viešojoje erdvėje, 1920 m. gegužės 10 d. Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamentas visiems apskričių viršininkams išleido aplinkraštį, jame įsakė, kad „stotyse, miestų gatvėse ir šiaip viešose vietose pardavėjai popirosų, obuolių, ledų, valytojai batų, nešiotojai laikraščių ir t. t. balsiai šaukt į publiką gali tik valstybine kalba. <...> Iš publikos kreipentės į juos ne lietuvių kalba leidžiama aukščiau išvardintiems asmenims šnekėti ir kitomis kalbomis.“⁵⁵⁴ Tačiau šie nurodymai toli gražu ne visada veikė praktiškai (net ir po kelerių metų). 1923 m. *Lietuvoje* minėta, kaip Kauno gatvėse netvarkingai sustoję popirosų ir laikraščių pardavėjai „pusberniai“ keikdavosi rusiškai lenkišku žargonu. Teigta, kad „jie garsiausiai gatvėj rekaudami sudaro ūpą, lyg niekas Kaune nesuprastų lietuviškai.“⁵⁵⁵

XX a. 3-iojo deš. pradžioje Kaune viešojoje erdvėje vis labiau plito lietuvių kalba, bet dar nedominavo. Laikinojoje sostinėje taip pat buvo plačiai vartojamos lenkų, rusų ir jidiš kalbos. Kaune besilankantiems JAV lietuviams neretai tekdavo skaudžiai nusivilti, kad lietuvių kalbą buvo galima išgirsti ne taip dažnai, kaip buvo tikimasi. Antai 1922 m. V. Vencienę labai nustebino tai, kad Kauno gatvėse daugiau kalbėta rusiškai negu lietuviškai. Ji apsilankė keliose krautuvėse ir „kiekvienoje krautuvėje, kur tik užėjome, į mus kalbėjo rusiškai, ne lietuviškai. Mes atsisakėme kalbėti rusiškai. Tuokart krautuvės savininkas – čia beveik visos krautuvės yra žydų – atsiliepdavo lietuviškai.“⁵⁵⁶ Kaune V. Vencienei taip pat teko sutikti du Lietuvos kariuomenės karininkus lietuvius (taip sprendė pagal jų išvaizdą), kurie tarpusavyje kalbėjo rusiškai⁵⁵⁷. Šis faktas ją šokiravo: „Dabar jau nebe nusistebėjimo jausmas mane pagavo. Tai buvo kas tokio smarkesnio. Aš jaučiausi užgauta, suvilta. Man atrodė tai negalimas dalykas, netikėjau, kad esu Lietuvoje, jos laikinojoje sostinėje Kaune. Ar gi tai Kaunas?! Ar gi tai miestas, kur girdi, lyg prie Babelio bokšto, visokeriopas kalbas ir tik retkarčiais tegauni užgirsti vieną-antrą lietuvišką sakinį ar gi tas miestas yra Kaunas, Lietuvos laikinoji sostinė? Čia, Kaune, krautuvių iškabos, parašytos rusų, žydų ir lenkų kalbomis ir tik retai

---

⁵⁵² Ibid.

⁵⁵³ Ibid.

⁵⁵⁴ 1920.05.10 Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamento aplinkraštis nr. 23 apskričių viršininkams „Dėl viešumos miestuose“, *LCVA*, f. 399, ap. 1, b. 652, l. 23.

⁵⁵⁵ Optimistas, „Gatvės publika“, *Lietuva*, rugsėjo 14 (1923), 3.

⁵⁵⁶ Vencienė, *Amerikiečiai Lietuvoje*, 11.

⁵⁵⁷ Ibid., 12–13.

kur tematai lietuvių iškabą. Čia Lietuvos armijos karininkai kalba rusiškai; žydai krautuvinkininkai kalba į pirkėjus rusiškai arba lenkiškai; čia net ir elgėtos gatvėje išmaldų prašo rusiškai. Ką visa tai reiškia?⁵⁵⁸ Tokias nusivylimo ir apmaudo nuotaikas patyrė ne tik ji. Pavyzdžiui, Julius Baniulis 1922 m. taip pat lankėsi Kaune ir neturėjo jokio noro vėl į jį grįžti: „Ir koks gi būtų išrokavimas dar kartą į jį pagrįžti? Gal tik tas, kad už kiek laiko vėl prisiminti tai, kas būtų užmiršta, – kaip Kaunas amerikoniui atrodo ir kokią įspūdį į jį padaro Kauno gyventojai, bent didelė didžiuma jų, savo rusiška, lenkiška ir žydiška kalbomis“.⁵⁵⁹ Anot J. Baniulio, Kaune „išskyrus knygyнус ir kelioliką kitokios rušies krautuvijų, kitose vargu lietuvių kalba tegalima susikalbėti. Ir tie, kurie kalba, daugiausia kalba rusų bei lenkų akcentu“.⁵⁶⁰ J. Šiaučiūnas piktinosi, kad Kaune gyvenantys nelietuviai vengdavo viešumoje vartoti lietuvių kalbą. Anot jo, „Lietuva laisva, o lietuvių kalba neigiam! Žydai net seime erza savo izraelitiška kalba. Lenkai kalba savaip. Rusai – vėl savaip. Žodžiu, nieks nepaiso, kad ten yra Lietuva, turinti savo valstybinę kalbą, ir kad ją, kaip tokią, reikia gerbti ir visose valdiškose įstaigose vartoti“.⁵⁶¹ JAV lietuvis Feliksas Bagočius taip pat teigė, kad iš JAV į Lietuvą sugrįžusiems lietuviams dažnai tekdavo nusivilti, nes „vos įžengia į laikinąją sostinę, tuoj išgirsta ne savo, lietuvių bet svetimą jiems kalbą. Amerikiečiams nesmagu pasidaro, kad visą laiką Lietuvoj gyvendami jie (nelietuviškai kalbanti) dar neišmokę lietuvių kalbos“.⁵⁶² Lietuviams, diasporos sąlygomis pragyvenusiems JAV keliolika ar keliasdešimt metų, dažnai būdavo būdinga ryški tautinė (nacionalistinė) orientacija, todėl itin skaudžiai reaguodavo į tuos Kauno viešojo gyvenimo faktus, kurie neigė dominuojančią lietuvių kalbos padėtį.

Verta pabrėžti, kad nagrinėjamu laikotarpiu įvairiose Kauno miesto dalyse kalbinė padėtis buvo nevienoda. Antai Vilijampolėje, kurioje tarpukariu gausiai gyveno žydų, lietuvių kalba buvo rečiau kalbama. Kaip rašo R. Račiūnaitė, „Kaune ir Vilijampolėje <...> nepriklausomybės pradžioje, netgi dar vėliau, būdavo sunku susikalbėti lietuviškai“.⁵⁶³ 1937 m. *Lietuvos aide* rašyta, kad Vilijampolėje gyveno daug „neturingų žydų ir lenkišku, rusišku, lietuvišku žargonu kalbančiųjų. Tuo savaimingu, vilijampolišku, žargonu čia kalba visi“.⁵⁶⁴ Kaip teigia R. Račiūnaitė, iki XX a. 4-ojo deš. dauguma gyventojų Vilijampolėje vartojo modifikuotą bendrinės lenkų kalbos atmainą, vadinamąją *polszczyzna litewska*. Tačiau nuo XX a. 4-ojo deš., vis daugėjant tautinio sąmoningumo apraiškų, viešas lietuvių kalbos vartojimas vis labiau plito.⁵⁶⁵ Pasak R. Račiūnaitės, Kaune tarpukariu „daugelyje Vilijampolės <...> senųjų gyventojų šeimų tuo pat metu vyravo bilingvizmas,

⁵⁵⁸ Viktorija Vencius, „Kelonė į Lietuvą ir Lietuvoje“, *Sandara*, liepos 13 (1922), 3.

⁵⁵⁹ „Kelonė iš Lietuvos atgal į Ameriką“, *Sandara*, sausio 4 (1923), 3.

⁵⁶⁰ *Ibid.*

⁵⁶¹ Šiaučiūnas, „Kur Dingo Mūsų...“, 5.

⁵⁶² Ambr., „Amerikos lietuviai ir Lietuva (P. Bagočiaus pranešimas)“, *Lietuva*, rugsėjo 8 (1923), 2.

⁵⁶³ Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra...“, 125.

⁵⁶⁴ A. Agaras, „Vilijampolė būsimi viena gražiausių. Reportažas apie vieną Kauno priemiestį“, *Lietuvos aidas*, rugpjūčio 26 (1937), 4.

⁵⁶⁵ Račiūnaitė-Pauzuolienė, „Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune...“, 38.

t. y. mišrus ir aktyvus lietuvių bei lenkų kalbų vartojimas kasdienybėje, kuris išliko per visą tarpukario laikotarpį ir net iki šių dienų. Sekmadieniais vykdami į bažnyčią ar į turgų, senieji Vilijampolės ir Lampėdžių gyventojai tarpusavyje kalbėdavosi lenkiškai ir tik su jaunąja karta, kuri mokykloje mokėsi lietuvių kalbos, jie bendravo lietuviškai. Žydų tautybės Vilijampolės gyventojai <...> taip pat vartojo bilingvizmą – šeimoje jie kalbėdavo jidiš kalba, o bendraudami su kitataučiais – lenkų, rusų arba lietuvių kalba.⁵⁶⁶ Manytina, kad panaši bilingvistinė ar net polilingvistinė komunikacija (atsižvelgiant į bendravimo erdvę ir pašnekovų tautybę) buvo gana paplitusi nemažoje dalyje tarpukario kauniečių šeimų. Pasak E. Gudavičiaus, Žaliakalnio lenkiškai kalbančių tėvų vaikai, kurie tarpusavyje ėmė vis plačiau vartoti lietuvių kalbą, su tėvais bendraudavo lenkiškai.⁵⁶⁷

Šančiai tarpukariu buvo laikomi vienu tautiškai margiausių Kauno miesto rajonų (taip pat žr. priedus, 1 lent.). Kaip teigia vaikystę Šančiuose praleidęs ir vėliau apie Šančių istoriją knygą parašęs Jurgis Vanagas, Šančių gyventojai tarpukariu (o ir vėliau) kalbėjo specifine šnekta, kuri buvo sudaryta iš lietuvių, lenkų, rusų ir kitų kalbų mišinio.⁵⁶⁸ Pasak Solveigos Lukminaitės, tarpukario spaudoje buvo neretai pabrėžiamas tautinis Šančių margumas ir vartojamų kalbų įvairovė.⁵⁶⁹ Nagrinėjamu laikotarpiu Šančiai pasižymėjo gana dideliu vokiečių gyventojų skaičiumi, todėl šiame rajone buvo juntama vokiečių kalbos ir kultūros pėdsakų. Vis dėlto, pasak J. Keliuočio, tarpukariu „vokiški Šančiai“ lietuvojė.⁵⁷⁰

Žaliakalnis tarpukariu neretai buvo laikomas gana „aplenkėjusia“ miesto dalimi. Pasak K. Buchowski'o, 1897 m. Žaliakalnyje lenkų gyventojų dalis sudarė net 42 %.⁵⁷¹ Iš 1923 m. gyventojų statistikos (žr. priedus, 1 lent.) matyti, kad tuomet šiame rajone gyveno beveik 1 000 lenkų, tačiau jie sudarė tik apie 6,5 % šios miesto dalies gyventojų. Apie XX a. 4-ojo deš. kalbinę situaciją Žaliakalnyje liudija šiame rajone užaugęs prof. E. Gudavičius. Anot jo, „Savanorių prospekto kairėje pusėje įsikūrusi rajono dalis buvo proletarinė, kurioje, be kita ko, vyravo lenkų kalba. Tuo tarpu į dešinę nuo Savanorių prospekto driekėsi verslininkų ir valdininkų gyvenamieji namai, kuriuose viešpatavo lietuvių kalba.“⁵⁷² Tarpukariu buvo matoma Žaliakalnio „atlietuvojimo“ pažanga. Anot J. Keliuočio, „Kauno „lenkai“ sparčiu tempu masiškai lietuvojė ir po dešimties metų visa „Zeliona gura“ [Žaliakalnis – M. B.] jau pilna Vytautų, Gediminų, Kęstučių, Biručių...“⁵⁷³

⁵⁶⁶ Ibid.

⁵⁶⁷ *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų*, Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas (Vilnius: Aidai, 2008), 88.

⁵⁶⁸ Jurgis Vanagas, *Šančių praeities takais*, 2-asis patais. ir papild. leid. (Kaunas: Arx Baltica, 2009).

⁵⁶⁹ Solveiga Lukminaitė, „Šančių įvaizdis Lietuvos spaudoje XX a. 3–4 dešimtmečiais“, *Kauno istorijos metraštis* 16 (2016), 266–267.

⁵⁷⁰ Juozas Keliuotis, *Mano autobiografija: atsiminimai* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003), 403–404.

⁵⁷¹ Buchowski, „Retorsijos įkaitai“, 53.

⁵⁷² *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakinės istorijos epizodų*, Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas, 61.

⁵⁷³ Keliuotis, *Mano autobiografija*, 403–404.

Aleksotas tarpukariu buvo laikomas viena lietuviškiausių Kauno miesto dalių. Apie tai galima spręsti ir iš 1923 m. statistinių duomenų (žr. priedus, 1 lent.). Kaip rašoma R. Račiūnaitės tyrime, „visi Aleksoto gyventojai kalbėjo lietuviškai. Netgi Aleksoto žydai, tarpusavyje bendravę žydiškai, buvo sulietuvėję ir su lietuviais kalbėjo jų gimtąja kalba <...>. Matyt, šiuos vartotos kalbos skirtumus nulėmė savitas Aleksoto vietinių lietuvių gyventojų mentalitetas: dauguma jų buvo kilę iš Suvalkijos.“⁵⁷⁴ Anot Broniaus Kviklio, „Nemunas buvo tarsi tvirtovė, pro kurią dar beveik nebuvo prasiveržusi piktybinė lenkinimo banga.“⁵⁷⁵

Nagrinėjamu laikotarpiu Kauno viešosiose erdvėse vis labiau plito lietuvių kalba. Anot Z. Zinkevičiaus, „jau 1924 m. aplenkėję ir kitaip nutautę lietuviai pamažu pradėjo grįžti prie protėvių kalbos, kuri mieste vis labiau įsitvirtino.“⁵⁷⁶ Pasak Džuzepės Salvatorio, „beveik visiškai išnyko prastas prekybininkų paprotys sveikintis su kiekvienu savo krautuvės klientu šaižiu Guten Tag, mein Herr; dabar jie sutinkami skambiu pasveikinimu „Laba diena“.“⁵⁷⁷ Vis dėlto 1931 m. laikinojoje sostinėje viešintis A. Margeris-Šeštokas atkreipė dėmesį, kad „Kaune vis dar daug daugiau tebekalbama rusiškai, negu lietuviškai“⁵⁷⁸. Anot jo, valstybinėse įstaigose interesantai „tik kaimiškai apsirėdžiusieji kalba lietuviškai, o kiti – rusiškai, žydiškai arba lenkiškai. Rodos, kad lietuviškai kalbėti jie visai nemokėtų. Bet štai, išeina laukiamas valdininkas, puola prie jo vienas, puola kitas ir visi kalba lietuviškai. Vadinasi, lietuviškai kalbėti moka, bet nenori!“⁵⁷⁹ Iš šios pastabos galima daryti išvadą, kad kai kurie Kauno gyventojai, nors ir mokėjo lietuvių kalbą, tačiau viešumoje ją vartodavo tik esant būtinybei, o įprastai bendraudami pirmenybę teikdavo kitoms kalboms. Tai rodo, jog lietuvių kalba, jų vertinimu, nebuvo pakankamai emancipuota, kad viešumoje būtų verta ją plačiau vartoti.

XX a. 4-ojo deš. viduryje lietuvių kalba tarp tautinių mažumų gyventojų vis labiau emancipavosi. Kai kurie Kauno lenkai apsisprendavo viešumoje bendrauti lietuviškai. Pavyzdžiui, 1936 m. *Mūsų krašte* rašyta, kaip viena Kauno lenkių aiškino: „Dabar lenkiškai kalbėti netinka. Pamanykite tik, dabar visa šviesuomenė, visi šiaip sau padoresni žmonės kalba lietuviškai, o lenkiškai tik vežikai, kiemsargiai ir tolkučkės pardavėjos. Inteligentui žmogui nelietuviškai kalbėti dabar nepritinka.“⁵⁸⁰ Žinoma, tokių nuomonių pateikimas spaudoje galimai turėjo tam tikrą propagandinį atspalvį, skatinantį nelietuviakalbius apsispręsti viešumoje vartoti lietuvių kalbą.

⁵⁷⁴ Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra...“, 125.

⁵⁷⁵ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, fotogr. leid., T. 2 (Vilnius: Mintis, 1991), 294.

⁵⁷⁶ Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, 220.

⁵⁷⁷ Džuzepė Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien* (Vilnius: Mintis, 1992), 28.

⁵⁷⁸ Margeris-Šeštokas, *Amerikiečio įspūdžiai Lietuvoje*, 92.

⁵⁷⁹ *Ibid.*, 151.

⁵⁸⁰ A. Kupstas, „Lietuviškas ir moderniškasis Kauno veidas“, *Mūsų kraštas*, liepos 31 (1936), p. 6.

XX a. 4-ojo deš. pabaigoje (1938 m.) laikinojoje sostinėje lankydamiesi JAV lietuviai atkreipė dėmesį, kad lietuvių kalba jau buvo vartojama bemaž visuotinai: „Kai prieš keliolika metų Kaune nebūdavo galima susikalbėti lietuviškai <...>, tai dabar jau daug daugiau girdėti kalbančių lietuviškai.“⁵⁸¹ Be to, esą „Kaune jau nebėra tų krautuvių, kur negalėtum susikalbėti lietuviškai, ko anksčiau visiškai nebūdavo“⁵⁸². Panašių įspūdžių 1938 m. Kaune patyrė ir Walteris Neffas: „Visur lietuviški užrašai ant krautuvių langų. Visur girdėsi lietuvių kalba. Tai viskas padarė man labai gilų įspūdį, kuris visuomet man bus malonus.“⁵⁸³ Lenkijos karo atašė Leon'as Mitkiewicz'us aprašė, kaip 1938 m. balandžio mėn. atvykęs į Kauną negalėjo nei lenkiškai, nei vokiškai, nei rusiškai, nei prancūziškai susikalbėti su lietuviu policininku (pastarasis kalbėjo tik lietuviškai), budėjusiu greta Vytauto Didžiojo tilto. Neką geriau sekėsi komunikuoti ir su kitais gatvėje sutiktais žmonėmis (bemaž niekas iš jo kalbintų asmenų nekalbėjo lenkiškai).⁵⁸⁴ Manytina, kad neretas lietuvis lenkų kalbos viešai nevartojo ne tiek dėl nemokėjimo, kiek dėl antilenkiškų tautinių nuostatų. Pasak R. Skipičio, per tarpukario dvidešimtmetį Kauno „gatvėse ir visose įstaigose bei įmonėse, o taipogi krautuvėse lietuvių kalba toli viršijo mažumų kalbas.“⁵⁸⁵ Atsižvelgiant į minėtus atsiliepimus, galima teigti, kad, baigiant antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį, lietuvių kalba jau buvo gana paplitusi laikinosios sostinės viešajame gyvenime.

Anot G. Hogan-Brun, U. Ozolins'o, M. Ramonienės ir M. Rannut'o, nors nacionalinės kalbos Baltijos šalyse tarpukariu buvo visokeriopa stiprinamos, bet multilingvizmas išliko norma visiems išsilavinusiems šių šalių piliečiams.⁵⁸⁶ Tuometis Lietuvos valdžios ir lietuvių visuomenininkų siekis lietuvių kalbą įtvirtinti visuomenės viešajame bendravime neturėtų užgožti fakto, kad išsilavinusi Kauno visuomenės dalis mokėjo gana sklandžiai komunikuoti bent keliomis užsienio kalbomis. Daugelis inteligentų mokėjo rusų, lenkų, neretai ir vokiečių bei prancūzų kalbas, kiek rečiau anglų kalbą. Kaip teigia Henrio Parlando veiklą Lietuvoje tyręs Saulius Pivoras, XX a. 3–4 deš. sandūroje laikinojoje sostinėje gyvenusiam minėtam Suomijos švedų rašytojui susidarė daugiakultūrio Kauno įvaizdis.⁵⁸⁷ Vis dėlto H. Parlandas ryšiams palaikyti su lietuviais dažniausiai vartodavo rusų kalbą.⁵⁸⁸ Atkreiptinas dėmesys, kaip mini

⁵⁸¹ „Trijų Amerikos lietuvių įspūdžiai Lietuvoje. Ką jie pasakė vieno žymaus dienraščio bandradarbiui“, *Vienybė*, liepos 30 (1938), 2.

⁵⁸² *Ibid.*

⁵⁸³ W. Neffas, „Atsiminimai apie Lietuvą, metams laiko praėjus“, *Naujienos*, rugpjūčio 24 (1939), 7.

⁵⁸⁴ Leon Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, iš lenkų kalbos vertė Regina Žepkaitė (Vilnius: Baltos lankos, 2002), 54–56.

⁵⁸⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 155–156.

⁵⁸⁶ Gabrielle Hogan-Brun et al., „Language Politics and Practices in the Baltic States“, in *Language Planning and Policy in Europe*. Vol. 3, *The Baltic States, Ireland and Italy* (Bristol [etc.]: Multilingual Matters, 2008), 59.

⁵⁸⁷ Saulius Pivoras, „Kauno tapatybė Henry'o Parlando ir jo kultūrinės aplinkos žmonių požiūriu“, *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013), 184.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, 183.

Ugnė Marija Andrijauskaitė, jog kai kurie kauniečiai lietuviai mokėdavo netgi šiek tiek susikalbėti jidiš kalba.⁵⁸⁹ Tai rodo, kad nacionalizmo epochoje tautinės grupės neužsisklėdė vien tarp savo etninės bendrijos narių, bet sėkmingai komunikavo tarpusavyje.

---

⁵⁸⁹ Ugnė Marija Andrijauskaitė, „Dirbantys ir pramogaujantys *Krantai*: Šančių gyventojų kasdienybė XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje“, *Darbai ir dienos* 63 (2015), 52.

4. LIETUVIŲ KALBA KAUNO MOKYKLOSE

4.1. Lituanizavimas Kauno pradinėse mokyklose

4.1.1. Tautybių problema

Vienas iš Lietuvos visuomenės jaunosios kartos lituanizavimo (nacionalizavimo) kelių ėjo per švietimo sistemą, ji tarpukariu buvo Švietimo ministerijos priežiūroje (net ir privačios mokyimo įstaigos). Pasak N. Kasatkinos, A. Marcinkevičiaus, tarpukariu Baltijos šalių „švietimo sistemos plėtros gairių apibrėžimas ir įgyvendinimo instrumentai atsidūrė etninės daugumos atstovų rankose. Pastarieji neretai siekė kompensuoti švietimo suvaržymų, patirtų Rusijos imperijos laikotarpiu, padarinius ir sukurti efektyvų mechanizmą savo jaunosios kartos ugdymui. Prie minėtų intencijų teko derintis vietos etninėms mažumoms, kurios taip pat siekė išlaikyti savo etnokultūrinį tapatumą ir suteikti jaunajai kartai deramą pagal tuomečius kriterijus išsilavinimą.“⁵⁹⁰ Lietuviai, turėdami politinę galią ir pasitelkdami valstybės kontroliuojamą švietimo sistemą, siekė visuomenėje įtvirtinti lietuvių tautinę kultūrą bei visuotinę lietuvių kalbos vartojimą.

Pradinis mokslas buvo vienintelis visiems Lietuvos piliečiams privalomas švietimo etapas (1928 m. Lietuvoje pradėtas įgyvendinti privalomas pradinis mokymas). Visų tipų pradinėse mokyklose lietuvių kalba buvo dėstoma arba kaip gimtoji kalba (lietuviakalbėse mokyklose), arba kaip atskiras privalomas dalykas (nelietuviakalbėse mokyklose). 1922 m. *Pradžios mokyklų įstatymas* numatė, kad pradinis mokymo kursas turėjo trukti ketverius metus (I–IV skyriai).⁵⁹¹ Pagal 1936 m. *Pradžios mokyklų įstatymą*, pradžios mokykloje turėjo būti mokomasi šešerius metus (I–VI skyriai).⁵⁹² N. Saugėnienės teigimu, įsigaliojus 1936 m. švietimo reformai, dėl mokinių klasių komplektuose⁵⁹³ stygiaus „labai didelė tautinių mažumų mokyklų mokinių dalis turėjo tęsti mokslą lietuviškųjų mokyklų penktame ir šeštame skyriuje.“⁵⁹⁴ Tai taip pat buvo žingsnis lituanizavimo link, tačiau dėl alternatyvų nebuvimo iš dalies įgijęs prievartinį pobūdį.

Lietuvos valstybė buvo priėmusi tarptautinius įsipareigojimus dėl tautinių mažumų teisių į švietimą gimtąja kalba pradinėse mokyklose. 1922 m. gegužės 12 d. Ženevoje Lietuvos Vyriausybės atstovo paskelbtos *Deklaracijos dėl mažumų apsaugos Lietuvoje* 6 straipsnyje numatyta, kad „tvarkydama viešąjį švietimą, Lietuvos Vyriausybė duos teisę miestams ir

⁵⁹⁰ Kasatkina ir Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...*, 67.

⁵⁹¹ „Pradžios mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 117 (1922), 1.

⁵⁹² „Pradžios mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 1.

⁵⁹³ Klasės komplektas – Švietimo ministerijos nustatytas mokinių klasės dydis, kuris nagrinėjamu laikotarpiu įvairavo priklausomai nuo mokslo metų ir mokyklų. XX a. 4-ojo deš. antroje pusėje klasės komplekto dydis dažniausiai siekdavo 40–45 mokinius.

⁵⁹⁴ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 60.

apskritims, kur yra žymi Lietuvos piliečių nelietuvių kalbos proporcija, tam tikrų palengvinimų, kurie garantuos, kad pradinėse mokyklose Lietuvos piliečių vaikai būtų mokomi jų gimtąja kalba. Šios nuostatos nekludys Lietuvos Vyriausybei padaryti privalomą lietuvių kalbos mokymą minėtose mokyklose.“⁵⁹⁵

Nagrinėjamu laikotarpiu Kauno miesto pradinių mokyklų tinkle vyko itin ryškių kiekybinių ir kokybinių pokyčių. 1918–1938 m. Kaune pradinių mokyklų klasių komplektų skaičius išaugo (žr. priedus, 6 lent.) nuo 43 (1918 m.) iki 315 (1938 m.), t. y. daugiau negu septynis kartus. Kauno miesto pradinių mokyklų tinklo struktūroje taip pat vyko itin ženklūs pokyčiai dėl dėstomosios kalbos. Palyginus 1923 ir 1938 m. Kauno miesto pradinių mokyklų klasių komplektų skaičių su minėtų metų Kauno miesto gyventojų tautine sudėtimi, galima pabrėžti, kad 1923 m. Kaune pradinių mokyklų klasių komplektų dėstomąja lietuvių kalba buvo tik 46,21 %, nors lietuviai pagal oficialią statistiką sudarė 58,9 % miesto gyventojų⁵⁹⁶. Iš šių faktų galima daryti išvadą, kad mokyklų klasių komplektų dėstomąja lietuvių kalba skaičius atsiliko maždaug 13 % nuo lietuvių tautybės gyventojų skaičiaus. 1938 m. pradinių mokyklų klasių komplektų dėstomąja lietuvių kalba procentas (62,54 %) daugmaž atitiko tuometę Kauno gyventojų lietuvių dalį (61,4 %)⁵⁹⁷.

Pradinių mokyklų komplektų dėstomąja lenkų kalba 1923 m. buvo net 21,97 %, nors oficialiais duomenimis, laikinojoje sostinėje lenkų gyveno tik 4,37 %.⁵⁹⁸ Tuometis Seimo narys R. Skipitis atkreipė dėmesį į šią prieštarą situaciją ir Seime švietimo ministrui Leonui Bistrui pateikė paklausimą; jame teiravosi, kodėl lenkų mokyklos Kaune sudarė neproporcingai didelį procentą, lyginant su 1923 m. Kauno mieste gyvenusių lenkų skaičiumi. R. Skipitis nuogaštavo, kad taip „Kauno mieste valstybinėse mokyklose lenkinami lietuvių vaikai“.⁵⁹⁹ Švietimo ministras L. Bistras teigė, kad tautybės nustatymo klausimas buvo ganėtinai komplikotas: „Mūsų piliečiai dažnai dar nesusipratę ir daugely atvejų nemoka pasisakyti, kas jie yra. Jis pasivadina lietuviu bet, sako, lenkiškai kalbą, norįs lenkiškai mokyti“⁶⁰⁰. Švietimo ministerijai ėmus kryptingai mažinti klasių komplektų dėstomąja lenkų kalba skaičių (žinoma, sulaukiant lenkakalbių gyventojų pasipriešinimo), per keliolika metų situacija iš esmės pasikeitė: 1938 m. Kaune klasių komplektų dėstomąja lenkų kalba buvo tik 1,59 %, o laikinojoje sostinėje, oficialiais duomenimis, lenkų gyveno 3,8 %.⁶⁰¹ Verta paminėti, kad Kaune taip pat veikė slaptų lenkiškų mokyklų. Anot B. Šetkaus, 1935 m. tokių mokyklų laikinojoje sostinėje buvo net 14.⁶⁰²

⁵⁹⁵ „Deklaracija dėl mažumų apsaugos Lietuvoje. Ženeva, 1922 metų gegužės 12 diena“, *Žmogaus teisės*, 53–54.
⁵⁹⁶ *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, 1, 13.

⁵⁹⁷ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 10.

⁵⁹⁸ 1923.10.16 Kauno miesto apygardos visuotinio gyventojų surašymo komisijos veiklos apyskaita, *KRVA*, f. 100, ap. 1, b. 80, l. 96.

⁵⁹⁹ „42-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, lapkričio 23 (1923), 4–5.

⁶⁰⁰ *Ibid.*

⁶⁰¹ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 10.

⁶⁰² Šetkus, „Lietuvos vyriausybės požiūris...“, 216–217.

Nepriklausomybės pradžioje gana nemažai lietuvių tautybės vaikų lankydavo lenkų, vokiečių ar rusų mokyklas. Kaip teigė N. Saugėnienė, kartais gyventojai „buvo linkę savo vaikus leisti į artimiausią mokyklą, ne visiems buvo svarbu, kad tai, pavyzdžiui, lenkų mokykla, o ją lanko lietuviai vaikai.“⁶⁰³ Tokia situacija netenkino tautiškai angažuotų politikų (kun. A. Šmulksčio, R. Skipičio ir kt.)⁶⁰⁴, todėl buvo siekiama stabdyti lietuvių „nutautinimą“ per mokyklas. 1925 m. Seime svarstant *Pradžios mokyklų įstatymo* pakeitimą, A. Šmulkstys teigė, kad „pastebima mūsų mokyklose labai didelis nuošimtis kaip tiktai ne tos tautinės mažumos, kurios dėstomoji kalba toje mokykloje vartojama. Tas irgi nenormalu. <...> Kiekviena tautinė mažuma turi turėti sau atskirą mokyklą ir joje mokslą senti.“⁶⁰⁵ Anot jo, „Mes tautinėms mažumoms nedraudžiame ir nedrausime mokyklas turėti. Bet, <...>, mes lietuviai, <...>, neleisim, kad mūsų vaikai būtų tautinių mažumų mokyklose ištautunami.“⁶⁰⁶ 1925 m. *Pradžios mokyklų įstatymo* pakeitimas numatė, kad į tautinių mažumų mokyklas galėjo būti „priimami vaikai tik tos tautybės, kurios kalba yra jose mokomoji.“⁶⁰⁷ N. Saugėnienė reikalavimą lietuviams vaikams lankyti tik lietuviakalbes mokyklas sieja su valdžios siekiu palaikyti tuomet dar silpną, neišplėtotą lietuvių kultūrą stengiantis sudaryti sąlygas tautinei lietuvių savimonei susiformuoti.⁶⁰⁸

Detalizuodama minėtą įstatymo nuostatą, 1927 m. rugpjūčio 6 d. Švietimo ministerija išleido įsakymą pradžios mokyklų inspektoriams, jog „tėvai arba globėjai atiduodami mokyti savo vaikus į tautinių mažumų laikomas pradžios mokyklas pristato mokyklos vedėjui iš valsčių ar miestų valdybų tautybės pažymėjimus, kurie privalo sutapti su šių asmenų turimais asmens dokumentais.“⁶⁰⁹ Pasak B. Šetkaus, „daugiausia tokiu sprendimu piktinosi lenkai ir vokiečiai. Jie įrodinėjo, kad išduodant pasus daugelio jų tautybės nebuvo atsiklausiama, todėl pasuose esą pažymėti lietuviais. Dėl klaidingo įrašo jiems esąs užkirstas kelias mokyti vaikus gimtąja kalba. Valstybės institucijos skundus atmesdavo, motyvuodamos tuo, kad prievarta lietuviais nebuvo užrašoma.“⁶¹⁰ Buvo nurodoma, kad 1926 m. rugpjūčio 14 d. buvo išleistas VRM Piliečių apsaugos departamento įsakymas (žr. 2.2 poskyrį), jis leido ištaisyti pase tautybės įrašą. Įsakymas galiojo iki 1927 m. rugpjūčio 6 d., tad norintys pase pasikeisti tautybę, esą galėjo tai padaryti.⁶¹¹

1936 m. Pradžios mokyklų įstatymas reglamentavo, kad: „Į pradžios mokyklas nelietuvių dėstomąją kalbą gali būti priimami vaikai tik tos tautybės, kurios kalba yra mokyklos dėstomoji kalba. Vaikai, kurių vienas katras tėvų yra lietuvių tautybės, turi lankyti mokyklą lietuvių dėstomąją

⁶⁰³ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 55.

⁶⁰⁴ „42-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, lapkričio 23 (1923), 4–5; „185-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, birželio 3 (1925), 7.

⁶⁰⁵ „180 posėdis“, *Seimo stenogramos*, gegužės 8 (1925), 3.

⁶⁰⁶ „185 posėdis“, *Seimo stenogramos*, birželio 3 (1925), 7.

⁶⁰⁷ „Pradžios mokyklų įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 200 (1925), 6.

⁶⁰⁸ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 55.

⁶⁰⁹ 1927.08.06 Švietimo ministerijos raštas nr. 10112 pradžios mokyklų inspektoriams, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2206, l. 66.

⁶¹⁰ Šetkus, „Lietuvos vyriausybės pastangos...“, 113.

⁶¹¹ Šetkus, „Lietuvos vyriausybės požiūris...“, 214.

kalba.⁶¹² Tai buvo vienas iš saugiklių, turėjusių užtikrinti mišrių šeimų lituanizavimą. Pasak B. Šetkaus, „kruopštus mokinių tautybės tikrinimas turėjo lemiamos įtakos mokinių sumažėjimui nelietuvių mokyklose.“⁶¹³ Nagrinėjamu laikotarpiu Švietimo ministerija atidžiai kontroliavo, kad tautinių mažumų mokyklas lankyti tik atitinkamos tautybės mokiniai.

Kaip teigė B. Šetkus, Lietuvos valdžia jautriausiai reaguodavo į „lenkų mokyklas, kuriose pasitaikydavo priešišku apraiškų lietuvių tautai ir jų valstybei.“⁶¹⁴ Pradinių mokyklų dėstomąja lenkų kalba gausą Kaune pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu Švietimo ministerijos pareigūnai traktavo kaip vieną iš kliūčių moksleiviams lituanizuoti, todėl buvo siekiama laipsniškai silpninti lenkų kalbos pozicijas Kauno pradinėse mokyklose. Švietimo darbuotojų retorikoje dauguma lenkiškai kalbančių Kauno gyventojų ir jų vaikai nebuvo laikomi lenkais, bet traktuoti kaip „sulenkėję“ lietuviai, o lituanizavimo procesas tokiu atveju vadintas „atlenkinimu“.⁶¹⁵ Pasak N. Saugėnienės, „oficialioji švietimo politika šio proceso nelaikė bandymu asimiliuoti lenkų tautybę sava pripažinusius Lietuvos piliečius.“⁶¹⁶

1930 m. Kauno mieste buvo gerokai sumažintas pradinių mokyklų klasių komplektų dėstomąja lenkų kalba skaičius. Vietoj jų įsteigtos vadinamosios „mišrios“ mokyklos, kuriose pagrindinė dėstomoji kalba buvo lietuvių, bet lenkų kalba buvo iš dalies vartojama žemesnėse klasėse (bendraujant su prastai lietuviškai suprantančiais vaikais), taip pat lenkų kalba šiose mokyklose, pageidaujant lenkų tautybės moksleivių tėvams, galėjo būti dėstoma kaip atskiras dalykas.⁶¹⁷ Šias „mišrias“ mokyklas lankydavo tiek lietuvių, tiek ir lenkų tautybės mokiniai. Būta nemažai atvejų, kai lietuvių (pagal paso duomenis) moksleivių tėvai norėdavo, kad jų vaikai pradinėje mokykloje išmoktų lenkų kalbą. Pavyzdžiui, 1931 m. Kauno pradžios mokykloje nr. 6 (lietuvių dėstomoji kalba), kurią iš viso lankė 80 mokinių (iš jų pagal paso duomenis tik 4 buvo lenkai), 40 mokinių tėvų norėjo, kad jų vaikams būtų dėstoma lenkų kalba.⁶¹⁸ Nors būta ir priešingų atvejų: mokyklose, kuriose dalis moksleivių buvo lenkų tautybės, mokinių tėvai nepageidavo, kad jų vaikai būtų mokomi lenkų kalbos.⁶¹⁹ Numanu, jog mokyklose dėstomąja lietuvių kalba su atskiru pasirenkamu lenkų kalbos dalyku lituanizavimo procesas buvo kur kas intensyvesnis negu mokyklose dėstomąja lenkų kalba.

Vokiečių kalba ir kultūra Švietimo ministerijos pareigūnų taip pat buvo suvokiama kaip Kauno visuomenės lituanizavimo konkurentė (nors ir menkesnė už lenkų kalbą bei kultūrą).

⁶¹² „Pradžios mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 1–2.

⁶¹³ Šetkus, „Lietuvos vyriausybės pastangos...“, 113.

⁶¹⁴ *Ibid.*, 110–111.

⁶¹⁵ 1928.08.30 Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 9 vedėjo J. Bacevičiaus raštas nr. 58 Švietimo ministru, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 564, l. 201.

⁶¹⁶ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 79.

⁶¹⁷ 1931.11.11 Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 11 lankymo apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1475, l. 66b.

⁶¹⁸ 1931.04.30 Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 6 vedėjos raštas nr. 14 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 571, l. 21.

⁶¹⁹ 1931.05.01 Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 42 vedėjo raštas nr. 9 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 571, l. 30.

Kaune gyvenantys vokiečiai daugeliu atvejų nebuvo laikomi tikrais (etniniais) vokiečiais. Antai 1934 m. Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus Antano Vokietaičio rašte užsiminta, jog „tarp Šančių vokiečių ir lietuvių evangelikų nedidelis skirtumas, nes tariamieji vokiečiai tik pagal pasus vokiečiais laikomi, o tikrumoje yra lietuviai“.⁶²⁰ Nors evangelikų liuteronų konfesija anuomet visuomenėje neretai stereotipiškai buvo tapatinama su vokiška kilme, tačiau, pasak pradžios mokyklų inspektoriaus, „daugelis evangelikų lietuvių visai nemokėjo vokiečių kalbos“⁶²¹. Vis dėlto šių gyventojų vaikai, išmokę vokiečių kalbą pradinėse mokyklose, vėliau dažniausiai mokydavosi vidurinėse vokiečių mokyklose.⁶²² Numanu, kad taip evangelikų liuteronų tikėjimo lietuviai neretai „suvokietėdavo“ (t. y. perimdavo vokiečių kultūros įtaką), o tai sudarė konkurenciją lituanizavimui.

XX a. 4-ojo deš. pradžioje užsimota sulietuvinti ir keletą Kaune veikiančių vokiečių pradinių mokyklų. Kaip ir lenkų mokyklų atveju, buvusiose vokiečių mokyklose visi dalykai būdavo pradedami mokytis lietuviškai, o vokiečių kalba imta dėstyti kaip atskiras dalykas.⁶²³ XX a. 4-ojo deš. pabaigoje Kauno vokiečiai dalį šių mokyklų stengėsi „atsiimti“. Pavyzdžiui, 1939 m. kovo 7 d. Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos Centro valdyba rašte švietimo ministru siekė, kad Kauno Karmelitų ir Kauno Šančių pradžios mokyklose dėstomąja kalba taptų vokiečių kalba (jose anksčiau dėstyta vokiškai). Teigta, kad šios mokyklos per kurį laiką „buvo sulietuvintos, neatsižvelgiant į lankančių vokiečių mokinių skaičių.“⁶²⁴

XX a. 3–4 deš. vykę kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai Kauno miesto pradinėse mokyklose leidžia įžvelgti aiškius Švietimo ministerijos siekius lituanizuoti jaunąją kauniečių kartą: buvo steigiami vis daugiau pradinių mokyklų dėstomąja lietuvių kalba, mažinama mokyklų dėstomomis lenkų bei vokiečių kalbomis. Laisvą kauniečių apsisprendimą dėl vaikų mokymo varžė įstatymų nuostatos, pagal kurias vaikai galėjo lankyti tik tas pradines mokyklas, kurių dėstomoji kalba atitiko jų tėvų tautybę.

4.1.2. Lietuvių kalbos mokymas(is)

Lietuvos visuomenės jaunajai kartai lituanizuoti itin didelę reikšmę turėjo lietuvių kalbos mokymas(is) pradinėse mokyklose. 1930 m. pradinėse mokyklose, kuriose lietuvių kalba

⁶²⁰ 1934.08.06 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus raštas nr. 912 Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 576, l. 144.

⁶²¹ 1930.02.25 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus raštas nr. 148 Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 568, l. 34–35.

⁶²² *Ibid.*

⁶²³ 1934.08.06. Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus raštas nr. 912 Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 576, l. 144.

⁶²⁴ 1939 m. kovo 7 d. Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos Centro valdybos pirmininko raštas Švietimo ministru, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1092, l. 5.

buvo dėstomoji, I ir II skyriuose lietuvių kalbos pradmenų buvo mokoma per daiktų pažinimo dalyką (22 savaitinės pamokos), o III–IV skyriuose lietuvių kalbai buvo skiriama 10 savaitinių pamokų.⁶²⁵ 1936 m. pradinė mokyklų reforma gerokai sustiprino lietuvių kalbos mokymą pradinėse mokyklose. 1939 m. lietuvių kalbai buvo numatyta 30 savaitinių pamokų pirmuosiuose keturiuose skyriuose ir dar 10 savaitinių pamokų V ir VI skyriuose.⁶²⁶

Lietuvių kalbos mokymas(is) tautinių mažumų pradinėse mokyklose buvo siejamas ne tik su tuo, kad būtų įgyjama būtinų komunikavimo valstybine kalba įgūdžių, bet ir kaip pakelti lojalumą „titulinei“ valstybės tautai. Kaip pažymėta 1940 m. *Pradžios mokyklų programoje*, vienas iš lietuvių kalbos mokymo nelietuvių pradinėse mokyklose tikslų buvo mokinius „supažindinti su didžiaisiais lietuvių tautos žodžio kūrėjais bei jų veikalais ir <...> išauklėti pagarba lietuvių kalbai, tautai ir valstybei“.⁶²⁷ Buvo siekiama, kad nelietuvių kilmės Lietuvos piliečiai mokėtų lietuvių kalbą, turėtų pakankamai žinių apie lietuvių tautinę kultūrą, taip pat iš jų buvo laukiama pagarbos lietuvių tautai. Tautinių mažumų pradinės mokyklos turėjo paruošti mokinius, gebančius susikalbėti lietuvių kalba. Baigę pradinės mokyklas ir stojantys į aukštesniųjų mokyklų nelietuvių dėstomąją kalbą I klasę turėjo lietuviškai mokėti „ryškiai skaityti ir atpasakoti lengvą apsakymėlį“.⁶²⁸ 1919 m. Švietimo ministerija reikalavo pradžios mokyklose dėstomąją ne lietuvių kalbą lietuvių kalbą dėstyti nuo antro skyriaus.⁶²⁹ 1922 m. *Pradžios mokslo įstatymas* šią nuostatą įtvirtino ir numatė, kad antrame, trečiame ir ketvirtame skyriuose lietuvių kalbai turėjo būti skiriama ne mažiau kaip po vieną pamoką kasdien.⁶³⁰ 1940 m. *Pradžios mokyklų programoje* nustatyta, jog nelietuvių pradžios mokyklose lietuvių kalbos turėjo būti pradėdama mokytis nuo pirmojo skyriaus.⁶³¹ 1930 m. pradinėse mokyklose ne lietuvių dėstomąją kalbą lietuvių kalbai buvo skiriama 18 savaitinių pamokų per keturis skyrius,⁶³² o 1939 m. – net 24 savaitinės pamokos per keturis skyrius ir dar 12 savaitinių pamokų V bei VI skyriuose.⁶³³

Didinant lietuvių kalbos pamokų skaičių ir ankstinant jos mokymą, tautinių mažumų mokyklose sparčiau vyko lituanizavimas. Reikia pabrėžti, kad 1936 m. *Pradžios mokyklų įstatyme* papildomai numatyta, jog mokyklose dėstomąją ne lietuvių kalbą, pradėdant nuo

---

⁶²⁵ *Pradžios mokyklų įstatymai, taisyklės, instrukcijos, aplinkraščiai ir programos*, surinko P. Lomanas ir J. Sluoksnaitis (Kaunas: Marijampolė: Dirva, 1930), 138.

⁶²⁶ *Pradžios mokyklos programos* (Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1939), 5.

⁶²⁷ *Pradžios mokyklos programos* (Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1940), p. 87.

⁶²⁸ „Lietuvių kalbos programa aukštesniosioms mokykloms su dėstomąją nelietuvių kalba“, *Švietimo darbas* 11 (1929), 1116.

⁶²⁹ 1919.11.19 Pradžios mokslo departamento direktoriaus atsakymas į raštą nr. 200 Kauno apskrities pradinė mokyklų instruktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 545, l. 51–51b.

⁶³⁰ „Pradžios mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 117 (1922), 1.

⁶³¹ *Pradžios mokyklos programos* (Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1940), 87.

⁶³² *Pradžios mokyklų įstatymai, taisyklės, instrukcijos, aplinkraščiai ir programos*, 138.

⁶³³ *Pradžios mokyklos programos* (Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1939), 6.

trečiojo skyriaus, lietuvių kalba turėjo būti dėstomas tėvynės pažinimas, istorija ir geografija.⁶³⁴ Taip tautinių mažumų mokyklose turėjo būti plečiamas lietuvių kalbos vartojimo arealas. Pasak N. Saugėnienės, 1936 m. reforma buvo sutikta su dideliu žydų bendruomenės nerimu.⁶³⁵ Pavyzdžiui, *Apžvalgoje* buvo teigiama, kad lietuvių kalba „neturi būti žydų pradžios mokykloje dėstoma kalba. Galima užtikrinti, kad ir be tos nereikalingos prievartos žydų jaunimas išmoks lietuvių kalbą ir ją pamils.“⁶³⁶

Nepriklausomybės pradžioje iškilo opi problema, kad daug pradinių mokyklų pedagogų nemokėjo lietuvių kalbos. Ypač prasta padėtis buvo tautinių mažumų mokyklose, kur gerai lietuvių kalbą mokėdavo retas mokytojas. Antai 1919 m. iš žydų pradžios mokyklų mokytojų buvo reikalaujama, kad nors trečiam skyriui dėstantis mokytojas mokėtų lietuviškai.⁶³⁷ Apie menką pradinių mokyklų mokytojų lietuvių kalbos mokėjimo lygį byloja ir tai, kad 1922 m. vykusioje Kauno miesto pradžios mokyklų mokytojų konferencijoje pranešimai buvo verčiami į rusų kalbą.⁶³⁸ Kad pedagogai prastai mokėjo lietuvių kalbą, matyti ir iš XX a. 3-iojo deš. pradinių mokyklų vizitacijų dokumentų. Pavyzdžiui, 1922 m. Kauno miesto pradžios mokyklų inspektorius Juozas Damijonaitis, lankydamas rusų pradinę mokyklą nr. 1, pastebėjo, jog: „Mokytojas Vorobjovas savo darbą dirba mokamai ir energingai. Didžiausia jo yda – lietuvių kalbos nemokėjimas. Kiti mokytojai – Šakuras ir Aaronovait[ė], nors su jais galima lietuviškai susikalbėti, taip pat lietuvių kalbos nemoka pakankamai, kad galėtų kaip reikiant dėstyti lietuvių kalbą.“⁶³⁹

Kaip galima spręsti iš pradžios mokyklų inspektorių ataskaitų, XX a. 3-iajame deš. didesnė Kauno miesto pradinių mokyklų pedagogų dalis stengėsi patys mokyti ir tinkamai mokyti lietuvių kalbos. Pavyzdžiui, 1921 m. Vilijampolės žydų pradinės mokyklos 3-iajame skyriuje lietuvių kalbą dėstė mokytojas Bordonis, kuris, pasak mokyklų inspektoriaus, pats lietuvių kalbos mokėsi ir su atsidavimu jos mokė savo mokinius.⁶⁴⁰ 1923 m. mokyklų inspektorius, aplankęs Kauno miesto žydų pradinės mokyklos nr. 6 3-iąjį skyrių, pabrėžė, kad mokiniai „su dideliu noru mokosi lietuvių kalbos ir mokytojas Charitas dėsto ją gana energingai.“⁶⁴¹ 1926 m. apsilankęs Kauno

⁶³⁴ „Pradžios mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 1–2.

⁶³⁵ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 70.

⁶³⁶ „Visuotinis žydų mokytojų suvažiavimas“, *Apžvalga*, gegužės 21 (1937), 5.

⁶³⁷ 1919.12.22 Švietimo ministerijos instruktoriaus raštas nr. 108 Pradžios mokslo departamentui, *KRVA*, f. 69, ap. 1, b. 5, l. 29.

⁶³⁸ J. Sparnas, „Kauno Miesto pradėdamųjų mokyklų mokytojų konferencija“, *Laisvė*, balandžio 26 (1922), 3.

⁶³⁹ 1922.05.09 Kauno miesto rusų pradinės mokyklos nr. 1 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1372, l. 19b–20.

⁶⁴⁰ 1921.01.24 Slabados [Vilijampolės – M. B.] žydų pradinės mokyklos nr. 5 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1364, l. 59–59b.

⁶⁴¹ 1923.03.08 Kauno miesto žydų pradinės mokyklos nr. 6 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1383, l. 109–109b.

miesto pradinėje mokykloje nr. 29, mokyklų inspektorius rašė: [IV skyrius] „Vaikai skaito lietuviškai ir lenkiškai gana gerai. Skaitomąjį dalyką vaikai supranta ir moka atpasakoti. Eiles sako gana gerai. Iš gramatikos turi žinių pakankamai <...>. Vaikų šnekamoji kalba išlavinta, vaikai kalba lietuviškai drąsiai, geru ir taisyklingu akcentu. Matyti mokytojas yra pasidarbavęs ir daug triūso padėjęs šiam dalykui.“⁶⁴²

Siekiant gerinti pradinį mokyklų mokytojų kvalifikaciją, 1925 m. išleistose *Pradžios mokyklų įstatymo* pataisose buvo numatyta, kad mokytojams, „nemokantiems žodžiu ar raštu lietuvių kalbos tiek, kiek to reikalauja tam tikra Švietimo Ministerio nustatyta programa, mokytojo cenzas buvo pripažįstamas tik išlaikius nustatytos programos lietuvių kalbos egzaminus.“⁶⁴³ Šis privalomas mokytojų kvalifikacijos patikrinimas buvo gana efektyvus, ir iki XX a. 4-ojo deš. pabaigos mokytojų, prastai mokėjusių lietuvių kalbą, Kauno miesto pradinėse mokyklose beveik neliko. Vyresnės kartos mokytojai išmoko ar bent jau pramoko lietuvių kalbą, o jaunosios kartos mokytojai, baigę Lietuvos mokytojų ruošimo įstaigas (mokytojų seminarijas, Klaipėdos pedagoginį institutą ir kt.), lietuvių kalbos atžvilgiu buvo parengti gana gerai.

XX a. 3-iojo deš. pradžioje didžiama Kauno pradinį mokyklų susidūrė su problema, kad daugelis lietuvių vaikų žemesnėse klasėse (ir ne tik) prastai kalbėdavo lietuviškai. Ši problema dažniausiai kildavo dėl to, jog daug vaikų namuose kalbėdavo lenkiškai, be to, lietuviškai sunkiai sekdavosi kalbėti iš Rusijos sugrįžusiems tremtinių ar karo pabėgėlių vaikams.⁶⁴⁴ Tačiau kai kuriose mokyklose net lenkakalbiams mokiniams jau pirmame skyriuje su mokytoja dažniausiai pavykdavo susikalbėti lietuviškai.⁶⁴⁵ Pavyzdžiui, 1926 m. lankydamasis Kauno miesto pradinės mokyklos nr. 43 I skyriuje mokyklų inspektorius atkreipė dėmesį, kad „Vaikai skaito lietuviškai gana gerai, lenkiškai skaito taip pat gana gerai. Ir lietuviškai ir lenkiškai vaikai rašo neblogai. Šnekamoji vaikų kalba gana garsi. Matyti, mokytoja dažnai kalbasi su vaikais lietuviškai ir tuo būdu lavina jų kalbą. Labai malonu buvo klausyti, kaip vaikai už vienas kito, su dideliu noru, sakė eiles su jausmu, aiškiai, įmanomai. <...> Be eilių, labai malonu buvo klausyti vaikus dainuojant, nes jie moka gražių lietuviškų dainelių ir dainuoja vienu balsu gana gražiai.“⁶⁴⁶ Remiantis minėta citata, galima daryti išvadą, kad šie mokiniai augo ne monolingvistinėje (tik lenkiškoje) aplinkoje, bet joje taip pat buvo bent iš dalies

⁶⁴² 1926.04.24 Kauno miesto pradinės mokyklos nr. 29 [lankymo apyskaitos] nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1426, l. 111–111b.

⁶⁴³ „Pradžios mokyklų įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 200 (1925), 6.

⁶⁴⁴ 1922.05.30 Kauno miesto lietuvių pradinės mokyklos nr. 21 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1372, l. 4.

⁶⁴⁵ 1920.05.29 Kauno miesto lietuvių pradinės mokyklos lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1357, l. 5.

⁶⁴⁶ 1926.03.26 Kauno miesto pradinės mokyklos nr. 43 [lankymo apyskaitos] nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1426, l. 139.

vartojama ir lietuvių kalba. Todėl sistemingai vaikus mokant lietuvių kalbos, plečiant jų lietuviakalbę aplinką, mokinių kalbinė pusiausvyra imdavo nusverti lietuvių kalbos naudai.

Kai kuriose pradinėse mokyklose būdavo susiduriama su rimtomis lietuvių kalbos mokymo(si) problemomis net ir IV, t. y. baigiamajame, skyriuje. Antai, 1926 m. apsilankęs vienos Kauno pradinės mokyklos IV skyriuje, mokyklų inspektorius akcentavo: „Lietuviškai vaikai skaito neblogai, tik kirčius netaisyklingai deda. Rašo silpnai. Rašydami daro daug klaidų. <...> Šnekamoji vaikų kalba silpna. Daugybė mergaičių klausiamos tyli arba atsako bendrai ir trumpai. Gaunu išpūdžio, jog mergaitės nenori [?] lietuviškai kalbėti. Berniukai labiau drąsesni ir geriau atsakinėja. Patariu mokytojui <...> dėstyti lietuvių kalba, kad jie pamėgtų šį dėstomąjį dalyką ir kad vaikai būtų auklėjami valstybingumo dvasioje ir nesidrovėtų valstybės kalba kalbėti. Nė vienoje Kauno pr. mokykloje tokio slegiamo reiškinių nėra ir neprivalo būti.“⁶⁴⁷

Nagrinėjamu laikotarpiu Kauno miesto pradinėse mokyklose buvo praktikuojama silpnesnius mokinius palikti kartoti kursą tame pačiame skyriuje antrus mokslo metus. Pavyzdžiui, 1939 m. Kauno miesto 34-os pradinės mokyklos 1-ajame skyriuje iš 48 mokinių 28 mokiniai antrus arba net trečius metus kartojo kursą. Toks didelis atsilikusių mokinių skaičius buvo aiškinamas tuo, kad jie namuose vartodavo lenkų kalbą ir dėl to negalėjo išėiti nustatytos programos. Tačiau šios mokyklos 4-ojo skyriaus mokinių lietuvių kalbos žinias mokyklų inspektorius įvertino „labai gerai“. Tai rodo, jog šioje mokykloje, kurioje beveik pusė mokinių namie kalbėjo lenkiškai,⁶⁴⁸ per ketverius mokslo metus buvo įmanoma pasiekti sąlyginai puikų lietuvių kalbos mokėjimo lygį (bent jau pagal pradinės mokyklos programą).

Mokyklų vizitacijų dokumentuose randama nemažai liudijimų apie tai, kad tautinių mažumų pradinė mokyklų auklėtiniai lietuvių kalbos mokėsi entuziastingai, jiems tai nebuvo slogi švietimo sistemos vykdoma prievarta. Pavyzdžiui, po apsilankymo 1922 m. Kauno pradinės mokyklos nr. 8 (lenkų dėstomoji kalba) 2-ajame skyriuje pradžios mokyklų inspektorius teigė: „Lietuviškai su vaikais kalbėjaisi labai maloniai, linksmai vaikai atsakinėjo už vienas kito į duotus klausimus. Pasikalbėjimo išpūdis labai geras.“⁶⁴⁹ 1923 m. lenkų pradinės mokyklos nr. 9 vizitacijos akte pažymėta: „[IV skyrius] Lietuviškai vaikai skaito aiškiai, garsiai, įmanomai. Rašo gana gerai. Su vaikais lietuviškai galima susikalbėti. Vaikai kalbasi su noru. Lietuviškas eiles sako gana gerai.“⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁷ 1926.05.08 Kauno miesto pradinės mokyklos nr. 7 [lankymo apyskaitos] nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1426, l. 108–108b.

⁶⁴⁸ 1939.05.05, 1939.05.08 ir 1939.05.09 Kauno miesto pradinės mokyklos nr. 34 lankymo apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1726, l. 299–300.

⁶⁴⁹ 1922.05.17 Kauno miesto lenkų pradinės mokyklos nr. 8 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1372, l. 37.

⁶⁵⁰ 1923.03.06 Kauno miesto lenkų pradinės mokyklos nr. 9 [lankymo apyskaitos] nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1383, l. 67–67b.

Prieduose esančioje 7-oje lentelėje pateikti 1921–1922 mokslo metais Kaune veikusių devynių pradinį mokyklų, kuriose buvo 4-asis skyrius (baigiamasis pradinės mokyklos skyrius iki 1936 m. švietimo reformos), mokinių žinių įvertinimai iš lietuvių kalbos dalyko (pagal pradžios mokyklų inspektorius ataskaitas). Trijose mokyklose dėstomąja lietuvių kalba mokinių lietuvių kalbos žinios (skaitymo, rašymo ir kalbėjimo) įvertintos kaip „geros“, tik vienoje šių mokyklų mokiniai rašyti sugebėjo tik „patenkinamai“. Dviejose mokyklose dėstomąja lenkų kalba mokiniai skaitė ir rašė „gerai“, o kalbėjo „neblogai“. Abiejose pradinėse mokyklose dėstomąja vokiečių kalba mokiniai buvo tikrai gerai paruošti – lietuviškai skaitė, rašė ir kalbėjo „gerai“. Mokykloje dėstomąja rusų kalba mokiniai skaitė „gana gerai“, rašė „patenkinamai“, o kalbėjo „silpnai“. Pradžios mokykloje dėstomąja žydų (jidiš) kalba mokiniai skaitė ir rašė lietuviškai „silpnokai“.

Apie gerus mokinių pasiekimų rezultatus minėta spaudoje. 1922 m. *Lietuvoje* rašyta, kad per baigiamuosius egzaminus, kuriuose dalyvavo aštuonių pradinį mokyklų (lietuvių, žydų, lenkų, vokiečių, rusų dėstomosiomis kalbomis) mokiniai, egzaminų komisija esą pamatė, jog egzaminuojamieji gerai mokėjo lietuvių kalbą, o „nelietuviai šiame atvejyje taip pat parodė stengimąsi neatsilikti nuo lietuvių mokinių.“⁶⁵¹ Galima numanyti, kad dauguma mokinių, baigusių keturių skyrių pradinės mokyklas, įgydavo patenkinamų ar net pakankamai gerų lietuvių kalbos įgūdžių (kiek tai numatė pradinės mokyklos programa).

Verta pabrėžti, kad pradžios mokyklų inspektoriai itin didelį dėmesį skyrė tam, ar Kauno pradinėse mokyklose tinkamai mokamas ir atliekamas Lietuvos valstybės himnas. Valstybės himno mokėjimas mokyklų inspektorių akyse buvo vienas iš rodiklių, pagal kurį buvo galima spręsti, kad mokykloje ugdomi lojalūs piliečiai. Antai, 1923 m. aplankęs žydų pradinės mokyklos nr. 13 3-įjį skyrių, inspektorius pasidžiaugė: „Mokykla vedama valstybingumo dvasioje, man įėjus į 3-jį skyrių, vaikai sustojo, pagiedojo gana sutartinai Lietuvos himną.“⁶⁵² Mokymas giedoti valstybės himną taip pat laikytinas tam tikra pradinį mokyklų auklėtinių lituanizavimo išraiška, nes valstybės himnas – tai lietuvių tautinio atgimimo korifėjaus Vinco Kudirkos *Tautiška giesmė*.

Pradžios mokyklų inspektoriai, lankydami pradinėse mokyklose, neretai atkreipdavo dėmesį, kaip mokiniai sugebėjo dainuoti lietuviškas tautines dainas. Pavyzdžiui, 1922 m. mokyklų inspektorius apsilankė Kauno pradinės mokyklos nr. 9 (lenkų dėstomoji kalba) 3-iajame skyriuje. Po šio vizito rašė: „Dainuoja vaikai lietuvių ir lenkų daineles, padainuotos dainelės padarė man didelio įspūdžio, nes vaikai sutartinai ir gražiai dainavo pritariant pačiam

⁶⁵¹ Kaz. Gylys, „Šančių mokyklos“, *Lietuva*, rugpjūčio 6 (1922), 4.

⁶⁵² 1923.05.15 Kauno miesto žydų pradinės mokyklos nr. 13 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1383, l. 49–50.

mokytojui.⁶⁵³ Tautinių lietuviškų dainų dainavimas įvairiakalbėse Kauno pradinėse mokyklose vėlgi gali būti laikomas viena iš lituanizavimo priemonių.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metais pradinių mokyklų auklėtinių lietuvių kalbos žinios nuosekliai gerėjo, mokyklose ilgainiui pradėjo dirbti daugiau pedagogų, įgijusių tinkamą išsilavinimą, geriau mokančių lietuvių kalbą ir sugebančių ją tinkamai dėstyti. Antai jau 1925 m. pradžios mokyklų inspektorius konstatavo, kad „mažumų mokyklos šiais mokslo metais iš lietuvių kalbos yra padariusios gana didelį žingsnį pirmyn.“⁶⁵⁴ Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje (1939 m.) dauguma tautinių mažumų pradinių mokyklų auklėtinių lietuvių kalbą mokėjo gana gerai. Pavyzdžiui, po apsilankymo Kauno miesto privačios žydų pradinės mokyklos, išlaikomos Draugijos mokslams skleisti tarp žydų, 4-ajame skyriuje mokyklų inspektorius teigė: „mokiniai mielai skaito ir lietuvių kalba parašytas knygas. Mokiniai kalba ir skaito lietuvių kalba grynai.“⁶⁵⁵ Kauno miesto pradinėje mokykloje nr. 7 (hebrajų ir jidiš dėstomosios kalbos) 5-ojo skyriaus mokiniai skaitė „visai kaip lietuviškai ir gerai.“⁶⁵⁶ N. Saugėnienė teigė, kad žydų mokyklos tarpukario pabaigoje „sudarė realias akultūracijos galimybes, valstybinės lietuvių kalbos dėstymo lygis jose pasidarė pakankamai aukštas ir įgalindavo mokinius ja naudotis viešajame gyvenime.“⁶⁵⁷ Anot J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės, „daugiakalbėje žydų bendruomenėje valstybinės statusą turinti ir dominuojanti lietuvių kalba buvo naujai adaptuojama <...>. Šiam procesui neabejotinai buvo pagalbi tarpukario švietimo sistema ir nuosekli politika laipsniškai didinant lietuvių kalba mokomų dalykų skaičių žydų mokyklose su dėstomosiomis hebrajų ir jidiš kalbomis.“⁶⁵⁸

Apibendrinant galima teigti, kad 1918–1940 m. Kauno miesto pradinėse mokyklose lituanizavimo procesas buvo gana intensyvus. Kaip matyti iš Kauno miesto pradžios mokyklų inspektorių ataskaitų, tiek lietuvių, tiek ir tautinių mažumų (žydų, lenkų, vokiečių, rusų ir kt.) pradinėse mokyklose per ketverius mokslo metus (nuo 1936 m. įstatymiškai pradėtas įgyvendinti šešerių metų pradinis mokymas) mokiniai pramokdavo lietuvių kalbos tiek, kad galėjo daugmaž laisvai komunikuoti kasdieniame gyvenime.

---

⁶⁵³ 1922.03.23 Kauno miesto lenkų pradinės mokyklos nr. 9 lankymo apyskaitos nuorašas, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1372, l. 279–279b.

⁶⁵⁴ 1925.05.23 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus raštas nr. 251 Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 556, l. 170.

⁶⁵⁵ 1939.05.12 Kauno miesto privačios žydų pradžios mokyklos, išlaikomos Draugijos mokslams skleisti tarp žydų, lankymo apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1726, l. 291b.

⁶⁵⁶ 1939.04.25-27 Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 7 lankymo apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1726, l. 308–309b.

⁶⁵⁷ Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas...*, 74.

⁶⁵⁸ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 18.

4.2. Litanizavimas Kauno gimnazijose

4.2.1. Tautybių problema

Nepriklausomoje Lietuvoje didžioji dalis jaunimo įgydavo tik pradinį išsilavinimą, bet daugėjo ir baigiančių gimnazijas. Pavyzdžiui, 1923 m. Kauno gimnazijose buvo 3 584 mokiniai⁶⁵⁹, o 1938 m. – jau 4 996⁶⁶⁰. Kaip numatė 1925 m. *Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas*, aukštesniosios mokyklos (gimnazijos) kursui išeiti buvo skiriami aštuoneri metai. Pirmosios keturios aukštesniosios mokyklos klasės sudarė vidurinės mokyklos kursą, o aukštesnės klasės (V–VIII) – gimnazijos.⁶⁶¹ 1936 m. *Vidurinių mokyklų įstatymas* reglamentavo, kad vidurinės (aukštesniosios) mokyklos kursui išeiti buvo skiriami septyneri metai. Pirmosios trys vidurinės mokyklos klasės sudarė progimnaziją, likusios IV–VII klasės – gimnaziją.⁶⁶² Šiuo atveju reikia turėti omenyje, kad 1936 m., įstatymiškai įvedus šešerių metų pradinę mokyklą, bendra mokymosi trukmė iki brandos atestato įgijimo sudarė netgi 13 metų.

Kaip ir pradinių mokyklų atveju, Lietuvos įstatymai reglamentavo gimnazistų tautybės ir gimnazijos dėstomosios kalbos atitikimą. 1925 m. *Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas* numatė, kad: „Tautinių mažumų vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose, kuriose mokslas einamas ne lietuvių kalba, dėstomoji kalba privalo atitikti mokinių tautybę.“⁶⁶³ Tačiau šios įstatymo nuostatos buvo laikomasi ne visada. XX a. 3-iajame deš. daugelyje Kaune buvusių tautinių mažumų gimnazijų nemažą mokinių dalį sudarydavo kitų tautybių mokiniai. Pavyzdžiui, iki 1933 m. Kauno vokiečių aukštesniojoje realinėje mokykloje (vėliau gimnazijoje) daug mokinių buvo ne vokiečių tautybės (ypač daug buvo žydų).⁶⁶⁴ 1930 m. minėtoje mokykloje lankęsis Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktorius Kazimieras Jokantas tokią praktiką vertino itin neigiamai. Anot jo, „jei kas nenori naudotis savo tautinėmis mokyklomis, turėtų naudotis valstybinėmis. Kiekviena tautinė mažuma gauna teisę kurtis mokyklas savo nariams; plėtimas gi per mokyklą savos kultūros kitų tautybių tarpe – yra brovimasis į valstybės teises.“⁶⁶⁵ Galima numanyti, kad panašiu požiūriu ir vadovavosi tuometės Lietuvos švietimo politikos formuotojai. Juos ypač jaudino mišrių šeimų, kuriose vienas iš tėvų buvo lietuvis, vaikų mokymas ir auklėjimas tautinių mažumų mokyklose. Sprendžiant šią problemą, 1936 m. išleistame *Vidurinių mokyklų įstatyme* numatyta, kad į privačias

⁶⁵⁹ *Kauno miesto statistikos metraštis 1934*, 53.

⁶⁶⁰ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 113.

⁶⁶¹ „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 190 (1925), 1.

⁶⁶² „Vidurinių mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 5.

⁶⁶³ „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 190 (1925), 1.

⁶⁶⁴ 1930–1931 mokslo metų pradžioje šioje mokykloje mokėsi 262 mokiniai, iš jų 129 vokiečiai, 107 žydai, 19 lietuvių, 6 rusai, 1 kitos tautybės (Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos mokinių skaičius ir sudėtis 1930–1931 m. m. pradžioje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 535, l. 12–13).

⁶⁶⁵ 1930.06.27 Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriaus K. Jokanto raštas nr. 395 Švietimo ministerijos III departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 535, l. 23ab.

vidurines mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba galėjo būti priimami mokiniai „tik tos tautybės, kurios kalba yra mokyklos dėstomoji. <...> Tokių mokyklų negali lankyti ir tie mokiniai, kurių tik vienas katras tėvų yra lietuvių tautybės.“⁶⁶⁶ Tokiai įstatymo nuostatai itin priešinosi Lietuvos lenkai. Jų teigimu, „žymi dauguma lenkų tautybės piliečių vidaus pasuose yra įrašyta lietuviais.“⁶⁶⁷ Lietuvos lenkai reikalavo „pašalinti lenkų mokykloms Lietuvoje taikomus, priimant mokinius, visus administracinius bei policinius suvaržymus, o prisilaikyti vien tik tėvų pareiškimo, kad jie laiko save lenkais.“⁶⁶⁸ Pasak B. Šetkaus, Švietimo ministerija tautybės nustatymo, remiantis pasais, nurodymą gimnazijoms ir progimnazijoms taikė tik nuo 1937 m., „tačiau dėl lenkų švietimo draugijų gausių protestų Lietuvos prezidentui ir ministrui pirmininkui įsako vykdytas buvo sustabdytas.“⁶⁶⁹

Kauno lenkų A. Mickevičiaus gimnaziją⁶⁷⁰ (dėstomoji lenkų kalba) neretai lankydavo tų šeimų vaikai, kurių vieno iš tėvų vidaus pase buvo nurodyta tautybė *lietuvis*. Švietimo ministerijai to formaliai užtekdavo, kad tokios šeimos atžalai neleistų lankyti mokyklos dėstomąja lenkų kalba. Tačiau daugelis Kauno lenkų manė, kad apsisprendimas savo vaikus leisti į lenkišką mokyklą savaime rodė žmogaus sąmoningai prisiimtą lenkiškąją tautinę tapatybę. Kauno lenkų A. Mickevičiaus gimnazijos direktorius L. Abromavičius teigė, kad „į lenkų gimnazijas tėvai atiduoda vaikus tik gilių įsitikinimų vedami, nes lenkų gimnaziją baigusiam netenka galvoti apie karjerą, bet apie sunkumus darbą gauti. <...> Tėvai nieku neverčiami, sunkioj priešlenkiškoj atmosferoj ryžtasi vaikus mokyti gimtąja kalba. Tėvai nedvejodami pasirašė deklaracijas, kuriose pažymima, kad jie esą lenkai ir norį vaikus mokyti man pavestoj lenkų gimnazijoje [...]. Visa tai duoda man pagrindo manyti, kad iš esmės tik vienų įsitikinusių lenkų vaikai mokosi man pavestoj mokykloje.“⁶⁷¹ Numanu, kad sprendimą leisti vaikus į mokyklas dėstomąja lenkų kalba lemdavo tvirta lenkiška tautinė tėvų tapatybė, bet Lietuvos valdžia siekė priverstinai lituanizuoti tokių asmenų vaikus.

Švietimo ministerija taip pat kontroliavo, kad Kauno vokiečių gimnaziją⁶⁷² (dėstomoji vokiečių kalba) lankytų tik tie mokiniai, kurių abu tėvai pagal įrašus vidaus pasuose buvo vokiečiai. Vis dėlto joje mokėsi gimnazistų, kurių bent vieno iš tėvų pase buvo įrašas *lietuvis*.

⁶⁶⁶ „Vidurinių mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 5.

⁶⁶⁷ 1937.09.06 Lietuvos lenkų „Pochodnia“ ir „Oświata“ draugijų raštas nr. 192 Ministrų kabineto pirmininkui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2206, l. 59–60.

⁶⁶⁸ 1940.07.01 [nenustatytos lenkų draugijos] raštas nr. 7673 Lietuvos Respublikos Ministrų tarybai per Švietimo ministrą, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2206, l. 11b.

⁶⁶⁹ Šetkus, „Lietuvos vyriausybės pastangos...“, 115.

⁶⁷⁰ Kauno lenkų gimnaziją 1919 m. vasario 10 d. atidarė „Draugija švietimui platinti tarp lenkų Kaune“ (1921.05.30 Lenkų gimnazijos direktoriaus A. Voiculevičiaus raštas nr. 99 Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 489, l. 76).

⁶⁷¹ 1937.08.31 Kauno lenkų A. Mickevičiaus privatinės gimnazijos direktoriaus L. Abromavičiaus pranešimas nr. 771 Švietimo ministerijos Vidurinio mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2206, l. 146.

⁶⁷² Kauno vokiečių gimnaziją (iki 1930 m. vadinosi Kauno vokiečių aukštesniąja realine mokykla) 1920 m. rugpjūčio mėn. atidarė Vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos sąjunga. 1923 m. mokykla buvo reorganizuota į gimnaziją, kurioje sustiprintai dėstyta matematika ir gamtos mokslai. (1933 m. Kauno vokiečių gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 539, l. 6).

1938 m. birželio mėn. Švietimo ministerijos atstovas į Kauno vokiečių gimnazijos pirmąją klasę neleido įstoti net 10 iš 27 kandidatų dėl tėvų tautybės neatitikimo.⁶⁷³ Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos Centro valdybos rašte Ministrui Pirmininkui teigta, jog Kauno vokiečių gimnazijos negalėjo lankyti vaikai „iš tikrų vokiečių šeimų, kurių tėvai dėl pasų davusių įstaigų apsirikimo dabar negali savo vaikus taip auklėti kaip jie nori.“⁶⁷⁴ 1939 m. Kauno vokiečių gimnazijoje lankėsi Švietimo ministerijos atstovas Antanas Juška. Po šio apsilankymo jis teigė, jog „daugelis tėvų tvirtina, kad jų pasuose lietuvių tautybė įrašyta atsitiktinai. Daugumas tokių tėvų savo ar Kulturverbando iniciatyva yra padavę prašymus ištaisyti jų pasuose tautybę.“⁶⁷⁵ XX a. 4-ojo deš. pabaigoje stiprėjant nacionalsocialistinei Vokietijai ir kylant karo bei okupacijos grėsmei, dalis vokiškajai kultūrai artimų kauniečių dėl ideologinių ar pragmatinių paskatų ėmė vis labiau tapatintis su vokiečių tautybe.

Tarpukario Lietuvoje nelietuvių tautybės moksleiviai vis gausiau lankė vidurines mokyklas (gimnazijas) dėstomąją lietuvių kalbą. Kaip teigia A. Verschik, „1935–1936 metais apie 20 proc. jų [žydų moksleivių – M. B.] lankė lietuviškas vidurines mokyklas. Palyginus šį skaičių su tuo, kuris buvo žydų mokyklų kūrimosi nepriklausomoje Lietuvoje pradžioje, tai reiškė reikšmingą mokinių sumažėjimą žydų mokyklose.“⁶⁷⁶ J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė atkreipė dėmesį į žydų istorijos tyrėjo Ezros Mendelsohn'o pastebėtą tendenciją, kad Vidurio ir Rytų Europos valstybėse „laipsniškai tėvai, siekdami geresnio savo atžalų išsilavinimo ir labiau užtikrintų ateities perspektyvų krašte, kuriame gyvena, pradėdavo leisti žydų vaikus į neżydiškas mokyklas. Ši tendencija buvo sparti ir Lietuvoje, tačiau per trumpą valstybės nepriklausomybės dvidešimtmetį nespėjo įsibėgėti.“⁶⁷⁷

Analogiškų tendencijų būta ir tarp Lietuvos rusų. Kaip teigiama N. Kasatkinos tyrime (remiantis Kauno rusų gimnazijos direktoriumi Aleksandru Timinskiu), tarpukariu rusų „besimokančių mokyklose gimtąja kalba vaikų skaičius nesiekė dešimtosios dalies visų mokyklinio amžiaus vaikų. Daugiau kaip pusė jų lankė lietuviškas mokyklas.“⁶⁷⁸ Esant tokioms tendencijoms, buvo galima išvėlgti didelį tautinių mažumų jaunosios kartos akultūracijos lietuvių kultūroje potencialą.

Apibendrinant galima teigti, kad tarpukariu Kauno gimnazijos dėstomąją ne lietuvių kalbą susidūrė su vis griežtėjančiais ribojimais priimti lietuvių tautybės mokinius. Švietimo

⁶⁷³ 1938.06.21 Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos centro valdybos raštas Ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 1367, ap. 10, b. 257, l. 3–4.

⁶⁷⁴ *Ibid.*

⁶⁷⁵ 1939 m. rugsėjo mėn. Švietimo ministerijos atstovo dr. A. Juškos pranešimas apie Kauno vokiečių privatinės gimnazijos egzaminus 1939 metais, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 176, 178.

⁶⁷⁶ Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link...“, 194.

⁶⁷⁷ Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo...“, 19 (J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė remiasi: Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe Between the World Wars* (Bloomington: Indiana University Press, 1987), 235).

⁶⁷⁸ Kasatkina, *Rusų inteligentijos integracija į tarpukario...*, 24.

ministerija siekė, kad lietuviai nelankyti mokyklų dėstomąja ne lietuvių kalba. Nuo 1936 m. įstatymiškai uždrausta gimnazijose dėstomąja ne lietuvių kalba mokytis vaikams iš mišrių šeimų, kuriose vienas iš tėvų buvo lietuvis. Tai rodo, kad Lietuvos valstybė siekė visų „pagal pasus“ lietuvių vaikus iki brandos amžiaus išlaikyti lietuviškos kultūros mokyklose. Buvo tikimasi, kad šiose švietimo įstaigose išauklėti būsimieji Lietuvos piliečiai susiformuos kaip tautiškai sąmoningi lietuviai.

4.2.2. Lietuvių kalbos mokymas(is)

Gimnazijose mokiniai aštuonerius ar septynerius metus (po 1936 m. švietimo reformos) tęsdavo nuoseklų lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, pradėtą pradinėse mokyklose. Kaip nurodyta 1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos aplinkraštyje, visų tipų lietuviakalbėse gimnazijose (kuriose buvo dėstoma lotynų kalba; sustiprintas užsienio kalbų, matematikos ir gamtos dėstymas) per aštuonerius mokslo metus lietuvių kalbai ir pasaulio literatūrai turėjo būti skiriamos 37 savaitinės pamokos.⁶⁷⁹ 1936 m. vidurinių mokyklų pamokų lentelėje per septynerius mokslo metus lietuvių kalbai ir visuotinei literatūrai numatyta skirti 30 savaitinių pamokų.⁶⁸⁰ Vertinant sumažėjusį savaitinių pamokų skaičių, reikia turėti omenyje, kad 1936 m. Lietuvoje įstatymiškai įvestas šešių skyrių (metų) pradinis mokymas (žr. 4.1.2 poskyrį).

Lietuvių kalba nelietuviakalbėse gimnazijose turėjo būti dėstoma kaip atskiras privalomas dalykas. 1919 m. išleisti *Laikinieji įstatai aukštesniosioms bendrojo lavinimo Švietimo ministerijos mokykloms* numatė, kad mokyklose, kuriose dėstomoji kalba buvo ne lietuvių, lietuvių kalbai turėjo būti skiriama ne mažiau pamokų „kaip atitinkamo tipo vyriausybės mokykloje.“⁶⁸¹ Pavyzdžiui, 1919 m. Švietimo ministerija iš Draugijos Švietimui platinti tarp lenkų Kaune ir jo apylinkėje reikalavo, kad Kauno lenkų gimnazijos pamokų lentelėje būtų numatytos 28 savaitinės lietuvių kalbos pamokos (per aštuonerius mokslo metus).⁶⁸² 1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos aplinkraštyje pažymėta, kad gimnazijose, kuriose dėstomoji kalba buvo ne lietuvių, lietuvių kalbai ir literatūrai turėjo būti skiriamos 37 savaitinės pamokos.⁶⁸³ 1936 m. vidurinių mokyklų dėstomąja ne lietuvių kalba

⁶⁷⁹ „1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo Mokslo departamento aplinkraštis nr. 11196, Švietimo Ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams“, *Švietimo darbas* 10 (1923), 680–682.

⁶⁸⁰ „[Pamokų lentelė] Vidurinei mokyklai dėstomąja lietuvių kalba“, *Tautos mokykla* 16–17 (1936), 381.

⁶⁸¹ „Laikinieji įstatai Aukštesniosioms Bendrojo Lavinimo Švietimo Ministerijos Mokykloms“, *Švietimo darbas* 8–9 (1920), 2.

⁶⁸² 1919.09.24 Švietimo ministro raštas nr. 2275 Draugijos švietimui platinti tarp lenkų Kaune ir jo apylinkėje pirmininkui, *LČVA*, f. 391, ap. 2, b. 488, l. 64.

⁶⁸³ „1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo Mokslo departamento aplinkraščio nr. 11196 papildymas, Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų, kuriose mokslas einamas ne lietuvių kalba, direktoriams“, *Švietimo darbas* 11–12 (1923), 892.

pamokų lentelė vėlgi buvo beveik identiška mokykloms dėstomąja lietuvių kalba: lietuvių kalbai ir literatūrai skirta 30 savaitinių pamokų per septynerius mokslo metus.⁶⁸⁴

Lietuvių kalbai ir literatūrai skiriamų savaitinių pamokų skaičius visiškai sutapo su nustatytu ir mokykloms dėstomąja lietuvių kalba, bet lietuviakalbėse mokyklose per šias pamokas mokiniai turėjo nagrinėti ir visuotinės literatūros kursą, o nelietuviakalbėse mokyklose visuotinė literatūra buvo įtraukta į mokyklos dėstomosios kalbos dalyko kursą. Tad, formaliai žiūrint, nelietuviakalbių mokyklų mokiniai turėjo daugiau laiko gilintis į lietuvių kalbą ir literatūrą. Toks didelis lietuvių kalbai ir literatūrai skiriamų pamokų skaičius sietinas su tuo, kad, norint gerai išmokti negimtąją kalbą, reikia kur kas daugiau laiko.

Nelietuviakalbėse gimnazijose lietuvių kalbai įstatymiškai buvo užtikrinama svari pozicija. 1925 m. *Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas* numatė, kad vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose dėstomąja ne lietuvių kalba dėstomajai kalbai galėjo būti skiriama ne daugiau pamokų negu lietuvių kalbai.⁶⁸⁵ Tai rodo, jog valstybinei kalbai buvo skiriamas neginčijamas prioritetas. 1936 m. *Vidurinių mokyklų įstatymas* numatė, kad vidurinėse mokyklose (dėstomąja ne lietuvių kalba) lietuvių kalbos, lietuvių literatūros, istorijos, Lietuvos geografijos, kūno kultūros ir karinio parengimo dalykai turėjo būti dėstomi lietuvių kalba.⁶⁸⁶ Šiam reikalavimui itin priešinosi žydų bendruomenė, ji siekė, kad žydų mokyklose visi dalykai (išskyrus lietuvių kalbą ir literatūrą) būtų dėstomi jidiš arba hebrajų kalbomis.⁶⁸⁷ Matyti, jog nelietuviakalbėse mokyklose įstatymiškai palaipsniui plėsta lietuvių kalbos vartojimo sfera. Galima pabrėžti, kad kai kuriose tautinių mažumų gimnazijose netgi Švietimo ministerijos nereikalaujami dalykai buvo dėstomi lietuvių kalba. Pavyzdžiui, 1937 m. Kauno žydų „Javnės“ privatinėje mergaičių gimnazijoje geografija, gamtos mokslas, istorija (išskyrus V ir VI klases), visuomenės mokslas, kūno kultūra, lotynų ir prancūzų kalbos buvo dėstomi lietuvių kalba, o visi kiti dalykai, išskyrus hebrajų kalbą ir tikybą, buvo einami iš lietuviškų vadovėlių.⁶⁸⁸ 1940 m. išleisti *Vidurinių mokyklų vidaus gyvenimo nuostatai* numatė, jog visų dalykų mokytojai turėjo „žiūrėti ir reikalauti, kad mokiniai aiškiai, tiksliai ir taisyklingai kalbėtų ir rašytų. Mokinį atestuodamas, mokytojas turi atsizvelgti ir į jo lietuvių kalbos mokėjimą ir sugebėjimą turimas žinias aiškiai išdėstyti.“⁶⁸⁹ Lietuvių kalba buvo laikoma aukščiausio prioriteto dalyku, jos išmokymo kontrolei buvo pasitelkiami visų kitų dalykų mokytojai.

⁶⁸⁴ „[Pamokų lentelė] Vidurinei mokyklai ne lietuvių dėstomąja kalba“, *Tautos mokykla* 16–17 (1936), 381.

⁶⁸⁵ „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 190 (1925), 1.

⁶⁸⁶ „Vidurinių mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 541 (1936), 5.

⁶⁸⁷ „Visuotinis žydų mokytojų suvažiavimas“, *Apžvalga*, gegužės 21 (1937), 2; „Visos Lietuvos vidurinių žydų mokyklų mokytojų suvažiavimas“, *Apžvalga*, birželio 4 (1937), 1, 5.

⁶⁸⁸ 1937.09.16 Kauno žydų „Javnės“ privatinės mergaičių gimnazijos direktoriaus raštas nr. 97 Švietimo ministerijos Vidurinio mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 593, l. 13.

⁶⁸⁹ „Vidur. m-lų vidaus gyvenimo nuostatai“, *Tautos mokykla* 10 (1940), 268.

Po Pirmojo pasaulinio karo Kauno gimnazijos susidurdavo su problema, kad mokiniai labai nevienodai mokėjo lietuvių kalbą, neretai mokiniai jos visai nemokėdavo. 1921 m. Kauno mokytojų draugijos (rusų) gimnazijos apyskaitoje parašyta, kad sunku „tinkamai pastatyti dėstymą lietuvių kalbos, nes dauguma grįžtančių tremtinių lietuvių kalbos nemoka.“⁶⁹⁰ 1924 m. Kauno žydų realinės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojų teigimu, po Pirmojo pasaulinio karo į mokyklą įstodavo daug sugrįžusių karo pabėgėlių, kurie „lietuvių kalbos visai būdavo negirdėję, ir jiems būdavo palengvinama pastoti į gimnazijos aukštesnes klases duodant ilgesnį laiką prisivytį lietuvių kalbos kursą. Tuo būdu susidarė kiekvienoj klasėj daugybės mokinių su labai nelygiomis iš lietuvių kalbos žiniomis.“⁶⁹¹

Vienoje pagrindinių Kauno gimnazijų – Kauno valstybinėje „Aušros“ mergaičių gimnazijoje⁶⁹² – taip pat buvo susiduriama su rimtomis lietuvių kalbos mokymosi problemomis. Pavyzdžiui, 1928 m. rudenį šios gimnazijos IVb klasėje nepatenkinamų pažymių iš lietuvių kalbos buvo net 31 %. Iš jų 15,7 % teko mokinėms, naujai įstojusioms iš kitų gimnazijų (Kauno lenkų gimnazijos ir kt.), kur lietuvių kalbai buvo keliami mažesni reikalavimai. IIIb klasėje dėl silpnos lietuvių kalbos ir nesugebėjimo savarankiškai atpasakoti dalyko medžiagos net 24 % mokinių geografijos dalyko mokėjimas įvertintas nepatenkinamais pažymiais.⁶⁹³ 1929 m. kovo mėn. toje pačioje klasėje istorijos mokytojas Povilas Spudas 21,1 % mokinių pažangumą įvertino neigiamai, nes „daug mokinių nemokėdamos gerai lietuvių kalbos, negali gerai ir iš istorijos mokytis: yra mokinės kurios ne tik namuose, bet ir klasėje kalbėdamos su draugėmis vartoja nelietuvių kalbą.“⁶⁹⁴ 1931 m. rudenį IVb klasėje iš lietuvių kalbos buvo net 30 % nepatenkinamų pažymių. Mokytojas Andrius Ašmantas tokią padėtį aiškino tuo, kad 73 % mokinių gimtoji kalba buvo ne lietuvių, o apie 50 % mokinių namuose kalbėjo „maišyta kalba“.⁶⁹⁵ 1931 m. rugsėjį Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje mokėsi 582 mokinės, iš kurių 524 buvo lietuvės, 2 lenkės, 12 vokiečių, 15 rusių, 29 žydės.⁶⁹⁶ Sugretinus šiuos skaičius su

---

⁶⁹⁰ 1921 m. Kauno mokytojų draugijos [rusų] gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 508, l. 251b.

⁶⁹¹ 1924.05.08 Lietuvių kalbos mokytojų raštas Kauno žydų realinės gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 548, l. 172ab.

⁶⁹² 1915 m. spalio mėn. buvo įkurta Kauno „Saulės“ lietuvių gimnazija. 1920 m. rugpjūčio 25 d. gimnazija buvo suvalstybinta ir pavadinta Kauno I valstybine gimnazija. 1923 m. kovo 2 d. gimnazija pavadinta Kauno valstybine „Aušros“ gimnazija. 1927 m. rugsėjo 1 d. reorganizavus Kauno aukštesniąją komercijos mokyklą ir Kauno valstybinę „Aušros“ gimnaziją, įsteigtos dvi atskiros Kauno valstybinės „Aušros“ berniukų ir mergaičių gimnazijos (Kauno „Aušros“ berniukų valdžios gimnazijos su komercijos kl. 1933 m. apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 309, l. 148).

⁶⁹³ 1928.11.28 „Aušros“ mergaičių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 28 (nuorašas), *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 316, l. 159–162.

⁶⁹⁴ 1929.03.21 „Aušros“ mergaičių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 32, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 316, l. 93.

⁶⁹⁵ 1931.11.21 „Aušros“ mergaičių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 68 (nuorašas), *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 319, l. 73b.

⁶⁹⁶ 1931.09.15 Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos mokinių statistikos žinios, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 318, l. 2.

mokytojo A. Ašmanto pateiktais duomenimis, galima teigti, kad gana daug „Aušros“ mergaičių gimnazijos mokinių lietuvių kalbą namuose veikiausiai kalbėjo nelietuviškai arba „maišytai“.

Švietimo ministerijos atstovai, lankydami egzaminuose nevalstybinėse gimnazijose, ypač didelį dėmesį kreipdavo į lietuvių kalbos mokėjimą. Jie Švietimo ministerijai pateikdavo gana išsamius raportus, juose informuodavo apie vizituotų gimnazijų abiturientų pa(si)ruošimo lygį. Valstybinių gimnazijų egzaminuose Švietimo ministerijos atstovai nedalyvaudavo, todėl apie gimnazistų rezultatus byloja tik sausi baigiamųjų egzaminų protokolai. Numanu, kad įvairiose gimnazijose, atsižvelgiant į jų baigiamųjų egzaminų komisijos narių reiklumą, mokinių žinios pažymiais buvo vertinamos nevienodai: vienos komisijos vertindavo labai griežtai, nes keldavo itin aukštus reikalavimus, kitos – dažniau rašydavo geresnius pažymius.

Kaip matyti iš Švietimo ministerijos atstovų raportų, lietuvių kalbos mokymas(is) Kauno jėzuitų gimnazijoje (ji atidaryta 1924 m. rugsėjo 1 d.) nebuvo pakankamai aukšto lygio, nors ji visuomenėje buvo laikoma bene prestižiškiausia laikinosios sostinės berniukų gimnazija. Pavyzdžiui, 1934 m. mokyklų inspektorius Z. Kuzmickis teigė: „Lietuvių kalbos dalykas sutvarkytas gimnazijoje vidutiniškai; turint vis dėlto galvoje, kad mokymo sąlygos T. T. Jėzuitų gimnazijoje yra žymiai palankesnės, negu kitose mokyklose, galima būtų laukti ir geresnių darbo padarinių.“⁶⁹⁷ Mokyklų inspektoriaus J. Rainio nuomone, „1938/39 m. m. abiturientų laida atrodė silpnoka, ypač iš lietuvių kalbos. Lietuvių kalbos rašinių daugumas mokinių parašė tik vos vos patenkinamai. Daugiausia trūksta sugebėjimo planingai mintis dėstyti. Antra, pasitaiko nemaža skyrybos, rašybos ir fakto klaidų. Atsakomasis egzaminas parodė, kad kursas praeitas labai paviršutiniškas.“⁶⁹⁸

Kauno jėzuitų gimnazijoje pagrindinė dėstomoji kalba buvo lietuvių, tačiau kai kurie dalykai paralelinėse klasėse XX a. 4-ojo deš. pradžioje mokinių tėvų prašymu buvo dėstomi vokiečių kalba.⁶⁹⁹ 1931 m. šioje gimnazijoje paralelinėse klasėse (Ib, IIb ir IIIb) vokiečių kalba, aritmetika, lotynų kalba, geografija, istorija ir gamta buvo dėstoma vokiečių kalba.⁷⁰⁰ XX a. 4-ojo deš. pradžioje viešumoje pasklido kalbų, kad Kauno jėzuitų gimnazijos mokiniai auklėjami provokiškai. Į šiuos gandus Švietimo ministerija sureagavo ir pasiuntė mokyklų inspektorius situacijai įvertinti. 1934 m. minėtoje gimnazijoje apsilankė mokyklų inspektorius Stasys Čiurlionis, jis teigė: „Mokinių vokietinimo žymių ir dabar ir pirmiau nepastebėjau ir manau, kas šis užmetimas

⁶⁹⁷ 1934.02.05 aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus Z. Kuzmickio pranešimas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 90.

⁶⁹⁸ 1939.09.15 inspektoriaus J. Raino pranešimas Vidurinio mokslo departamento direktoriui apie 1938–1939 m. m. baigiamuosius ir keliamuosius egzaminus Kauno Jėzuitų privatinėje gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 3ab.

⁶⁹⁹ 1930.08.31 Kauno Jėzuitų gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 12, *KRVA*, f. 168, ap. 1, b. 12, l. 30.

⁷⁰⁰ 1931 m. Kauno jėzuitų gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 444, l. 1.

yra be pagrindo ir mažiausia neapgalvotas.⁷⁰¹ Panašios nuomonės buvo ir mokyklų inspektorius Stasys Kairiūkštis: „Šiais metais vokiečių vienuolių įtaka vokietinimo atžvilgiu nepastebima. Jau šiais metais net neveikia klasės su vokiečių dėstomąja kalba.“⁷⁰² Jiems iš dalies antrino ir mokyklų inspektorius Z. Kuzmickis, pasak kurio, „specijaliųjų pastangų mokiniams vokieinti, mano išmanymu, T. T. Jėzuitų gimnazijoje nematyti; tačiau, rodosi, nematyti ir reikiamo išvidinio lietuviško tautinio auklėjimo.“⁷⁰³ Mokyklų inspektorius M. Račkauską labai papiktino, kad istorijos mokytojas Antanas Fengeris lietuvių kalbos nemokėjo pakankamai gerai ir jam „svetimšaliui, direktorius Kipas pavedė dėstyti Lietuvos istoriją“.⁷⁰⁴ Piktintasi, kodėl nebuvo rastas lietuvių tautybės mokytojas. M. Račkauskas siūlė Švietimo ministerijai reformuoti Kauno jėzuitų gimnaziją, kad šiai mokyklai vadovautų lietuvis jėzuitas.⁷⁰⁵

Kauno lenkų gimnazija buvo vienintelė Kaune privati gimnazija, kurioje dėstomoji kalba buvo lenkų. Švietimo viceministras matematikas Pranas Mašiotas 1921 m. lankydamasis lietuvių kalbos baigiamuosiuose egzaminuose, susidarė tokį vaizdą: „Buvo geriau ir silpniau praktiškai susipažinusių su kalba, bet aiškiai buvo matyt, kad mokykla nedaug yra šiuo atžvilgiu padėjus. Iš gramatikos atsakinėjo silpnai, iš literatūros dar silpniau. <...> Bendras įspūdis – šiam dalykui mokinių mažai tepadirbėta.“⁷⁰⁶ Žemą mokinių lietuvių kalbos mokėjimo lygį galima pateisinti tuo, kad jie sistemingai jos mokėsi vos dvejus ar trejus metus (1919–1921 m.). 1923 m. mokyklų inspektorius A. Opulskis, lankydamasis šios gimnazijos VIII klasėje, atkreipė dėmesį, kad mokiniai iš lietuvių kalbos darė labai daug klaidų. Anot jo, mokyklos „direktorius žiūri į valstybinę kalbą kaip į antraeilinį dalyką.“⁷⁰⁷ Tų metų baigiamuosiuose egzaminuose nepatenkinamus pažymius iš lietuvių kalbos egzamino raštu gavo 5 mokiniai (tai sudarė 15,6 % visų mokinių).⁷⁰⁸

1924 m. Kauno „Aušros“ gimnazijos direktorius Mykolas Biržiška apie lietuvių kalbos baigiamuosius egzaminus Kauno lenkų gimnazijoje atsiliepė taip: „Daugelis rašė greitai, literatūriniai, bet deja dažnai ne savitais sakiniais, retai teįsprendavo nelietuviškų posakių, ar žodžių, bet nekartą suklupdavo rašyboje, kas privertė mane 12 (iš 49) vardų pažymėti 2. <...> Rašto darbas daug geriau nusisekė negu abiturientams pavyko žodžiu pareikšti savo žinios iš lietuvių kalbos <...>. Nemažiau kai 50 % abiturientų kalba šlubuoja, jie daro daug klaidų <...>,”

⁷⁰¹ 1934.02.03 inspektoriaus St. Čiurlionio pranešimas švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 89b.

⁷⁰² 1934.03.02 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus St. Kairiūkščio pranešimas III-jo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 91b.

⁷⁰³ 1934.02.05 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus Z. Kuzmickio pranešimas švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 90.

⁷⁰⁴ 1934.03.15 raštas švietimo ministrui „Inspektorių pranešimų apie lankytas Jėzuitų gimnazijos pamokas santrauka ir išvados“, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2462, l. 2ab.

⁷⁰⁵ Ibid.

⁷⁰⁶ (nedatuotas, bet numanu 1921 m.) [viceministro P. Mašio apsilankymo Kauno lenkų gimnazijos baigiamuosiuose egzaminuose ataskaita], *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 491, l. 2.

⁷⁰⁷ 1923.02.17 mokyklų inspektoriaus A. Opulskio pranešimas, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 492, l. 7ab.

⁷⁰⁸ 1923.06.30 mokyklų inspektoriaus A. Opulskio pranešimas apie baigiamuosius egzaminus Kauno lenkų gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 492, l. 4–6b.

geriau už kitus kalba suvalkiečiai ir žemaičiai, o sunkiausiai Kauno miesto gyventojai. Tačiau negalima pačių abiturientų kaltinti apsileidžiant, nes žymi didžiuma gerai buvo pasiruošusi iš programos.⁷⁰⁹ Po dvejų metų, 1926 m., vėlgi baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavęs M. Biržiška apie juos atsiliepė taip: „Lietuvių kalba ligišioliai negali būt pripažinta lenkų gimnazijoje ganėtinai dėstoma <...> retas kuris gali lengvai susikalbėti lietuviškai. Iš rašto egzamino išstačiau 22 nepatenkinamus pažymius (58%) <...>; sakomajame savo pažymėtiems daviau lentoje rašyti, kur pasirodė daugelis nepadarę tų klaidų, kurias darė rašomajame darbe, ir todėl pasitenkinau 8 dvejetukėmis.“⁷¹⁰ Remiantis šio autoritetingo pedagogo atsiliepimais, galima teigti, kad per pirmąjį veiklos dešimtmetį Kauno lenkų gimnazija gana silpnai paruošdavo mokinius iš lietuvių kalbos disciplinos.

1930 m. Kauno lenkų gimnazijoje abitūros egzaminuose dalyvavo Švietimo ministerijos atstovas Jonas Baronas. Jis rašė: „Lietuviškai mokiniai kalba laisvai, net be akcento, išskyrus 3 mergaites.“⁷¹¹ 1933 m. Švietimo ministerijos atstovas apie baigiamuosius lietuvių kalbos egzaminus teigė, jog „mokinių rašyba silpna, skiryba taip pat. Einamajame kurse nebuvo įrašytas kirčių mokslas. <...> Lietuviškai kalba gana gerai, laisvai, tik kai kurių prastas tarimas (akcentas).“⁷¹² 1939 m. baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavo vyriausiasis mokyklų inspektorius Motiejus Miškinis. Jis paliko tokį atsiliepimą: „Lietuvių kalbos rašomieji darbai turinio atžvilgiu silpnoki, bet elementarinius gramatikos ir rašybos dalykus abiturientai yra bent minimališkai įsisąmoninę; lietuviškai abiturientų daugumas kalba gana laisvai, nors ne visada taisyklingai fonetikos ir sintaksės atžvilgiu.“⁷¹³ Minėti baigiamųjų egzaminų ataskaitų fragmentai duoda pagrindo manyti, kad XX a. 4-ajame deš. Kauno lenkų gimnazijoje padaryta pažanga mokant auklėtinius lietuvių kalbos, tačiau reikiamo lygio dar nepasiekta.

Kalbant apie šios gimnazijos sociokultūrinę atmosferą, verta paminėti mokyklų inspektoriaus J. Rainio įspūdžius po apsilankymo 1938 m. šioje mokymo įstaigoje. Pasak jo, „Kauno A. Mickevičiaus lenkų privatinę gimnaziją jaučiama arogantiškai lenkiška nuotaika: mokytojų kambary, net Švietimo M-jos atstovui esant, niekas nekalba lietuviškai, visoje gimnazijoje nėra nė vieno lietuviško ar mūsų žymiųjų žmonių paveikslo, visi parašai vien tik

---

⁷⁰⁹ 1924.07.02 Mykolo Biržiškos raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 493, l. 68–69b.

⁷¹⁰ 1926.06.21 Mykolo Biržiškos pranešimas aukštesniojo mokslo tarėjui apie Kauno lenkų gimnazijos VIII klasės egzaminus, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 495, l. 1ab.

⁷¹¹ 1930 m. Švietimo ministerijos atstovo Jono Barono pranešimas apie išleidžiamųjų egzaminų eigą Kauno lenkų gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 499, l. 8ab.

⁷¹² 1933 m. birželio mėn. pranešimas apie Kauno lenkų gimnazijos išleidžiamuosius egzaminus 1933 m. gegužės – birželio mėn., *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 502, l. 25–26.

⁷¹³ 1939.10.05 vyr. inspektoriaus M. Miškinio pranešimas apie baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus Kauno privatinėje lenkų Adomo Mickevičiaus gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 151ab.

lenkų kalba. Visa, kas pasako, kad tai, Lietuvos švietimo įstaiga, yra tik mažytis Lietuvos valstybės herbas raštinėje.“⁷¹⁴

Lenkakaičiai Kauno ir apylinkių gyventojai aukštesniojo mokslo galėjo siekti ne tik Kauno lenkų gimnazijoje, bet ir Kauno III gimnazijoje.⁷¹⁵ Švietimo ministerija, finansuodama valstybinę gimnaziją dėstomąja lenkų kalba, veikiausiai tikėjosi paspartinti lenkakaičių jaunuolių lituanizavimą. Lietuvių kalba kaip dėstomoji šioje gimnazijoje įvesta palaipsniui. Pavyzdžiui, 1925 m., be lietuvių kalbos dalyko, lietuviškai šioje gimnazijoje buvo dėstoma tik Lietuvos geografija ir istorija.⁷¹⁶ Lietuviams vis labiau įsitvirtinant laikinojoje sostinėje, lenkų kalbą ir kultūrą pamažu išstumiant iš viešojo miesto gyvenimo, 1931 m. buvo nutarta, kad valstybinės gimnazijos dėstomąja lenkų kalba Kaune jau nebereikia (būtent šiuo laikotarpiu pradėta ir pradinių mokyklų dėstomąja lenkų kalba pertvarka (žr. 4.1.1 poskyrį). Nuo 1931–1932 mokslo metų pradžios Kauno III gimnazijoje Švietimo ministerijos nutarimu dėstomoji kalba tapo lietuvių (nuo pirmos klasės). Naujai formuojamose klasėse lenkų kalba buvo palikta kaip neprivalomas dalykas.⁷¹⁷ 1933 m. I–III klasėse lenkų kalbos kaip neprivalomo dalyko mokėsi: I klasėje – 11 mokinių, II klasėje – 18 mokinių ir III klasėje – 14 mokinių.⁷¹⁸ Kaip matyti iš šios gimnazijos ataskaitų, įvedus dėstomąją lietuvių kalbą, mokinių skaičius kasmet ėmė didėti.⁷¹⁹ Nuo 1935–1936 mokslo metų pradžios tėvų komiteto prašymu švietimo ministras leido įvesti dėstomąją lietuvių kalbą VI ir VII klasėse, o lenkų kalbą palikti tik kaip atskirą neprivalomą dalyką.⁷²⁰ Galiausiai ryžtasi priimti lemiamą sprendimą mokyklos lituanizavimo link: nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. Kauno III gimnazijoje lenkų kalba nebebuvo dėstoma.⁷²¹ Matyti, kad šios mokyklos „sulietuvinimas“ buvo vykdomas gana nuosaikiai (etapais), o tai leido išvengti didelių lenkakaičių gyventojų protestų.

Archyvuose pavyko aptikti tik keletą šios gimnazijos vizitavimo ataskaitų. 1926 m. buvo pastebėta, kad „vyresnių klasių mokinių žinios iš lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos menkokos.“⁷²² 1939 m. vyriausiasis mokyklų inspektorius M. Miškinis apie baigiamojo lietuvių kalbos egzamino raštu darbus teigė: „Šios gimnazijos rašiniai yra skandalingai blogi – tokius darbus,

⁷¹⁴ 1938.10.13 inspektoriaus J. Rainio pranešimas Vidurinio mokslo departamento direktoriui apie Kauno A. Mickevičiaus lenkų privatinę gimnaziją, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2206, l. 102ab.

⁷¹⁵ 1920 m. rugpjūčio 21 d. Kauno miesto šešiaklasė mokykla buvo reorganizuota į Kauno III vidurinę mokyklą, ji 1924 m. rugpjūčio 1 d. pavadinta Kauno II gimnazija (dėstomąja lenkų kalba). Nuo 1928 m. sausio 1 d. gimnazija pavadinta Kauno III valdžios gimnazija. 1936 m. rugsėjo 1 d. pavadinta Kauno III valstybine gimnazija (Kauno III valstybinės gimnazijos 1938 metų apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2418, l. 1).

⁷¹⁶ 1925 m. Kauno II gimnazijos (lenkų kalba) apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 331, l. 73.

⁷¹⁷ 1934 m. Kauno III valdžios gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 341, l. 27.

⁷¹⁸ 1933 m. Kauno III gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 339, l. 22.

⁷¹⁹ 1934 m. Kauno III valdžios gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 341, l. 33.

⁷²⁰ 1935 m. birželio mėn. Švietimo ministerijos [aukštesniojo mokslo] departamento direktoriaus raštas Kauno III gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 341, l. 308.

⁷²¹ 1938 m. Kauno III valstybinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2418, l. 1.

⁷²² 1926.05.08 Aukštesniojo mokslo tarėjo raštas nr. 4781 Kauno II gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 332, l. 87.

kurie čia atestuoti ketvertukais, kitų gimnazijų mokytojai atestuoja dvejetukais. <...> Reikia pažymėti, kad Kauno III-iosios gimnazijos abiturientų rašiniai užima vieną paskutinių vietų jau trečius iš eilės metus (1937 ir 1939 m. rašiniai – blogiausi).⁷²³ Tai iš dalies leidžia tvirtinti, jog prasti lietuvių kalbos mokymosi pasiekimai buvo ne tik privačiose, bet ir valstybinėse gimnazijose. Prastą lietuvių kalbos mokėjimą galėjo lemti tai, kad daug šios gimnazijos mokinių namuose kalbėjo nelietuviškai (būta nemažai tautinių mažumų kilmės (ypač lenkų ir žydų) moksleivių)⁷²⁴.

Kauno vokiečių gimnazija buvo vienintelė gimnazija Kaune, kurioje vokiečių kalba buvo dėstomoji. Ši mokykla buvo laikoma viena prestižiškiausių Kaune, joje mokėsi daug pasiturinčių tėvų atžalų. Tačiau lietuvių kalbos dėstymas šioje mokykloje nebuvo itin aukšto lygio. Pavyzdžiui, 1925 m. Švietimo ministerijos rašte baigiamieji lietuvių kalbos egzaminai šioje gimnazijoje apibūdinti taip: „Rašto darbai atlikti visų mokinių silpnai. Ne visiškai gerai jie ištaisyti, kas rodo pačio mokytojo kalbos nežinojimą. Mintiniams egzaminams iš lietuvių kalbos <...> abiturientai taip pat silpnai buvo paruošti.“⁷²⁵ 1926 m. Švietimo ministerijos atstovas Antanas Gyls taip įvertino lietuvių kalbos baigiamuosius egzaminus: „Rašto darbas iš lietuvių kalbos palyginant su vokiečių, rusų arba anglų kalbų rašto darbais atlikta silpnai.“⁷²⁶ Matyti, kad pirmuoju veiklos dešimtmečiu ši mokykla mokinius lietuvių kalbos išmokydavo ne itin gerai.

1939 m. baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavo Švietimo ministerijos atstovas A. Juška. Jo vertinimu, „lietuvių kalbos mokymas šiais metais buvo tik vidutinis.“⁷²⁷ XX a. 4-ajame deš. šioje gimnazijoje dirbo mokytoja Bronė Vosylytė; ji teigė, jog „baigiantieji gimnaziją galvojo, kad lietuvių kalba jiems tik „reikalinga blogybė“.“⁷²⁸ Iš to galima daryti išvadą, kad mokiniai lietuvių kalbos mokėsi labiau verčiami, o ne savanoriškai.

Sociokultūrinė aplinka Kauno vokiečių gimnazijoje buvo nepalanki mokiniams lituanizuoti. Antai Kazimieras Jokantas 1930 m. rašė: „Gimnazijos dvasia grynai vokiška, nors valstybei rodo daug lojalumo.“⁷²⁹ 1939 m. Švietimo ministerijos atstovas A. Juška pabrėžė, kad „nauja dvasia, sklindanti iš nacionalsocialistinės Vokietijos, darosi ryškesnė ir vokiečių gimnazijoj: didžiojoj salėj šalia prezidento Smetonos paveiklo pakabintas ir Hitlerio atvaizdas, iš kai kurių smulkmenų justi ir didesnis mokinių vokiškumas. Tačiau aplamai mokytojai atrodo

⁷²³ 1940.04.08 pranešimas apie 1939 m. baigiamuosius rašomuosius lietuvių kalbos egzaminų darbus, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2260, l. 5.

⁷²⁴ Valdemaras Ginsburgas, *...Ir Kaunas verkė*, iš anglų kalbos vertė Eglė Kumžaitė (Vilnius: Žydų kultūros ir informacijos centras, 2010), 41.

⁷²⁵ 1925.08.19 Švietimo ministerijos raštas nr. 8520 Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 530, l. 136.

⁷²⁶ 1926.06.24 A. Gylio pranešimas Švietimo ministerijai apie Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos baigiamųjų kvotimų eigą ir davinius, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 531, l. 2b–3.

⁷²⁷ 1939 m. rugsėjo mėn. Švietimo Ministerijos atstovo dr. A. Juškos pranešimas apie Kauno vokiečių privatinės gimnazijos egzaminus 1939 metais, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 176, 178.

⁷²⁸ Bronė Vosylytė, *Kelias į didįjį Žodyną* (Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002), 114.

⁷²⁹ 1930.06.27 Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriaus K. Jokanto raštas nr. 395 Švietimo ministerijos III departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 535, l. 23ab.

Lietuvai visiškai lojalūs, ir šiaip egzaminų metu lietuvybei nieko neigiama nesu patyręs.“⁷³⁰ Abu minėti Švietimo ministerijos pareigūnai akcentavo mokyklos lojalumą Lietuvai, tad numanu, kad dėl pragmatinių tikslų Kauno vokiečių gimnazija stengėsi palaikyti gerus santykius su Lietuvos valstybės institucijomis.

1920 m. Kauno žydų realinėje gimnazijoje⁷³¹ baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavo Švietimo ministerijos atstovas L. Daukša. Jis atkreipė dėmesį, kad lietuvių kalbos mokymo lygis buvo labai žemas, o pats lietuvių kalbos mokytojas labai prastai kalbėjo lietuviškai.⁷³² 1923 m. Švietimo ministerijos atstovas astronomas Bernardas Kuodaitis egzaminų metu mokinių parodytas lietuvių kalbos žinias įvertino taip: „Patikrinus raštinius darbus reikia pasakyti, kad lietuvių kalbos mokytojas darbščiai darbavosi. Rašto darbai pasirodė žymiai geresni negu tikėjau. <...> Turiu pasakyti, kad įspudis geras atsimerant, kad tai žydai ir kad pernai buvo daug silpniau. Jų tarpe yra net tokių kurie kalba visai sklandžiai – dauguma kalba patenkinamai <...> yra ir silpnųjų. Bendrai sakant: vaisiai patenkinami. Atsimindamas iš praktikos kaip tai sunku žydai mokinti lietuvių kalbą ir atsižvelgiant į mokytojo jauną amžių radau reikalinga ir teisėta mokytojui Ministerijos vardu pareikšti dėką už stropų pasidarbavimą.“⁷³³ 1926 m. aukštesniųjų mokyklų inspektorius J. Barkauskas po apsilankymo baigiamuosiuose egzaminuose teigė: „Lietuvių kalbos egzaminas parodė pusėtinos pažangos. <...> Turinio atžvilgiu darbai, žinoma, veik visi nekoki, bet kalbos atžvilgiu, bendrai, jau kenčiami (yra ir visai neblogų), ypač jei turėti galvoje, kad abiturientams teko visai savarankiai reikšti mintis. <...> Bendras įspudis – abiturientai yra pusėtinai egzaminams paruošti, jaučiamas susirūpinimas darbu ir pusėtina pažanga. Pats direktorius yra davęs gerą darbo pavyzdį. Pernai buvo sunkoka su juo lietuviškai susikalbėti, gi šįmet jau kalba liuosai ir beveik visai taisyklingai.“⁷³⁴ Minėti atsiliepimai liudija, kad Kauno žydų realinėje gimnazijoje lietuvių kalbos mokymui pagerinti buvo dedama gana daug pastangų, todėl sulaukta gerų rezultatų.

XX a. 4-ojo deš. pradžioje Kauno žydų realinėje gimnazijoje apsilankė Švietimo ministerijos pareigūnai. Jie paliko itin kritiškų atsiliepimų apie lietuvių kalbos mokymą. Pavyzdžiui, 1931 m. mokyklų inspektorius M. Miškinis rašė: „V-VIII klasių mokiniai nemoka paprasčiausių lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos dalykų: davęs VII kl. trijų keturių ilgesnių

---

⁷³⁰ 1939 m. rugsėjo mėn. Švietimo ministerijos atstovo dr. A. Juškos pranešimas apie Kauno vokiečių privatinės gimnazijos egzaminus 1939 metais, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 176, 178.

⁷³¹ 1915 m. buvo įsteigta Aukštesnioji žydų mokykla, ji 1919 m. sausio mėn. pavadinta Kauno žydų realine gimnazija. Joje dėstomoji kalba buvo hebrajų (1933 m. Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 557, l. 19b). 1936 m. pavadinta Kauno žydų I privatinė gimnazija.

⁷³² 1920.07.06 L. Daukšos pranešimas apie išleidžiamąjį lietuvių kalbos egzaminą Kauno žydų realinėje gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 403, l. 54.

⁷³³ 1923.07.05 [B. Kuodaičio] pranešimas apie 1923.05.24–06.17 baigiamuosius kvotimus Kauno žydų realinėje gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 547, l. 48–49.

⁷³⁴ 1926.06.26 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus J. Barkausko pranešimas Švietimo ministerijai apie baigiamuosius egzaminus Kauno žydų realinėje gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 550, l. 1b–2.

sakinių diktantą, priskaičiau iki 15-20 rašybos klaidų kiekviename rašinyje.“⁷³⁵ 1934 m. Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijos direktorius apie baigiamuosius egzaminus šioje gimnazijoje atsiliepė taip: „Blogiausiai laikė lietuvių kalbą, ypač blogai parašė rašinį. Kalbos nemokėjimas pasirodė ir per kitus sakomuosius egzaminus.“⁷³⁶ 1939 m. Kauno VI valstybinės gimnazijos direktorius S. Kairiūkštis taip apibūdino baigiamuosius lietuvių kalbos egzaminus: „Apskritai, abiturientų lietuvių kalbos mokėjimas pakenčiamas: rašiniuose rašybos klaidų mažai; sakiniai dažniausiai paprasti (beveik vien ištisiniai), bet suprantami, be didesnių stiliaus klaidų; rašinių turiniai literatūriniai atžvilgiu silpnoki, dažnai parašyti pagal vieną šabloną. Atsakinėdami mokiniai linksnius ir gimines vartoja patenkinamai, kiek silpniau yra su kirčiais, ypač priegaidėmis. <...> Šiaip Kauno žydų I privatinė gimnazija, palyginus su ankstyvesniais metais, padariusi mokslo atžvilgiu pažangą.“⁷³⁷ Galima numanyti, kad nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje šioje žydų gimnazijoje lietuvių kalbos mokymo(si) lygis buvo pakilęs, bet Švietimo ministerijos pageidaujamo lygio dar nepasiekta.

1925 m. Kauno žydų gimnazijoje⁷³⁸ apsilankė Švietimo ministras K. Jokantas ir taip apibūdino mokymo būklę: „Gimnazija vedama gerai; mokomasis personalas savo rimtumu daro gero įspūdžio; visi mokytojai, su kuriais teko kalbėtis, lietuviškai kalba. <...> [VIII klasėje] buvo klausinėta iš Lietuvos istorijos apie Žalgirio mūšį ir apie Vytauto ir Jogailos laikus. – Mokiniai visai liuosai lietuviškai pasakojo ir parodė, kad kursas išeitas rimtai.“⁷³⁹ 1928 m. Švietimo ministerija Kauno žydų gimnazijos VIII klasės mokinių žinias iš lietuvių kalbos vertino kaip pakankamas.⁷⁴⁰ Matyti, kad XX a. 3-iajame deš. šioje gimnazijoje pasiekta gana gerų lietuvių kalbos mokymo(si) rezultatų.

XX a. 4-ajame deš. atsiliepimai apie lietuvių kalbos mokymo(si) rezultatus Kauno žydų gimnazijoje suprastėjo. 1935 m. Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus S. Kairiūkščio teigimu, šioje gimnazijoje „silpniausiai buvo paruošti abiturientai iš lietuvių kalbos. Del to iš to dalyko buvo daugiausia pataisų. Blogiausia, kad abiturientai parodė menko lietuvių šnekamosios kalbos mokėjimo. Taip pat paaiškėjo, kad mokinių nedaug teskaitoma lietuviškoji literatūra.“⁷⁴¹

---

⁷³⁵ 1931.03.30 Aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų inspektoriaus Motiejaus Miškinio pranešimas švietimo ministrai apie Kauno žydų realinę gimnaziją, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2137, l. 6.

⁷³⁶ 1934.07.03 „Aušros“ berniukų gimnazijos direktoriaus raštas nr. 357 Švietimo ministerijos III departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 309, l. 46ab.

⁷³⁷ 1939.09.21 Kauno VI valstybinės gimnazijos direktoriaus St. Kairiūkščio pranešimas nr. 613 Vidurinio mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 54ab.

⁷³⁸ 1920 m. rugpjūčio 27 d. Draugija komerciniam mokslui skleisti Lietuvoje įsteigė Kauno žydų gimnaziją, kurioje dėstomoji kalba iš pradžių buvo rusų, po to palaipsniui pereita prie hebrajų kalbos. Vėliau mokyklos administravimą perėmė Draugija mokslui bei tautiniam auklėjimui skleisti tarp žydų Lietuvoje (1922 m. Kauno žydų gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 564, l. 71). 1936 m. mokykla pavadinta Kauno žydų II privatinė gimnazija.

⁷³⁹ 1925.11.05 Švietimo ministro K. Jokanto atsiliepimas apie lankymąsi Kauno žydų gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 567, l. 2–3.

⁷⁴⁰ 1928.12.17 Švietimo ministerijos raštas nr. 20452 Kauno žydų gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 570, l. 51.

⁷⁴¹ 1935.09.14 Aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus St. Kairiūkščio raštas Aukštesniojo mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 603, l. 49ab.

1939 m. egzaminatorė Marija Skardžiuvienė teigė, kad gimnazijos „mokinių žinios [iš lietuvių kalbos] yra vos patenkinamos. Rašomuosius darbus apie 20 % mokinių parašė nepatenkinamai, kiti patenkinamai, ir vos tik keli gerai. Atsakomuosius egzaminus laikė taip pat neperpuikusiai. Bendrai mokiniai egzaminams paruošti silpnokai.“⁷⁴² Matyti, kad XX a. 4-ojo deš. pabaigoje reikiamas lietuvių kalbos mokymo(si) lygis ir šioje žydų gimnazijoje dar nebuvo pasiektas.

1934 m. Kauno žydų mergaičių realinę „Javne“ gimnaziją⁷⁴³ vizitavo mokyklų inspektorius Stasys Čiurlionis. Jis pabrėžė, kad „iš visų dalykų Kauno žydų „Javne“ mergaičių gimnazijos mokinės buvo klausiamos ir atsakinėjo lietuviškai. Visų atstovų nuomone, iš tos pusės šioji gimnazija geriausiai užsirekomendavo iš visų Kauno žydų gimnazijų.“⁷⁴⁴ 1937 m. baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavo Švietimo ministerijos atstovas J. Povilaitis. Jo teigimu, „rašomąjį lietuvių k. darbą veik pusė mokinių parašė vos patenkinamai, kitos patenkinamai ir, rodos, vos viena mokinė gerai. Sakomieji egzaminai, žinių požiūriu, seka rašomuosius.“⁷⁴⁵ Matyti, kad ir šiai žydų gimnazijai reikėjo dar pasitempti, kad būtų pasiektas Švietimo ministerijos pageidaujamas lietuvių kalbos mokymo(si) lygis.

1933 m. žydų švietimo draugijos *Mokslas ir auklėjimas* iniciatyva įsteigta Kauno žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba. Jau pirmaisiais mokslo metais buvo surinktas pakankamas mokinių skaičius, tad iš karto buvo atidarytos visos gimnazijos klasės (išskyrus VII).⁷⁴⁶ Tai rodo, kad tarp Kauno žydų atsirado gana nemažai šeimų, pasiruošusių savo vaikus mokyti lietuviškai. Galima daryti prielaidą, kad jos savo ateitį galimai siejo su Lietuva (neketino emigruoti į Palestiną). Pirmaisiais veiklos metais daugelis mokinių į šią gimnaziją persikėlė iš Kauno vokiečių gimnazijos,⁷⁴⁷ kurioje stiprėjo iš Vokietijos sklindanti nacionalsocialistinė ideologija, lydima rasizmo ir antisemitizmo. 1935 m. rugsėjo mėn. Kauno žydų gimnazijoje dėstomąja lietuvių kalba aštuoniose klasėse jau mokėsi 139 žydų tautybės mokiniai.⁷⁴⁸ 1939 m. šioje gimnazijoje baigiamuosiuose egzaminuose dalyvavo mokyklų inspektorius J. Rainys. Jis

---

⁷⁴² 1939.09.09 Švietimo ministerijos atstovo J. Povilaičio pranešimas Vidurinio mokslo departamento direktoriui [apie baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus Kauno žydų II privatinėje gimnazijoje], *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 59ab, 66.

⁷⁴³ Kauno žydų mergaičių realinė „Javne“ gimnazija įsteigta 1925 m. rugpjūčio 23 d. Joje dėstomoji kalba buvo hebrajų (Kauno žydų mergaičių realinės „Javne“ gimnazijos 1926 m. apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 582, l. 13). 1930 m. gimnazija pavadinta Kauno žydų mergaičių „Javne“ gimnazija (1933 m. Kauno žydų mergaičių „Javne“ gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 589, l. 2).

⁷⁴⁴ 1934.07.02 inspektoriaus St. Čiurlionio pranešimas švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 590, l. 27ab.

⁷⁴⁵ 1937.09.09 Švietimo ministerijos atstovo J. Povilaičio pranešimas Vidurinio mokslo departamento direktoriui [apie Kauno žydų „Javne“ mergaičių privatinės gimnazijos baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus], *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 76ab.

⁷⁴⁶ 1935 m. Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 614, l. 14.

⁷⁴⁷ 1933.06.19 Žydų švietimo draugijos „Mokslas ir Auklėjimas“ raštas nr. 7 Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 612, l. 2.

⁷⁴⁸ 1935.09.15 [Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba] mokinių suskirstymas klasėmis, pilietybės, tautybės bei tikybės atžvilgiu, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 614, l. 12.

susidarė nuomonę, kad „lietuvių [kalbos] dalykas pastatytas žymiai geriau, negu Prienų „Ž“ [Žiburio – M. B.] gimnazijoje“, ⁷⁴⁹ kurioje dėstomoji kalba buvo lietuvių.

1920 m. rugsėjo mėn. Kaune įsteigta Kauno mokytojų draugijos gimnazija, joje dėstomoji kalba buvo rusų. Iš pradžių šią mokyklą rinkdavosi ties asmenys, kurie dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Rusijos imperijoje buvo pradėję lankyti gimnazijas ar kitas aukštesniąsias mokyklas, bet, prasidėjus karui, jų nebaigė. Anot N. Kasatkinos ir A. Marcinkevičiaus, „Kauno rusų gimnazijos įkūrimas sutapo ne tik su augančiais rusų visuomenės veikėjų švietimo ir kultūros poreikiais, bet ir atspindėjo dalies žydų interesą ugdyti savo vaikus rusų kalba.“ ⁷⁵⁰ Pasak Povilo Lasinsko, šioje gimnazijoje „lietuvių kalba <...> pirmaisiais mokslo metais mokiniam sunkiai sekėsi.“ ⁷⁵¹ Archyvuose pavyko aptikti itin nedaug šios gimnazijos vizitacijų dokumentų, liudijančių lietuvių kalbos mokymo(si) lygį. 1926 m. Švietimo ministras po apsilankymo Kauno rusų gimnazijoje teigė, kad iš lietuvių kalbos beveik visose klasėse mokiniai buvo atsilikę nuo programos. ⁷⁵² Galima numanyti, kad ir šioje gimnazijoje XX a. 3-iajame deš. lietuvių kalbos mokymo(si) lygis buvo nepakankamas.

Pasibaigus iš Sovietų Rusijos (nuo 1922 m. Sovietų Sąjungos) grįžtančių karo pabėgėlių ir tremtinių srautui, XX a. 4-ajame deš. Kauno rusų gimnazija ėmė susidurti su mokinių stygiumi. Iš Kaune ir jo apylinkėse gyvenančių rusų šeimų gana nedaug jų savo atžalas siūsdavo mokytis į šią gimnaziją. Pragmatiškesni rusai savo vaikus leisdavo į valstybines Kauno gimnazijas. Jausdama mokinių, kurie norėtų gimnazijoje mokytis rusų kalba, stygių, jau nuo 1934 m. Kauno rusų gimnazija prašė Švietimo ministerijos ją suvalstybinti. Prašyme buvo minima, kad „prie dabartinės lituanistikos dalykų programos, baigę rusų gimnaziją, aiškus dalykas, šiuo atžvilgiu (lituanistikos) negali prilygti baigusiemis valdžios lietuvių aukštesniąsias mokyklas. Tuo būdu, baigę rusų gimnaziją, jau savaime statomi į sunkesnes sąlygas. Rusų visuomenė tačiau yra susirūpinusi auklėti labiau atitinkančius Lietuvos gyvenimo sąlygoms piliečius, tai yra, kultūriškai ir valstybiškai neatsiliekančius nuo kitų Lietuvos gyventojų.“ ⁷⁵³ Teigta, jog „rūpinantis savo auklėtinių likimu, patsai gyvenimas verčia sustiprinti lietuvių kalbos mokymą. Bet tati negalima, nepakeitus dėstomosios kalbos.“ ⁷⁵⁴ Iš pacituotų teiginių

⁷⁴⁹ 1939.09.15 Švietimo ministerijos atstovo M. Račkausko pranešimas Vidurinio mokslo departamento direktoriui apie 1939 metų pavasario ir rudens baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus Kauno šv. Kazimiero seserų kongregacijos privatinėje mergaičių gimnazijoje, Kauno žydų lietuvių dėstomąja kalba gimnazijoje ir Prienų „Žiburio“ gimnazijoje, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2259, l. 23ab.

⁷⁵⁰ Kasatkina ir Marcinkevičius, „Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje“, 70.

⁷⁵¹ Povilas Lasinskas, „Kauno mokytojų draugijos gimnazija ir Aleksandras Timinskis (1920–1940)“, *Lituanistica* 66, nr. 2 (2006), 91.

⁷⁵² 1926.02.23 Švietimo ministerijos raštas nr. 2072 Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 513, l. 287.

⁷⁵³ 1934.06.30 Kauno mokytojų draugijos rusų mokykloms laikyti prašymas nr. 1626 Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 524, l. 37b–38.

⁷⁵⁴ (nedatuotas, bet numanu 1936 m.) Kauno mokytojų draugijos rusų mokykloms laikyti prašymas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 524, l. 32b.

galima suprasti, kad rusų gimnaziją baigę abiturientai turėjo prastesnių galimybių įsidarbinti negu baigę gimnazijas dėstomąja lietuvių kalba.

1935 m. šioje gimnazijoje visi dalykai parengiamojoje klasėje jau buvo dėstomi lietuviškai, o gimnazijos klasėse lietuviškai dėstytas visuomenės mokslas, Lietuvos istorija, geografija ir kūno kultūra. Ketinta lietuviškai dėstyti ir lotynų kalbą.⁷⁵⁵ Švietimo ministras leido nuo 1936–1937 mokslo metų pradžios Kauno rusų gimnazijoje atidaryti pirmą reformuotą klasę dėstomąja lietuvių kalba, kurioje rusų kalba būtų dėstoma kaip pirmoji užsienio kalba.⁷⁵⁶ Galiausiai 1937 m. rugsėjo 1 d. Kauno rusų gimnazijos rūmuose atidaryta Kauno V valstybinė gimnazija, joje rusų kalba buvo pirmoji užsienio kalba.⁷⁵⁷ Į ją perkelti visi Kauno rusų gimnazijos I klasės mokiniai.⁷⁵⁸ Kauno rusų gimnazijos mokytojų taryba 1938 m. gegužės mėn. prašė leisti likusiose aukštesnėse klasėse visus dalykus dėstyti lietuviškai,⁷⁵⁹ bet švietimo ministras tokio prašymo nepatenkino. Matyti, kad, negalėdama pritraukti pakankamo kiekio mokinių kaip gimnazija rusų dėstomąja kalba, ši gimnazija savo pačios iniciatyva pasirinko „sulietuvėjimo“ kelią.

Kaip matyti iš aptartų archyvinių šaltinių, įvairiose Kauno gimnazijose buvo susiduriama su problema, kad mokinių lietuvių kalbos žinios ir gebėjimai buvo nepakankami. 1924 m. Švietimo ministerija aplinkraštyje visų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų (dėstomąja ne lietuvių kalba) direktoriams teigė, kad daugumoje šių mokyklų valstybinės kalbos mokymas(is) vyko netinkamai ir dėl to buvo sulaukiama prastų rezultatų. Prašyta „visapusiškai apsvarstyti šį dalyką Pedagogų Tarybose ir imtis priemonių mokinių susidomėjimui lietuvių kalba ir tos kalbos mokslo pažangai pakelti.“⁷⁶⁰ Buvo siekiama, kad kiekvienas moksleivis „be teoretinių žinių mokėtų ir susikalbėti lietuviškai bent paprasčiausiais mokinio gyvenimo reikalais.“⁷⁶¹

Minėtą Švietimo ministerijos aplinkraščių svarstė įvairių Kauno gimnazijų pedagogų tarybos, buvo bandoma įgyvendinti jame iškeltus siekinius. Antai Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos pedagogų taryba teigė, kad mokinių „susidomėjimas lietuvių kalba yra gana didelis.“⁷⁶² Siekiant patobulinti lietuvių kalbos žinias šioje mokykloje, įsteigta lietuviškų knygų biblioteka (ją stengtasi vis didinti), lietuvių kalbą ypač prastai mokantiems mokiniams skirta papildomų pamokų, mokslo metų gale numatyta kartoti kursą ir, remiantis jo

⁷⁵⁵ 1935 m. Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 522, l. 5.

⁷⁵⁶ 1936.08.31 Švietimo ministerijos raštas nr. 14628 Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 524, l. 28.

⁷⁵⁷ 1937 m. Kauno V valstybinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2424, l. 2.

⁷⁵⁸ 1938.06.09 Kauno mokytojų draugijos rusų mokykloms laikyti raštas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 1, b. 2501, l. 26.

⁷⁵⁹ *Ibid.*

⁷⁶⁰ „1924 m. balandžio 28 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo Mokslo departamento aplinkraštis nr. 3568 Visų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų, kuriose mokslas einamas ne lietuvių kalba, Direktoriams“, *Švietimo darbas* 6 (1924), 596.

⁷⁶¹ *Ibid.*

⁷⁶² 1924.05.14 Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos pedagogų tarybos posėdžio protokolai nr. 19 (nuorašas), *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 530, l. 295.

rezultatais, kelti į aukštesnes klases. Anot pedagogų tarybos, „bendrai ėmus, mokslo vaisiai lietuvių kalboj nėra blogesni kaip kituose dalykuose.“⁷⁶³

Kauno žydų realinės gimnazijos pedagogų taryba, kad pakeltų lietuvių kalbos mokėjimo lygį, numatė vesti papildomas pamokas, padidinti lietuviškų leidinių skaičių mokyklos bibliotekoje, rengti lietuvių kalbos skaitymus iš prieinamų mokiniams knygų ir pan. Taip pat nutarta „sistematiniu būdu išaiškinti mokiniams Lietuvių kalbos mokėjimo reikšmę ir jos reikalingumą Lietuvos žydų mokiniams visuomenės ir valstybės atžvilgiu.“⁷⁶⁴

Kauno 3-iosios vidurinės mokyklos (lenkų dėstomąja kalba) pedagogų taryba, siekdama pagerinti lietuvių kalbos mokymo(si) kokybę, numatė reikalauti, kad „lietuvių kalbos pamokose būtų vartota tik lietuvių kalba, daryti dažnai pasikalbėjimus apie daiktus ir paveikslus.“⁷⁶⁵ Kad mokiniai būtų skatinami lietuviškai skaityti, nutarta „pripirkti daugiau knygų į knygyną ir duoti jų sąrašą mokytojams, ydant jie ragintų mokinius skaityti jas.“⁷⁶⁶

Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijos pedagogų taryba laikėsi kiek kitokios pozicijos. Anot jos, „mokytojai vartoja tinkamus mokymo metodus ir tinkamus būdus mokinių lietuvių kalbą suįdominti, vienok ligi šiol pastatyti prideramoj aukštumoj lietuvių kalba nepasisėkė del kai kurių priežausčių, būtent: moksleiviai mažai naudojasi lietuvių kalba šeimoje ir nėra atatinkamų technikinių priemonių, kurios priverstų mokinių lietuvių kalbą pamylėti. Tokiomis priemonėmis negali būti mokytojų mechaninė prievarta: vaikui kitataučiui priemonės kalbai pamylėti gali būti: tam tikri mokyklų teatrai, paskaitos, įdomios knygos ir mokslo priemonės, pritaikytos kitataučių mokykloms ir vaikų išsilavinimui.“⁷⁶⁷ Šios gimnazijos pedagogų taryba laikėsi nuomonės, kad, norint pagerinti lietuvių kalbos mokėjimo lygį, reikėjo plėsti lietuvišką sociokultūrinį mokinių akiratį. Tai padaryti buvo įmanoma tik su svaria valstybės pagalba, todėl prašyta įsteigti mokinių teatrą, išleisti daugiau mokiniams tinkamų knygų lietuvių kalba.⁷⁶⁸

Kaip matyti iš daugelio nelietuviakalbių Kauno gimnazijų veiklos ataskaitų, jos stengėsi vykdyti Švietimo ministerijos reikalavimą kuo geriau paruošti mokinius iš lietuvių kalbos. Daugumos gimnazijų veiklos ataskaitose dažnai buvo pristatomi realizuoti darbai ir pateikiami ateities planai, susiję su lietuvių kalbos mokymo(si) lygio kėlimu. Pavyzdžiui, 1928 m. Kauno žydų realinė gimnazija savo veiklos ataskaitoje teigė: „Lietuvių kalbos mokymas

⁷⁶³ Ibid.

⁷⁶⁴ 1924.05.09 Kauno žydų realinės gimnazijos direktoriaus raštas nr. 143 Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 548, l. 171.

⁷⁶⁵ 1924.05.14 Kauno III vidurinės mokyklos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 9, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 330, l. 100–101.

⁷⁶⁶ 1924.05.14 Kauno III vidurinės mokyklos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 9, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 330, l. 100–101.

⁷⁶⁷ 1924.05.06 Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 17, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 511, l. 54–55.

⁷⁶⁸ Ibid.

reikalauja dar patobulinimo. Vaikai dar nesuspėjo, visais atžvilgiais, priprasti prie kalbos vartojimo. Bet tenka pažymėti, kad padėtis eina geryn. Griežti reikalavimai iš mokytojų pusės, aukštesniose klasėse, dainavimas ir žaidimai lietuvių kalba žemesniose klasėse (tarp kitko, buvo suvaidinta vaikų opera lietuvių kalba), davė, gan gerų rezultatų.⁷⁶⁹ 1934 m. Kauno žydų realinės gimnazijos ataskaitoje teigta, jog, siekiant pagilinti mokinių lietuvių kalbos žinias, ketvirtose klasėse Lietuvos istorija pradėta dėstyti lietuvių kalba, sudarytos atskiros lietuviškų knygų bibliotekėlės, jų tvarkymas pavestas lietuvių kalbos mokytojams. Per mokslo metus mokiniai turėjo perskaityti tam tikrą skaičių lietuviškų knygų (teigta, kad mokiniai tas knygas „uoliai skaito“), o jų turinys turėjo būti nagrinėjamas klasėse. Mokiniai buvo skatinami lankytis Valstybės teatro spektakliuose.⁷⁷⁰ 1938 m. Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijoje tris dienas per savaitę tėvų ir mokytojų iniciatyva buvo kalbama tik lietuviškai.⁷⁷¹

Siekiant pagerinti lietuvių kalbos mokėjimo lygį kai kuriose Kauno gimnazijose (ne lietuvių dėstomąja kalba), įvesta papildomų lietuvių kalbos ar kitų lituanistinių dalykų (Lietuvos istorijos ir geografijos) pamokų. 1931 m. Kauno žydų realinėje gimnazijoje nutarta VIII klasėje padidinti lietuvių kalbos pamokų skaičių.⁷⁷² Norėdamas sustiprinti mokinių lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos žinias, 1934 m. šios gimnazijos direktorius švietimo ministro prašė leisti VI ir VII klasėse įvesti po vieną papildomą Lietuvos istorijos pamoką, kuri būtų dėstoma lietuvių kalba be atlyginimo iš Švietimo ministerijos lėšų.⁷⁷³ Ministras davė sutikimą. Toks pat prašymas pakartotas ir 1935 m., tuomet taip pat gautas leidimas.

XX a. 4-ajame deš. Kauno gimnazijose imti steigti lietuvių kalbos būreliai. Pavyzdžiui, 1935 m. Kauno žydų specialinėje „Javne“ gimnazijoje berniukams⁷⁷⁴, lietuvių kalbos mokytojui V. Laurinaičiui vadovaujant, įsteigtas lietuvių kalbos ir literatūros būrelis, į jį įsirašė gabesni aukštesniųjų klasių (V, VI, VII) mokiniai. 1935–1936 mokslo metais būrelis surengė ekskursiją į Valstybės teatrą (žiūrėtas spektaklis *Prieš srovę*), Karo muziejų, M. K. Čiurlionio galeriją ir kt. Būrelio susirinkimai vykdavo kas antrą savaitę.⁷⁷⁵ Panašus lietuvių kalbos ir literatūros būrelis veikė ir Kauno žydų realinėje gimnazijoje.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ 1928 m. Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 552, l. 180b–181.

⁷⁷⁰ 1934 m. Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 559, l. 7b–8.

⁷⁷¹ 1938.06.09 Kauno mokytojų draugijos rusų mokykloms laikyti raštas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 1, b. 2501, l. 26.

⁷⁷² 1931.11.23 Kauno žydų realinės gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 51, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 555, l. 32b.

⁷⁷³ 1934.09.04 Kauno žydų realinės gimnazijos direktoriaus raštas nr. 158 Švietimo Ministerijos II-am departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 558, l. 40.

⁷⁷⁴ 1931 m. rugsėjo 1 d. atidaryta Kauno žydų specialinė „Javne“ gimnazija berniukams, kurioje dėstomoji kalba buvo hebrajų (1931 m. Kauno žydų specialinės „Javne“ gimnazijos berniukams apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 605, l. 7).

⁷⁷⁵ Iš Kauno žydų specialinės „Javne“ gimnazijos berniukams lietuvių kalbos ir literatūros būrelio veiklos 1935–1936 m. m., *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2546, l. 2ab.

⁷⁷⁶ 1935 m. Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 559, l. 75b.

Apibendrinant galima teigti, kad nagrinėjamu laikotarpiu dauguma Kauno gimnazijų susidūrė su įvairiomis lietuvių kalbos mokymo(si) problemomis, iš kurių bene didžiausia – nelietuviakalbis arba „mišrus“ bendravimas šeimose (netgi lietuvių), su artimaisiais ir kt. Kaip matyti iš prieduose pateiktos 8 lentelės, tiek 1929–1930 mokslo metais, tiek 1938–1939 mokslo metais dauguma Kauno gimnazijų abiturientų lietuvių kalbos ir literatūros egzaminus išlaikydavo įvertinimu „patenkinamai“ (3). Iš esmės tai atspindi universalią mokinių pasiekimų tendenciją, kad dauguma mokinių egzaminų užduotis atlieka patenkinamu lygiu. Pabrėžtina, kad 1939 m. kai kuriose Kauno gimnazijose abiturientai iš lietuvių kalbos gavo daug žemesnius įvertinimus negu 1930 m. abiturientai. Tai galima paaiškinti tuo, kad XX a. 4-ajame deš. kelti aukštesni lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimai ir kt.

Vis dėlto egzaminų įvertinimai negali būti visapusiš lietuvių kalbos žinių ir gebėjimų rodiklis, nes įvairiose gimnazijose egzaminų komisijos buvo nevienodo reiklumo; prastesnius egzaminų rezultatus galėjo lemti abiturientų jaudulys ir kt. Galima iš dalies sutikti su S. Kaubrio teiginiu, jog „tautinių mažumų organizacijų išlaikomose mokyklose (tiek pradinėse, tiek ir aukštesniojo tipo) lietuvių kalbos mokymas vyko gana komplikuotai, dažnai į šios disciplinos dėstymą buvo žiūrima atsainiai.“⁷⁷⁷ Vis dėlto per daugiau negu du dešimtmečius Kauno gimnazijose pasiekta akivaizdžios pažangos mokant(is) lietuvių kalbos, bet, kaip matyti iš Švietimo ministerijos atstovų raportų, daugelyje Kauno gimnazijų net XX a. 4-ojo deš. pabaigoje lietuvių kalbos mokymo(si) lygis dar nebuvo pakankamai aukštas.

---

⁷⁷⁷ Saulius Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis* (Vilnius: Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai“, 2000), 139.

5. LIETUVIŲ KALBOS ĮTVIRTINIMAS IR SKLAIDA LIETUVOS (VYTAUTO DIDŽIOJO) UNIVERSITETE

5.1. Pedagoginis personalas ir lietuvių kalba

5.1.1. Dėstymas lietuvių kalba

1922 m. vasario 16 d. atidarytas Lietuvos universitetas (ir jo pirmtakas – Aukštieji kursai) buvo pirmoji aukštoji mokslo įstaiga Lietuvos istorijoje, kurioje pagrindinė mokslo ir studijų kalba buvo lietuvių kalba. Šis pasirinkimas Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitetui kiek apribojo institucijos galimybes reikštis tarptautinėje akademinėje erdvėje. Kaip rašė A. Rukša, „pagrindinė universiteto darbo kryptis atitiko Lietuvos vyriausybės ir visuomenės nusistatymą – ugdyti tautinę lietuvių kultūrą, nedarant ypatingų pastangų tenkinti ambicijai įnašu į bendrąjį pasaulinio mokslo aruodą.“⁷⁷⁸ Tačiau nagrinėjamu laikotarpiu Vidurio ir Rytų Europos regione, kuriame dominavo nacionalizmo idėjos, panašiu keliu ėjo daugelio valstybių universitetai. Pavyzdžiui, tarpukariu visi Baltijos šalių universitetai ėmėsi dėstyti savo valstybių „titulinių“ tautų kalbomis.⁷⁷⁹

Tuometėje akademinėje bendruomenėje lietuvių kalba dar tik žengė pirmuosius žingsnius, beveik nebuvo nei lietuviškų mokslinių veikalų, nei mokslinės terminijos ir kt. Nedaug tebuvo universitetinį išsilavinimą įgijusių specialistų, paskaitas galėjusių skaityti lietuvių kalba. Universitetas savo veiklos pradžioje tiesiog negalėjo išsiversti be kitų kalbų vartojimo mokslo ir studijų procese. Lietuvos universitetas veikti pradėjo remdamasis 1918 m. išleistu Vilniaus universiteto statutu. Jame akcentuota, kad „be lietuvių kalbos, lekcijos, prireikus, skaitomos ir kitomis kalbomis.“⁷⁸⁰ 1922 m. Lietuvos universiteto statutas numatė, jog universiteto dėstomoji kalba – lietuvių. Universiteto taryba galėjo leisti kai kuriems profesoriams laikinai dėstyti ir kitomis kalbomis. Taip pat numatyta, kad į jaunesnįjį mokslo personalą Fakulteto taryba galėjo skirti tik tuos asmenis, kurie galėjo „vesti savo dalykus lietuvių kalba.“ Išimtis galėjo būti taikoma tik užsienio kalbų lektoriams.⁷⁸¹ 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto statute, be ankstesnio statuto punktų pakartojimo, pabrėžta, kad Teologijos-filosofijos fakultete mokslas galėjo būti dėstomas ir lotynų kalba.⁷⁸² 1937 m. VDU

⁷⁷⁸ Antanas Rukša, „Lietuvos Universitetų istorija“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 262.

⁷⁷⁹ Hogan-Brun et al., „Language Politics and Practices...“, 59.

⁷⁸⁰ „Vilniaus universiteto statutas“, *Laikinosios vyriausybės žinių papildymas* 1 (1918), 2.

⁷⁸¹ „Universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios* 86 (1922), 1–2.

⁷⁸² „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios* 330 (1930), 6–7.

statutas numatė, kad jau ne Universiteto taryba (kaip pažymėta 1922 ir 1930 m. Lietuvos universiteto statutuose), bet fakulteto taryba, gavusi švietimo ministro sutikimą, galėjo leisti dėstyti ir kitomis kalbomis.⁷⁸³ Iš to galima spręsti, kad visi Universiteto statutai lietuvių kalbai suteikė aiškią pirmenybę, bet numatė atvejų, kai Universiteto veikloje galėjo būti vartojamos ir kitos kalbos.

1922 m. vos pradėjusiam veikti Lietuvos universitete organizaciniai fakultetų branduoliai daugiausia buvo sudaryti iš lietuvių mokslininkų. Tačiau įvairių sričių specialistų lietuvių kuriamam universitetui nepakako ir „buvo aišku, jog pradžioje universitetui nesųkį reikės naudotis svetimų šalių profesoriais, nemokančiais lietuvių kalbos.“⁷⁸⁴ 1922 m. kovo 12 d. Lietuvos universiteto taryba antrajame posėdyje svarstė sąlygas, kurios turėjo būti keliamos kviečiamiems dirbti universitete mokslininkams, nemokantiems lietuvių kalbos. Svarstant šį klausimą, išryškėjo tokios nuomonės: 1) prof. Pranas Jodelė siūlė iš užsienio kviečiamiems profesoriams nustatyti trejų metų terminą lietuvių kalbai išmolti ir iškelti sąlygą, kad jie pasikviestų asistentų, mokančių lietuvių kalbą; 2) prof. Vincas Krėvė-Mickevičius siūlė iš užsienio kviečiamiems dėstytojams suteikti dvejų metų terminą; 3) prof. Petras Avižonis siūlė nemokančius lietuvių kalbos suskirstyti į dvi kategorijas: a) užsieniečius; b) Lietuvos piliečius, nemokančius lietuvių kalbos. Pirmuosius siūlyta kviešti tik tam tikram laikui, pvz., penkeriems metams, su sąlyga, kad jie turėtų asistentų, mokančių lietuvių kalbą; antriesiems turėjo būti iškelta sąlyga, kad per tam tikrą laiką išmoltų lietuvių kalbą, bet terminą turėtų nustatyti kiekvienas fakultetas savo nuožiūra; 4) prof. V. Čepinskio nuomone, jei kviečiamasis dirbti universitete „yra garsus mokslo žmogus, kurs galėtų sutvarkyti mums atitinkamą mokslo šaką ir prirengti mūsų žmones tolymesniam mokslo darbui“⁷⁸⁵, tačiau nemokantis lietuvių kalbos, tokiam mokslininkui buvo galima dėl kalbos mokėjimo nekelti jokių sąlygų. Tačiau jei „kandidatai turi maža pirminybės sulyginant su mokančiais lietuvių kalbą, pastatyti jiems išlygą – į du metu išmolti lietuvių kalbos“⁷⁸⁶. Galiausiai Universiteto tarybos posėdyje nutarta: kiekvienu atveju klausimas turėjo būti svarstomas atskirai. Taip pat vienbalsiai priimtas nutarimas: „Jei kviečiamas profesorius, nemokąs lietuvių kalbos, asistentas privalo būti mokąs lietuvių kalbą.“⁷⁸⁷ Ši nuostata turėjo bent iš dalies sušvelninti nelietuviakalbio profesoriaus dėstyimo užsienio kalba keliamus sunkumus studentams. Jo lietuviakalbis asistentas turėjo sugebėti paaiškinti studentams nesuprantamus dalykus, taip pat lietuviškai vesti praktikos darbus ir kt.

Lietuvos universiteto taryboje svarstant lietuviškai nemokančių asmenų kandidatūras į universiteto profesorius, kildavo karštų svarstymų. Štai tariantis dėl architekto Mykolo

⁷⁸³ „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios* 591 (1937), 368–369.

⁷⁸⁴ „Trumpa Lietuvos Universiteto įsikurimo apžvalga“, *Lietuvos universitetas* (Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923), 11.

⁷⁸⁵ 1922.03.12 Universiteto tarybos II posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 7ab.

⁷⁸⁶ *Ibid.*

⁷⁸⁷ *Ibid.*

Songailos kandidatūros kviesti jį užimti profesoriaus pareigas Technikos fakultete, buvo teiraujama, ar jis yra buvęs „profesorium, ar galima tikėtis, kad pasiliktu Lietuvoje, išmoktu lietuvių kalbą, ar sugebės prisitaikyti dėstydamas studentams architektūrą prie mūsų krašto gyvenimo išlygų“. Be to, pasak prof. V. Mickevičiaus-Krėvės, „tvirtinti profesorium kandidata, kurs nemoka lietuvių kalbos, būtų neatsargu, nes profesorius tvirtinamas visam gyvenimui ir galėtų atsitikti, kad jis visą gyvenimą dėstys rusiškai.“⁷⁸⁸ 1926 m. Universiteto taryboje vėl iškilo klausimas dėl kviečiamų iš užsienio profesorių, „kurie nenori arba negali išmokti lietuvių kalbos“. Prof. V. Krėvė-Mickevičius siūlė nustatyti maksimalų terminą – penkerius metus, kuriam praėjus Universiteto taryba neturėtų teisės leisti dėstyti Universitete užsienio kalba. Prof. Pranciškus Būčys ir prof. Petras Leonas pasisakė „prieš griežtas priemones“. Rektoriaus siūlymu klausimo sprendimas buvo pavestas Reguliamino komisijai.⁷⁸⁹

Verta paminėti, kad iš užsienio kviečiami lietuviškai nemokantys profesoriai kai kuriems Seimo nariams keldavo baimių dėl to, kad universitete galimai silpnės tautiškumas. Pavyzdžiui, 1925 m. vasario 17 d. Seimo narys Andrius Kardišauskas pateikė paklausimą švietimo ministrui K. Jokantui. Jame išsakė savo abejones, kad „universitetan buvo kviečiama ir yra pakviesta daug svetimšalių, kurie dėstė ir dėsto nelietuvių kalba“. Atsakyme į paklausimą švietimo ministras minėjo, kad „dėstančių nelietuvių kalba skaičius yra nedidelis iš viso yra vyresniojo personalo 113 asmenų ir tik 18 dėsto nelietuvių kalba.“⁷⁹⁰ Į Seimo nario klausimą „kas manoma daryti, kad universiteto jaunuomenė nebūtų nutautinama“⁷⁹¹ švietimo ministras atsakė, kad „nieko nereikia daryti. Jei dėstoma vokiečių, prancūzų ar anglų kalba, tai, man rodos, jei kas lanko universitetą, privalo mokėti vieną naujų kalbų, kitaip negalės naudotis mokslo literatūra.“⁷⁹² Iš tokio Seimo nario paklausimo galima susidaryti įspūdį, kad dalis visuomenės veikėjų turėjo išankstinėmis nuostatomis paremtą požiūrį į kitas kalbas (į kalbą buvo žiūrima tarsi į „užkratą“) kaip galinčias padaryti neigiamą įtaką lietuvių studentų tautinei tapatybei ar pan.

Siekiant išvengti galimybės, kad ilgam laikui įdarbintas užsienietis taip ir neišmoks (ar nenorės mokytis) lietuvių kalbos ir paskaitas skaitys nelietuviškai, Lietuvos universitete su dėstytojais užsieniečiais, dėstančiais užsienio kalbomis, buvo vengiama sudaryti darbo sutartis ilgesniam laikui. Antai 1926 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba nutarė su fakulteto dėstytojais užsieniečiais, kurie paskaitas skaitydavo lietuviškai, sudaryti neterminuotas darbo

⁷⁸⁸ 1922.03.14 Universiteto tarybos 4 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 12b–13.

⁷⁸⁹ 1926.09.15 Universiteto tarybos 32 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 88b.

⁷⁹⁰ „162-asis posėdis“, *Seimo stenogramos*, vasario 17 (1925), 3.

⁷⁹¹ *Ibid.*

⁷⁹² *Ibid.*

sutartis, o su tais dėstytojais užsieniečiais, kurie Universiteto tarybos leidimu paskaitas skaitė užsienio kalbomis, pasibaigusias jų darbo sutartis ketinta pratęsti vieniems metams.⁷⁹³

Dauguma Lietuvos universiteto studentų rinkosi vakarietišką kultūrinę orientaciją ir tolesnio profesinio tobulėjimo viltis siejo su Vakarų Europa (profesinės literatūros skaitymas, komandiruotės ir kt.). Pavyzdžiui, 1922 m. lapkričio 4 d. Matematikos-gamtos fakultete, išrinkus K. Vagnerį ordinariiniu histologijos profesoriumi, nutarta apklausti studentus, kuria kalba jie pageidautų, kad būtų dėstomi kursai. Kviečiamajam profesoriui numatyta iškelti sąlygą, kad per dvejus metus jis galėtų skaityti paskaitas lietuviškai.⁷⁹⁴ Apklausus studentus, paaiškėjo, kad dauguma jų norėjo „klausyti paskaitų ne rusų, bet vokiečių kalba.“⁷⁹⁵

Kai kuriems fakultetams trūkdavo ir jaunesniojo mokslinio personalo, mokančio lietuviškai. Esamus nelietuviakalbius asistentus ir laborantus buvo norima išlaikyti, suteikiant jiems galimybę per tam tikrą laiką išmokti lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, 1922 m. gegužės 3 d. Matematikos-gamtos fakulteto taryba laborantams ir asistentams, nemokantiems lietuvių kalbos, leido eiti pareigas iki 1923 m. sausio 1 d. Iki minėto laiko jie privalėjo išmokti lietuvių kalbą ir tuomet galėjo būti paskirti laborantais bei asistentais.⁷⁹⁶

Kaip matyti iš prieduose pateiktos 9 lentelės, 1922–1923 mokslo metais Universitete buvo 12 dėstytojų, turėjusių Universiteto tarybos leidimą skaityti paskaitas užsienio kalbomis. 1925–1926 mokslo metais Universitete tebebuvo 12 užsienio kalbomis dėstančių mokslininkų (10 dėstė rusų ir 2 – vokiečių kalbomis), jie sudarė 10 % vyresniojo mokslo personalo. Humanitarinių mokslų, Teisių ir Technikos fakultetuose dirbo po tris, Medicinos fakultete – du, o Matematikos-gamtos fakultete – vienas užsienio kalba dėstantis mokslininkas. Kai kuriems fakultetams iš viso nekildavo problemų dėl lietuviškai nemokančio mokslinio personalo. Antai Teologijos-filosofijos fakultete 1922–1924 m. visi mokslinio personalo nariai dėstė lietuvių kalba.⁷⁹⁷ Matematikos-gamtos fakultete jau nuo 1926–1927 mokslo metų nebebuvo nė vieno dėstytojo, turinčio leidimą skaityti paskaitas užsienio kalba. 1930–1931 mokslo metais liko tik vienas dėstytojas, kuriam tebegaliojo Universiteto tarybos suteiktas leidimas dėstyti ne lietuvių kalba. XX a. 4-ajame deš. Universitete užsienio kalbomis skaitomų kursų vis mažėjo, nes gausėjo mokslinius laipsnius įgijusių lietuvių mokslininkų, įsidarbinusių Universitete, o esami dėstytojai užsieniečiai jau buvo pramokę lietuvių kalbą. Tačiau kai kurie kursai vis dėlto buvo

---

⁷⁹³ 1926.01.29 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 122 nuorašas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 237, l. 39.

⁷⁹⁴ 1922.11.04 Matematikos-gamtos fakulteto posėdžio protokolas nr. 31, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), F. 96-VDU 1, l. 171–172.

⁷⁹⁵ 1922.12.17 Universiteto tarybos 9 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 29b–30.

⁷⁹⁶ 1922.05.03 Matematikos-gamtos fakulteto posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 1, l. 46.

⁷⁹⁷ *Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16 – 1924 VI 15* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1924), 38.

specialiai dėstomi užsienio kalbomis, norint studentus „geriau pralavinti jų pasirinktoje kurioje svetimoje kalboje.“⁷⁹⁸

Užsieniečiai dėstytojai, atvykę dirbti į universitetą, įvairiai įsisavindavo lietuvių kalbos žinias. Antai P. Gronskis, „su geru pasisekimu dėstęs universitete trejus metus, 1927 m. rudenį turėjo pasitraukti, kai nesugebėjo išmokti lietuvių kalbos tiek, kad būtų galėjęs lietuviškai skaityti paskaitas, kaip to samdos sutartis reikalavo.“⁷⁹⁹ Matematikos profesorius Otas Folkas, pasak A. Zujaus, „beveik visus dalykus jis skaitė vokiškai, nors, tiesa, universitetas reikalavo, kad jis kasmet vis pradėtų skaityti lietuviškai po vieną naują kursą. Čia tenka pastebėti, kad beveik visi studentai pageidavo paskaitų vokiškai, nes, kai prof. Folkas skaitė lietuviškai, tai visai nieko negalima buvo suprasti.“⁸⁰⁰ Levas Karsavinas universitete savo kursus rusų kalba teskaitė tik apie porą metų ir „nepaprastai greitai ir gerai išmoko lietuviškai ir tąja kalba ėmė dėstyti. Išmoktą lietuvių kalbą nesiliovė tobulinęs, ir ją pasisavino iki tokio laipsnio, kad rašė mokslo veikalus ir viename literatų būrelyje skaitė savo sulietuvinimą Hegelio sunkaus filosofinio teksto ištrauką. L. Karsavinas įsijungė esmingai ne tik į akademinę bendruomenę, bet ir šiaip į visuomenę savo patraukia asmenybe ir tobulu lietuvių kalbos vartojimu.“⁸⁰¹ Per vienus metus lietuvių kalbą sugebėjo gerai išmokti 1927–1934 m. Evangelikų teologijos fakultete dėstęs iš Čekoslovakijos atvykęs dr. J. Beblavy.⁸⁰²

Universitete skaitomų viešų paskaitų kalbos klausimas taip pat buvo reglamentuojamas. 1923 m. balandžio 19 d. Lietuvos universiteto senatas nutarė, kad viešos paskaitos universitete turėjo būti „vedamos mokslo metu lietuvių kalba. Kalbos atžvilgiu išimtis gali būti padaryta Senatui leidus.“⁸⁰³ 1927 m. Lietuvos universiteto senatas leido prof. O. Folkui Izaoko Niutono 200 m. mirties metinėms skirtame renginyje skaityti pranešimą vokiečių kalba.⁸⁰⁴ Garsiems kviestiniams užsienio šalių mokslininkams buvo sudaroma galimybė skaityti paskaitas užsienio kalbomis. Pavyzdžiui, 1922 m. rudenį prof. A. Meillet iš Paryžiaus prancūzų kalba skaitė viešą paskaitą kalbotyros tema.⁸⁰⁵

Visi Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto statutai įtvirtino lietuvių kalbos, kaip pagrindinės šios akademinės institucijos kalbos, statusą. Pirmaisiais Universiteto veiklos metais kilusi problema dėl lietuviškai kalbančių specialistų trūkumo buvo sprendžiama sistemingai ir

---

⁷⁹⁸ Petras Jonikas, „Lietuvių ir kitų kalbų studijos Lietuvos Universitete“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 433.

⁷⁹⁹ Juozas Jakštas, „Istorijos skyrius“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 408.

⁸⁰⁰ Aleksandras Zujus, „Įžymesnieji mūsų matematikai“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 778.

⁸⁰¹ Jakštas, „Istorijos skyrius“, 408.

⁸⁰² Jonas Pauperas, „Evangelikų Teologijos Fakultetas“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 385.

⁸⁰³ 1923.04.19 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 54, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 46b.

⁸⁰⁴ 1927.03.10 Lietuvos universiteto senato 200 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 78.

⁸⁰⁵ *Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16 – 1924 VI 15...*, 67.

nuosekliai. Universitete įdarbinti dėstytojai užsieniečiai per nustatytą laiką išmoko (pramoko) lietuvių kalbą, o neišmokusieji turėjo palikti universitetą. Pasibaigus pirmajam universiteto veiklos dešimtmečiui, nebebuvo poreikio samdyti mokslininkų iš užsienio, esami etatai jau buvo užpildyti (tebebuvo samdomi tik pavieniai specialistai iš užsienio, dažniausiai užsienio kalbų katedrose). Nuo XX a. 3-iojo deš. antrosios pusės į universiteto mokslininkų bendruomenę įsiliejo vis daugiau jaunų lietuvių specialistų, kurie turėjo pakankamai gerų lietuvių kalbos įgūdžių.

5.1.2. Mokslinių darbų kalba

Vienas svarbiausių Universiteto veiklos rodiklių yra mokslinės produkcijos rengimas (vadovėliai, moksliniai straipsniai, monografijos ir kt.). Lietuvos universiteto veiklos pradžioje itin trūko studentams skirtų mokomųjų knygų lietuvių kalba. 1924 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba konstatavo, kad šio fakulteto studentai neturėjo lietuvių kalba išleistų vadovėlių dėstomiesiems dalykams.⁸⁰⁶ Tačiau jau 1932 m. rektorius V. Čepinskis teigė, kad „per pirmąjį dešimtmetį mūsų Universiteto mokslo personalas sugebėjo paruošti ir išleisti lietuvių kalba vadovėlius beveik visoms pagrindinėms mokslo disciplinoms.“⁸⁰⁷

Lietuvos universiteto fakultetai leido atskirus leidinius, juose skelbė savo darbuotojų parengtas publikacijas (pvz., Humanitarinių mokslų fakultetas leido *Darbus ir dienas*, Matematikos-gamtos fakultetas – *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbus*). Vien tik lietuviškomis publikacijomis daugelis leidinių neapsiribojo, tad buvo būtina reglamentuoti straipsnių publikavimą kitomis kalbomis. Pavyzdžiui, 1924 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba, svarstydamą fakulteto leidinio kalbos klausimus, priėmė Izidoriaus Tamošaičio pateiktą rezoliuciją. Joje numatyta, kad naujasis Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys „pirmoj eilėje teiks mokslinio patarnavimo mūsų bestudijuojančiai jaunuomenei, tai jis yra leidžiamas lietuvių kalba“⁸⁰⁸. Kitas rezoliucijos paragrafas numatė, jog leidiniui „taip pat rūpės palaikyti santykiai su Vakarų Europos aukštojo mokslo įstaigomis, tai jame gali būti dedami specialūs tyrimai užsieniams prieinamomis kalbomis“⁸⁰⁹, o „tomis kalbomis, kurios nėra užsieniui labiau pažįstamos negu lietuvių, tegali būti tyrinėjimai dedami tik Fakulteto Tarybai leidus ir lėšų esant.“⁸¹⁰

⁸⁰⁶ 1924.02.08 [Humanitarinių mokslų fakulteto] 65 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 15, l. 185.

⁸⁰⁷ „Rektoriaus prof. V. Čepinskio prakalba iškilnių metu“, in *Vytauto Didžiojo Universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1932), 17.

⁸⁰⁸ 1924.10.14 [Humanitarinių mokslų fakulteto] 94 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 16, l. 87.

⁸⁰⁹ *Ibid.*

⁸¹⁰ *Ibid.*

1937 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba, svarstydamą fakulteto mokslinės produkcijos spausdinimo klausimą, nutarė: „a) gryno mokslo ir turį platesnės mokslo reikšmės mokslo raštai gali būti spausdinami ir svetimomis kalbomis (žinomesnėmis Europos kalbomis), tokį mokslo darbą atspausdintą lietuvių kalba duodama resume svetim. kalbomis. b) mokslo darbai bendresnio pobūdžio ir turį reikšmės lietuvių visuomenei spausdinami lietuvių kalba.“⁸¹¹ Humanitarinių mokslų fakulteto pozicija dėl publikacijų kalbos per keliolika metų išliko panaši: apibendrinamojo pobūdžio publikacijos, skirtos Lietuvos visuomenės reikmėms, turėjo būti spausdinamos lietuvių kalba. Užsienio kalbomis galėjo būti spausdinami tie mokslo darbai, kurie pasižymėjo moksliniu naujumu ir buvo tematiškai aktualūs akademinėi Vakarų Europos bendruomenei.

Pagal Humanitarinių mokslų fakultete galiojusią tvarką dėl kiekvieno straipsnio, norimo publikuoti užsienio kalba, reikėjo gauti Fakulteto tarybos sutikimą. Antai 1924 m. lapkričio 14 d. Humanitarinių mokslų fakulteto taryboje buvo svarstomas Vosylius Sezemano prašymas fakulteto leidinyje rusų kalba spausdinti straipsnį *O prirodo poetičeskavo obraza*. Prašymas motyvuotas tuo, kad autorius norėjo palaikyti mokslinius ryšius su draugais mokslininkais, kurie lietuvių kalbos nemokėjo. V. Sezemano teigimu, straipsnis parašytas „neprieinama Lietuvos jaunuomenei forma“, be to, jis žadėjo šį straipsnį „perdirbti pritaikant labiau Lietuvos jaunuomenei“. Fakulteto taryba 10 balsų prieš 6 leido V. Sezemano straipsnį išspausdinti fakulteto leidinyje rusų kalba.⁸¹² Fakulteto leidimo norint išspausdinti publikacijas užsienio kalba buvo prašoma ir vėliau. Štai 1931 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba leido P. Perkovskio straipsnį apie žemaičių liaudies ornamentiką fakulteto leidinyje spausdinti lenkų kalba.⁸¹³

Matematikos-gamtos fakultetas savo leidinyje *Matematikos-Gamtos fakulteto darbai* taip pat dalį publikacijų spausdino užsienio kalbomis. 1922 m. lapkričio 20 d. Fakulteto taryba nutarė prof. Konstantino Regelio veikalą *Die Pflanzendecke der Halbinsel Kola* išleisti kaip universiteto leidinį vokiečių kalba su trumpa veikalo santrauka lietuvių kalba.⁸¹⁴ 1924 m. Fakulteto taryba nusprendė, kad leidinyje *Matematikos-Gamtos fakulteto darbai* moksliniai straipsniai turi būti parašyti lietuvių kalba „in extenso“, greta lietuviško teksto galėjo būti tekstas ir užsienio kalba.⁸¹⁵ Pavyzdžiui, 1925 m. Matematikos-gamtos fakultetas pritarė doc. M. Kvašnino-Samarino veikalą *Gipskarbonat, kalkkarbonat und Podsolboden (Ergebnisse der*

⁸¹¹ 1937.06.04 Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 206 nuorašas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 995, l. 5b–6.

⁸¹² 1924(?) .11.14 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 96, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 146, l. 82ab.

⁸¹³ 1931.04.24 [Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos] 166 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 17, l. 151b.

⁸¹⁴ 1922.11.20 Matematikos-gamtos fakulteto posėdžio protokolas nr. 32, *VUB RS*, F. 96-VDU 1, l. 181–182.

⁸¹⁵ 1924.02.02 Matematikos-gamtos fakulteto posėdžio protokolas nr. 59, *VUB RS*, F. 96-VDU 2, l. 283.

Farsechung am Kyffhauser u min Sachsen) spausdinimui lietuvių kalba ištisai, o išvados galėjo būti parašytos ir vokiečių kalba.⁸¹⁶

Lietuvos universiteto veiklai įsibėgėjant, iškilo daktaro disertacijų rašymo ir gynimosi tvarkos reglamentavimo (kalbos atžvilgiu) klausimas. 1926 m. gegužės 14 d. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba nutarė, kad fakultete ginama disertacija daktaro laipsniui gauti turėjo būti parašyta lietuvių kalba, bet, fakultetui sutikus, ji galėjo būti parašyta ir bet kuria kita kalba.⁸¹⁷ Po poros savaičių nuo minėto nutarimo Humanitarinių mokslų fakulteto taryba nutarė leisti (7 balsais už, 6 balsais prieš ir 5 balsais susilaikius) B. Viperiui ginti daktaro disertaciją rusų kalba (jo disertacija jau buvo išspausdinta).⁸¹⁸ Tame pačiame fakulteto tarybos posėdyje buvo svarstomas Latvijos piliečio Veidemano prašymas leisti jam fakultete ginti daktaro disertaciją, taip pat parašytą rusų kalba. Prašantysis teigė, kad Rygos universitetas nesutiko jam leisti ginti daktaro disertacijos rusų kalba, o latvių kalbos jis dar nebuvo išmokęs. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba leido Veidemanui ginti daktaro disertaciją, parašytą rusų kalba.⁸¹⁹ 1927–1932 m. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete buvo apgintos trys disertacijos, visos parašytos užsienio kalbomis.⁸²⁰ Iš šių faktų galima daryti prielaidą, jog fakultetas buvo suinteresuotas, kad jame būtų ginamos daktaro disertacijos, nors ir parašytos ne lietuvių kalba.

XX a. 4-ojo deš. viduryje užsienio kalbomis parašytų disertacijų gynimas Humanitarinių mokslų fakultete jau buvo komplikotas. Pavyzdžiui, 1934 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba svarstė Margaritos Vymerytės prašymą leisti fakultetui pristatyti vokiečių kalba parašytą disertaciją *Romanų, germanų ir aisčių pasakos su eilėmis* daktaro laipsniui gauti. Fakulteto taryba prašymo nepatenkino ir nesutiko daryti išimčių dėl fakulteto reguliamine numatyto reikalavimo, kad daktaro disertacijos būtų parašytos lietuvių kalba.⁸²¹ Tačiau tiek 1930 m., tiek 1937 m. VDU statutai numatė, kad disertacijos, fakultetui sutikus, galėjo būti parašytos ir ne lietuvių kalba⁸²² (Teologijos-filosofijos ir Humanitarinių mokslų fakultetuose disertacijos galėjo būti parašytos ir lotynų kalba⁸²³).

Publikacijų pasiskirstymas pagal kalbas gana įvairavo įvairių fakultetų leidiniuose. Pavyzdžiui, 1923–1939 m. išleistuose 10-yje tomų leidinio *Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai* (*Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai*) nebuvo išspausdinta nė vieno

⁸¹⁶ 1925.06.10 Matematikos-gamtos fakulteto posėdžio protokolas nr. 21 (89), *VUB RS*, F. 96-VDU 3, l. 143.

⁸¹⁷ 1926.05.14 [Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos] 126 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 16, l. 260.

⁸¹⁸ 1926.05.28 [Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos] 127 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 16, l. 274.

⁸¹⁹ *Ibid.*

⁸²⁰ Universitatis Vitauti Magni, *Vytauto Didžiojo Universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1932), 213–214.

⁸²¹ 1934.09.28 [Humanitarinių mokslų fakulteto] 183 posėdžio protokolas, *VUB RS*, F. 96-VDU 18, l. 55b–56.

⁸²² „Vytauto Didžiojo universiteto statusas“, *Vyriausybės žinios* 330 (1930), 6–7; „Vytauto Didžiojo universiteto statusas“, *Vyriausybės žinios* 591 (1937), 368–369.

⁸²³ „Vytauto Didžiojo universiteto statusas“, *Vyriausybės žinios* 330 (1930), 6–7.

straipsnio ne lietuvių kalba. 1933–1940 m. Medicinos fakulteto leistame leidinyje *Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto darbai* išspausdinti penki straipsniai vokiečių ir vienas straipsnis prancūzų kalba (iš viso minėtais metais šiame leidinyje publikuoti 69 straipsniai). Dauguma lietuvių kalba parašytų straipsnių turėjo santraukas vokiečių, prancūzų arba anglų kalbomis. 1930–1940 m. Humanitarinių mokslų fakulteto išleistuose 9-uoose leidinio *Darbai ir dienos* numeriuose publikuoti du straipsniai rusų, penki vokiečių, po vieną prancūzų, lenkų ir lotynų kalbomis (iš viso minėtais metais šiame leidinyje išspausdinti 36 straipsniai). 1923–1939 m. Matematikos-gamtos fakulteto leidinyje *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai* (*Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*) publikuota 119 straipsnių, iš jų: 84 buvo su pagrindiniu tekstu (arba bent pusę straipsnio sudarančio) lietuvių kalba, 28 – vokiečių kalba, šeši – anglų kalba ir vienas – prancūzų kalba. Didžioji dalis lietuvių kalba parašytų straipsnių turėjo santraukas užsienio kalbomis. Kai kuriais atvejais buvo publikuojami dvikalbiai straipsniai. Pavyzdžiui, doc. M. Kvašnino-Samarino darbo *Gipso, kalkių ir podzolo dirvos*⁸²⁴ dalis lietuvių kalba sudarė 53 puslapius, o vokiškai parašyta dalis – 57 puslapius. Dalis Universiteto mokslininkų užsieniečių buvo linkę savo straipsnius publikuoti ne lietuvių kalba. Pavyzdžiui, visi matematiko prof. Otto Folko darbai⁸²⁵, publikuoti leidinyje *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*, buvo parašyti vokiečių kalba (lietuviškai tebuvo parašyta glausta santrauka ar išvadų teiginiai). Matyti, kad įvairūs fakultetai dėl publikacijų kalbos laikėsi gana skirtingos pozicijos: nuo vien lietuviakalbių straipsnių Teisių fakulteto leidinyje iki beveik 30 % publikacijų užsienio kalbomis Matematikos-gamtos fakulteto leidinyje. Tai galima aiškinti tuo, kad humanitarinių ir socialinių mokslų darbai buvo daugiau orientuoti į nacionalinį lygmenį (sprendė vietos problemas), o gamtos mokslų darbais buvo siekiama platesnių tikslų, t. y. bent iš dalies prisidėti prie globalios mokslo pažangos.

Nors mokslinės produkcijos kalbos klausimas iš pirmo žvilgsnio neatrodo reikšmingai susijęs su Kauno miesto lituanizavimo problematika, tačiau galima akcentuoti, kad Universitete apgintų disertacijų, universiteto leidinių kalba prisidėjo išreiškiant lietuviškąją Universiteto tapatybę. Mokslo darbai, publikuoti valstybine kalba, svariai parėmė lietuvių kalbos, siekiančios tapti akademinė kalba, pozicijas. Universiteto leidinius intensyviai naudojo studentai, įvairių mokslų naujienomis besidominti Lietuvos visuomenės dalis, taip pat ir kauniečiai.

⁸²⁴ Mikalojus Kvašinas-Samarinas, „Gipso, kalkių ir podzolo dirvos. Gips, Kalk und Podsolböden im Kyffhäuser“, *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai 1924–1926*, t. 3 (1926), 23.

⁸²⁵ Otto Volk, „Über die Entwicklung komplexer Funktionen, nach den Hermiteschen und Laguerreschen Funktionen. Apie išvystymą kompleksinių funkcijų pagal Hermit'o ir Laguerre'o funkcijų“, *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*, t. 2 (1923), 3–50; Otto Volk, „Studien über einige Randertaufgaben der Potentialtheorie. Studijos apie kelis kraštinių vertybių uždavinius potencialo teorijoje“, *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*, t. 2 (1923), 51–96. Otto Volk, J. Kapfer, „Über Paare von isogonalen isometrischen Kurven. Apie izoganalinių-izometrinių kreivių poras“, *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*, t. 2 (1923), 97–132; Otto Volk'as, „Kreivių tinklų ant paviršių tyrinėjimai. Über Kurvennetze auf Flächen“, *Lietuvos universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai*, t. 5, sąs. 1 (1930), 3–34.

5.2. Studentai ir lietuvių kalba

5.2.1. Lietuvių kalbos mokymasis

Pirmaisiais Lietuvos universiteto veiklos metais dauguma fakultetų numatė iš studentų reikalauti išlaikyti lietuvių kalbos egzaminus pabaigus pirmuosius keturis semestrus. Antai 1923 m. Teisių fakulteto reguliama parašyta, kad kiekvienas studentas, baigęs keturis semestrus, privalo išlaikyti lietuvių kalbos egzaminą, prieš tai „išklauses humanitariniam skyriuje jos [lietuvių kalbos – M. B.] kursą.“⁸²⁶ Panašios nuostatos laikėsi ir Medicinos fakultetas.⁸²⁷ Matematikos-gamtos fakultetas reikalavo, jog studentai, baigę aukštesniąją mokyklą dėstomąja ne lietuvių kalba, pereidami į V semestrą, išlaikytų lietuvių kalbos egzaminą „ne mažiau kaip iš keturių aukštesniosios mokyklos klasių kurso.“⁸²⁸ Technikos fakultete buvo nustatyta, kad studentai, baigę mokyklą, kurioje nebuvo dėstoma lietuvių kalba, privalėjo išlaikyti egzaminą iš lietuvių kalbos pagal vidurinės mokyklos (keturių pirmųjų gimnazijos klasių) kursą.⁸²⁹

Iš šių duomenų matyti, kad kiekvieno fakulteto tvarka dėl lietuvių kalbos egzaminų buvo kiek kitokia: vieni fakultetai reikalavo šių egzaminų iš visų studentų (Teisių fakultetas), o kiti tik iš baigusią aukštesniąsias mokyklas, kuriose dėstomoji kalba buvo ne lietuvių (Matematikos-gamtos). Technikos fakulteto taisyklės buvo pačios liberaliausios, nes lietuvių kalbos egzaminų reikalavo tik iš tų studentų, kurie buvo baigę aukštesniąsias mokyklas, kuriose iš viso nebuvo dėstoma lietuvių kalba (tokių mokyklų Lietuvoje nuo 1919 m. veikiausiai nebeliko), be to, reikalauta tik vidurinės mokyklos lietuvių kalbos kurso žinių. Vertinant šias taisykles, reikia turėti omenyje, kad 1922–1923 m. Lietuvoje dar nebuvo nė vienos abiturientų laidos, kuri visas aštuonias gimnazijos (aukštesniosios mokyklos) klases būtų mokiusis jau nepriklausomoje Lietuvoje. Tuomečiai abiturientai mokslus aukštesniosiose mokyklose buvo pradėję Pirmojo pasaulinio karo metu ar dar anksčiau.

Studentų egzaminavimas turėjo būti vykdomas lietuvių kalba. Pavyzdžiui, 1922 m. dienraštyje *Lietuva* buvo pabrėžta, kad Universitete „valstybiniai egzaminai bus laikomi tik lietuvių kalba, todėl visi Universiteto studentai privalo tiek mokėti Valstybinę kalbą, kad galėtų

---

⁸²⁶ Lietuvos universitetas, „Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto Regulaminas ir Mokslo Planas“, in *Lietuvos universitetas* (Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923), 51; 1932 m. Teisių fakulteto reguliama apsiribota lietuvių kalbos egzaminu reikalauti tik iš tų studentų, kurie buvo baigę mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba (Vytauto Didžiojo universitetas, *Teisių fakulteto regulaminas*, I dalis (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1932), 5–6).

⁸²⁷ „Lietuvos Universiteto Medicinos Fakultete mokslams eiti taisyklės“, in *Lietuvos universitetas* (Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923), 85.

⁸²⁸ „Matematikos-Gamtos Fakultetas, jo skyriai, dėstomieji mokslai ir mokslų eigos taisyklės“, in *Lietuvos universitetas* (Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923), 81.

⁸²⁹ „Lietuvos Universiteto Technikos Fakultete mokslams eiti taisyklės“, in *Lietuvos universitetas* (Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923), 104.

pasiruošti prie Valstybinių egzaminų.⁸³⁰ Studentų egzaminavimas tik lietuvių kalba sudarė praktinį stimulą studentams mokytis lietuvių kalbos, nes jos nemokantis studentas negalėjo būti išegzaminuotas ir negalėjo gauti savo žinių įvertinimo.

Lietuvos universitetui pradėjus veiklą, iškilo poreikis organizuoti lietuvių kalbos pamokas tiems studentams, kurie jos visiškai nemokėjo. Jos buvo vedamos Humanitarinių mokslų fakultete. Pavyzdžiui, 1923 m. balandžio mėn. Humanitarinių mokslų fakultete lietuvių kalbos pamokas lankė apie 100 studentų, jie jau buvo pramokę lietuviškai skaityti, perskaitytą dalyką atpasakoti ir jau galėjo lietuviškai susikalbėti.⁸³¹ Tačiau nuo 1923 m. rudens semestro, įvedus stojamuosius lietuvių kalbos egzaminus, šių pamokų poreikis greitai sumenko. 1924 m. birželio mėn. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba lietuvių kalbos lektūrą, dėstomą nemokantiems lietuvių kalbos studentams, „nesant daugiau jos reikalui“ nutarė panaikinti.⁸³²

Tam tikrą bendrąjį lietuvių kalbos kursą Lietuvos universitete privalomai turėjo išklaustyti tik Humanitarinių mokslų fakulteto studentai. Šis kursas 1922–1923 m. sudarė keturias savaitines valandas, o nuo 1924 m. – jau šešias valandas.⁸³³ Bendrasis lietuvių kalbos kursas buvo orientuotas į gilesnį praktinį lietuvių bendrinės kalbos mokėjimą. Pasak Petro Joniko, „norėta pagal galimybes atsverti tuos trūkumus studentų lietuvių kalbos mokėjimo, kurio anuo metu, valstybės atsikūrimo pradžioje, dar pakankamai negalėdavo duoti neviena aukštesnioji mūsų mokykla.“⁸³⁴

Pirmųjų Universiteto veiklos metų patirtis parodė, kad priimtos taisyklės, reglamentavusios studentų lietuvių kalbos mokėjimą, buvo pernelyg liberalios, nes reikalavo iš studentų pademonstruoti lietuvių kalbos žinias tik įpusėjus studijoms, bet ne jas pradėjus. 1922 m. lapkričio 30 d. Lietuvos universiteto senate prof. P. Avižonis iškėlė problemą, kad Universitete daugumą mokslo dalykų dėstant tik lietuvių kalba, daug studentų nemokėjo lietuvių kalbos, o tai sudarė „studijų ir studento fikciją“. Teigta, jog „susidariusi padėtis esant nebeapkenčiama, reikėtų pagreitinti lietuvių kalbos žinojimą ir jo reikalauti jau įstojant studentui į Un-tą.“⁸³⁵ Profesoriai Blažiejus Čėsnyš, V. Čepinskis ir M. Biržiška palaikė prof. P. Avižonio nuomonę. Senatas nutarė pasiūlyti Universiteto tarybai priimti nutarimą „nuo ateinančio rudens semestro nepriimti studentų nemokančių lietuvių kalbos.“⁸³⁶

⁸³⁰ „Studentų domei“, *Lietuva*, spalio 10 (1922), 4.

⁸³¹ 1923.04.18 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio nr. 36 protokolo nuorašas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 96, l. 81.

⁸³² 1924.06.06 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 84 posėdžio protokolo nuorašas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 96, l. 149.

⁸³³ Lietuvos universitetas, *Lietuvos Universitetas 1922.II.16 – 1927.II.16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927), 155; Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, *Humanitarinių mokslų Fakulteto reguliamas* (Kaunas: [s. n.], 1938), 6.

⁸³⁴ Petras Jonikas, „Lietuvių ir kitų kalbų studijos Lietuvos Universitete“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 422.

⁸³⁵ 1922.11.30 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 38, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 6.

⁸³⁶ *Ibid.*

1923 m. kovo 18 d. Lietuvos universiteto taryba savo nutarime pabrėžė, jog „turėdama galvoje, kad Lietuvos Universiteto statutu (2 paragrafas) mokslas Universitete turi būti dėstomas lietuvių kalba ir norėdama užtikrinti reikiamą klausytojų studijų sėkmingumą“⁸³⁷, iš studentų nutarė reikalauti dėstomosios (lietuvių) kalbos mokėjimo jau stojant į Universitetą. Pirmiausia nurodyta, kad stojantieji į Universitetą turėjo mokėti kalbėti lietuviškai. Pakankamas kalbos mokėjimo įrodymas buvo atestatas, išduotas aukštesniosios mokyklos, kurioje dėstomoji kalba buvo lietuvių. Mokyklos dėstomąja ne lietuvių kalba išduoto atestato lietuvių kalbos pažymys negalėjo pakankamai įrodyti, kad lietuvių kalbos mokama tiek, kiek jos reikia universitete. Lietuvių kalbos mokėjimo pažymėjimą stojant į Universitetą buvo galima gauti: 1) aukštesniojoje valstybinėje mokykloje (dėstomąja lietuvių kalba) išlaikius lietuvių kalbos egzaminą, 2) išlaikius egzaminus tam tikroje universiteto egzaminų komisijoje (ją turėjo sudaryti trys senato skirti asmenys). Komisija turėjo teisę „pripažinti studentą užtekinai mokančiu lietuvių kalbą, jei jis laisvai susišneka lietuviškai ir atpasakoja paskaitęs komisijos parinktą mokslo turinio straipsnį“⁸³⁸. Universiteto senatas taip pat turėjo teisę atleisti studentus užsieniečius nuo lietuvių kalbos mokėjimo.⁸³⁹ Pagal šias taisykles visi asmenys, baigę aukštesniąsias mokyklas dėstomąja lietuvių kalba, buvo laikomi pakankamai mokantys lietuvių kalbą, o asmenys, baigę mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba, buvo traktuojami kaip galimai nepakankamai mokantys lietuvių kalbą.

1923 m. rugsėjo 6 d. Lietuvos universiteto senatas paskyrė komisiją lietuvių kalbos egzaminams organizuoti. Kartu buvo nutarta, kad lietuvių kalbos mokėjimo stojant į Universitetą taisyklės turėjo būti taikomos tik tiems, kurie buvo baigę gimnazijas po 1918 m. vasario 16 d. ir kuriose dėstomoji kalba buvo ne lietuvių. Tačiau numatyta, jog fakulteto dekanas galėjo reikalauti lietuvių kalbos egzamino iš stojančių į Universitetą, kurie buvo baigę gimnazijas iki 1918 metų. Taip pat nutarta vienodai taikyti lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimus stojant į Universitetą tiek studentams, tiek ir laisviesiems klausytojams. Buvo paskirta egzaminų komisija, ją sudarė prof. M. Biržiška (pirmininkas) ir nariai: doc. Morkelis ir doc. Petras Šalčius.⁸⁴⁰ Kasmet šios komisijos sudėtis būdavo bent iš dalies pakeičiama. Štai 1928 m. stojamųjų lietuvių kalbos egzaminų komisijos pirmininku paskirtas prof. Pranas Dovydaitis, nariais – docentai Balys Sruoga ir P. Šalčius.⁸⁴¹ Prof. P. Dovydaitis pateikė siūlymą padidinti egzaminų komisijos narių skaičių. Nutarta į šią komisiją dar paskirti prof. Antaną

⁸³⁷ „Lietuvių kalbos mokėjimas stojant į Universitetą“, *Lietuva*, balandžio 6 (1923), 2.

⁸³⁸ „Lietuvių kalbos mokėjimas stojant į Universitetą“, *Lietuva*, balandžio 6 (1923), 2.

⁸³⁹ *Ibid.*

⁸⁴⁰ 1923.09.06 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 63, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 65ab.

⁸⁴¹ 1928.09.04 Lietuvos universiteto senato posėdžio 236 protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 155b.

Purėną (nuo Matematikos-gamtos fakulteto), doc. Juozą Blažį (nuo Medicinos fakulteto) ir prof. Steponą Kolupailą (nuo Technikos fakulteto).⁸⁴²

Kaip matyti iš spaudoje pateiktų duomenų, Lietuvos universiteto veiklos pradžioje stojamojo lietuvių kalbos egzamino neišlaikydavo itin daug studentų. Pavyzdžiui, 1924 m. rugsėjo 10–11 d. iš lietuvių kalbos išegzaminavus stojančiuosius į universitetą, kurie mokėsi mokyklose dėstomąja ne lietuvių kalba, paaiškėjo, kad iš 108 egzaminuotų asmenų egzaminus išlaikė 63 asmenys, o 45 neišlaikė. 16 neišlaikiusiųjų buvo baigę Kauno gimnazijas dėstomąja ne lietuvių kalba, iš jų 8 – Kauno žydų realinę gimnaziją.⁸⁴³ 1925 m. rugsėjo mėn. „iš 153 asmenų, kuriems stojant į universitetą reikėjo laikyti lietuvių kalbos egzaminus, išlaikė tik 38.“⁸⁴⁴

Universitetas susidūrė su problema, kad labai daug studentų pakankamai nemokėjo lietuvių kalbos. Ėmė aiškėti, jog studentai, nors ir baigę aukštesniąsias mokyklas dėstomąja lietuvių kalba, gana menkai mokėjo lietuvių kalbą. 1925 m. vasario mėn. Humanitarinių mokslų fakulteto taryboje lietuvių kalbos egzaminų komisijos vardu A. Smetona iškėlė klausimą, kad studentai labai silpnai mokėjo lietuvių kalbą ir komisija nematė situacijos pagerėjimo iki tol, kol lietuvių kalbos mokymas vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose nebus geresnis. Jis siūlė su tam tikru raštu kreiptis į Švietimo ministeriją, „kad ji labiau susirūpintų“ lietuvių kalbos mokymu vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose. Nutarta šio rašto parengimui sudaryti komisiją iš A. Smetonos, Juozo Tumo-Vaižganto ir Juozo Balčikonio.⁸⁴⁵ 1925 m. kovo 6 d. Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje pritarta švietimo ministrui nusiųsti įgaliotos komisijos paruoštą raštą.⁸⁴⁶

Siekiant, kad studentai geriau išmoktų lietuvių kalbą, universitete buvo iškelta įvairių pasiūlymų. Pavyzdžiui, 1926 m. vasario mėn. senate prof. V. Krėvė-Mickevičius pateikė pasiūlymą dėl lietuvių kalbos egzaminų visiems studentams, baigiantiems Universitetą. Jo teigimu, Latvijos ir Estijos universitetuose buvo įvesti gimtosios kalbos stojamieji ir baigiamieji egzaminai. Jis siūlė sudaryti egzaminų programą ir skirti komisiją iš Humanitarinių mokslų fakulteto dekaną, lektoriaus ir atitinkamo fakulteto atstovo. Prof. P. Būčys pasisakė prieš tokį pasiūlymą; jo manymu, išlaikyti egzaminą Humanitarinių mokslų fakultete būtų sunku. Pasak prof. P. Būčio, „svarbiausias dalykas, kad lietuvių kalba dabar auga, o dėl priimtų lietuvių kalbos konstrukcijų kyla abejojimo, sakiniai panėši į vokiečių arba rusų kalbos sakinius,

⁸⁴² 1928.09.13 Lietuvos universiteto senato posėdžio 237 protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 157.

⁸⁴³ „Iš universiteto“, *Lietuva*, rugsėjo 13 (1924), 7.

⁸⁴⁴ „Nepateko universitetan“, *Lietuva*, rugsėjo 29 (1925), 5.

⁸⁴⁵ 1925.02.27 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio nr. 106 protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 146, l. 63.

⁸⁴⁶ 1925.03.06 [Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos] posėdžio protokolai nr. 107, *VUB RS*, F. 96-VDU 16, l. 137.

nereikėtų varžyti kalbos augimas dabar, nes gali išnykti gyvos kalbos sakiniai, juo labiau, kad specialistų lietuvių kalbos žinovų – Lietuvoje mažai yra.“⁸⁴⁷

1927 m. stojamųjų lietuvių kalbos egzaminų komisija teigė, kad „iškvotus apie 500 svetimtaučių ji nemato tokių kvotimų reikšmės ir siūlo vietoje patikrinamųjų kvotimų priimant į Universitetą daryti formalius kvotimus iš lietuvių kalbos ir literatūros po 6-8 semestrų.“⁸⁴⁸ Remdamasis minėtu siūlymu, senatas nutarė pasiūlyti Universiteto tarybai panaikinti „patikrinamuosius lietuvių kalbos kvotimus“.⁸⁴⁹ Susirinkus Lietuvos universiteto tarybai, joje iškeltas lietuvių kalbos stojamųjų egzaminų klausimas. Tarybai buvo teigiama, kad „praėjusių metų egzaminų komisijos motyvais einant, toki egzaminai neturį prasmės“⁸⁵⁰. Egzaminų komisijos narys doc. J. Tumas-Vaižgantas siūlė „nelietuviškas gimnazijas baigusiems įvesti rimtus egzaminus žodžiu ir raštu“⁸⁵¹. Doc. Ignas Jonynas pareiškė, kad „nemokantieji tik trukdą darbą seminarijose [seminaruose – M. B.]“. Pasak jo, „baigimo liudimai neturėtų būti fiktyvūs. Tai turėtų prižiūrėti Švietimo Ministerija“⁸⁵². Doc. Kazys Šleževičius teigė, kad kreiptis į Švietimo ministeriją būtų netikslinga. Jo nuomone, „nemokančius kalbos reikia išmokyti. Komisijai reikia duoti daugiau teisių, bet ji turi pasilikti ir turi daugiau reikalauti“⁸⁵³. Prof. Filypo Butkevičiaus, prof. Jono Yčo manymu, egzaminų komisija turėjo būti „palikta ir kad jos teisės būtų praplatintos“. Doc. Pranas Augustaitis siūlė nustatyti lietuvių kalbos „mokėjimo kiekį“, o komisiją panaikinti. Prof. P. Leono nuomone, komisiją reikėjo palikti tokią, kokia ji buvo. Universiteto taryba tąsyk nepriėmė sprendimo ir klausimą pavedė spręsti Reguliamino komisijai.⁸⁵⁴

1927 m. kovo 20 d. prof. M. Biržiška, skaitydamas pranešimą iškilmingame Universiteto tarybos posėdyje, labai pozityviai įvertino lietuvių kalbos sklaidą tarp studentų. Jis teigė, kad „svetimtaučiai jau apsiprato su lietuviškuoju mokslu, nevengia jo ir, kaip rodo stojamieji lietuvių kalbos egzaminai, pramoko lietuvių kalbos: retas kuris tų egzaminų neišlaiko.“⁸⁵⁵ Galima manyti, jog šie profesorius vertinimai buvo pernelyg optimistiniai, juolab turint omenyje, kad XX a. 4-ajame deš. pasigirdavo ne vienas nusiskundimas, kad universitete lietuvių kalba neužima deramos pozicijos.

Apie prastą Universiteto studentų lietuvių kalbos mokėjimą būta atgarsių ir spaudoje. Pavyzdžiui, Jurgis Talmantas 1933 m. *Gimtojoje kalboje* rašė, kad nors patys Universiteto

⁸⁴⁷ 1926.02.11 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 166, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 178, l. 48–50b.

⁸⁴⁸ 1927.01.20 Lietuvos universiteto senato 195 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 59.

⁸⁴⁹ *Ibid.*

⁸⁵⁰ 1927.09.15 Universiteto tarybos 36 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 94b–95.

⁸⁵¹ *Ibid.*

⁸⁵² 1927.09.15 Universiteto tarybos 36 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 94b–95.

⁸⁵³ *Ibid.*

⁸⁵⁴ *Ibid.*

⁸⁵⁵ „Un-to rektorius ord. prof. Mykolo Biržiškos pranešimas, skaitytas iškilmingame Un-to posėdyje 1927.III.20“, in *Lietuvos Universitetas 1922.II.16 – 1927.II.16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927), 5.

profesorai „dažnai nusiskundžia, kad abiturientai nemoka lietuvių kalbos, turėtų šalinti tą negerumą. O, rodos, ir čia ne per daugiausia sielojamasi: bendrasis lietuvių kalbos kursas mūsų universitete teprivalomas teisininkams, baigusiems nelietuvių gimnazijas, ir humanitarams; o medikai, gamtininkai, rodos, neprivalo papildyti gimtosios kalbos žinių, kurių nėra pakankamai įsigiję gimnazijose.“⁸⁵⁶ 1937 m. kalbininkas, docentas Pranas Skardžius pripažino, kad „lietuvių kalbos reikalai V. D. Universitete ne visur kaip reikiant sutvarkyti. Visų pirma beveik visai nesirūpina lietuvių kalba Technikos, Medicinos ir Matematikos Gamtos fakultetai: juos dažnai baigia ir tokie studentai, kurie lietuviškai vos grabalioja.“⁸⁵⁷ Iš šios citatos matyti, kad Universiteto humanitarai atkreipė dėmesį į tai, jog kiti fakultetai skiria nepakankamą dėmesį lietuvių kalbos mokėjimui kelti.

1933 m. gegužės 18 d. Vytauto Didžiojo universiteto senatas, reaguodamas į Studentų atstovybės rezoliuciją (žr. 5.2.2 poskyrį), svarstė priemones, kuriomis būtų galima pagerinti studentų lietuvių kalbos mokėjimą. Buvo sutinkama, kad „ne tik tautinių mažumų, bet ir lietuvių tautybės studentai“ pakankamai nemokėdavo lietuvių kalbos. Senatas laikėsi pozicijos, jog „tinkamai išmokyti lietuvių kalbos yra mūsų aukštesniųjų mokyklų uždavinys“. Konstatuota, kad lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas Lietuvos aukštesniosiose mokyklose buvo „blogai sutvarkytas“. Siekiant paskatinti „aukštesniąsias mokyklas susirūpinti geresniu lietuvių kalbos mokymu ir kad priverstų Lietuvos mažumų studentus ir lietuvius studentus rimčiau pažiūrėti į reikalą žinoti savo krašto kalbą, Senatas mano, kad būtų tikslinga arba įvesti įstojantiems į Universitetą konkursinius lietuvių kalbos egzaminus (iš gimnazijos kurso), visiems, be išimties, kaip mažumų atstovams, taip ir lietuviams, vis tiek, kokią aukštesniąją mokyklą jie būtų baigę, arba, palikus įstojamuosius egzaminus tik baigusiems ne lietuviškas gimnazijas, visiems įvesti privalomus lietuvių kalbos egzaminus, kuriuos reikia išlaikyti prie Humanitarinių mokslų fakulteto, ir šiuos egzaminus reikia išlaikyti baigiant Universitetą, gi neišlaikiusiems tokių egzaminų neišduoti diplomo.“⁸⁵⁸ Buvo iškeltas kompromisinis pasiūlymas: įvesti privalomus lietuvių kalbos egzaminus visiems studentams pereinant į trečiąjį kursą arba į penktąjį semestrą.⁸⁵⁹ Galiausiai senatas nutarė iš abiturientų, baigusių aukštesniąsias mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba, reikalauti gerai mokėti lietuvių kalbą ir tam patikrinti turėjo būti skiriami egzaminai raštu. Humanitarinių mokslų fakultetui buvo pavesta sudaryti šių egzaminų programą.⁸⁶⁰ Tačiau šio klausimo sprendimas nebuvo baigtas. Senatas pavedė jį apsvarstyti fakultetų tarybose ir pateikti nutarimus.

Teisių fakulteto taryba pritarė „Senato iškeltam reikalui padidinti reikalavimus iš lietuvių kalbos ir literatūros. Jei Senatas neras reikalinga tuos egzaminus įvesti visiems

⁸⁵⁶ Jurgis Talmantas, „Lietuvių kalba mūsų mokyklose“, *Gimtoji kalba* 4 (1933), 55.

⁸⁵⁷ A. N., „Lietuvių kalbos reikalai mūsų universitete“, *Gimtoji kalba* 5 (1937), 85.

⁸⁵⁸ 1933.05.23 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus prof. V. Čepinskio raštas nr. 2380 Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui, *LCVA*, f. 631, ap. 1, b. 238, l. 220a–b.

⁸⁵⁹ *Ibid.*

⁸⁶⁰ 1933.05.18 raštas nr. 2569 Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui, *LCVA*, f. 631, ap. 1, b. 238, l. 249.

stojantiems į fakultetą, tai nutaria tuos egzaminus įvesti studentams jiems mokslą einant.⁸⁶¹ Humanitarinių mokslų fakulteto taryba teigė, kad reikia „nustatyti visų gimnazijų be išimties abiturientams stojantiems U-tan sustiprintus lietuvių kalbos egzaminus“.⁸⁶² Teologijos-filosofijos fakulteto taryba nutarė: „1) visiems privalomų įstojamųjų egzaminų iš lietuvių kalbos gimnazijos kurso įsakyti nereikėtų, nes to dalyko nenumatyta Universiteto statute ir Universitetui čia nereikėtų imtis gimnazijos darbo; tik primigtinai reikėtų atkreipti Švietimo Ministerijos akį, kad būtų rimčiau susirūpinta aukštesnėse mokyklose pakankamai išmokyti lietuvių kalbos; 2) jei būtų kalbama apie lietuvių kalbos egzaminus, baigiant Universitetą ar pereinant į III kursą arba V sem., tai šis dalykas spręsti ir eventuališkai nutarti egzaminų sutvarkymo būdas reikia palikti atskirų Fakultetų kompetencijai.“⁸⁶³ Evangelikų teologijos fakulteto taryba siūlė Senatui iš stojančiųjų į Universitetą, kurie „baigė aukštesniąją nevalstybinę mokyklą arba mokyklą su ne lietuvių dėstomąja kalba, reikalauti egzaminų iš lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos geografijos ir istorijos gimnazijos kurso ribose. Visiems kitiems studentams neišduoti diplomo, kol nebus pateiktas pažymėjimas apie išlaikymą egzaminų iš lietuvių kalbos ir literatūros gimnazijos kurso ribose.“⁸⁶⁴

Iš šių teiginių matyti, kad fakultetų nuomonės dėl lietuvių kalbos egzaminų ganėtinai skyrėsi – nuo griežtos Humanitarinių mokslų fakulteto pozicijos egzaminų reikalauti iš visų stojančiųjų iki lanksčios Teologijos-filosofijos fakulteto nuostatos leisti kiekvienam fakultetui dėl egzaminų nuspręsti atskirai. 1933 m. birželio mėn. Universiteto senatas susipažino su fakultetų pateiktais atsakymais į jo paklausimą dėl papildomų lietuvių kalbos egzaminų. Tačiau egzaminų programa dar nebuvo paruošta, tad senatas nutarė šį klausimą atidėti kitiems mokslo metams.⁸⁶⁵

1933 m. rugsėjo 4 d. Vytauto Didžiojo universiteto senatas nutarė, jog abiturientai, baigę aukštesniąsias mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba, turėjo laikyti sustiprintus lietuvių kalbos egzaminus iš gimnazijos kurso. Egzaminas turėjo vykti raštu, rašto darbui pateikiant literatūrinę temą. Stojantieji, dėl kurių egzamino išlaikymo kultų abejonių, turėjo būti egzaminuojami ir žodžiu.⁸⁶⁶ 1933 m. rugsėjo 15 d. senatas nutarė, kad laikę, bet neišlaikę lietuvių kalbos egzamino galėjo būti priimti į Universitetą laisvaisiais klausytojais, atidedant

⁸⁶¹ 1933.05.28 Teislių fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 223 (nuorašas), *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 697, l. 100.

⁸⁶² 1933.05.26 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 177, *VUBRS*, F. 96-VDU 18, l. 13–14.

⁸⁶³ 1933.05.31 Teologijos-filosofijos fakulteto dekanų raštas nr. 59 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui (nuorašas), *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 630, l. 106.

⁸⁶⁴ 1933.05.29 Evangelikų Teologijos fakulteto tarybos posėdžio protokolas nr. 83 (nuorašas), *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 697, l. 79.

⁸⁶⁵ 1933.06.12 Vytauto Didžiojo universiteto senato 104-jo (410-ojo) posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 456, l. 399

⁸⁶⁶ 1933.09.04 Vytauto Didžiojo universiteto senato protokolas nr. 412 (nuorašas), *LCVA*, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 60ab.

lietuvių kalbos egzaminą pavasario semestro pradžiai. Tuomet išlaikę egzaminą turėjo tapti studentais, o neišlaikiusius numatyta pašalinti iš Universiteto.⁸⁶⁷

1934 m. rugsėjo mėn. senatas nutarė tais mokslo metais nedaryti „bendrų lietuvių kalbos egzaminų“ stojantiesiems, kurie baigę aukštesniasis mokyklas dėstomąja ne lietuvių kalba. Stojančiuosius į Teologijos-filosofijos, Evangelikų teologijos, Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetus nuo lietuvių kalbos egzaminu numatyta atleisti, „kadangi į suminėtus fakultetus įstojusiems teks laikyti rimti lietuvių k. egzaminai.“ Stojantieji į Matematikos-gamtos, Medicinos ir Technikos fakultetus iš lietuvių kalbos turėjo būti išegzaminuoti tam tikros komisijos, susidedančios iš atitinkamų fakultetų sekretorių ir pirmininkaujamos Universiteto sekretoriaus.⁸⁶⁸

1933 m. įvedus sustiprintus lietuvių kalbos stojamuosius egzaminus, gerokai sumažėjo į Universitetą įstojančių studentų žydų skaičius. Mykolo Brenšteino skaičiavimais, iki tol augęs bendras Universiteto studentų skaičius pirmame 1933–1934 m. semestre staiga nukrito 6 %. Studentų žydų esą sumažėjo netgi 26,7 % (palyginti su praėjusių metų skaičiumi), o lietuvių studentų skaičius išaugo 1,2 %.⁸⁶⁹ Universitete vykę lietuvių kalbos egzaminai ir jų rezultatai žydų spaudoje sulaukdavo gana prieštaringų vertinimų. Antai 1937 m. *Apžvalgoje* rašyta, kad iš 90 žydų gimnazijų abiturientų, kurie Universitete laikė stojamuosius egzaminus iš lietuvių kalbos, juos išlaikė tik 15. Teigta, jog „čia kas nors yra netvarkoje. Arba šv. Ministerijos atstovai gimnazijų egzaminuose yra netikę, arba universiteto egzaminų komisija yra per griežta, arba – nesinorėtų tuo tikėti – ji turi ir nevien kalbinius tikslus...“⁸⁷⁰ Lietuvių kalbos egzaminai tapdavo sunkiu barjeru siekiant aukštojo mokslo tiems asmenimis, kurie, nors ir turėjo gabumų pasirinktai specialybei, bet buvo nepakankamai įsisavinę lietuvių kalbą. Numanu, kad tokie asmenys dažniausiai būdavo tautinių mažumų atstovai.

Tikslių statistinių duomenų, kiek XX a. 4-ojo deš. antroje pusėje studentų išlaikydavo stojamuosius lietuvių kalbos egzaminus, nerasta. Iš archyvinių dokumentų nustatyta, kad 1939 m. rudenį iš 48 stojančių į Matematikos-gamtos fakultetą lietuvių kalbos egzaminus išlaikė 40 ir neišlaikė 8 studentai.⁸⁷¹ Iš 50 stojančių į Technikos fakultetą lietuvių kalbos egzaminus išlaikė 34, neišlaikė 15 studentų ir 1 neatvyko į egzaminą.⁸⁷²

⁸⁶⁷ 1933.09.15 Vytauto Didžiojo universiteto senato protokolas nr. 413 (nuorašas), *LCVA*, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 58–59.

⁸⁶⁸ 1934.09.15 Vytauto Didžiojo universiteto senato 447 posėdžio protokolo nuorašas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 575–576.

⁸⁶⁹ Antanas Rukša, „Lietuvos Universitetų istorija“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 272.

⁸⁷⁰ „Nesusipratimas“, *Apžvalga*, spalio 3 (1937), 1.

⁸⁷¹ 1939.09.11 nelietuvių dėstomąja kalba gimnazijas baigusiu ir stojančių į Matematikos-gamtos fakultetą lietuvių kalbos egzaminų protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1193, l. 9; 1939.09.29 nelietuvių dėstomąja kalba gimnazijas baigusiu ir stojančių į Matematikos-gamtos fakultetą lietuvių kalbos egzaminų protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1193, l. 7–8.

⁸⁷² 1939(?) .09.27 komisijos, sudarytos iš prof. Antano Purėno, prof. Vytauto Mošinskio ir [lektoriaus Andriaus Ašmanto?], egzaminavusios stojančius į Technikos fakultetą, protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1193, l. 21; 1939.09.19 Vytauto Didžiojo universiteto senato skirtos komisijos iš pirm. prof. A. Purėno, prof. V. Mošinskio ir

Galima daryti prielaidą, kad XX a. 4-ojo deš. pabaigoje dauguma Vytauto Didžiojo universiteto studentų pakankamai mokėjo lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, Universiteto profesorius M. Biržiška, kalbėdamas apie 1940–1941 m. įvykius Vilniaus universitete, teigė, kad „tie lenkai ir žydai, kurie drauge su lietuviais persikėlė iš Kauno universiteto į Vilniaus universitetą, puikiai kalbėjo lietuviškai.“⁸⁷³

Apibendrinant galima pabrėžti, jog Universiteto veiklos pradžioje nebuvo tinkamos kontrolės, kad įstojusiųjų į Universitetą lietuvių kalbos žinios būtų pakankamos kokybiškam studijų procesui. Tačiau 1923 m. buvo įvesti tam tikri reikalavimai mokėti lietuvių kalbą jau stojant į universitetą. Iš daugelio šaltinių matyti, kad nemažos dalies studentų lietuvių kalbos žinios ir gebėjimai buvo nepakankami. Nuo 1933 m. įvesti sugriežtinti stojamieji lietuvių kalbos egzaminai raštu. Bendrasis lietuvių kalbos kursas buvo privalomas tik Humanitarinių mokslų fakulteto studentams, o kitų fakultetų studijų programose kursų, skirtų lietuvių kalbos žinioms patobulinti, nenumatyta. Tai gali byloti, kad Universitetas veikiausiai nekėlė prioritetinio tikslo aukštojo mokslo studijų procese sistemingai pakelti studentų lietuvių kalbos žinias ir gebėjimus, tą paliko asmeninei kiekvieno studento atsakomybei.

5.2.2. Įtampa tarp studentų dėl lietuvių kalbos vartojimo

Pirmieji Lietuvos universiteto studentai aukštesniausias mokyklas (gimnazijas ir kt.) daugiausia buvo baigę dar carinės Rusijos mokyklose, jų lietuvių kalbos žinios buvo menkos. Tautinių mažumų studentai dažniausiai iš viso nemokėjo lietuvių kalbos. Jie neretai reikalavdavo, kad studijos vyktų jiems prieinamesne kalba (dažniausiai rusų).⁸⁷⁴ Šiuo klausimu ypač aktyvūs buvo studentai žydai, jie Universitete sudarė nemažą dalį studentų.⁸⁷⁵ Prof. V. Čepinskio teigimu, jau nuo pirmųjų universiteto veiklos metų dalis tautinių mažumų studentų buvo linkę mokyti lietuvių kalbos. 1922 m. kovo 8 d. Steigiamojo seimo posėdyje jis paminėjo charakteringą atvejį iš savo pedagoginės veiklos: „Sakysim, pernai man sunku buvo su jais

---

lekt. A. Ašmanto, egzaminavusios kandidatus, baigusius gimnazijas ne lietuvių kalba ir stojančius į Technikos fakultetą, protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1193, l. 22ab.

⁸⁷³ Mykolas Biržiška, „Vilniaus universitetas 1940–1944 metais. Atsiminimai“, in *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: veiklos studija ir atsiminimų publikacija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 144–145.

⁸⁷⁴ „Un-to rektorius ord. prof. Mykolo Biržiškos pranešimas, skaitytas iškilmingame Un-to posėdyje 1927.III.20“, in *Lietuvos Universitetas 1922.II.16 – 1927.II.16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927), 4.

⁸⁷⁵ 1922 m. Lietuvos universitete lietuviai sudarė 56,5 %, žydai – 41,8 %, o kitų tautybių – 1,7 % studentų (Lietuvos universitetas, *Lietuvos Universitetas 1922.II.16 – 1927.II.16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927), 57). 1932 m. lietuviai sudarė 67,3 %, žydai – 26,2 %, kitų tautybių – 6,5 % universiteto studentų ir laisvųjų klausytojų (Universitas Vitauti Magni, *Vytauto Didžiojo Universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė, 1932), 394).

[tautinių mažumų kilmės studentais – M. B.] lietuviškai susikalbėti, tai šiemet aš taip pat norėjau keletą kartų kalbėti kita kalba, bet jie ne, – norim kalbėti lietuviškai.⁸⁷⁶

Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos universitete veikė platus spektras studentų organizacijų, tad buvo poreikis reglamentuoti kalbų vartojimą ir jų veikloje. 1925 m. Lietuvos universiteto studentų ir laisvųjų klausytojų taisyklėse nurodyta, kad studentų organizacijų raštvedyba, posėdžiai turėjo būti protokoluojami lietuvių kalba. Išimtis galėjo būti padaryta senato sprendimu tik „lotynistų, helenistų, hebraistų ir esperantininkų ir kitokioms organizacijoms“.⁸⁷⁷

Universiteto senatas atidžiai kontroliavo, kad universitete veikusių studentų korporacijų veikloje lietuvių kalbai būtų skirta derama vieta. Tautinių mažumų studentai neretai prašydavo senato leisti Universiteto skelbimų lentose iškabinti skelbimus, parašytus ne lietuvių kalba. 1923 m. birželio 7 d. Lietuvos universiteto senatas nepatenkino Žydų studentų kultūrinio susivienijimo prašymo leisti jiems iškabinti Universiteto koridoriuje vitriną dviem kalbomis (jidiš ir lietuvių). Universiteto senatas pabrėžė, kad „viešų Lietuvos Universiteto vitrinų antrašuose leidžiama vartoti tik lietuvių kalba.“⁸⁷⁸ 1926 m. studentai žydai prašė leisti jiems rinkimų metu kabinti vitrinose skelbimus, parašytus tik jidiš kalba. Senatas nutarė „leisti skelbimus kitomis kalbomis tik su lygiagrečiu lietuvišku tekstu.“⁸⁷⁹ Matyti, kad 1923 m. senatas dvikalbių skelbimų neleido, o 1926 m. jie jau buvo toleruojami. Tai sietina su minėtais metais dirbusios Lietuvos valstiečių liaudininkų ir Lietuvos socialdemokratų koalicinės vyriausybės, palaikomos tautinių mažumų, nuostatomis bei šalies politinės krypties pasikeitimais.

Universiteto senatas gaudavo prašymų leisti studentų susirinkimus daryti ne lietuvių kalba. Pavyzdžiui, 1923 m. vasario 22 d. senatas leido Studentų žydų kultūros susivienijimui Universitete surengti paskaitą tema *Rabindranatas Tagorė ir jo kūryba*, ją numatyta skaityti jidiš kalba. Senatas tuo klausimu rašė, kad „įregistravus kurios nors studentų grupės įstatus, nėra jokio pagrindo neleisti tokiai grupei turėti savo paskaitų jai pageidaujama kalba.“⁸⁸⁰ Tačiau 1926 m. Universiteto reguliamine jau buvo reikalavimas, kad susirinkimai Universitete „būtų vedami tik lietuvių kalba“.⁸⁸¹

Lietuvos universiteto veiklos pradžioje tarp lietuvių ir kitų tautybių studentų neretai kildavo įvairių konfliktų dėl kalbų vartojimo. Kaip rašė Juozas Slapšinskas (nuo 1939 m. – Rimantas), pirmiausia susidūrimai dėl valstybinės kalbos pasireiškė Lietuvos universiteto studentų Savišalpos

⁸⁷⁶ „I sesijos 180 posėdis“, *Steigiamojo Seimo darbai*, kovo 8 (1922), 68.

⁸⁷⁷ Lietuvos universitetas, *Lietuvos universiteto studentų ir laisvųjų klausytojų taisyklės* (Kaunas: Valstybės sp., 1925), 1–2, 4, 9.

⁸⁷⁸ 1923.06.07 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 61, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 61.

⁸⁷⁹ 1926.11.25 Lietuvos universiteto senato posėdžio 189 protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 45b.

⁸⁸⁰ 1923.02.22 Lietuvos universiteto senato posėdžio protokolas nr. 47, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 32ab.

⁸⁸¹ 1926.11.25 Lietuvos universiteto senato 189 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 45b.

draugijoje. Tautinių mažumų kilmės ir socialistinių pažiūrų studentai lietuvių kalbą ignoravo ir reikalavo be lietuvių kalbos leisti viešai vartoti jidiš bei rusų kalbas. 1922 m. spalio 8 d. įvykusiame Savišalpos draugijos susirinkime netgi buvo nutarta visus valdybos pranešimus versti į žydų (jidiš) kalbą. Šis nutarimas studentus lietuvius „labai suerzino, ypač po to, kai pasirodė ir rusų panašus reikalavimas“⁸⁸². 1922 m. spalio 15 d. įvykusiame studentų susirinkime, kuriame lietuvių dalyvavo kur kas daugiau, minėtas nutarimas panaikintas.⁸⁸³

J. Slapšinsko teigimu, 1922 m. pabaigoje visuotiniuose studentų susirinkimuose studentai žydai jidiš kalbai ėmė reikalauti „lygių teisių su valstybine“. 1922 m. lapkričio 19 d. susirinkime šis žydų studentų reikalavimas, palaikomas studentų socialistų, buvo patenkintas. Šiame susirinkime daugiausia buvo kalbama rusų ir jidiš kalbomis. Anot J. Slapšinsko, „to lietuvių grupė, daugiausia buvę karininkai, negalėjo pakęst“. Studentai lietuviai sudarė „lietuvių kalbai ginti grupę“ ir nutarė imtis aktyvių veiksmų „mažumoms nesiliaujant ignoruoti valstybinę kalbą, o socialistams joms pritariant“⁸⁸⁴. Po šio lietuvių studentų pareiškimo studentų susirinkimo prezidiumas atsistatydino ir susirinkimas baigėsi. Anot J. Slapšinsko, tuomet visuotiniuose studentų susirinkimuose baigėsi jidiš ir rusų kalbų vartojimas. 1922 m. lapkričio 26 d. susirinkime esą „nors žydai ir norėjo kalbėt žydiškai, bet jau buvo neleista.“⁸⁸⁵ Vis dėlto *Lietuvos žiniose* minėta, kad universiteto senatas leido „visuotiniuose studentų susirinkimuose kalbėti lietuvių kalbos nemokantiems ir nesuprantantiems sava kalba“⁸⁸⁶. Pasak J. Slapšinsko, 1923 m. konfliktai dėl kalbų tarp studentų „visai nutilo, nes lietuvių skaičius gerokai padidėjo, o žydai pakeitė savo taktiką.“⁸⁸⁷ Pasak Prano Čepėno, nelietuviakalbiai studentai „greitai lietuvių kalbą išmoko, ir vėliau tokių nesusipratimų nebuvo.“⁸⁸⁸ P. Jonikas situaciją vertino panašiai, jis teigė, kad „studentams lietuvių kalbą pramokus, iš dalies ir politinėms sąlygoms pasikeitus, 1923 m. anokie susikirtimai pasibaigė.“⁸⁸⁹ Numanu, jog studentai žydai ėmė vis labiau įvertinti tai, kad, gyvenant Lietuvoje, mokėti valstybinę lietuvių kalbą jiems bus naudinga.

Vėlesniais metais Lietuvos universitete pasitaikydavo lietuvių ir žydų studentų susidūrimų dėl rusų kalbos vartojimo. Universiteto vadovybė bandė ieškoti išeičių, kaip išspręsti

---

⁸⁸² J. Slapšinskas, „Studentų gyvenimas, Vytauto Didžiojo Universitetas“, in *Vytauto Didžiojo Universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita*, (Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė, 1932), 450–451.

⁸⁸³ Ibid.

⁸⁸⁴ Ibid.

⁸⁸⁵ Ibid.

⁸⁸⁶ Jn. Kalvelis, „Fašizmas ir tautinis šovinizmas mūsų universitete“, *Lietuvos žinios*, lapkričio 30 (1922), 3.

⁸⁸⁷ J. Slapšinskas, „Studentų gyvenimas, Vytauto Didžiojo Universitetas“, in *Vytauto Didžiojo Universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita*, (Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė, 1932), 450–451.

⁸⁸⁸ Mečys Valiukėnas, „Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania“, in *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 618.

⁸⁸⁹ Petras Jonikas, „Lietuvių ir kitų kalbų studijos Lietuvos Universitete“, *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* (Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972), 433.

šią problemą. Tam tikslui 1930 m. gegužės 26 d. prorektorius Blažiejus Čėsnyš surengė konferenciją su universiteto žydų organizacijų atstovais. Joje siekta „ieškoti studentų antisemitizmo problemos sprendimo būdų, siūlant žydų studentams nevartoti rusų kalbos, nes tai lietuvių studentijai asocijuojasi su bolševizmu.“⁸⁹⁰ Studentų lietuvių nepasitenkinimas dėl tautinių mažumų studentų polinkio vartoti rusų kalbą ir nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo atsispindėjo ir studentų spaudoje. Pavyzdžiui, 1931 m. *Studentų balse* buvo skundžiamasi, kad „universitete niekinama lietuvių kalba, kad jos bijomasi, nuo jos kratomasi.“⁸⁹¹ Esą „pertraukos metu girdėsi daugiau kalbančių rusiškai, nekaip lietuviškai. Ir ta pati rusų kalba daugumos kolegų tikrai žargoniškai vartojama, o vis dėl to turima tiek drąsos ją viešai demonstruoti!“⁸⁹² Straipsnyje teigta, kad „mes nesmerkiame ne vienos kalbos, kaip kalbos, bet turime teisės prašyti kitus daugiau pagarbos tai kalbai, kurios vardo valstybėje mes gyvename ir kurios vardo universitete mes dirbame. Gal kam iš kolegų yra rusų kalba brangesnė, ne kaip lietuvių – mes apie tai nieko nekalbame ir nesakome, kad kiekvienas turi [pajuodintas šriftas šaltinyje – M. B.] lietuvių kalbą labiau branginti ne kaip kurią kitą, net negalime tylėti, matydami, kaip mūsų valstybinė kalba kitų negražiai niekinama.“ Pasak cituoto straipsnio autoriaus, „niekas neturi teisės uždrausti universitete kalbėti ne lietuvių kalba, bet niekas neturi teisės ir niekinti ją, viešai demonstruodamas auditorijose rusų ar lenkų kalbą.“⁸⁹³

1932 m. *Studentų balse* piktintasi, kad „lietuviškam universitete, lietuviai studentai, kalbėdami su tautinių mažumų studentais, kalba jų nacionalinėm kalbom, bet ne lietuvių kalba, patiri, kad tautinių mažumų studentai dažnai yra tiek drąsūs, kad kalbą pradeda nelietuviškai, o mūsų lietuviai studentai yra tiek nesavarankūs ir tiek vergiški, kad nedrįsta pasipriešinti ir kalba, jeigu tik bet kiek supranta, kaip kalbinami.“⁸⁹⁴ Matyti, kad dėl kitų kalbų vartojimo bent iš dalies buvo kaltinami ir lietuviai studentai, prisitaikantys prie kitataučių studentų kalbos. Dar viename 1932 m. *Studentų balse* straipsnyje buvo tvirtinama, kad „dauguma žydų užmiršta savo pareigą išmokti lietuvių kalbą, pažinti lietuvių kultūrą, istoriją ir išmokti gerbti visa tai, kad lietuviams yra brangu.“⁸⁹⁵ Tautiškai angažuotiems studentams lietuviams nepasitenkinimą kėlė tai, kad dalis studentų, jų supratimu, ignoravo Lietuvos „tūtinės“ tautos dominuojančią poziciją – nesistengė išmokti lietuvių kalbos ir pažinti lietuvių kultūros.

Kaip teigė A. Svarauskas, XX a. 4-ajame deš. studentai „ateitininkai, tautininkai, voldemarininkai ir net varpininkai nuolat mėgindavo atkreipti universiteto vadovybės ir valstybės valdžios dėmesį į „svetimų kalbų vartojimo“ universitete „problemą“. Studentų

⁸⁹⁰ Ivanovas, *Tautiškumo beiškant...*, 99.

⁸⁹¹ Z. Valaitis, „Daugiau pagarbos lietuvių kalbai“, *Studentų balsas*, gruodžio 15 (1931), 4.

⁸⁹² Ibid.

⁸⁹³ Ibid.

⁸⁹⁴ K. N., „Vergiškumas ar kas kita?“, *Studentų balsas*, vasario 15 (1932), 5.

⁸⁹⁵ A. Kupstas, „Laisvi užrašai. Laikas susiprasti“, *Studentų balsas*, rugsėjo 14 (1932), 6.

organizuotos diskusijos, kuriose dažnai būdavo piktinamasi svetimtaučiais ir svetimų kalbų vartojimu universitete, itin domino studentiją.⁸⁹⁶ Lietuvių studentų nepasitenkinimas dėl lietuvių kalbos padėties Universitete 1933 m. gegužės mėn. pradžioje išdėstytas Vytauto Didžiojo universiteto Studentų atstovybės kreipimesi senatui. Jame teigta, jog per 15 nepriklausomybės metų „mūsų mažumos nepasistengė išmokti lietuviškai, mielai jos mokosi rusiškai arba vokiškai, kažikurių un-to stud. organizacijų vitrinose skelbimai rašomi darkyta lietuvių kalba, kartais ir visai be lietuviško teksto. Universiteto patalpose darbo metu dažnai kalbama kita kuria nors, bet tik ne valstybine lietuvių kalba. Tas vyksta ne tik auditorijose, pačių studentų šeimoj, bet ir ligoninėse, klinikose, kur nuolat būna pašalaičių, ne universiteto žmonių.“⁸⁹⁷ Studentų atstovybės rašte teigta, kad „studentams, kokios tautybės jie bebūtų, turėtų būti universitete skiepijamas didžiausias lietuvių kalbos gerbimas, nes tik tuomet bus galima išvengti visų tų nemalonių incidentų tarp paskirų stud. grupių. Dėl dabar esamų nenormalumų lietuvių kalbos vartojimo klausimu dažnai reaguoja patys studentai ir kai tas reagavimas nevisados vyksta gražiomis priemonėmis, jis kenkia darniam universiteto studentų bendravimui.“⁸⁹⁸ Minėtame rašte pabrėžta, kad tautinių mažumų studentų nenoras mokytis lietuvių kalbos žeidė tautinius lietuvių studentų jausmus. Teigta, jog tautinės mažumos ne visada tinkamai gerbdavo lietuvių kalbą: „Demonstratyviai un-to sienose vartoti žydu, lenkų, rusų etc., tik ne lietuvių kalbą ir per 15 nepriklausomybės metų neparodyti nuoširdaus noro susiartinti su svetinga lietuvių tauta, vartojant jos drauge ir valstybinę kalbą – yra nepateisinamai kenksmingi mažumų reiškiniai.“⁸⁹⁹

Kad būtų išspręstos išdėstytos problemos, VDU Studentų atstovybė senatui pateikė šiuos punktus: „1. Nemokančius arba blogai mokančius žodžiu ir raštu valstybinės kalbos Lietuvos piliečius nepriimti V. D. Universitetan. 2. Sudaryti sąlygas, kad V. D. Universitete kiekvienas studentas-ė įprastų tinkamai vartoti valstybinę, krašto gyventojų daugumos kalbą, ją gerbtų, o jos pakankamai nemokantiems visai neduoti aukštojo mokslo teisių. 3. Universiteto patalpose, ypatingai viešose universiteto įstaigose, pašalinti per daug pasireiškusių svetimų kalbų vartojimą. 4. Neleisti universitete iškabinti plakatus, skelbimus ir vitrinas svetimą kalbą, jei šie nėra užsienio universitetų atsiųsti ir neskirti visos V. D. Universiteto studentijos žiniai.“⁹⁰⁰ Griežta kreipimosi retorika ir kritiškas daugumos tautinių mažumų studentų elgesio vertinimas

---

⁸⁹⁶ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Politinė galia ir jos ribos* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014), 257.

⁸⁹⁷ 1933.05.18 Vytauto Didžiojo universiteto studentų atstovybės raštas nr. 152 Vytauto Didžiojo universiteto senatui, *LCVA*, f. 631, ap, 1, b. 238, l. 222a–b.

⁸⁹⁸ *Ibid.*

⁸⁹⁹ *Ibid.*

⁹⁰⁰ 1933.05.18 Vytauto Didžiojo universiteto studentų atstovybės raštas nr. 152 Vytauto Didžiojo universiteto senatui, *LCVA*, f. 631, ap, 1, b. 238, l. 222a–b.

rodė, kad lietuvių kalbos statuso klausimas Universitete daliai lietuvių studentų buvo itin aktualus, iš esmės susijęs su jų tautine savigarba.

XX a. 4-ajame deš. radikalėjant nemažos dalies lietuvių jaunimo tautinėms nuostatomis, įtampa tarp lietuvių ir tautinių mažumų studentų kartais prasiverždavo ir Vytauto Didžiojo universitete. A. Svarauskas savo tyrime minėjo, kad 1936 m. studentai ragino „asmenis, kalbančius gatvėje lenkiškai, „sudrausminti“ ir liepti kalbėti tik lietuviškai.“⁹⁰¹ Anot A. Svarausko, „šiam kontekste Rytų Europa ir Lietuva nebuvo išimtis. Nacionalizmo propagavimas buvo jaučiamas tautininkų, katalikų, net komunistuojančių kairiųjų studentų korporacijose. Ketvirtajame dešimtmetyje akademinė jaunuomenė nuolat balansavo ties patriotizmo ir šovinizmo riba.“⁹⁰² Manytina, kad lietuvių kalbos klausimas tautiniuose konfliktuose Universitete veikiausiai nebuvo pats svarbiausias ir nusileido socioekonominio pobūdžio reikalavimams (pvz., siekis universitete įvesti „numerus clausus“⁹⁰³ ir taip ateityje minimalizuoti tautinių mažumų vaidmenį Lietuvos ekonominiame gyvenime ir kt.).

Vertinant Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto įtakos mastą lituanizacijos procesams laikinojoje sostinėje, verta pasiremti statistiniais duomenimis. 1938 m. Vytauto Didžiojo universitete dirbo 292 mokslinio personalo darbuotojai, studijavo 3041 studentas ir laisvasis klausytojas⁹⁰⁴ (1932 m. pavasario semestre universitete studijavo gerokai daugiau – netgi 4548 studentai ir laisvieji klausytojai)⁹⁰⁵. Didelė lietuvių studentų dalis buvo tautiškai angažuota ir smerkė kitų kalbų vartojimą universitete (ir viešumoje apskritai). Didžioji dalis pedagoginio personalo paskaitas vedė lietuviškai, o kitiems buvo sudarytos sąlygos išmokti lietuvių kalbą. 1922–1940 m. Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitetą baigė 3790 absolventų⁹⁰⁶, kurių, manytina, nemaža dalis įsidarbino Kauno mieste. Visa tai leidžia teigti, kad gana skaitlinga Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto bendruomenė turėjo reikšmingą įtaką lietuvių kalbos sklaidai, jos emancipavimosi augimui Kauno visuomenėje.

---

⁹⁰¹ Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija...*, 255.

⁹⁰² *Ibid.*, 254.

⁹⁰³ Artūras Svarauskas, „Studentai ateitininkai ir politika 1926–1940 metais“, *Bažnyčios istorijos studijos* 3 (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidykla, 2010), 168; Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija ...*, 257.

⁹⁰⁴ *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, 114.

⁹⁰⁵ *Kauno miesto statistikos metraštis 1934*, 55.

⁹⁰⁶ Mindaugas Tamošaitis, „Aukštasis mokslas ir švietimas“, in *Tarpukario Lietuva* (Kaunas: „Šviesa“, 2007), 88.

6. LIETUVIŲ KALBOS SKLAIDA KAUNO KATALIKŲ BAŽNYČIOSE

6.1. Pridėtinių pamaldų kalbos problema XX a. 3-iojo deš. pradžios

Kauno katalikų bažnyčiose

Iki XX a. pradžios lietuvių kalba carų valdomoje Lietuvoje katalikų bažnyčiai tebuvo aktuali tiek, kiek ji leido bendrauti (parapijų lygmenyje) su lietuviakalbe valstietija, o pagrindinė bažnytinės organizacijos kalba (be universalios lotynų kalbos) buvo lenkų kalba. 1850 m. žemaičių vyskupu tapus Motiejui Valančiui, prasidėjo palaipsnis lietuvių kalbos emancipavimo Žemaičių vyskupijoje procesas. Jis pirmiausia pasireiškė lietuviškų pamokslų bažnyčiose sakymu ir homiletikos dėstymu lietuvių kalba Žemaičių dvasinėje seminarijoje⁹⁰⁷. Tačiau XIX a. antrojoje pusėje lietuvių kalbos sklaida Žemaičių vyskupijoje gerokai sulėtėjo. Pasak istoriko kun. Juozapo Stakausko, XIX a. antrojoje pusėje Žemaičių vyskupijoje nebuvo lenkinimo tendencijų, bet vyskupijos hierarchai „nieko ir nedarė lietuvių kalbai kultivuoti“⁹⁰⁸. A. Svarauskas teigia, kad „Šv. Sostas ar dvasinė katalikų vyresnybė XX a. pirmoje pusėje nebuvo palankūs lietuviškumui.“⁹⁰⁹ Kai kurie XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių tautinio judėjimo veikėjai (kun. Kazimieras Prapuolenis ir kt.) nemažos dalies katalikų kunigų veiklą siejo su liaudies lenkinimu. Pasak K. Buchowski'o, lietuvių tautinio judėjimo retorikoje neretai „buvo aiškinama, kad per amžius efektyviausias lenkų ekspansijos įrankis buvo Katalikų bažnyčia, kurioje pagrindines funkcijas atliko lenkai.“⁹¹⁰ Esą katalikų dvasininkai „sąmoningai katalikybę tapatino su lenkiškumu, kad tamsi „liaudis“ laikytų nuodėme kalbėti lietuviškai.“⁹¹¹

XX a. pradžioje Kauno bažnyčiose pridėtinėse pamaldose dominavo lenkų kalba. Kaip teigiama K. Žuko atsiminimuose, Kaune „visose bažnyčiose pamaldos ir giedojimai buvo lenkiški. Išimtį tesudarė Katedros bažnyčios votyvės, kur maldininkai, daugiausia tarnaitės, giedodavo lietuviškai. Jiems pamokslai buvo sakomi lietuviškai. Pamokslus tuomet sakydavo klierikai, kuriems tai buvo reikalinga lietuvių kalbos praktikai. Kiek vėliau buvo laikomos lietuviškos pamaldos Karmelitų bažnyčioje, ypač kai jos klebonu tapo jaunas energingas kunigas <...> Olšauskas.“⁹¹²

⁹⁰⁷ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo* (Vilnius: Mintis, 1999), 684–685, 691.

⁹⁰⁸ Juozapas Stakauskas, *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje* (Vilnius: Aidai, 2003), 382.

⁹⁰⁹ Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija...*, 57.

⁹¹⁰ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, 83.

⁹¹¹ *Ibid.*

⁹¹² Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, 15–16.

Lietuvių kalbos pozicijos katalikų bažnyčiose ėmė tvirtėti po 1905–1906 m. revoliucinių įvykių Rusijos imperijoje, kai iš caro valdžios pavyko gauti daugiau laisvių religiniam ir kultūriniam gyvenimui. Pavyzdžiui, savaitraštyje *Ūkininkas* skelbtuose atsiminimuose rašyta, kaip 1905–1906 m. lietuvių delegacijai pavyko gauti žemaičių vyskupo augziliaro Gasparo Cirtauto leidimą lietuvių kalba laikyti rezurekcijas Šv. Jurgio bažnyčioje (tuomet priklausė Žemaičių dvasinei seminarijai) ir Kauno katedroje. Kaip rašyta *Ūkininke*, nuo to laiko Kauno bažnyčiose ėmė daugėti pamaldų lietuvių kalba.⁹¹³ Pasak B. Kviklio, Šančių bažnyčioje nuo 1909 m. „vieną sekmadienį giedodavo lenkiškai, antrą lietuviškai.“⁹¹⁴

Nagrinėjamu laikotarpiu katalikai buvo didžiausia religinė bendruomenė Kauno mieste (1923 m. surašymo duomenimis, Kaune gyveno 61,78 % (57 107) katalikų).⁹¹⁵ Anot R. Račiūnaitės, „nacionalinio identiteto paieškos skatino gyventojus kovoti dėl savo teisių ir išreikalauti lietuviškas pamaldas Kauno bažnyčiose.“⁹¹⁶ „Titulinė“ valstybės tauta – lietuviai – siekė įtvirtinti savo kalbos dominavimą Kauno bažnyčiose, o lenkakalbiai tikintieji bažnyčiose siekė išlaikyti iki tol turėtas pozicijas. Lietuvių kalba, įsitvirtindama Kauno bažnyčiose, ėmė išstumti lenkų kalbą. Dėl to lietuvių kalbos sklaidos Kauno bažnyčiose procesas susidūrė su lenkakalbės Kauno visuomenės dalies pasipriešinimu, o ji anuomet buvo ganėtinai įtakinga.⁹¹⁷ Pasak K. Buchowski'o, lenkų visuomenės akimis, lietuvių reikalavimas „bažnyčiose pamaldas laikyti lietuvių kalba buvo laikomas pasikėsiniu į lenkų kalbą ir lenkybę apskritai.“⁹¹⁸ Kauno bažnyčių lituanizavimas nebuvo paprastas ir taikus procesas. Jis pareikalavo ne vieno smurtinio incidento.

XX a. 2–3 deš. sandūroje Kauno bažnyčiose brendo įtampa dėl pridėtinių pamaldų tarp lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų. 1921 m. visose Kauno bažnyčiose⁹¹⁹ pridėtinės pamaldos buvo laikomos tiek lietuvių, tiek ir lenkų kalba, išskyrus neparapines bažnyčias. Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo (Vytauto Didžiojo), Švč. Sakramento (moksleivių) ir Įgulos bažnyčiose pamaldos buvo laikomos vien lietuvių kalba. Šv. Mikalojaus (benediktinių) ir Šv.

⁹¹³ „Kaip buvo lietuvinamas Kaunas. Iš klebono atsiminimų“, *Ūkininkas*, lapkričio 8 (1935), 5.

⁹¹⁴ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* [fotografuotinis leidimas], T. 2 (Vilnius: Mintis, 1991), 284.

⁹¹⁵ *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, 35–36.

⁹¹⁶ Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės...“, 115.

⁹¹⁷ Apie tuometės Kauno lenkų bendruomenės įtaką gali byloti ir faktas, jog per pirmuosius Kauno miesto tarybos rinkimus, vykusius 1918 m. gruodžio 18–19 dienomis, lenkų atstovai Miesto taryboje gavo net 30 vietų iš 71. Žr.: Morkūnaitė-Lazauskienė, „Pirmieji Kauno Miesto tarybos rinkimai“, 112.

⁹¹⁸ Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, 113.

⁹¹⁹ XX a. 3-jo dešimtmečio pradžioje Kaune buvo šios veikiančios bažnyčios: Žemaičių vyskupijos katedra (nuo 1864 m.), parapinės Švč. Trejybės ir Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčios, Kauno Įgulos bažnyčia, Švč. Sakramento (buv. dominikonų), Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų (Vytauto Didžiojo), Šv. Gertrūdos (šaričių), Šv. Mikalojaus (benediktinių), Šv. Jurgio (Žemaičių dvasinės seminarijos), Įgulos bažnyčios Žemuosiuose Šančiuose ir Aukštojoje Fredoje bei Jėzuitų (veikti pradėjo tik 1924 m.) bažnyčios. 1919 m. prie Kauno prijungtuose priemiesčiuose taip pat kilo nauji maldos namai (1921 m. Šv. Kazimiero bažnyčia Aleksote, 1923 m. Viešpaties Mūsų Jėzaus Kristaus Prisikėlimo bažnyčia Žaliakalnyje).

Gertrūdos (šaričių) bažnyčiose pamaldos vykdavo tik lenkų kalba⁹²⁰. Tose Kauno bažnyčiose, kuriose pamaldos vyko abiem kalbomis, lietuvių kalba laikyta tik apie trečdalis pridėtinių pamaldų. Tokia padėtis netenkino tautinių lietuvių aspiracijų, visuomenėje brendo poreikis lituanizuoti Kauno bažnyčiose laikomas pamaldas.

Tarptautiniai Lietuvos įsipareigojimai numatė religinių bendruomenių teisių apsaugą. Pavyzdžiui, 1922 m. paskelbtos *Deklaracijos dėl mažumų apsaugos Lietuvoje* 5-ame straipsnyje pabrėžta, kad „Lietuvos piliečiai, kurie priklauso etninėms, religijos arba kalbos mažumoms, <...> turės lygias teises savo lėšomis steigti, organizuoti jų darbą ir kontroliuoti labdarybės, religines ir visuomenines įstaigas, mokyklas ir kitas auklėjimo įstaigas su teise laisvai ten vartoti savo gimtąją kalbą ir laisvai praktikuoti savo religiją.“⁹²¹ Kitame svarbiame dokumente, 1927 m. Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos Konkordate (21 straipsnyje), nurodyta, kad dvasiniai patarnavimai tikintiesiems turėjo būti suteikiami jų gimtąja kalba (pagal Bažnyčios taisykles).⁹²² Lenkakalbiai Kauno ir jo apylinkių gyventojai⁹²³ turėjo pakankamą teisinį pagrindą reikalauti, kad tam tikra dalis pamaldų katalikų bažnyčiose būtų laikoma lenkų kalba.

Tapęs laikinąja sostine, Kaunas intensyviai plėtėsi, formavosi naujos miesto dalys (Žemieji Šančiai, Vilijampolė, Žaliakalnis, Aleksotas ir kt.), jose ėmė kurtis katalikų maldos namai. Žaliakalnio šiaurės vakarinėje dalyje XX a. 3-jojo deš. pradžioje veiklą pradėjo Mažesniųjų brolių pranciškonų koplyčia⁹²⁴. Pasak pranciškono Jeronimo Pečkaičio, šios koplyčios apylinkėje tuomet daugiausia buvo kalbama lenkų kalba, bet nuolat gausėjo „lietuviško gaivalo“.⁹²⁵ Pagal 1922 m. žemaičių vyskupo nustatytą pamaldų tvarką Mažesniųjų brolių pranciškonų koplyčioje pridėtinės pamaldos (pamokslai ir giedojimai) turėjo būti rengiami pakaitomis: vieną šventadienį lietuviškai, kitą – lenkiškai. Evangelija turėjo būti skaitoma kiekvieną šventadienį abiem kalbomis, per iškilmingas šventes turėjo būti sakomi du pamokslai: lietuviškas ir lenkiškas.⁹²⁶ Šokiadieninės pamaldos šioje koplyčioje buvo numatytos laikyti: lyginėmis dienomis lietuviškai, o nelyginėmis – lenkiškai.⁹²⁷ XX a. 3-jojo deš. pradžioje

⁹²⁰ 1921.02.09 kanaaninko K. Šaulio raštas Ministrui pirmininkui, *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – KAKA)*, b. 173, l. 70.

⁹²¹ „Deklaracija dėl mažumų apsaugos Lietuvoje. Ženeva, 1922 metų gegužės 12 diena“, *Žmogaus teisės; Mažumų teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*, 53–54.

⁹²² „Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos“, *Vyriausybės žinios* 264 (1927), 5.

⁹²³ Šiame skyriuje lenkakalbiams tikintiesiems įvardyti sinonimiškai vartojamas terminas *lenkai*, o lietuviakalbių – *lietuviai*. Toks skirstymas yra sąlygiškas, nes dalis lenkakalbių tikinčiųjų laikė save lietuviais, nors siekė Kauno bažnyčiose išlaikyti kuo daugiau pamaldų lenkų kalba.

⁹²⁴ Žaliakalnio „Mažesniųjų brolių“ viešoji oratorija buvo pašventinta 1922 m. rugsėjo 15 d. (1922.09.23 Tėvo Jeronimo Pečkaičio raštas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti)).

⁹²⁵ 1922.09.07 Tėvo Jeronimo Pečkaičio raštas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

⁹²⁶ [1922 m.] Žemaičių vyskupo raštas nr. 3513 atsakant į rugsėjo 5 d. raštą Tėvui Jeronimui Pečkaičiui, „Mažesniųjų Brolių“ Lietuvoje komisariui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

⁹²⁷ 1922 m. Tėvo Jeronimo Pečkaičio raštas Žemaičių vyskupijos kurijai, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

Žaliakalnyje pradėjo kurtis nauja Viešpaties Mūsų Jėzaus Kristaus Prisikėlimo bažnyčia.⁹²⁸ 1923 m. joje nustatyta tokia pridėtinių pamaldų tvarka: vieną šventadienį lietuviškai, o antrą – lenkiškai. Evangelija turėjo būti skaitoma kiekvieną šventadienį lietuviškai ir lenkiškai.⁹²⁹

Kaip matyti iš 1925 m. oficialių statistinių duomenų, iš 9 332 Žaliakalnyje gyvenusių katalikų, lenkų buvo 994, t. y. apie 10 % gyventojų.⁹³⁰ Minėtas pamaldų tvarkos (kalbos atžvilgiu) reglamentavimas rodo, kad nors lenkų katalikų šioje miesto dalyje formaliai buvo nedaug, tačiau faktinis lenkų kalbos vartojimas tarp Žaliakalnio gyventojų, numanu, buvo kur kas didesnis. Tikėtina, kad Žaliakalnyje nemažoje dalyje šeimų vartota lenkų kalba, nors jų nariai save laikė lietuviais. Tuo galima paaiškinti, kodėl net pusė pamaldų naujai kuriamoje Žaliakalnio parapijoje buvo laikoma lenkų kalba.

6.2. Pridėtinių pamaldų Kauno katedroje bazilikoje lituanizavimas

Kauno katedroje XX a. 2–3 deš. sandūroje dauguma pamaldų buvo laikomos lenkų kalba. Pirmasis ryškus lietuviavimo postūmis joje įvyko 1920 m. vasario mėn., kai per gavėnią Graudūs verksmai buvo giedami tik lietuviškai, o giedojimai lenkų kalba buvo perkelti į Švč. Trejybės bažnyčią.⁹³¹ Vis dėlto iki 1923 m. pabaigos Kauno katedroje buvo laikomasi pamaldų tvarkos, kurią dar 1895 m. buvo nustatęs vyskupas Mečislovas Leonardas Paliulionis.⁹³² Katedroje buvo sakomi du pamokslai lenkų kalba: vienas po rytinių šv. Mišių (6.30 val.) ir antras po sumos, o lietuvių kalba buvo sakomas tik vienas pamokslas (po votyvos 10 val. ryte)⁹³³. Pasak *Lietuvos*, tokia situacija lietuvių visuomenėje kėlė nepasitenkinimą. Ypač lietuvius jaudino tai, kad pagrindinėje Kauno bažnyčioje per sumos pamaldas Evangelija buvo skaitoma lenkiškai ir pamokslas sakomas lenkų kalba⁹³⁴. Į šį pamaldų tvarkos neadekvatumą tuometėms aplinkybėms savo rašte žemaičių vyskupui atkreipė dėmesį ir Kauno katedros viceprepozitas kun. Povilas Dogelis. Jis teigė, kad tuometė pamaldų tvarka neatliepė teisėtų

⁹²⁸ Žaliakalnio Viešpaties Mūsų Jėzaus Kristaus Prisikėlimo bažnyčia buvo pašventinta 1923 m., o 1928 m. bažnyčiai suteiktas parapiinės bažnyčios statusas.

⁹²⁹ 1923.04.10 Vyskupo Karevičiaus raštas nr. 1285 kunigui Petriui Vaitiekunui, Kauno Žalajame Kalne kopyčiai steigti Komiteto pirmininkui, *Kauno Kristaus Prisikėlimo parapijos archyvas*, kn. nr. 1, l. 28.

⁹³⁰ 1925.10.10 Centralinio statistikos biuro raštas nr. 2529 Žalio Kalno Bažnyčios rektoriui, *Kauno Kristaus Prisikėlimo parapijos archyvas*, kn. nr. 1, l. 45.

⁹³¹ Povilas Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai* (Kaunas: [s. n.], 1936), 259.

⁹³² 1923.01.17 Žemaičių katedros bazilikos viceprepozito kun. P. Dogelio raštas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 35a–b.

⁹³³ (nedatuotas) Žemaičių vyskupijos kurijos vicekanclerio kun. Juozapo Bylos parodymai dėl Lietuvos seimo lenkų frakcijos atstovų pateiktame memoriale išsakytų priekaištų dėl lenkų teisių varžymo Žemaičių vyskupijoje, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*A), f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 24a–b.

⁹³⁴ Z. Malinauskas, „Mūsų bažnytinė politika“, *Lietuva*, gruodžio 6 (1923), 2–3.

tikinčiųjų reikalavimų⁹³⁵. Pasak tuomečio katedros vikaro kun. Felikso Kapočiaus, lenkiškų pamaldų dalyvių skaičius buvo gana didelis iš ryto, o po sumos sakomame pamoksle daugiausia būdavo lietuvių⁹³⁶.

Apie ne itin gausų lenkų tikinčiųjų skaičių Kaune gali byloti ir tas faktas, kad Kaune tikriausiai buvo tik vienas bažnytinis lenkų choras, nes Kauno katedrą aptarnaujantys choristai lenkai taip pat giedodavo ir Šv. Mikalojaus bei Šv. Gertrūdos bažnyčiose.⁹³⁷ *Lietuvoje* užsiminta, kad Kaune veikė itin aktyviai savo interesus ginanti lenkų tikinčiųjų grupė. Ji siekdama savo tikslų nevengdavo kreiptis net į Vatikaną⁹³⁸. Pasak kun. F. Kapočiaus, į katedroje laikomas pamaldas lenkų kalba tikinčiųjų ėmė gausiau rinktis prasidėjus 1922 m. Seimo rinkimų agitacijai.⁹³⁹ Pasak jo, spaudoje pasirodžius informacijai, jog Katedroje reikia panaikinti lenkišką pamokslą, tarp lenkų tikinčiųjų buvo agituojama kuo daugiau jų sutraukti į katedrą klausytis pamokslų po sumos, kad būtų galima ir toliau reikalauti lenkiškų pamokslų⁹⁴⁰. Katalikų bendruomenės sumos šv. Mišias tradiciškai suvokdavo kaip pagrindines šventadienio (sekmadienio) pamaldas, todėl tam tikros kalbos vartojimas jų metu išreiškė vienos ar kitos tautinės grupės statusą tikinčiųjų bendruomenėje. Gresiantį lenkų kalbos pašalinimą iš sumos lenkakalbiai Kauno gyventojai veikiausiai suvokė kaip jų padėties sumenkėjimą Kauno katalikų bendruomenėje, todėl buvo linkę atkakliai kovoti dėl savo interesų ir kuo ilgiau išlaikyti sumą lenkų kalba.

Žemaičių vyskupijos kuriją pasiekdavo įvairių kolektyvinių lietuvių prašymų įvesti daugiau pamaldų lietuvių kalba (gerokai sumažinant ar iš viso panaikinant pamaldas lenkų kalba). Antai 1922 m. lietuvių karių grupė parašė raštą žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui, jame išsakė savo nusiskundimus dėl lenkinimo Kauno bažnyčiose. Skunde reikalauta žymiausiose Kauno bažnyčiose panaikinti lenkiškas sumos pamaldas ir įvesti lietuviškas⁹⁴¹. 1923 m. gruodį rašytame lietuvių tikinčiųjų grupės prašyme teigta, kad daugelyje Kauno bažnyčių Dievo žodis buvo skelbiamas ne lietuvių kalba. Pabrėžta, kad tokia padėtis, pakilus tautiniam lietuvių sąmoningumui, buvo negalima. Buvo prašoma pašalinti lenkų kalbą iš bažnyčių, pradedant Kauno katedra bazilika⁹⁴². Analogiškų nepasitenkinimo balsų radosi ir spaudoje. Pavyzdžiui, *Lietuvoje* buvo teigiama, kad po Pirmojo

---

⁹³⁵ 1923(?)06.26 Žemaičių katedros bazilikos viceprepozito kun. P. Dogelio raštas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 99a–b.

⁹³⁶ 1923.12.24 Kauno katedros bazilikos vikaro kun. F. Kapočiaus raportas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 44–45.

⁹³⁷ 1923.12.25 Kauno katedros bazilikos vikaro kun. F. Kapočiaus raportas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 46.

⁹³⁸ Malinauskas, „Mūsų bažnytinė politika“, 2–3.

⁹³⁹ 1923.12.24 Kauno katedros bazilikos vikaro kun. F. Kapočiaus raportas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 44–45.

⁹⁴⁰ 1923.12.25 Kauno katedros bazilikos vikaro kun. F. Kapočiaus raportas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 46.

⁹⁴¹ 1922.12.14 Grupės karių saugojančių demarkacijos liniją laiškas Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui, *KAKA*, b. 165, l. 441a–b.

⁹⁴² 1923.12.19 Politiškai organizuotų katalikų inteligentų, Katalikių Moterų Draugijos, Ekonomiškai organizuotų katalikų ūkininkų, Ekonomiškai organizuotų katalikų darbininkų organizacijų prašymas Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 81, l. 47a–b.

pasaulinio karo lietuvių Kaune labai padaugėjo, „susiprato daugybė mūsų seniau sulenkintų tautiečių“, bet Katalikų bažnyčia ir toliau neva protegavo lenkus⁹⁴³.

Reaguodama į lietuvių katalikų prašymus ir spaudoje kilusį nepasitenkinimą per dideliu pamaldų lenkų kalba skaičiumi Kauno bažnyčiose, 1923 m. gruodžio 26 d. Žemaičių vyskupijos kapitula nutarė Kauno katedroje bazilikoje šventadieniais laikyti pridėtinės pamaldas tik lietuvių kalba.⁹⁴⁴ Šiuo sprendimu iš esmės buvo sulietuvinotos šventadieninės pridėtinės pamaldos pagrindinėje Žemaičių vyskupijos bažnyčioje.

6.3. Lietuvių siekiai savo kalbą įtvirtinti Kauno bažnyčiose: tautinės nesantaikos proveržis 1923–1924 m.

XX a. pradžioje Kauno bažnyčiose didesni ar mažesni konfliktai tarp lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų nebuvo retenybė. Kauniečių lietuvių tikinčiųjų grupės raštus, kuriuose prašyta padidinti pamaldų skaičių lietuvių kalba, žemaičių vyskupui rašė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą.⁹⁴⁵ Lenkai tinkintieji taip pat pateikdavo prašymų žemaičių vyskupui norėdami bažnyčiose išlaikyti kuo didesnę skaičių pamaldų lenkų kalba.⁹⁴⁶ Tiek viena, tiek kita tautinė grupė norėjo patogiausiu laiku turėti pamaldas savo kalba, ypač per sumą. Kylanti įtampa tarp Lietuvos ir Lenkijos, didėjantis lietuvių visuomenės nepasitenkinimas Lietuvos lenkų elgesiu (tikras ar tariamas neloyalumas valstybei ir savo tautinių aspiracijų kėlimas) lėmė, kad keliose Kauno bažnyčiose 1923 m. pabaigoje – 1924 m. prasiveržė lietuviakalbių bei lenkakalbių tikinčiųjų konfliktai, kartais neišvengta ir smurtinių susidūrimų.

XX a. 3-iajame deš. Šv. Kryžiaus (karmelitų) bažnyčia buvo viena iš keleto Kauno miesto parapijų bažnyčių, aptarnavusi dalį Naujamiesčio, Žemųjų Šančių ir įvairių Pakaunės vietovių (Girstupio, Gričiupio, Petrašiūnų ir kt. kaimų) katalikus. Pagal 1923 m. pabaigoje Šv. Kryžiaus bažnyčioje galiojusią pamaldų tvarką, sekmadieniais ir šventadieniais lietuviakalbiam tikintiesiems buvo skirta apie trečdalis pamaldų. Lietuvių kalba buvo sakomas tik vienas pamokslas, o lenkų kalba sakyti du pamokslai (taip pat ir po sumos)⁹⁴⁷. Šios situacijos ydingumą įžvelgė ir tuometis Šv. Kryžiaus parapijos klebonas kun. Vincentas Mieleška. Anot jo, Šv. Kryžiaus bažnyčioje lenkai turėjo daugiau pamaldų, nors pagal 1923 m. visuotinį Lietuvos gyventojų surašymą, Šv. Kryžiaus (karmelitų) parapijoje lenkai sudarė tik 6 % gyventojų, nes iš

⁹⁴³ Malinauskas, „Mūsų bažnytinė politika“, 2–3.

⁹⁴⁴ 1923.12.26 Žemaičių vyskupijos kapitulos posėdžio nutarimai, *KAKA*, b. 81, l. 41a–b.

⁹⁴⁵ 1914.06.21 Šančių parapijos lietuvių tikinčiųjų raštas Žemaičių vyskupui, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 18–19b.

⁹⁴⁶ 1915.05.04 Šančių parapijiečių prašymas Telšių arba Žemaičių vyskupui, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 3–8b.

⁹⁴⁷ 1923.12.05 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios klebono kun. Vincento Mieleškos raportas Žemaičių vyskupui, *LVI A*, f. 1671 ap. 5, b. 412, l. 24–25.

13 059 tikinčiųjų (neskaitant Kauno kalėjimo ir kariuomenės dalinių, priklausiusių Šv. Kryžiaus bažnyčios parapijos teritorijai), lenkais save laikė tik 761 asmuo⁹⁴⁸.

Kaip matyti iš kun. V. Mieleškos raportų žemaičių vyskupui, neramumai Šv. Kryžiaus bažnyčioje prasidėjo tuomet, kai 1923 m. balandžio mėn. Šv. Kryžiaus bažnyčios klebonas atsisakė patenkinti lenkakalbių parapijos narių delegacijos prašymą pakeisti pamaldų tvarką Šv. Kryžiaus bažnyčioje ir vieną šventadienį paskirti lenkams, o kitą – lietuviams. Reikšdami savo nepasitenkinimą, 1923 m. liepos 15 d. lenkai užgiedojo lenkiškai lietuviams skirtu laiku⁹⁴⁹. Tarp lietuvių tikinčiųjų itin neigiamo atgarsio sulaukė 1923 m. gruodžio 16 d. Šv. Kryžiaus bažnyčioje įvykęs incidentas: lenkai išmušė iš rankų maldaknygę Karolinai Vencevičaitėi, kai ji meldėsi per lenkišką pamokslą.⁹⁵⁰ 1924 m. sausio 6 d. per procesiją po mišparų klebonui užgiedojus lietuviškai, lenkai užgiedojo lenkiškai. 1924 m. sausio 20 d. po sumos pas Šv. Kryžiaus bažnyčios kleboną atėjo lietuvių delegacija, ji reikalavo panaikinti pamokslą lenkų kalba po sumos ir grasino smurtu, jeigu to nebus padaryta. Neramumai tęsėsi ir sausio 27 d., tada lenkai trukdė lietuviams išeiti po Šv. Mišių, o lietuvių jaunimas ėmė giedoti lenkiško pamokslo metu ir taip jį sutrukdė⁹⁵¹. Pamokslui lenkų kalba panašių kliūčių kilo ir vasario 2 d.⁹⁵² Tuomet lietuviai, dalyvaujant Lietuvos universiteto studentams, neleido klebonui sakyti lenkiško pamokslo, nes pradėjo giedoti giesmes. Vėliau šventoriuje tarp lietuvių ir lenkų įvyko konfliktas, jame dalyvavo netgi kareiviai, kurie „mėgino nuplėšti ženkliukus nuo lenkų gimnazijos moksleivių kepurių, tik studentų sudrausti liovėsi tą darę.“⁹⁵³ Kaip matyti iš analizuotų šaltinių, Šv. Kryžiaus bažnyčioje pirminė konflikto kurstymo iniciatyva priklausė lenkakalbiams tikintiesiems, bet vėliau konflikto eskalavimą perėmė lietuviakalbiai tikintieji.

Įvykiai Šv. Kryžiaus bažnyčioje sulaukė atgarsio tiek lietuvių, tiek Lietuvos lenkų spaudoje. Juos *Dzień Kowieński* įvardijo kaip lietuvių vykdytą sistemingą „dezinfekciją“ nuo *bacilla polonicus*⁹⁵⁴. *Lietuvoje* minėtas konfliktas traktuotas kaip „sulenkėjusių“ lietuvių „ožiavimasis“, kai lenkiškų pamaldų metu „lietuviai ištautėliai“ užpuldinėjo lietuviškai kalbančius, išmušinėjo jiems iš rankų maldaknyges⁹⁵⁵. Lietuvių spaudoje lenkakalbiai asmenys dažnai nebuvo laikomi tikrais (etniniais) lenkais, o traktuojami kaip sulenkėję lietuviai.

---

⁹⁴⁸ Ibid.

⁹⁴⁹ 1924.01.30 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios administratoriaus kun. Vincento Mieleškos raportas nr. 88 Žemaičių vyskupui, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 412, l. 40a–41.

⁹⁵⁰ Ibid.

⁹⁵¹ Ibid.

⁹⁵² 1924.02.11 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios administratoriaus kunigo Vincento Mieleškos raportas nr. 139 Žemaičių vyskupui, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 412, l. 42–42b.

⁹⁵³ 1924 m. vasario mėn. Generalinio štabo raštas II Karo apygardos viršininkui ir Kauno įgulos viršininkui, *LCVA*, f. 529, ap. 1, b. 81, l. 113.

⁹⁵⁴ „Zajścia w kościele po karmelickim“, *Dzień Kowieński*, 19 lutego (1924 r.), 2.

⁹⁵⁵ „Kaune, Karmelitų bažnyčioj sausio 20 d. pasirodė tur būt, paskutinis sulenkėjusių lietuvių „ožiavimasis“, *Lietuva*, sausio 28 (1924), 4.

Minėtų įvykių Šv. Kryžiaus bažnyčioje atgarsiai pasiekė net Lietuvos Seimą. 1924 m. kovo mėn. Lietuvos Seimo lenkų frakcijos atstovai Kazimieras Volkovickis, Vincentas Rumpelis, Boleslavas Liutikas ir Viktoras Budzinskis pateikė paklausimą Ministrų kabinetui dėl įvykių Šv. Kryžiaus ir kitose bažnyčiose. Paklausime teigta, kad „1924 m. sausio 20 dienų Karmelitų bažnyčioje įvyko baustinas nustatytos pamaldų tvarkos laužymas iš pusės užpuolikų bandos <...> Šiuo faktu prasidėjo visa eilė organizuotų bažnyčių puolimų iš pusės tų pačių elementų, kurie keletą mėnesių atgal smurto keliu laužė tautinių mažumų teises, murzindami nelietuviškais parašais iškabas. <...> Šios gaujos darbuotė, valdžios nesustabdyta, tapo dabartiniu momentu pritaikinta lenkų kalbos teisių bažnyčios srityje naikinimui. Jog tai neskaitlingos gaujos darbas, įrodo aplinkybė, kad Dievo namų bjaurinimas, atliekamas šventadienių eilėje tik vienoje iš karto bažnyčioje paeiliui.“⁹⁵⁶ Rašyta, jog nors šis konfliktas „tęsėsi jau 5 savaites, Kauno dvasinė valdžia nesurado priemonių, kad apsaugotų lenkų teisę vartoti bažnyčios pamaldose gimtąją kalbą.“⁹⁵⁷ Vidaus reikalų ministras Karolis Žalkauskas Lietuvos lenkų padėtį aiškino taip: „Seniau visame Kaune visose bažnyčiose buvo tikrai girdėti lenkų kalba. Šiandien, kada šitose bažnyčiose tie, kurie kadaisia laikė save lenkais, kada vėl pradeda laikyti save lietuviais, žinoma, tas šiek tiek lenkų ambicijai yra skaudu ir nėra noro jiems visai atsakyti nuo tos dominuojamos rolės, kurią turėjo kadaisia visose Kauno bažnyčiose lenkai.“⁹⁵⁸ Atsakydamas į paklausimą, vidaus reikalų ministras teigė, kad minėti įvykiai Kauno bažnyčiose „prasidėjo ne lietuvių iniciatyva, bet kaip tik lenkų iniciatyva.“⁹⁵⁹ Pasak jo, daugumą parapijos narių Šv. Kryžiaus bažnyčioje sudarantys lietuviai „gal turi pamato nervintis ir erzintis“, nes lenkų parapijos narių mažuma minėtoje bažnyčioje turi didesnę dalį pamaldų, esą tai „duoda pamato ir visiems tiems neramumams.“⁹⁶⁰ Vidaus reikalų ministras lietuvių kaltės neįžvelgė ir manė, kad neramumų kilo dėl neteisingo pamaldų paskirstymo pagal tautinę parapijos narių sudėtį. Kun. J. Bylos rašte, atsakančiame į Lietuvos Seimo lenkų frakcijos atstovų pateiktame memoriale išsakytus priekaištus dėl lenkų teisių varžymo Žemaičių vyskupijoje, teigta, kad Žemaičių vyskupijos ordinariatas neskriaudė lenkų, bet priešingai – jiems dar pataikavo. Esą dėl lenkų organizuoto pasipriešinimo nuskriausti buvo lietuviai.⁹⁶¹ Matyti, kad vidaus reikalų ministro ir Žemaičių vyskupijos kurijos atstovo pozicijos minėtu klausimu buvo ganėtinai panašios: jie manė, jog Kauno bažnyčiose lenkų interesai buvo netgi per daug tenkinami.

Siekdamas rasti išeitį iš susidariusios padėties ir sumažinti priešpriešą tarp tikinčiųjų, 1924 m. balandžio mėn. žemaičių vyskupas Šv. Kryžiaus bažnyčioje nustatė pamaldų tvarką.

⁹⁵⁶ „76-sis posėdis“, *Seimo stenogramos*, kovo 14 (1924), 1–2.

⁹⁵⁷ *Ibid.*

⁹⁵⁸ *Ibid.*, 7.

⁹⁵⁹ *Ibid.*, 5.

⁹⁶⁰ *Ibid.*, 6.

⁹⁶¹ (nedatuotas) Žemaičių vyskupijos kurijos vicekanclerio kun. Juozapo Bylos parodymai dėl Lietuvos seimo lenkų frakcijos atstovų pateiktame memoriale išsakytus priekaištus dėl lenkų teisių varžymo Žemaičių vyskupijos ordinariate, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 24a–b.

Pagal ją pridėtinės pamaldos nuo 7 iki 9.30 val. turėjo būti laikomos lenkų kalba, o nuo 9.30 val. – lietuvių kalba. Šventadieniais turėjo būti sakomi du pamokslai, vienas lietuvių, kitas lenkų kalba⁹⁶². Veikiausiai šis vyskupo sprendimas bent iš dalies tenkino tiek lietuviakalbius, tiek ir lenkakalbius tikinčiuosius, nes duomenų apie kitus neramumus XX a. 3-iajame deš. neaptikta.

Švč. Trejybės bažnyčia XX a. 3-iojo deš. pradžioje buvo pagrindinė Kauno parapinė bažnyčia, jos parapijai be didžiumos centrinės miesto dalies priklausė ir didžiuliai plotai dešiniajame Neries krante (Vilijampolė ir jos apylinkės) ir tuomet dar mažai apgyvendintas Žaliakalnis, Eigulių bei Kalniečių (anuomet vadinta *Kalnica*) kaimai. Pagal 1920 m. žemaičių vyskupo nutarimą, Švč. Trejybės bažnyčioje visos pridėtinės pamaldos išstisus metus iki 8.30 val. (neskaitant Šv. Velykų rezurekcijos) turėjo būti laikomos lietuvių kalba⁹⁶³. Tačiau faktiškai tai buvo tik trečdalis šioje bažnyčioje laikomų pamaldų. Ši padėtis netenkino lietuvių, jie Švč. Trejybės parapijoje 1923 m. sudarė 88,61 % tikinčiųjų (parapijoje buvo 19 067 lietuviai, 2 451 lenkas; iš viso 21 518 tikinčiųjų).⁹⁶⁴ Siekdamas, kad pamaldų tvarka geriau atitiktų tikinčiųjų interesus, 1923 m. gruodžio mėn. žemaičių vyskupas Švč. Trejybės bažnyčioje nustatė naują pamaldų tvarką sekmadieniais ir šventadieniais (ji įsigaliojo nuo 1924 m. pradžios): primarija (su pamokslu) buvo paskirta lenkakalbiams tikintiesiems. 9 val. turėjo būti laikoma votyva ir po jos giedamos suplikacijos bei sakomas pamokslas lietuvių kalba. Po sumos numatytos suplikacijos ir pamokslas lenkų kalba⁹⁶⁵. Tačiau ši pamaldų tvarka netenkino lietuviakalbių tikinčiųjų, nes sumos pamaldos tebeliko lenkiškos.

1924 m. pradžioje įtampa tarp lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų šioje parapijoje gerokai išaugo ir netrukus prasiveržė atviras konfliktas. Kaip matyti iš Švč. Trejybės bažnyčios klebono prelado Povilo Januševičiaus rašto, 1924 m. vasario 17 d., prasidėjus sumai, lietuviai choristai (šauliai) prie vargonų pradėjo lietuviškai giedoti *Pulkim ant kelių*, jie neleido lenkakalbiams tikintiesiems giedoti *Padnijmy na tvarz*. Po Šv. Mišių lietuviai, esantys chore, neleido sakyti pamokslą lenkų kalba. Pasak klebono, 30–50 „triuksmadarių“ būrelis buvo ne iš Švč. Trejybės parapijos. Neramumai bažnyčioje pasikartoję 1924 m. vasario 24 d. Pradėjus po sumos lenkų kalba giedoti suplikacijas, „triuksmadariai“ ėmė suplikacijas giedoti lietuvių kalba. Jie taip pat neleido kunigui perskaityti Evangelijos, šaukdami „Šalyn su lenkišku pamokslu..., važiuok į Varšuvą, lipk žemyn“. Anot prel. P. Januševičiaus, tarp neramumų kėlėjų buvo kareiviškai apsirengusių asmenų, universiteto studentų ir šaulių. Konfliktai Švč. Trejybės

⁹⁶² 1926.06.04 Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios administratoriaus kun. V. Mieleškos raštas nr. 1002 Kauno arkivyskupijos kurijai, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 461, l. 22.

⁹⁶³ 1920.12.04 Žemaičių vyskupo P. Karevičiaus atsakymas į raštą nr. 2698/20 Švč. Trejybės bažnyčios klebonui, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 20.

⁹⁶⁴ Kauno Švč. Trejybės parapijos gyventojų skaičius 1923 m., *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 25.

⁹⁶⁵ 1923 m. gruodžio mėn. Žemaičių vyskupo P. Karevičiaus raštas nr. 4541 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebonui dėl pamaldų tvarkos Kauno Švč. Trejybės bažnyčioje, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 26.

bažnyčioje vėl pasikartojo 1924 m. kovo 2 d.: po sumos neramumų kėlėjai pradėjo giedoti lietuviškas giesmes, o išėję iš bažnyčios konfliktavo su lenkakalbiais parapijos nariais ir reikalavo, kad vietoj lenkiško pamokslo būtų sakomas lietuviškas⁹⁶⁶. Kaip matyti iš Švč. Trejybės parapijos klebono susirašinėjimo su Žemaičių vyskupijos kurija dokumentų, Švč. Trejybės bažnyčioje kilusio konflikto iniciatyva priklausė lietuviakalbiams tikintiesiems.

Iškilusiems konfliktams spręsti 1924 m. kovo 7 d. Švč. Trejybės bažnyčios klebonijoje buvo susirinkę lietuviakalbių ir lenkakalbių parapijos narių atstovai, bet dėl nesuderinamų pozicijų nepavyko rasti abi puses tenkinančio sprendimo.⁹⁶⁷ Pasak Švč. Trejybės bažnyčios klebono prel. P. Januševičiaus, lenkakalbiai parapijos nariai nebuvo linkę nusileisti ir norėjo išlaikyti nuo 1924 m. pradžios įsigaliojusią pamaldų tvarką arba turėti atskirą bažnyčią, kurioje nekliudomai galėtų melstis lenkų kalba, nes lietuvių kalbos jie nemokėjo arba mokėjo nepakankamai.⁹⁶⁸ Tam tikra dalis Švč. Trejybės bažnyčios parapijos narių, save laikusių lietuviomis, kasdieniame gyvenime vartojo lenkų kalbą⁹⁶⁹, jie buvo suinteresuoti, kad dauguma pamaldų Švč. Trejybės bažnyčioje būtų laikoma lenkų kalba.

Kalbos klausimas šioje parapijoje buvo įgijęs gana hipertrofuotas formas, lietuviai piktindavosi netgi kalėdaičiais su užrašais lenkų kalba. 1922 m. gruodžio mėn. *Lietuvoje* rašyta, jog Švč. Trejybės bažnyčios vienam parapijos nariui buvo atnešti kalėdaičiai su užrašu *Z powinszowaniem Bożego Narodzenia*, bet jis juos grąžino.⁹⁷⁰ Švč. Trejybės parapijos klebono prel. Povilo Januševičiaus teigimu, kalėdaičių formą padarė ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą parapijai paaukojo lenkakalbiai tikintieji, o kitos formos parapija neturėjo. Teigta, kad jeigu kas paaukotų lietuvišką kalėdaičių formelę, tai parapija ją mielai priimtų ir būtų dėkinga.⁹⁷¹ Žinios apie kalėdaičių skandalą pasiekė netgi Kauno miesto ir apskrities viršininką. Žemaičių vyskupijos kurija nurodė Švč. Trejybės bažnyčios klebonui lietuviakalbiams tikintiesiems nedalyti kalėdaičių su lenkiškais užrašais.⁹⁷² Matyti, kad kalbos klausimas nagrinėjamu laikotarpiu buvo itin jautrus, o lenkų kalba kai kuriems lietuviams kėlė itin neigiamų emocijų.

Siekdamas suderinti lietuviakalbių ir lenkakalbių parapijos narių interesus, žemaičių vyskupas 1924 m. balandžio mėn. nustatė tokią pamaldų tvarką Švč. Trejybės bažnyčioje: nuo

⁹⁶⁶ 1924.03.12 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus pareiškimas nr. 363 Žemaičių vyskupui, *LVI*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 29–30.

⁹⁶⁷ 1924.03.12 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus pareiškimas nr. 363 Žemaičių vyskupui, *LVI*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 29–30.

⁹⁶⁸ 1924.03.25 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus pareiškimas nr. 455 Žemaičių vyskupui, *LVI*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 35–36.

⁹⁶⁹ 1924.03.12 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus pareiškimas nr. 363 Žemaičių vyskupui, *LVI*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 30.

⁹⁷⁰ Su pagarba Vilnietis, „Kalėdos be plotkelių“, *Lietuva*, gruodžio 22 (1922), 4.

⁹⁷¹ 1923.02.22 Švč. Trejybės parapijos klebono prel. P. Januševičiaus raštas nr. 329 Žemaičių vyskupui, *KAKA*, b. 122, (lapai nenumuoti).

⁹⁷² 1923.06.25 Žemaičių vyskupijos kurijos kanclerio raštas atsakant į 1923.06.19 raštą nr. 19 Kauno miesto ir apskrities viršininkui, *KAKA*, b. 122, (lapai nenumuoti).

ryto iki 10 val. turėjo būti laikomos pamaldos lenkų kalba, nuo 10 val. – lietuvių kalba. Šventadieniais ir sekmadieniais turėjo būti sakomi trys pamokslai: du lenkų kalba ir vienas lietuvių kalba (po sumos). Prieš kiekvieną pamokslą Evangelija turėjo būti skaitoma ta kalba, kuria sakomas pamokslas. Giedojimai lenkų kalba turėjo būti iki 10 val., nuo 10 val. iki dienos pabaigos – lietuvių kalba⁹⁷³. Manytina, kad šioje parapijoje lenkų kalbų gyventojų įtaka buvo ganėtinai stipri, nes sekmadieniais ir šventadieniais jiems buvo paskirtos dvi pridėtinės pamaldos iš trejų, bet lietuviams buvo paskirta suma.

Spartus lituanizavimo procesas visuomenėje keitė ir Kauno lenkų kalbų požiūrį į lietuviškas pamaldas ir dalyvavimą jose. Kaip teigia R. Račiūnaitė, modernizacijos procesų paskatintas „poreikis dalyvauti pamaldose lietuvių kalba atsirado tiems parapijos [Švč. Trejybės bažnyčios – M. B.] tikintiesiems, kurių dauguma iki ketvirtojo dešimtmečio tiek Viliampolėje, tiek Lampėdžiuose vartojo modifikuotą bendrinės lenkų kalbos atmainą, vadinamą „polszczyzna litewska“⁹⁷⁴. Lenkų kalbų (arba kalbantys mišria lietuvių ir lenkų kalbų atmaina) kauniečiai vis dažniau rinkdavosi dalyvauti lietuviškose pamaldose.

1924 m. pradžioje nesantaika tarp lietuvių kalbų ir lenkų kalbų tikinčiųjų brendo ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje Šančiuose (tuomet ji buvo Šv. Kryžiaus bažnyčios filija). Kaip matyti iš archyvinių dokumentų, 1924 m. balandžio mėn. Šančių bažnyčioje šventadieniais pamaldos vykdavo tokia tvarka: iki 7 val. ryto lietuviškai; nuo 7 iki 8 val. lenkiškai; nuo 8 val. iki 9.30 lietuviškai; nuo 9.30 iki 11 val. lenkiškai ir nuo 11 val. lietuviškai.⁹⁷⁵ 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Šančiuose gyveno 11 346 lietuviai (iš jų 2 880 karių) ir 706 lenkai (iš jų 9 kariai).⁹⁷⁶ Lietuviai tikintieji buvo nepatenkinti Šančių bažnyčios kurato kun. Teodoru Benediktavičiumi, jį laikė lenkų šalininku⁹⁷⁷. Žemaičių vyskupo buvo prašoma paskirti tokį ganytoją, kuris „glaustų“ tiek lietuvius, tiek lenkus ir „išauklėtų Šančių lenkuose lietuviybės idėją“⁹⁷⁸. Nors 1924 m. pavasarį Šančių bažnyčios kuratu tapo kun. Juozapas Norbutas, bet įtampa tarp lietuvių kalbų ir lenkų kalbų tikinčiųjų išliko.

1924 m. pavasarį Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje kilo konfliktas dėl gegužinių pamaldų tvarkos darbo dienomis. Pasak tuometinio šios bažnyčios kurato kun. J. Norbuto, lietuvių kalbų tikintieji reikalavo nelaikyti gegužinių pamaldų lenkų kalba, kol žemaičių vyskupas neduos naujo įsakymo dėl gegužinių pamaldų tvarkos. Pagal tuomet galiojusį žemaičių vyskupo

⁹⁷³ 1926.06.01 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios klebono raštas nr. 1616 Kauno arkivyskupijos ordinariatui, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 461, l. 20.

⁹⁷⁴ Račiūnaitė-Paužuolienė, „Regioninės kultūros savitumai...“, 38.

⁹⁷⁵ 1924.04.12 raštas apie pamaldų tvarką Šančių Romos katalikų bažnyčioje, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 62.

⁹⁷⁶ 1924.03.31 Centralinio statistikos biuro direktoriaus raštas nr. 1504 Seimo atstovui kunigui Mieleškai, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 23.

⁹⁷⁷ 1924 m. Šančių katalikų organizacijų atstovų prašymas Žemaičių vyskupui, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 63, 65.

⁹⁷⁸ (nedatotas) Šančių katalikų organizacijų ir parapijiečių atstovų prašymas Žemaičių vyskupui, *LVI*A, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 70–71b.

nurodymą, gegužinės pamaldos pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais (6 val. vakaro) turėjo būti laikomos lietuviškai, o antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais – lenkų kalba. Dėl nesutarimų Šančių bažnyčioje kurį laiką darbo dienomis gegužinės pamaldos nebuvo aukojamos nei lietuviškai, nei lenkiškai. Tačiau lietuviakalbiai tikintieji rinkdavosi į bažnyčią ir patys be kunigo atlikdavo gegužines pamaldas⁹⁷⁹. Kun. J. Norbuto teigimu, vieną 1924 m. gegužės mėn. antradienį jam atėjus į bažnyčią laikyti lenkiškų gegužinių pamaldų, jis bažnyčioje rado du choras (lietuvių ir lenkų), jie kėlė kakofoniją, vienu metu giedodami ir lenkiškai, ir lietuviškai. Kunigas, nematęs galimybės laikyti pamaldų, nuėjo į kleboniją. Jam išėjus, abu susipriešinę chorai esą toliau tęsė pamaldas. Vėliau lenkų choras esą buvo išvarytas iš bažnyčios ir lietuviai pamaldas baigė vieni⁹⁸⁰. Remiantis šia Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios kurato pateikta medžiaga, galima teigti, kad konflikto iniciatyva kilo iš lietuvių.

1924 m. rudenį Šančių katalikų bendruomenėje buvo nesutarimų dėl rožinio pamaldų. Kun. J. Norbutas teiravosi žemaičių vyskupo, kokios tvarkos reikėtų laikytis dėl rožinio pamaldų. Pasak jo, siekiant išvengti riaušių, iki šiol nustatytos tvarkos (rožinį kalbėti vieną dieną lietuviškai, kitą – lenkiškai) nebuvo galima vykdyti, nes neramumus keliantys žmonės nenorėjo leisti lenkams kalbėti rožinio po pietų. Šančių bažnyčios kurato nuomone, buvo dvi išeitys: arba rožinio penktadieniais visai nekalbėti, arba rytais kalbėti lenkiškai, o po pietų – lietuviškai.⁹⁸¹ Žemaičių vyskupas sufraganas sutiko su Šančių bažnyčios kurato siūlymu ir išleido nutarimą, pagal kurį, siekiant išvengti lietuvių ir lenkų tikinčiųjų konfliktų, Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje darbo dienomis rožinio pamaldos 7.30 ryte turėjo būti laikomos lenkų kalba, o 5 val. vakare – lietuvių kalba.⁹⁸²

1924 m. *Lietuvoje* rašyta, jog lietuviai tikintieji reikalavo, kad pamaldos Šančių bažnyčioje būtų sutvarkytos kaip ir kitose Kauno bažnyčiose: iki 9 val. ryto vyktų pamaldos lenkų kalba, o paskui lietuvių kalba. Tačiau esą kun. J. Norbutas vilkino priimti sprendimą, o „lietuviai, nebetekę pagaliau, kantrybės ir supratę klebonų makiavelišką politiką, imte paėmė kas jiems sulig teisybe senai prigulėjo.“⁹⁸³ Esą Šančių bažnyčios kuratas tvirtino, kad „Šančių parapijoj lietuviai sudarą mažumą, visai neigdamas oficialę statistiką ir liepdamas lietuviams padaryti sąrašą savųjų tautiečių“⁹⁸⁴. Taip pat teigta, kad mokslo metų pradžios ir pabaigos proga aukojamose šv. Mišiose kuratas lietuvių vaikams sakė pamokslą lenkų kalba. Teigta, jog „tokia klebono lenkiška akcija skaudžiai užgauna daugumos Šančių gyventojų lietuvių tautinius ir

⁹⁷⁹ 1924.06.08 Šančių [bažnyčios] kurato kun. J. Norbuto pareiškimas viceoficialui kun. kan. Geniui, *LVIIA*, f. 1643, ap. 5, b. 453, l. 36–40.

⁹⁸⁰ 1924.06.08 Šančių [bažnyčios] kurato kun. J. Norbuto pareiškimas viceoficialui kun. kan. Geniui, *LVIIA*, f. 1643, ap. 5, b. 453, l. 36–40.

⁹⁸¹ 1924.09.09 Šančių [bažnyčios] kurato kun. J. Norbuto raštas nr. 314 Žemaičių vyskupijos ordinariatui, *LVIIA*, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 25.

⁹⁸² 1924.09.10 Žemaičių vyskupo sufragano raštas nr. 3204 Šančių bažnyčios kuratui kunigui Juozapui Norbutui, *LVIIA*, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 26.

⁹⁸³ Bažnytinio Komiteto vardu A. Ž., „Šančių lenkinimo darbai“, *Lietuva*, spalio 24 (1924), 5.

⁹⁸⁴ *Ibid.*

tikybinius jausmus.⁹⁸⁵ Taigi matyti, kad Šančių lietuviakalbių tikinčiųjų bendruomenė (ar jos dalis) neigiamai vertino tuometį Šančių bažnyčios kuratą kun. J. Norbutą, o tai apsunkino galimybę pasiekti kompromisą tarp tautinių tikinčiųjų grupių.

1924 m. pabaigoje Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiai žemaičių vyskupas nustatė panašią pamaldų tvarką kaip ir kitoms Kauno bažnyčioms, kuriose buvo kilusi tautinė nesantaika. Laikas nuo ryto iki 7 val. ir nuo 9 val. ryto iki vakaro darbadieniais ir šventadieniais buvo paskirtas pridėtinėms pamaldoms, pamokslams ir giedojimams lietuvių kalba. O 7–9 val. ryte visos pridėtinės pamaldos, pamokslai ir giedojimai tiek darbadieniais, tiek šventadieniais turėjo būti lenkų kalba.⁹⁸⁶ Nors naujoji pamaldų tvarka ir sudarė tam tikrą konsensų tarp susipriešinusių tautinių tikinčiųjų grupių, bet neramumų nepavykdavo išvengti ir vėliau. Pavyzdžiui, *Lietuvoje* rašyta, kad 1925 m. kovo 20 d. Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje prasidėjus pamaldoms (veikiausiai lenkų kalba) „lietuviai savaip garbino Dievą“. Dėl to „niršę lenkininkai, ėmė lietuvius pravardžiuoti pagonimis. Iš to kilo triukšmas.“ Į konflikto sprendimą teko įsikišti netgi policijai.⁹⁸⁷ Matyti, kad Šančių bažnyčioje įtampa tarp tautinių tikinčiųjų grupių išliko ir toliau. Lietuviai, meldamiesi lietuviškai per lenkų kalba laikomas pamaldas, sukeldavo audringas lenkakalbių tikinčiųjų reakcijas.

1924 m. Šv. Kryžiaus, Švč. Trejybės ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiose žemaičių vyskupo nustatyta pamaldų tvarka kalbos atžvilgiu sudarė galimybę kurį laiką pasiekti *modus vivendi* tarp abiejų tautinių tikinčiųjų grupių. Lietuvių kalba Kauno bažnyčiose buvo įtvirtinta kaip dominuojanti, o po minėtų neramumų Kauno bažnyčiose gerokai sumažėjo lenkų kalba laikomų pridėtinų pamaldų (Z. Krajewski's 1924 m. laikė lūžiniais, kai prasidėjo galutinis lenkų kalbos pašalinimo iš bažnyčių etapas⁹⁸⁸), tačiau lenkakalbiai tikintieji rytiniu laiku (iki 9 val.) tebegalėjo dalyvauti pamaldose lenkų kalba septyniose Kauno bažnyčiose⁹⁸⁹ (1925 m. *Lietuvoje* rašyta, kad „Kaune iš devynių bažnyčių šešiose buvo laikomos pamaldos lenkų kalba“⁹⁹⁰). Manytina, jog 1924 m. Kauno bažnyčiose nusistovėjęs pamaldų santykis (kalbos atžvilgiu) gana adekvačiai atspindėjo tautinę Kauno katalikų sudėtį ir kurį laiką sąlygojo tautinių interesų pusiausvyrą miesto bažnyčiose.

---

⁹⁸⁵ Ibid.

⁹⁸⁶ 1924.12.18 Žemaičių vyskupo raštas nr. 4930 Šančių bažnyčios kuratui kun. J. Norbutui, *LVIA*, f. 1671, ap. 5, b. 453, l. 80.

⁹⁸⁷ A-a., „Triukšmas bažnyčioj“, *Lietuva*, kovo 30 (1925), 5.

⁹⁸⁸ Zenon Krajewski, *Polacy w Republice Litewskiej 1918–1940* (Lublin: Lubelskie Centrum Marketingu, 1998), 49–50.

⁹⁸⁹ Ibid.

⁹⁹⁰ C., „Del tariamojo lenkų kalbos varžymo Lietuvoj“, *Lietuva*, sausio 15 (1925), 2.

6.4. Siekis neleisti lenkams veikti viešumoje: 1926 m. rugsėjo 26 d.

konfliktas Švč. Trejybės bažnyčioje

1926 m. rugsėjo 26 d. Švč. Trejybės bažnyčioje įvyko turbūt didžiausias ir plačiausio atgarsio sulaukęs lietuvių bei lenkų tikinčiųjų konfliktas tarpukario Kaune. Tą dieną Kauno lenkai surengė iškilmingą jubiliejinę procesiją. Buvo numatyta ją pradėti Švč. Trejybės bažnyčioje, toliau einant per centrinę miesto dalį ketinta aplankyti Kauno arkikatedrą baziliką, Šv. Kryžiaus (karmelitų) ir Jėzuitų bažnyčias. Procesijos metu choras, pritariant orkestrui, turėjo giedoti giesmes lenkų kalba⁹⁹¹. Procesijos dieną *Ryte* buvo išspausdintas straipsnis, jame teigta, kad lenkai ketino Kaune surengti tautinę demonstraciją prisidengdami religine procesija⁹⁹². Tai galima laikyti tam tikra užuomina lietuviams eiti ginti savo teisių. Kaip matyti iš archyvinių dokumentų, ne visų Kauno bažnyčių vyresnybės norėjo įsileisti procesijos dalyvius,⁹⁹³ tikriausiai nujausdamos galimą konfliktą.

Spauda plačiai nušvietė smurtinį konfliktą Švč. Trejybės bažnyčioje. Pasak *Lietuvos žinių*, 1926 m. rugsėjo 26 d. 2 val. po pietų prieš prasidedant procesijai bažnyčioje kilo triukšmas⁹⁹⁴. Esą lenkai jau buvo pasiėmę bažnytines vėliavas, bet lietuviai jas atėmė, lenkai vėl bandė atsiimti. Ginčui išspręsti pas Švč. Trejybės bažnyčios kleboną buvo pasiūsta šešių asmenų delegacija. Einant iš bažnyčios, delegaciją užpuolė lenkakalbiai, ėmė daužyti lazdomis. Konfliktas įgavo didelį mastą ir procesijos saugumą užtrinti turėjusiems policininkams netgi teko kviestis pastiprinimą. Minia šventoriuje pradėjo šaudyti iš revolverių, atsakant į tai, buvo atsišaudoma pro bažnyčios langus. Policija suėmė devynis asmenis, keturi dalyviai buvo sunkiai sužeisti⁹⁹⁵.

1926 m. rugsėjo 26 d. smurtinis konfliktas Švč. Trejybės bažnyčioje sukėlė karštą polemiką tiek lietuvių, tiek Lietuvos lenkų spaudoje. *Ryte* minėta procesija buvo interpretuojama kaip lenkų žygis, siekiant vėl „užkariauti“ Kauno bažnyčias. Esą lietuvių pasipiktinimą sukėlė tai, kad tuomet, kai lietuvių ir lenkų santykiai buvo įtempti, Vilniaus krašte buvo uždaromos lietuviškos mokyklos, imta rengti demonstratyvų tautinį „žygį“ (lenk. *pochód*). Teigta, jog patriotiškai nusiteikę lietuviai, ypač jaunimas, neapsikentė ir norėjo sutrukdyti tautinei lenkų eisenai, nes manė, kad rengiama religinė procesija yra tik priedanga⁹⁹⁶. Kaip matyti iš Kauno arkivyskupijos kurijos atlikto tyrimo, visi apklausti lenkakalbiai liudininkai teigė, kad jokios

⁹⁹¹ „Sekmadienio, rugsėjo 26 d. įvykiai Šv. Trejybės bažnyčioje“, *Rytas*, spalio 1 (1926), 2.

⁹⁹² „Lenkai jau terorizuoja Kauno mokytojus“, *Rytas*, rugsėjo 26 (1926), 2.

⁹⁹³ Tardymo protokolas dėl įvykio Šv. Trejybės bažnyčioje 1926 m. rugsėjo 26 d., *KAKA*, b. 122, (lapai nenumeruoti).

⁹⁹⁴ „Peštinės Trejybės bažnyčioje“, *Lietuvos žinios*, rugsėjo 28 (1926), 1.

⁹⁹⁵ Ibid.

⁹⁹⁶ „Sekmadienio, rugsėjo 26 d. įvykiai Šv. Trejybės bažnyčioje“, *Rytas*, spalio 1 (1926), 2.

tautinės demonstracijos nenorėta daryti, sumanyta rengti tik jubiliejinę procesiją, kurios tikslas buvo tik tikiybinis.⁹⁹⁷ *Dzień Kowieński* teigimu, 1926 m. rugsėjo 26 d. incidentas Švč. Trejybės bažnyčioje nebuvo stichiška, instinktyvi bažnyčioje susirinkusios lietuvių minios nepasitenkinimo išraiška, bet tai buvo iš anksto tam tikros organizuotos grupės suplanuota akcija siekiant sutrukdyti lenkų procesiją.⁹⁹⁸ Lietuvos lenkų spauda buvo linkusi pernelyg sureikšminti šį incidentą ir suteikti jam kone gerai organizuoto antilenkiško „pogromo“ etiketę.

1926 m. rugsėjo 27 d. Kauno arkivyskupas metropolitas savo pranešime pasmerkė smurtinį susidūrimą bažnyčioje. Jis teigė, kad „bažnyčioje meldžiamasi ta kalba, kuria kam labiau patinka“.⁹⁹⁹ Praėjus kelioms dienoms nuo incidento Švč. Trejybės bažnyčioje, arkivyskupas nurodė, jog procesijas ateityje galės daryti tik kiekviena parapija atskirai, o procesijose negalės dalyvauti kokios nors organizacijos.¹⁰⁰⁰ Tokiu sprendimu buvo siekiama išvengti minių susitelkimo ir galimo didelio susipriešinusių tikinčiųjų konflikto.

Išanalizavus turimų šaltinių medžiagą, manytina, kad 1926 m. rugsėjo 26 d. incidentas Švč. Trejybės bažnyčioje kilo dėl pernelyg išaugusios įtampos tarp lietuvių ir lenkų. Lietuviai, matydami, kad kairiųjų vyriausybė tautinėms mažumoms viešajame gyvenime suteikia daugiau laisvių (leidžia steigti lenkiškas mokyklas ir kt.), ėmė nerimauti, ar pavyks Lietuvoje išlaikyti dominuojančias lietuvių pozicijas. Lenkų rengiamą jubiliejinę procesiją lietuviai suvokė kaip tautinę „keliančių galvas“ lenkų demonstraciją (negalima atmesti tikimybės, kad galbūt bent iš dalies tokių tikslų lenkai ir turėjo). Lietuviai, eidami į lenkų organizuotą procesiją, veikiausiai šį savo veiksma suvokė kaip savo dominuojančios pozicijos mieste ir valstybėje gynimą.

6.5. Siekis panaikinti lenkiškas pamaldas: tautinė nesantaika Švč. Trejybės bažnyčioje 1937–1938 m.

Švč. Trejybės parapijoje dešimtmetis tarp 1926 ir 1937 m. lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų santykių atžvilgiu buvo sąlyginai ramus (duomenų apie įvykusius platesnio masto konfliktus neužfiksuota), bet 1937 m. balandį neramumai atsinaujino.¹⁰⁰¹ Kaip galima spręsti iš archyvinių dokumentų, konfliktas kilo dėl lietuvių tikinčiųjų reikalavimo, kad pamaldos lietuviams mokiniam būtų paskirtos laiku, kuriuo Švč. Trejybės bažnyčioje buvo laikomos šv. Mišios lenkų kalba. Lietuviai tikintieji skundėsi Kauno arkivyskupui metropolitui, kad dar 1936 m. mokinių tėvai

⁹⁹⁷ Apklausos protokolas dėl 1926 m. rugsėjo 26 d. įvykio Švč. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 122, (lapai nenumeruoti).

⁹⁹⁸ „Krwawa intryga“, *Dzień Kowieński*, 29 września (1926), 1.

⁹⁹⁹ 1926.09.27 Kauno arkivyskupo Juozapo Skvirecko raštas Kauno katalikams, *KAKA*, b. 122, (lapai nenumeruoti).

¹⁰⁰⁰ 1926.10.01 Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko raštas, *KAKA*, b. 122, (lapai nenumeruoti).

¹⁰⁰¹ 1937.05.12 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus raportas nr. 1021 Kauno arkivyskupijos metropolijos ordinariatui, *LVIA*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 46a–b.

ir auklėtojai atkreipė dėmesį į tai, jog Švč. Trejybės parapijoje buvo skiriama per mažai dėmesio dvasiniam mokinių ugdymui. Dėl to kreiptasi į kleboną prel. Povilą Januševičių, tačiau jis esą jokios teigiamos reakcijos į tai neparodė. Tad lietuviai tikintieji pamaldų tvarkos pakeitimo iniciatyvą savavališkai nusprendė perimti į savo rankas.¹⁰⁰²

1937 m. balandžio 25 d. lietuviams susirinkus laiku, kurį jie patys numatė pamaldoms mokiniams (nuo 8 ir 10 val.), buvo atlaikytos šv. Mišios, giedotos giesmės ir pasakytas pamokslas lietuvių kalba.¹⁰⁰³ Atkreiptinas dėmesys, kad keliolika metų iki tol minėtu laiku vykdavo pamaldos lenkų kalba. Pamaldas tądien laikęs kun. Vincentas Reičiūnas teigė, kad lenkiškai nebuvo giedota ir pamokslo nesakyta, nes lenkų buvo visai mažai.¹⁰⁰⁴ Numanu, jog 1937 m. balandžio 25 d. lietuviai liko bažnyčioje ir vėlesnėse pamaldose lenkų kalba, kurias laikė prel. P. Januševičius. Po pamaldų prelatui baigus lenkiškai skaityti Evangeliją, minia užgiedojo lietuviškai, tad klebonas negalėjo sakyti lenkiško pamokslo.¹⁰⁰⁵ Tai galimai buvo tikinčiųjų kerštas klebonui už ignoruotą prašymą paskirti pamaldas mokiniams tuo laiku, kuriuo būdavo laikomos pamaldos lenkų kalba.

1937 m. gegužės mėn. lietuviai tikintieji pateikė prašymą Kauno arkivyskupui metropolitui ir prašė leisti sekmadeniais bei šventadieniais laikyti pamaldas mokiniams su lietuvišku pamokslu nuo 8 val. iki 10 val. Taip pat prašyta „uždrausti klebonui prel. P. Januševičiui ir kun. Mykolui Bugieniui savo lenkišku nusistatymu, lenkinimo remimu, neleistiniais pamokslais ir lietuviybės ignoravimu kiršinti bei drumsti mūsų parapijos ramybę.“¹⁰⁰⁶ Taigi galima daryti išvadą, kad dalis lietuvių tikinčiųjų nepasitikėjo parapijoje dirbusiais dvasininkais ir laikė juos prolenkiškais.

Neramumai parapijoje tęsėsi ir vėliau. 1937 m. gegužės 2 d. po pamokslo lenkų kalba lietuviai vėl užgiedojo, po to jie ėmė varyti iš bažnyčios lenkus choristus. Išvaryti lenkai kieme šūkavo ir svaidė akmenis į bažnyčią.¹⁰⁰⁷ 1937 m. gegužės 6 d., per Šeštines, bažnyčioje budėjo du policininkai, tuomet neramumų pavyko išvengti.¹⁰⁰⁸ Sekmadienį prieš Sekmines, per 6 val. šv. Mišias, lenkams giedant Švč. Marijos giesmę, lietuviai įsiveržė į chorą ir ėmė mušti lenkų

---

¹⁰⁰² 1937.05.12 Kauno senamiesčio organizacijų prašymas Kauno arkivyskupui-metropolitui, *LVIIA*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 47–48.

¹⁰⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁰⁴ Tardymo apie įvykius Kauno Šv. Trejybės parapijos bažnyčioje 1938 m. sausio 6 d. ir kitais atvejais santrauka, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

¹⁰⁰⁵ 1938.02.01 tardymo protokolas dėl sąmyšių, vykusių Kauno Šv. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

¹⁰⁰⁶ 1937.05.12 Kauno senamiesčio organizacijų prašymas Kauno arkivyskupui-metropolitui, *LVIIA*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 47–48.

¹⁰⁰⁷ 1938.02.01 tardymo protokolas dėl sąmyšių, vykusių Kauno Šv. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

¹⁰⁰⁸ Tardymo apie įvykius Kauno Šv. Trejybės parapijos bažnyčioje 1938 m. sausio 6 d. ir kitais atvejais santrauka, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumeruoti).

choristus.¹⁰⁰⁹ Matyti, kad konfliktų pobūdis išliko labai panašus kaip ir 1924 metais: bandymai užgožti giedančius kitakalbius tikinčiuosius, varymas iš bažnyčios, plūdimasis ir pan.

Incidentai Švč. Trejybės bažnyčioje neliko nepastebėti bažnytinės vyresnybės, ji ėmėsi veiksmų padėčiai stabilizuoti. 1937 m. gegužės 9 d. Kauno arkivyskupo metropolito įsakymu dėl neramumų Švč. Trejybės bažnyčioje buvo sustabdytas pamaldų lietuvių kalba laikymas nuo 8 iki 10 val.¹⁰¹⁰ Numanu, jog 8–10 val. pamaldoms lietuvių kalba Kauno arkivyskupijos kurija ir nebuvo davusi leidimo, bet kurį laiką jas toleravo (galbūt tikėjosi, kad, patenkinus lietuvių tikinčiųjų reikalavimus, neramumai atslūgs). Nutraukus pamaldų laikymą lietuvių kalba minėtu laiku, tarsi buvo bandoma atkurti *status quo*, siekiant grąžinti 1924 m. nustatytą pamaldų tvarką; pagal ją šioje bažnyčioje iki 10 val. turėjo būti laikomos pamaldos lenkų kalba. Kaip matyti iš liudininkų parodymų, per kitus sekmadienius po to, kai buvo nutrauktas 8–10 val. pamaldų lietuvių kalba laikymas, tam tikri asmenys ateidavo per 6 val. pamaldas lenkų kalba ir giedodavo lietuviškai, todėl Šv. Mišios būdavo be Evangelijos ir pamokslų lenkų kalba¹⁰¹¹ Kurį laiką 1937 m. antroje pusėje Švč. Trejybės bažnyčioje nebuvo laikomos pamaldos lenkų kalba.¹⁰¹²

Kauno ir apylinkių lenkai rodė nemenką aktyvumą siekdami išlaikyti lenkiškas pamaldas ir siuntė įvairius prašymus bažnytinei valdžiai. Štai 1937 m. gruodžio mėn. jie pateikė gausiais parašais paremtą pareiškimą Kauno arkivyskupui metropolitui. Jame teigė, kad Kauno mieste ir apylinkėse gyveno apie 30 tūkst. lenkų katalikų. Lenkai skundėsi lenkiškų pamaldų Kaune stygiu. Pasak jų, Kaune pamaldos lenkų kalba tebuvo laikomos A. Mickevičiaus gimnazijos koplyčioje¹⁰¹³, Šv. Gertrūdos bažnyčioje (viena valanda rytinių pamaldų) ir Švč. Trejybės bažnyčioje (nuo 6 iki 10 val.). Kartu paminėta, kad šioje bažnyčioje pamaldų laikas lenkų kalba buvo sutrumpintas (nuo 6 iki 8 val. ryto) dėl lietuvių įvykdyto lenkų užpuolimo. Kreipimesi prašyta, kad vienoje Kauno bažnyčioje visos pamaldos vyktų lenkų kalba, nes tai vienintelis būdas ateityje išvengti skandalų bažnyčiose.¹⁰¹⁴ Kaip matyti iš 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenų, Kauno mieste ir apskrityje gyveno 14 285 lenkai¹⁰¹⁵, tad lenkų prašyme minėti 30 tūkst. vargu ar atitiko realybę, net ir neatmetant galimybės, kad oficiali statistika kiek sumažino lenkų gyventojų skaičių. Išsakydami savo skundus dėl religinio

¹⁰⁰⁹ 1938.02.06 tardymo protokolas dėl sąmyšių, vykusių Kauno Šv. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumėruoti).

¹⁰¹⁰ 1938.02.01 tardymo protokolas dėl sąmyšių, vykusių Kauno Šv. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumėruoti).

¹⁰¹¹ 1938.02.01 tardymo protokolas dėl sąmyšių, vykusių Kauno Šv. Trejybės bažnyčioje, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumėruoti).

¹⁰¹² *Ibid.*

¹⁰¹³ 1932 m. pabaigoje Miškų g. 1 (Kauno lenkų gimnazijos rūmuose) įsteigta pusiau vieša Stanislovo Kostkos Išpažinėjo koplyčia (1932.12.16 generalvikaro K. Šaulio raštas nr. 2933 Kauno dekanui kun. F. Kapočiui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumėruoti)).

¹⁰¹⁴ 1937.12.16 lenkų katalikų, gyvenančių Kaune ir artimiausiose jo apylinkėse, prašymas Kauno arkivyskupui metropolitui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumėruoti).

¹⁰¹⁵ *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, 13.

gyvenimo suvaržymų, Lietuvos lenkai dažnai apeliavo į 1927 m. rugsėjo 27 d. Šv. Sosto ir Lietuvos sudarytą Konkordatą, kuriame numatyta, kad tikintiesiems dvasiniai patarnavimai turi būti suteikiamai jų gimtąja kalba.¹⁰¹⁶

Kauno arkivyskupijos kurijos nurodymu nuo 1937 m. gruodžio 25 d. Švč. Trejybės bažnyčioje pamaldos lenkų kalba turėjo būti atnaujintos ir laikomos nuo 6 iki 8 val. ryto.¹⁰¹⁷ Bažnyčioje vėl pradėjus laikyti pamaldas lenkų kalba, tautinė įtampa tarp lietuvių bei lenkų atsinaujino ir vėl iš kilo konfliktų dėl pamaldų kalbos. Situacijai iširti Kauno arkivyskupijos kurija paskyrė kan. Blažiejų Čėsni. Jis nustatė, kad nuo 1937 m. Švč. Trejybės bažnyčioje pamaldas trukdė tam tikra tikinčiųjų grupė dėl priešiško lenkų kalbai. Pamaldas trukdė lietuviai iš Švč. Trejybės bažnyčios, Viešpaties Mūsų Jėzaus Kristaus Prisikėlimo, Šančių bei Aleksoto parapijų. Neramumų kėlėjai taip pat buvo nusistatę prieš prelatą P. Januševičių. Daugumos lenkakalbių tikinčiųjų nuomone, neramumus iniciavęs kun. Vincentas Reičiūnas, tačiau nė vienas liudininkas jo vienareikšmiškai neįvardijo kaip neramumų organizatoriaus. Tyrimo išvadose siūlyta, kad prelatas P. Januševičius pasitrauktų iš klebono pareigų, o kun. V. Reičiūną rekomenduota iškelti į kitą parapiją.¹⁰¹⁸ Tai buvo kompromisinis variantas, turėjęs patenkinti abi konfliktuojančias puses: viena vertus, išpildyti lietuvių tikinčiųjų norą, kad iš klebono pareigų pasitrauktų prelatas P. Januševičius, kita vertus, iš parapijos iškelti kunigą V. Reičiūną – jis tarp lenkakalbių parapijos narių buvo laikomas nacionalistu ir antilenkiškų neramumų inspiratoriumi. Remiantis minėta rekomendacija, 1938 m. vasario mėn. kun. V. Reičiūnas buvo iškeltas iš Švč. Trejybės parapijos.¹⁰¹⁹ Netrukus iš klebono pareigų atsistatydino ir prel. P. Januševičius. Anot Vilmos Žaltauskaitės, prelatas P. Januševičius „prisidėjo prie lietuviško Kauno sukūrimo, tačiau toks XX a. ketvirtojo dešimtmečio tautiškai/tautininkiškai lietuviškas Kaunas jo jau nebesuprato.“¹⁰²⁰ 1938 m. Kauno arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas Švč. Trejybės parapijos administravimą atidavė vienuoliams saleziečiams.¹⁰²¹

1937–1938 m. Švč. Trejybės bažnyčioje vėl prasiveržęs lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų konfliktas dėl pamaldų kalbos rodė, kad tautinė nesantaika išliko gyva ir po keliolikos metų. Pastarasis nesantaikos proveržis be tautinio antagonizmo gali būti siejamas ir su tikinčiųjų bendruomenės bei parapijos dvasininkų susipriešinimu.

....

¹⁰¹⁶ „[1927 m. rugsėjo 27 d.] Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos“, *Vyriausybės žinios* 264 (1927), 5.

¹⁰¹⁷ 1937.12.21 Kauno arkivyskupijos kurijos raštas, *LVIA*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 49.

¹⁰¹⁸ 1938.02.10 kan. B. Čėsni atlikto tardymo dėl sąmyšio Šv. Trejybės bažnyčioje raštas Kauno arkivyskupijos ordinariumi, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumuoti).

¹⁰¹⁹ 1938.02.23 Šv. Trejybės bažnyčios vikaro kun. Alfonso Glevecko pranešimas Kauno arkivyskupui metropolitui, *KAKA*, b. 127, (lapai nenumuoti).

¹⁰²⁰ Vilma Žaltauskaitė, „Dar kartą keletas pamąstymų apie prelatą ir žąsis“, *Literatūra ir menas*, balandžio 11 (2008), 3.

¹⁰²¹ „Kaune įsikuria naujas vienuolynas“, *Lietuvos ūkininkas*, balandžio 21 (1938), 1.

1918–1940 m. lietuvių kalbos sklaida Kauno katalikų bažnyčiose patyrė didesnių ar mažesnių komplikacijų. Lietuviakalbių bei lenkakalbių tikinčiųjų nesutarimų dėl pridėtinių pamaldų kalbos Kauno bažnyčiose prielaidos sietinos su iškilusiu radikaliai suvokiamu nacionalizmu ir tarpvalstybine priešprieša. Lietuviams lietuvių kalbos teisės ir derama kalbos padėtis viešajame gyvenime (taip pat ir bažnyčiose) išreiškė lietuvių tautos siekį dominuoti Lietuvos valstybėje, kuri buvo (su)(at)kurta kaip tautinė valstybė. Lenkakalbiai Kauno gyventojai atstovavo konservatyviajam visuomenės sparnui, jie lenkų kalbą gynė kaip savo tradicinės gyvensenos dalį ir bijojo prarasti iki tol visuomenėje turėtą statusą.

1923–1924 m. pradžioje Kauno katalikų bažnyčiose pridėtinių pamaldų lenkų kalba skaičius viršijo pamaldų lietuvių kalba skaičių. Tuomet po lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų konfliktų dėl pamaldų kalbos daugelyje Kauno bažnyčių buvo gerokai sumažinta pamaldų lenkų kalba. 1940 m. vasarą Lietuvą okupavus sovietams, Kauno lenkai mėgino atgauti „prarastas pozicijas“ ir pasiekti, kad Kauno bažnyčiose būtų laikoma kuo daugiau pamaldų lenkų kalba.¹⁰²² Tarp tikinčiųjų kilo naujų konfliktų arba atsinaujino seni. Pavyzdžiui, 1940 m. rudenį Šv. Juozapo bažnyčioje (Vilijampolėje) tarp lietuvių ir lenkų tikinčiųjų kilo konfliktas dėl pamaldų kalbos.¹⁰²³ Atsinaujinę nesutarimai rodo, kad dalis lenkiškai kalbančių Kauno gyventojų nesitenkino pamaldomis lietuvių kalba ir puoselėjo viltis, jog, palankiai situacijai susiklosčius, Kauno bažnyčiose vėl pavyks įvesti daugiau pamaldų lenkų kalba.

---

¹⁰²² 1940.08.17 Kauno arkivyskupo metropolito raštas vyskupui pagalbininkui dr. V. Brizgiui, generalvikarui prel. K. Šauliui ir kitiems Kurijos vadovaujantiems asmenims, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 492, l. 13–14.

¹⁰²³ 1940.09.24 Šv. Juozapo bažnyčios parapijos klebono kun. J. Dagilio raportas Kauno arkivyskupijos kurijai, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 495, l. 1–2.

7. LITUANIZAVIMO BŪDAI KAUNO ĮGULOJE IR LIETUVOS ŠAULIŲ SĄJUNGOS KAUNO BŪRIUOSE

7.1. Lietuvių kalbos mokymas(is) Kauno įguloje

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu (1918–1940 m.) kariuomenė ne tik atliko krašto gynybos (ir rengimosi jai) funkciją, bet ir vykdė elementaraus švietimo bei tautinio ugdymo veiklas. Pasak T. Balkelio, po Pirmojo pasaulinio karo Baltijos šalių kariuomenės „buvo ne tik gynėjos, ginklu saugančios valstybę, bet ir politinės, socialinės ir kultūrinės institucijos, aktyviai dalyvaujančios kuriant tautą. Į jas patekusiems valstiečių kilmės naujokams buvo įdiegiamos tautinės ir pilietinės nuostatos“.¹⁰²⁴ 1919–1940 m. Lietuvoje vyrams galiojo karo prievolė. Karinei tarnybai tinkami šaukiamojo amžiaus vyrai turėjo pareigą vidutiniškai 18 mėnesių tarnauti Lietuvos kariuomenėje. Taip kariuomenė galėjo daryti tiesioginę įtaką didelei daliai jaunosios kartos valstybės gyventojų vyrų¹⁰²⁵: pagerino lietuvių kalbos mokėjimo lygį ir formavo tautinę orientaciją.

Lietuvių kalbos mokėjimo klausimas buvo beveik neatsiejamai susijęs su raštingumo problema. XX a. 3-iojo deš. pradžioje į Lietuvos kariuomenę atvykdavo tarnauti itin daug beraščių ir mažaraščių. Pavyzdžiui, iš 1922 m. pradėjusių tarnybą naujokų net 26,3 % buvo visiškai analfabetai, o 12,48 % – daliniai analfabetai (mokantys tik skaityti)¹⁰²⁶. Valstybė, siekdama mažinti jaunosios kartos gyventojų analfabetizmą, stengėsi kariuomenėje tarnaujančius vyrus išmokyti skaityti, rašyti, skaičiuoti, suteikti elementarių žinių iš gamtos mokslų, Lietuvos istorijos ir geografijos. Taip pat siekta praplėsti karių kultūrinį akiratį, suteikti galimybių aplankyti teatrus, muziejus ir kt.

Nagrinėjamu laikotarpiu Kauno įgulą sudarė keliolika didesnių ir mažesnių dalinių, taip pat centrinės kariuomenės institucijos.¹⁰²⁷ Šiame skyriuje nagrinėjami tik patys stambiausi

¹⁰²⁴ Tomas Balkelis, „Piliečiai kareiviai: paramilitariniai judėjimai Baltijos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo“, in *Karas taikos metu: paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* (Vilnius: Mintis, 2013), 165.

¹⁰²⁵ Vytauto Jokubausko teigimu, 1918–1940 m. Lietuvos kariuomenėje iš viso buvo tarnavę apie 280 tūkst. žmonių. Vytautas Jokubauskas, „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejais (Klaipėda: Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2014), 108.

¹⁰²⁶ „1922 metų naujokų išsilavinimas“, *Mūsų žinynas* 6, nr. 17 (1924), 413.

¹⁰²⁷ 1919–1940 m. Kaunas buvo Lietuvos kariuomenės centras, Kauno įgula buvo didžiausia šalyje, jos sudėtis nagrinėjamu laikotarpiu keitėsi. 1939 m. įgulą sudarė: 2-asis pėstininkų divizijos štabas, 2-asis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkas, 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko 1-asis batalionas, 3-čiojo artilerijos pulko baterija, kavalerijos būstinė, 1-asis husarų didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkas, 1-oji raitoji baterija, 1-asis inžinerijos batalionas, Ryšių batalionas, transporto rinktinė, aviacijos daliniai, Priešlėktuvinės apsaugos rinktinė. Kaune taip pat veikė kitos centrinės kariuomenės institucijos: Krašto apsaugos ministerija, miesto ir apskrities komendantūra, Dr. Jono Basanavičiaus vardo karo ligoninė, Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla, Tyrimų laboratorija, Vytauto Didžiojo karo muziejus,

Kauno įgulą sudarę daliniai: 2-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkas, 5-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas, 1-asis husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkas ir 3-iasis artilerijos pulkas.

Pirminis ir svarbiausias lituanizavimo Lietuvos kariuomenėje siekis buvo tas, kad visi joje tarnaujantys kareiviai ir karininkai pakankamai mokėtų valstybinę kalbą. Pirmaisiais Lietuvos kariuomenės kūrimosi metais lietuvių kalbos padėtis buvo gana komplikauta: nemaža dalis karininkų (ypač aukštesnių laipsnių) ir dalis kareivių (daugiausia nelietuvių kilmės) tarnyboje kalbėjo rusų, lenkų ir kt. kalbomis, vis dėlto dauguma kareivių kalbėdavo lietuviškai (kariuomenės savanorių ir mobilizuotų karių daugumą sudarė lietuviai).

XX a. 3-iajame deš. Lietuvos kariškoje spaudoje publikuota daugybė straipsnių, juose kelta ne lietuvių kalbos vartojimo kariuomenėje problema. 1919 m. *Kariškių žodyje* minėta, kad kareivių dainuojamos nelietuviškos dainos „nepadedą lietuvinti miesto [Kauno – M. B.] išvaizdą“. Teigta, jog „reikia, kad mūsų kareivių dainos prisidėtų prie miesto lietuvinimo <...>. Nes Lietuvos kareivija yra nešėje mūsų valstybingumo ir vykintoja josios nepriklausomybės.“¹⁰²⁸ 1922 m. *Karyje* rašyta: „Veik kiekvienam žingsny girdime mūsų karius vartojant rusų, lenkų arba žydų kalbas ne dėl to, kad kalbantieji nemokėtų lietuvių kalbos, bet koks tai ypatingas „honoras“ reikalauja nors ir blogai, bet užtat svetima kalba kalbėti“.¹⁰²⁹ Šią padėtį raginta kuo skubiau keisti, kareiviai skatinti visur kalbėti tik lietuvių kalba¹⁰³⁰. Kitame straipsnyje rašyta, kad lietuviškai nekalbantiems karininkams kareiviai būdavo mažiau paklusnūs ir lojalūs.¹⁰³¹ Spaudoje ganėtinai jautriai reaguota į kiekvieną atvejį, kai būdavo pastebima, kad kareiviai viešai kalba ne lietuvių kalba. 1938 m. *Karde* rašyta, jog Lietuvos kariuomenėje tarnaujantys tautinių mažumų kariai, paleisti atostogų ar išėję iš karinio dalinio teritorijos, tarpusavyje kalbėdavosi ne lietuvių kalba. Esą tai būdavo galima išgirsti ir Laisvės alėjoje. Ši apraška kėlė nepasitenkinimą. Raginta net uždrausti „kariams kitataučiams viešose vietose kitaip kalbėti kaip tik lietuviškai“¹⁰³². Teigta, kad „Lietuva savo kario kitaip nesupranta, kaip tik visur ir visada lietuviškai kalbant“.¹⁰³³

Švietimo organizatoriai kariuomenėje suvokė, kad kariuomenė gali tapti viena iš lietuvių kalbos mokyklų tiems, kas jos nemokėjo ar mokėjo nepakankamai. 1921 m. įvykusiame Trečiame kariuomenės švietėjų suvažiavime iškelta mintis, kad kariai, kaip „stipresnios dvasios piliečiai“, gali suvaidinti didelį vaidmenį „gilindami lietuvių kalbą ir tuo pat visa tai kas

---

Lietuvos šaulių sąjunga ir kt. (Jonas Vaičenonis, „Kauno įgula 1919–1940 metais“, in *Kaunas: istorija, praeitis, dabartis* (Kaunas: Šviesa, 2006), 53).

¹⁰²⁸ Br. B., „Dėl kareivių dainų“, *Kariškių žodis* 2 (1919), 11.

¹⁰²⁹ N. P., „Kalbos reikalu“, *Karys* 50 (1922), 1–2.

¹⁰³⁰ Ibid.

¹⁰³¹ St. Butkus, „Nemalonus dalykas“, *Kariškių žodis* 14 (1919), 111.

¹⁰³² A. J., „Savoji kalba“, *Kardas* 18 (1938), 406.

¹⁰³³ Ibid.

lietuviška tarpe tų, kurie sąmoningai ar nesąmoningai vengia lietuviškumo. <...> šiame reikale lietuviai kariai gali duoti didelės paramos lietuvių visuomenei. Todėl ir čia norime pabrėžti kariams, kad jie suprastų didelę savo kalbos reikšmę ir jos mokytų nemokančius. O būdas mokyti labai lengvas: ten kur nereikia nevartoti rusų ar kitų kalbų, o kalbėti tik lietuviškai. Tai geriausias mokymo būdas.“¹⁰³⁴

Didelį kariuomenės potencialą kelti šalies gyventojų bendrinės kalbos mokėjimo lygį įžvelgė kalbininkai. 1937 m. *Kariūne* Kazys Ulvydas rašė: „Jaunuolis, atlikęs karinę prievolę, namie jau kalba kitaip negu prieš išeidamas kariuomenėn. Kariuomenėje per tuos pusantrų metų jis girdėjo savo viršininkus kalbant daugiau ar mažiau taisyklinga bendrine kalba. Ir toks jaunuolis, bet kurios tarmės atstovas, nejučiomis pats ėmė savintis bendrinės kalbos tartį bei žodyną.“¹⁰³⁵ Esą netgi tie „kariai, kurių gimtoji kalba yra buvusi ne lietuvių, kurie net nemokėjo susikalbėti dorai mūsų valstybine kalba, patarnavę kariuomenėje išmoksta jos ir grįždami atsargon jau tiek jos moka, kad gali skaitytis visiškai sąmoningais piliečiais.“¹⁰³⁶ Kariuomenės švietimo baruose daug pasidarbavęs kapitonas Petras Ruseckas teigė, kad „iš kariuomenės neišeina nei vienas neišmokęs lietuvių kalbos, jei, žinoma, jis išstarnavo visą tarnybos laiką.“¹⁰³⁷ Solomono Atamuko teigimu, žydų jaunimui „gera tolesnio lietuvių kalbos mokymo mokykla buvo <...> tarnyba Lietuvos kariuomenėje.“¹⁰³⁸ Šie vertinimai liudija, jog kariuomenė turėjo neabejotiną įtaką, kad pakiltų joje tarnavusių asmenų lietuvių kalbos mokėjimo lygis.

Pirmaisiais Lietuvos kariuomenės egzistavimo metais kareivių švietimas nebuvo reglamentuotas ir dažniausiai priklausė nuo dalinio karininkų iniciatyvos. Pirmasis dokumentas, reglamentavęs švietimą Lietuvos kariuomenėje, buvo 1920 m. kovo 1 d. išleistas Lietuvos kariuomenės vado įsakymas nr. 255, jo 9 paragrafe nurodyta: „1) Visose kariuomenės dalyse užsiėmimų metu įsteigti kareiviams vienai valandai mokyklą mokymui skaityti, rašyti ir bendro lavinimos. Mokymasis visiems priverstinas. 2) Įsteigti kareivių knygynėlius iš specialių lėšų.“¹⁰³⁹ Tačiau nepriklausomybės kovų metais kareivių švietimas dažniausiai visiškai nutrūkdavo, kai kariuomenės daliniai išvykdavo į frontą. Nuo 1920 m. pabaigos, aprimus nepriklausomybės kovoms, švietimui kariuomenėje buvo palankesnės sąlygos, jis pradėtas vykdyti sistemingiau. 1920–1921 m. pasirodė pirmosios kareivių švietimo programos¹⁰⁴⁰, jomis vadovaujantis turėjo būti vykdomas kareivių švietimas daliniuose.

¹⁰³⁴ J. El., „Mokymim nemokančius lietuviškai kalbėti“, *Karys* 36 (1921), 1.

¹⁰³⁵ Kazys Ulvydas, „Kariuomenės vaidmuo bendrinės kalbos ugdyme“, *Kariūnas* 4–5 (1937), 195.

¹⁰³⁶ Ibid.

¹⁰³⁷ Petras Ruseckas, „Kultūros darbas mūsų kariuomenėje“, *Lietuva*, liepos 2 (1925), 3.

¹⁰³⁸ Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, 424.

¹⁰³⁹ *Lietuvos kariuomenei įsakymas nr. 255*, kovo 1 (1920).

¹⁰⁴⁰ „Kareivių mokykloms Istorijos ir visuomenės mokslų programa“, *Karys* 52 (1920), 499; „Kareivių mokykloms Krašto ir geografijos mokslų programa“, *Karys* 4 (1921), 40–42; „Kareivių mokykloms Prigimties mokslo programa“, *Karys* 4 (1921), 42–43.

Tarnybą pradėjusių naujokų ir ją atlikusių kareivių (prieš paleidžiant į atsargą) išsilavinimo lygį kariuomenės daliniuose nustatydamo egzaminų komisijos, sudarytos iš trijų narių¹⁰⁴¹. Remiantis egzaminų komisijos nutarimu, kareiviai naujokai buvo suskirstomi į dvi grupes: 1) analfabetų (į ją taip pat buvo įtraukiami mokantys tik skaityti); 2) mokančių skaityti ir rašyti. 1924 m. 5-ajame pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulke tiek beraščiai, tiek mokantys skaityti ir rašyti buvo mokomi lietuvių kalbos po 1 valandą per savaitę. Mokančiųjų skaityti ir rašyti grupėje tuomet mokėsi 221 karys, analfabetų – 306¹⁰⁴². Įvairiuose daliniuose kareivių mokymo turinys ir švietimo procesas būdavo kiek skirtingi. Be to, kareivių švietimas per metus nebuvo vykdomas tolygiai – vasarą dažniausiai švietimo pamokų nebūdavo, nes kariuomenės daliniai išvykdavo į poligonus.

Kartais kareivius (ypač tautinių mažumų kilmės) tekdavo išmokyti ir kalbėti lietuviškai. XX a. 3-iojo deš. pradžioje kariuomenėje tai buvo itin opi problema. Kaip matyti iš 1921 m. iš visos Lietuvos surinktos statistikos, lietuviškai nemokėjo 21,59 % žydų, 49,76 % lenkų ir 21,84 % kitų tautybių kareivių naujokų.¹⁰⁴³ Kalbant apie Kaune dislokuotuose kariuomenės daliniuose tarnavusių kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygį, pravartu pasiremti prieduose pateikta 10 lentele. Joje matyti, kad 2-ajame ir 5-ajame pėstininkų, 1-ajame husarų bei 3-iajame artilerijos pulkuose iš 1924 m. rudenį kariuomenėje pradėjusių tarnauti kareivių, nemokančių nei skaityti, nei rašyti lietuvių kalba, buvo: 35,7 % 2-ajame pėstininkų pulke, 26,2 % 5-ajame pėstininkų pulke, 23,3 % 1-ajame husarų pulke, 21,9 % 3-iajame artilerijos pulke. Šiuose pulkuose didžiąją dalį kareivių sudarė lietuviai: atitinkamai 82,3, 88,9, 94,4 ir 93,8 %. Tarp analfabetų lietuviai sudarė atitinkamai 85,6, 87,7, 94,4 ir 95,2 %. Tai rodo, kad lietuvių kareivių analfabetų skaičius beveik atitiko jų santykinę dalį tarp visų minėtų pulkų kareivių (tautybės atžvilgiu). Nemokančių lietuviškai kalbėti kareivių (žydų, lenkų, rusų, vokiečių ir kt.) procentas pulkuose nebuvo itin didelis (atitinkamai 5,4, 0,2, 1,9 ir 0,5 %). Dauguma lietuviškai nekalbančių kareivių greitai pramokdavo lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, 1924 m. sausio mėn. 5-ajame pėstininkų pulke buvo devyni kariai, nemokantys lietuvių kalbos, o metų pabaigoje lietuviškai nemokančių jau nebeliko¹⁰⁴⁴. Lietuvių kalbos žinias ir įgūdžius kareiviai gilino ne tik per švietimo pamokas, bet ir laisvalaikiu, dalinių bibliotekėlėse skaitydami lietuvišką literatūrą, dainuodami lietuviškas dainas pulkų choruose ir kt.

Nors XX a. 3-iojo deš. statistiniai duomenys yra ganėtinai fragmentiški, tačiau iš jų matyti, kad kai kuriuose pulkuose pasiekta gana gerų lietuvių kalbos mokymo(si) rezultatų.

¹⁰⁴¹ *Krašto apsaugos ministro įsakymas nr. 21*, vasario 14 (1924).

¹⁰⁴² *5 pėstininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio pulkas 1919–1934* (Kaunas: 5 pėstininkų D.L.K. Kęstučio pulkas, 1934), 77.

¹⁰⁴³ „Analfabetizmas naujokų tarpe 1921 met.“, *Mūsų žinynas* 5, nr. 13 (1923), 130.

¹⁰⁴⁴ „Iš dalių gyvenimo“, *Mūsų žinynas* 8, nr. 23 (1925), 334.

Antai 1924 m. sausio mėn. 2-ajame pėstininkų pulke analfabetų buvo 36 %, o mokančių tik skaityti – 9 %. Metų gale analfabetų liko 8 %, o mokančių tik skaityti – 1 %. 5-ajame pėstininkų pulke buvo 149 analfabetai, 63 mokantys tik skaityti, o metų pabaigoje analfabetų kareivių tebuvo tik 35, mokančių tik skaityti – 34 kareiviai. Minėtų metų pradžioje 1-ajame husarų pulke analfabetų buvo 15 %, mokančių tik skaityti – 20 %. Metų gale analfabetų liko 2 %, o mokančių tik skaityti – 3 %¹⁰⁴⁵. Iš 1926 m. gegužės mėn. į 5-ąjį pėstininkų pulką atvykusių naujokų analfabetų buvo 55 %, lietuviškai mokančių tik skaityti – 13 %. Išėjus naujokų mokymo programą, nemokančių lietuviškai nei skaityti, nei rašyti karių liko 22 %, mokančių lietuviškai tik skaityti – 17 %¹⁰⁴⁶. Tai, kad dalis kareivių vis tiek likdavo analfabetai, neretai buvo aiškinama tuo, jog tai buvo tiesiog negabūs arba dėl įvairių komandiruočių netekę galimybės išklausti visą švietimo kursą kareiviai¹⁰⁴⁷. Vis dėlto šaltiniuose pateiktą informaciją apie kareivių raštingumo įgūdžių tobulėjimą reikėtų vertinti rezervuotai, ypač turint omenyje tuos atvejus, kai pradėję tarnauti beraščiai ar mažaraščiai po maždaug 18 mėnesių buvimo kariuomenėje (švietimo pamokas jie turėdavo ne visą tarnybos laikotarpį) būdavo laikomi raštingais. Numanu, kad kariuomenėje dažniausiai būdavo įgyjama tik elementaraus raštingumo įgūdžių, juolab kad kareivius mokydavo ne profesionalūs pedagogai, bet už švietimą atsakingi karininkai, karo kapelionai ir kt.

Iš XX a. 4-ojo deš. išliko daugiau statistinės medžiagos, dėl to galima susidaryti išsamesnį vaizdą apie tai, kaip kilo kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygis. Kaip matyti priedų 11 lentelėje, 1937 m. lapkričio – 1939 m. birželio mėn. laikotarpiu 2-ajame ir 5-ajame pėstininkų, 1-ajame husarų bei 3-iajame artilerijos pulkuose tarnavusių naujokų kontingentas gerokai skyrėsi nuo 1924 m. pradėjusių tarnauti naujokų. Į akis krinta itin nedidelis analfabetų ir mokančių tik skaityti procentas. Iš 1937 m. lapkričio mėn. į 2-ąjį ir 5-ąjį pėstininkų, 1-ąjį husarų bei 3-ąjį artilerijos pulkus atvykusių naujokų analfabetų buvo atitinkamai tik 6,7, 8,9, 2,4 ir 4 %. Atsižvelgiant į pulką, lyginant su 1924 m., analfabetų buvo sumažėję maždaug nuo 3 iki 9 kartų. Galima daryti prielaidą, kad kiekviena naujokų šaukimo laida šiek tiek skyrėsi savo išsilavinimo lygiu, bet akivaizdžiai matyti gerėjančio išsilavinimo tendencijos. Tai sietina su 1928 m. Lietuvoje pradėtu įvesti privalomu pradinio švietimu, taip pat, kaip pabrėžė J. Vaičenonis, su 1927–1937 m. daugiau negu dvigubai išaugusiu Lietuvos pradinėse mokyklose besimokančių mokinių (berniukų) skaičiumi¹⁰⁴⁸ (1927 m. – 69 384, 1937–1938 mokslo metais – 145 747¹⁰⁴⁹). 1937 m. lapkričio mėn. pradėjusių tarnybą naujokų laidai atlikus privalomą 18 mėnesių karo

¹⁰⁴⁵ „Iš dalių gyvenimo“, *Mūsų žinynas* 8, nr. 23 (1925), 332–337.

¹⁰⁴⁶ L. L. Lynas, „Pėstininkų analfabetizmas“, *Kardas* 7–8 (1927), 109.

¹⁰⁴⁷ St. Butkus, „Kareivių švietimas dalyse“, *Karys* 18 (1924), 150.

¹⁰⁴⁸ Jonas Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenės valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)* (Vilnius: Versus Aureus, 2004), 42.

¹⁰⁴⁹ Kaubrys, *Lietuvos mokykla*, 43.

tarnybą, kareivius paleidžiant į atsargą, trijuose iš keturių nagrinėjamų pulkų analfabetų neliko nė vieno, tik 5-ajame pėstininkų pulke buvo likę penki analfabetai, jie sudarė vos 1,8 % paleidžiamų į atsargą kareivių skaičiaus. Kaip matyti iš oficialios statistikos, Kaune dislokuotiems kariuomenės daliniams pavyko pasiekti gana gerų rezultatų gerinant juose tarnaujančių vyrų lietuvių kalbos įgūdžius, o lietuvių kalbos nemokantiems – sudarant sąlygas bent kiek jos pramokti.

Tarpukario spaudoje kartais pasirodydavo publikacijų apie tai, kaip kariuomenė paveikė joje tarnavusių asmenų tautinę orientaciją ir lietuvių kalbos mokėjimą. Pavyzdžiui, 1935 m. *Karyje* rašyta, kad šauktiniai iš Klaipėdos krašto, keletą mėnesių patarnavę Ryšių bataliono (buvo dislokuotas Kaune) kuopose, iki tol nemokėję lietuviškai, pramoko „ne tiktai šnekėti, bet ir laiškus, kuriuos anksčiau rašydavo vokiškai, dabar jau rašo lietuviškai“.¹⁰⁵⁰ 1936 m. *Mūsų krašte* aprašytas Kauno darbininko atvejis, kai jis iš pradžių buvo įsitikinęs lenkas, „tikras prošepanas“, tačiau pusantrų metų atlikus karo tarnybą artilerijoje, jame „lenko <...> neliko nė lašo“, nes „gėda Lietuvos atsargos kareiviui kalbėti lenkiškai.“¹⁰⁵¹ Žinoma, šiuos spaudoje pateiktus atvejus reikia vertinti kritiškai, nes jie galimai turėjo propagandinę potekstę siekiant parodyti teigiamą kariuomenės įtaką „lietuvinant“ karius.

Apibendrinant galima teigti, kad nagrinėjamu laikotarpiu Kauno įguloje vykdytos karių lituanizavimo (lietuvių kalbos įgūdžių kėlimo) veiklos buvo gana sėkmingos. Kaip matyti iš oficialių dokumentų, daugelis karių analfabetų tarnybos kariuomenėje metu išmokdavo lietuviškai skaityti ir rašyti, o nemokėję lietuviškai kalbėti – to bent kiek pramokdavo. Kauno įgula buvo gana skaitlinga (1920 m. ją sudarė apie 5 000 karių¹⁰⁵², taikos metu ji buvo kiek menkesnė), kasmet į atsargą buvo paleidžiama apie keletą tūkstančių¹⁰⁵³ karių, kurių dalis likdavo gyventi laikinojoje sostinėje. Visa tai rodo, kad Kauno įgula turėjo neabejotiną įtaką Kauno visuomenei lituanizuoti.

7.2. Šaulių vaidmuo Kauno visuomenei lituanizuoti

Lietuvos šaulių sąjunga (toliau – LŠS), įkurta 1919 m., buvo glaudžiai susijusi su Lietuvos kariuomene. Jos karinę veiklą kariuomenė kontroliavo jau nuo 1922 m., o nuo 1935 m.

¹⁰⁵⁰ Mk. Valaitis, „Rašydavo vokiškai, dabar rašo lietuviškai“, *Karys* 24 (1935), 572.

¹⁰⁵¹ A. Kupstas, „Lietuviškas ir moderniškasis Kauno veidas“, *Mūsų kraštas*, liepos 31 (1936), 6.

¹⁰⁵² Vaičėnionis, „Kauno įgula...“, 50.

¹⁰⁵³ Išstarnavę privalomosios karo tarnybos laiką (maždaug 18 mėnesių) kariai į atsargą būdavo paleidžiami du kartus per metus. Pvz., 1939 m. birželio mėn. iš 2-jo ir 5-ojo pėstininkų, 1-ojo husarų bei 3-iojo artilerijos pulkų į atsargą paleista 911 karių; numanu, kad panašus karių skaičius į atsargą buvo paleistas ir antroje metų pusėje. Be minėtų dalinių Kaune buvo daug mažesnių karinių vienetų, juose šauktiniai taip pat atlikdavo privalomąją karo tarnybą.

Lietuvos šaulių sąjunga buvo reformuota ir tapo tiesiogiai pavaldi kariuomenės vadui ir „iš esmės tapo kariniu armijos rezervu“.¹⁰⁵⁴ Lietuvos šaulių sąjunga buvo viena masiškiausių visuomeninių organizacijų tarpukario Lietuvoje. Ši paramilitarinė organizacija ne tik rūpinosi valstybės saugumo klausimais ir piliečių ruošimu krašto gynybai, bet taip pat savo veikloje siekė prisidėti prie tautinės lietuvių tapatybės plėtotės bei lietuvių kalbos sklaidos visuomenėje. 1936 m. Lietuvos šaulių sąjungos statute buvo numatyta, kad šaulys turi „mylėti ir gerbti savo kalbą“.¹⁰⁵⁵ Pagal 1933 m. priimtas Moterų šaulių veiklos taisykles, vienas iš moterų šaulių tiesioginių darbų buvo lietuvių kalbos ugdymas.¹⁰⁵⁶

Lietuvių kalbos sklaidos tarp Lietuvos šaulių sąjungos narių klausimas buvo itin aktualus, nes kasdienybėje dalis šaulių vartodavo rusų, lenkų ir kt. kalbas, o jų viešas vartojimas anuomet buvo nepageidaujamas. Šauliai buvo nuolat raginami kalbėti tik lietuviškai ir skatinti kitus kalbėti tik valstybine kalba. Pavyzdžiui, 1934 m. kovo mėn. 26 d. Lietuvos šaulių sąjungos Tautinio auklėjimo ir propagandos skyriaus aplinkraštyje parašyta, kad „nė vienas šaulys ir šiaip susipratęs lietuvis neturi teisės, be ypatingo reikalo, kalbėti svetimomis (išimtis gali būti tik kitų kraštų piliečiams – mūsų krašto svečiams) kalbomis“.¹⁰⁵⁷ Tame pat aplinkraštyje teigta, jog šauliai turi „gerbti savo gimtąją kalbą ir raginti, kad ją gerbtų ir visi kiti“.¹⁰⁵⁸ 1933 m. LŠS Kauno rinktinės vadas šaulius ragino „būti stipriems lietuviškumo klausime, kalbėti tik lietuviškai“.¹⁰⁵⁹ 1934 m. Vytauto kalno šaulių būrio moterų skyriuje prelegentė šaulė Gudelienė pabrėžė, kad „šaulės pareiga kalbėt lietuvių kalba“.¹⁰⁶⁰ Kauno 2-osios valstybinės amatų mokyklos mokinių šaulių būrio vadas teigė, kad geras mokinys šaulys „visur ir visada turi naudoti tik lietuvių kalbą, nors ir mokėtų kitas“.¹⁰⁶¹ Pasak Jono Matuso, lietuvių kalbos mokėjimas buvo būtina sąlyga, kad nelietuvių kilmės žmogus galėtų tapti šauliu.¹⁰⁶² Tarp LŠS narių lietuvių buvo 99 proc.¹⁰⁶³, tad iš esmės tai buvo tautinė lietuvių organizacija.

Viešas kalbėjimas ne lietuvių kalba anuomet buvo traktuojamas kaip didžiulė gėda šauliui. Pavyzdžiui, 1932 m. LŠS Kauno rinktinės būrių atstovų suvažiavime raginta gerbti lietuvių garbę. Teigta, jog būdavo „atsitikimų, kad sarmatijamasi lietuvių kalbos, uniformoj

---

¹⁰⁵⁴ Balkelis, „Piliečiai kareiviai...“, 166.

¹⁰⁵⁵ „Šaulių Sąjungos statusas“, *Šaulių Sąjungos Įstatymas ir statusas* (Kaunas: Šaulių Sąjunga, 1936), 44.

¹⁰⁵⁶ Jonas Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, 2 leid. (Sydney: Mintis, 1966), 233.

¹⁰⁵⁷ 1934.03.26 Lietuvos Šaulių Sąjungos Tautinio auklėjimo ir propagandos skyriaus aplinkraštis nr. 6309 Šaulių rinktinių ir būrių valdyboms ir vadams, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 2887, l. 23.

¹⁰⁵⁸ *Ibid.*

¹⁰⁵⁹ 1933.12.17 XVII rinktinės batalionų, kuopų, būrių ir dragūnų dalinių vadų suvažiavimo protokolas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 878, l. 115.

¹⁰⁶⁰ 1934.05.27 37 Vytauto kalno šaulių būrio moterų skyriaus susirinkimo protokolas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 3211, l. 110.

¹⁰⁶¹ (nedatuotas) Kauno II valstybinės amatų mokyklos mokinių šaulių būrio susirinkimo protokolas nr. 2, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1616, l. 253.

¹⁰⁶² Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, 187.

¹⁰⁶³ Vytautas Jokubauskas, „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje“, *Istorija* 86, nr. 2 (2012), 16.

kalbama kitomis kalbomis.“¹⁰⁶⁴ 1933 m. LŠS Kauno rinktinės Tvirtovės šaulių būrio vado teigimu, šiame būryje buvo tokių šaulių, kurie uniformuoti viešose vietose kalbėdavo lenkiškai ir rusiškai, todėl įspėjo būrio šaulius, kad „taip elgtis negalima.“¹⁰⁶⁵ 1938 m. Priešlėktuvinės apsaugos kuopos narių susirinkime netgi buvo nutarta, „rėmėją šaulių Martusevičių Petrą už vartojimą mažumų kalbos viešose vietose ir už nepakankamą gerbimą savosios kalbos, pašalinti iš narių tarpo vieniems metams.“¹⁰⁶⁶

Šauliai viešą lenkų kalbos vartojimą (ypač darbo vietoje) traktavo kaip ryškia neloyalumo valstybei apraišką. Antai 1926 m. šaulių susirinkimas nutarė atkreipti „vyriausybės dėmesį, <...> kad visi tie kurie niekina lietuvių kalbą kalbėdami lenkiškai būtų atleisti iš tarnybų, nes dabartiniu laiku yra užtekčiai specialistų ir inteligentų tautiniai nusistačiusių ir kad tik tokie būtų priimami valstybinėse tarnybose.“¹⁰⁶⁷ Viešumoje vartojama lenkų kalba buvo laikoma „nekultūringu reiškiniu“. Pavyzdžiui, vienoje LŠS ataskaitoje pabrėžta, kad, šauliams išsinuomojus Vytauto parką, „jau pirmais nuomos metais Vytauto parkas žymiai pakitėjo. Jisai virto tikrai kultūringa poilsio vieta. <...> Išnyko lenkų kalbos vartojimas ir kiti negražūs ir negeistini reiškiniai parke.“¹⁰⁶⁸ Šaulių kova prieš lenkų kalbą viešumoje byloja apie kiek hipertrofuotas formas įgavusį lietuvių ir lenkų susipriešinimą.

Kova su nelietuviškais užrašais viešose vietose – tai dar viena šaulių iniciatyva prisidedant prie viešųjų erdvių lituanizavimo. J. Matusas rašė, kad „Šaulių Sąjunga pirmoji kėlė parašų viešose vietose, net ir kinuose sulietuvinimą.“¹⁰⁶⁹ Dar 1921 m. gegužės 14 d. LŠS Centro valdyba išleido aplinkraščių, jame teigė: „Ilgametė Rusų ir žiauri Vokiečių okupacijos, paliko savo vargiai išdildomus pėdsakus. Tarpe tų pėdsakų yra ir menkniekių, kurie parodo mūsų apsileidimą arba nerangumą. Tokiais menkos vertės, bet turinčiais didelės reikšmės mūsų pilietinio susipratimo išvaizdoje, yra užsilikę rusų ir vokiečių kalbomis ant namų, gatvių, kelių ir t. t. parašai ir iškabos. Nežiūrint į trijų metų laisvą ir nepriklausomą mūsų krašto gyvenimą, mes dar nespėjome tų menkų, bet erzinančių mūsų pilietinius jausmus, okupacijos liekanų suna[į]kinti ir nespėjome, ne tiek dėl neturėjimo laiko, kiek dėl neprisirengimo.“¹⁰⁷⁰ LŠS Centro valdyba pavedė šauliams skubiai imtis „nemalonių parašų naikinimo.“¹⁰⁷¹ Ir vėliau LŠS

¹⁰⁶⁴ 1932.09.18 Kauno šaulių rinktinės būrių atstovų suvažiavimo protokolas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 790, l. 96.

¹⁰⁶⁵ 1933.06.19 XVII (Kauno) rinktinės 36 Tvirtovės šaulių būrio visumos susirinkimo Kaune protokolas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 2914, l. 157.

¹⁰⁶⁶ 1938.02.05 LŠS I Rinktinės Priešlėktuvinės apsaugos kuopos narių susirinkimo protokolas nr. 22 (nuorašas), *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1543, l. 24.

¹⁰⁶⁷ 1926.10.31 Lietuvos Šaulių Sąjungos 323-čio šaulių būrio narių susirinkimo protokolas nr. 9/20, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 2582, l. 62b.

¹⁰⁶⁸ Šaulių Sąjungos kultūrinės veiklos žinios už 1928–1935 metus, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1050, l. 79, 83.

¹⁰⁶⁹ Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, 187.

¹⁰⁷⁰ 1921.05.14 Lietuvos Šaulių sąjungos Centro valdybos aplinkraščių nr. 21 visoms šaulių būrių valdyboms (nuorašas), *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 150, l. 3.

¹⁰⁷¹ *Ibid.*

inicijuodavo įvairias veiklas siekdama stiprinti lietuvių kalbos pozicijas. Pavyzdžiui, 1931 m. sausio 8 d. LŠS Centro valdybos posėdyje nutarta „dėl užrašų svetimomis kalbomis firmų vitrinose ir filmose“ parašyti memorandumą vidaus reikalų ministrui.¹⁰⁷²

Lietuvos šaulių sąjunga nuolat pabrėždavo, kad buvo pasiruošusi ginti lietuvių kalbos teises. Pavyzdžiui, 1929 m. LŠS visuotinis suvažiavimas pasveikino didįjį lietuvių kalbininką Joną Jablonskį ir pabrėžė, kad: „Mes, šauliai, pasiryžę kovoti ne tik dėl mūsų žemės, bet ir dėl kalbos“.¹⁰⁷³ 1940 m. sausio mėn. Vytauto Didžiojo universiteto studentų šaulių kuopos metiniame susirinkime nutarta, „kovoti prieš svetimų kalbų vartojimą Kaune ir jo priemiesčiuose.“¹⁰⁷⁴ Verta pabrėžti, kad tam tikrais atvejais šauliai bendradarbiaudavo su tautinėmis mažumomis ir netgi parengdavo kvietimus ne lietuvių kalba. Antai 1938 m. Šančių žydų visuomenės koncerto-balio rengėjams numačius renginio pelną skirti šauliams apginkluoti, į minėtą koncertą-balių nutarta išspausdinti kvietimus lietuvių ir jidiš kalbomis.¹⁰⁷⁵

Lietuvos šaulių sąjungos nariai siekė, kad Kauno katalikų bažnyčiose pamaldų lietuvių kalba būtų kuo daugiau. Apie tai užsiminė ir R. Račiūnaitė; ji rašė, jog „Šaulių organizacija rūpinosi, kad Kaune pamaldos vyktų lietuvių kalba.“¹⁰⁷⁶ Švč. Trejybės parapijos klebono prel. P. Januševičiaus raportuose žemaičių vyskupui ne kartą paminėti LŠS nariai, 1924 m. prisėdėję prie konflikto dėl kalbų vartojimo eskalavimo Kauno Švč. Trejybės bažnyčioje.¹⁰⁷⁷ Deja, nepavyko aptikti informacijos apie tai, ar šauliai konfliktuose Kauno bažnyčiose dalyvavo savo pačių iniciatyva, ar gavę tam tikrų nurodymų iš vadovybės.

Siekdami pagerinti suaugusiųjų kauniečių (ypač „sulenkėjusių“) lietuvių kalbos įgūdžius, kai kurie Kauno šaulių būriai surengdavo švietimo kursus. Pavyzdžiui, 1929 m. gruodžio 1 d. „Saulės“ mokykloje (buv. Jurbarko g. 15) buvo atidaryti Vilijampolės šaulių būrio suorganizuoti suaugusiųjų švietimo kursai. Juos lankė daugiau negu 40 žmonių. Trečiadieniais ir penktadieniais buvo rengiamos valandos trukmės lietuvių kalbos paskaitos. Lietuvių kalbos kursus vedė studentas Gudynas.¹⁰⁷⁸ Šie kursai tęsėsi iki 1930 m. balandžio 13 d.¹⁰⁷⁹ 1939 m. šiame būryje nutarta sekmadieniais surengti kultūros pusvalandžius, kurių metu numatytos lietuvių kalbos pamokos.¹⁰⁸⁰ 1937 m. gruodžio 29 d. LŠS vadas išplatino raštą, jame teigta:

¹⁰⁷² 1931.10.08 LŠS Centro valdybos posėdžio protokolas nr. 95/1, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 651, l. 108b.

¹⁰⁷³ Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, 97.

¹⁰⁷⁴ 1940.01.28 Vytauto Didžiojo universiteto studentų šaulių kuopos metinio susirinkimo protokolas nr. 5 (67) (nuorašas), *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1614, l. 294b.

¹⁰⁷⁵ 1938.12.01 Šančių šaulių būrio susirinkimo protokolo nr. 13 nuorašas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1543, l. 243.

¹⁰⁷⁶ Račiūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės...“, 115.

¹⁰⁷⁷ 1924.03.12 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios parapijos klebono prel. P. Januševičiaus pareiškimas nr. 363 Žemaičių vyskupui, *LVA*, f. 1671, ap. 5, b. 430, l. 29–30.

¹⁰⁷⁸ 1929.12.09 LŠS Kauno rinktinės Vilijampolės šaulių būrio valdybos pirmininko raštas Kultūros ir propagandos skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 648, l. 159–161.

¹⁰⁷⁹ Kursų dalyvis, „Vakariniai kursai“, *Trimitas* 18 (1930), 360.

¹⁰⁸⁰ Vk. Rč., „Vilijampolės šauliai sparčiai karinami ir kultūrinami“, *Trimitas* 16 (1939), 381.

„taisyklingai mokėti bendrinę lietuvių kalbą yra kiekvieno tautiečio ir juo labiau šaulio priedermė. Garbingos praeities pažinimas ir savosios gimtosios kalbos gryninimas yra vienas svarbiausių šaulių uždavinių kultūros darbo srityje, todėl 1938 Lietuvos nepriklausomybės jubiliejiniiais metais šio svarbaus darbo su visu uolumu turime imtis.“¹⁰⁸¹ Rašte buvo raginama šaulių daliniuose organizuoti lietuvių kalbos kursus, laikytis kalbininko dr. P. Skardžiaus sudarytos programos ir „pasirūpinti, kad šauliai ir šaulės juos išklaustyti.“¹⁰⁸² Reaguodami į šį raginimą, įvairūs šaulių būriai ėmėsi rengti lietuvių kalbos kursus. 1939 m. Priešlėktuvinės apsaugos šaulių kuopoje surengtos net 57 lietuvių kalbos pamokos.¹⁰⁸³ Tačiau kai kurie LŠS Kauno rinktinės šaulių būriai lietuvių kalbos kursų nesurengė. Pavyzdžiui, Kauno pilies šaulių kuopos tarybos protokole parašyta, kad kursai nebuvo surengti nesant tinkamų sąlygų, be to, teigta, jog „kuopos nariai daugumoje pakankamai moka <...> lietuvių kalbą.“¹⁰⁸⁴ Su lituanizavimu gali būti siejama netgi socialinė šaulių veikla su neturtingųjų vaikais. Pavyzdžiui, 1921 m. šaulės Honoratos Ivanauskienės pastangomis atidarytos keturios vadinamosios vaikų aikštelės (Šančiuose, Aleksote, Vilijampolėje ir Žaliakalnyje). Tais metais buvo surinkta apie 600 vaikų, su kuriais dirbo 11 aikštelių vedėjų. Pasak J. Matuso, „daugumas vaikučių atėjo lietuviškai nemokėdami, o rudenį grįžo gražiai dainuodami lietuviškas daineles. <...> Dalyvavę valdžios ir savivaldybės atstovai įsitikino, jog apleistų vaikų sąmonėje įžiebta kultūros ir lietuviškumo ugnelė.“¹⁰⁸⁵

Galima akcentuoti, kad įvairių Kauno miesto dalių „atlietuvinimas“ tarpukariu šaulių spaudoje dažnai buvo siejamas su jų veikla. Antai 1930 m. *Trimite* Vilijampolės šaulių būrio sukaktuvių aprašyme pabrėžta: „Malonu, kad nuošalesniam tamsiame ir aplenkėjusiame kampely nuolat skamba lietuviškos dainos, žaidimai ir viešpatauja lietuviška dvasia. <...> Dveji metai atgal, toj vietoj, kur dabar skamba lietuviškos dainos, gražūs tautiški žaidimai, viešpatavo tamsi naktis. Retai kada nugirsdavai lietuviškai kalbant, o ką besvajoti apie tautiškus žaidimus, dainas.“¹⁰⁸⁶ 1935 m. įvykusiame Tvirtovės šaulių būrio ketverių metų sukaktuvių minėjime LŠS Kauno rinktinės vadas pulk. leit. Zigmas Talevičius teigė, „kad prieš karą sunku buvo išgirsti Žaliakalnyje lietuvišką žodį. To lietuviškumo, kuris dabar čia yra dėka taip pat ir Tvirtovės būriui, kuris prie jo nemaža prisidėjo.“¹⁰⁸⁷ *Trimite* rašyta, kad Tvirtovės šaulių būrys vertas „tvirtovės vardo, nes šauliškos „tvirtovės“ Žalioji kalnas buvo būtinais reikalingas, čia dar iš

¹⁰⁸¹ 1937.12.29 Šaulių Sąjungos vado raštas nr. 6469 rinktinių vadams, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1561, l. 1.

¹⁰⁸² 1937.12.29 Šaulių Sąjungos vado raštas nr. 6469 rinktinių vadams, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1561, l. 1.

¹⁰⁸³ 1940.01.28 I Kauno Šaulių rinktinės 10-tos Priešlėktuvinės apsaugos kuopos metinio susirinkimo protokolas nr. 6, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1614, l. 94.

¹⁰⁸⁴ 1938.01.18 I Kauno Rinktinės Kauno pilies šaulių kuopos tarybos protokolas nr. 24 (nuorašas), *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1543, l. 11.

¹⁰⁸⁵ Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, 98.

¹⁰⁸⁶ Buves, „Vilijampolės būrio sukaktuvės“, *Trimitas* 28 (1930), 589.

¹⁰⁸⁷ 1935.10.20 LŠS I (Kauno) rinktinės 36-to Tvirtovės būrio metinės bei 4-rių metų gyvavimo sukakties iškilmingo susirinkimo protokolas, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 2886, l. 40.

prieškarinių laikų ilgokai atsidavė svetimu raugu, nemaža buvo nesusipratusių piliečių, betgi dabar tamsos ūkai žymiai išsklaidyti ir reikia tikėtis ateityje dar didesnių vaisių.¹⁰⁸⁸ Analogišką mintį išreiškė ir LŠS vadas pulk. Pranas Saladžius. Jis išskėlė „būrio vaidmens reikšmę, kurią jis vaidina Žaliojo kalno rajone, kur dar ir dabar yra vergiškos dvasios liekanų. Būrys turi didelę priedermę rodyti kelią in tautinį susipratimą.“¹⁰⁸⁹ Šančių „atlietuvinimas“ taip pat buvo siejamas su šaulių veikla. Pavyzdžiui, 1933 m. *Trimitis* rašyta, kad Šančių šaulių būrio „pastangomis Šančiuose retai kur girdėti kitataučių kalba.“¹⁰⁹⁰ Viešojoje erdvėje šauliai nevengė propaguoti savo kaip „atlietuvintojų“ įvaizdžio, skelbdavo, kaip „atkovodavo“ „nesusipratusius“ vietos gyventojus iš lenkybės ir pan.

1940 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvos šaulių sąjungos Kauno rinktinės Kauno mieste veikusiuose būriuose buvo 5 295 šauliai ir šaulės (šauliai nariai, šaulės narės, garbės šauliai ir šauliai rėmėjai).¹⁰⁹¹ Įvertinant LŠS masiškumą, plačiai diegtas tautines nuostatas, raginimus vartoti lietuvių kalbą, galima teigti, kad ši organizacija turėjo neabejotiną įtaką Kauno visuomenei lituanizuoti.

---

¹⁰⁸⁸ J. K-as, „Šaulių S-gos vadas lankėsi Tvirtovės būryje“, *Trimitas* 43 (1935), 799.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*

¹⁰⁹⁰ Vl. Kukučionis, „Šančių šaulių būrio dešimtmetis“, *Trimitas* 32 (1933), 637.

¹⁰⁹¹ 1940.01.01 Šaulių Sąjungos I Kauno rinktinės sudėties žinios, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1594, l. 16–19.

Išvados

1. Kauno miesto lituanizavimas 1918–1940 m. buvo pagrįstas modernios Lietuvos valstybės siekiu lietuvių tautinės kultūros pagrindu homogenizuoti visuomenę ir viešojoje erdvėje įtvirtinti lietuviakalbę komunikaciją. Iš daugumos lietuvių sudarytas valdantysis elitas Lietuvos valstybės (su)(at)kūrimą traktavo kaip lietuvių tautos etnopolitinį siekį. Jį tapo įmanoma įgyvendinti išsilaisvinus iš lietuvių tautinę kultūrą diskriminavusių svetimų imperijų (Rusijos ir Vokietijos) valdžios. Pagal lietuvių politinių lyderių viziją, Lietuva turėjo tapti nacionalizuojančia („sutautinančia“) valstybe. Pasitelkus valstybės aparatą bei resursus, siekta, kad moderni lietuvių tautinė kultūra ir lietuvių kalba valstybėje įgytų dominuojančią padėtį.
2. 1919–1939 m. Kaunas buvo šalies miestas-reprezentantas (laikinoji sostinė), todėl lietuviai – „titulinė“ valstybės tauta – siekė kuo labiau lituanizuoti Kauną. Jie ypač siekė didinti savo įtaką norėdami į lietuvių tautos sudėtį „įtraukti“ (nacionalizuoti) tautiškai indiferentiškus ar kitoms tautoms save priskiriančius asmenis, ypač kultūriškai bei konfesiškai artimiausias lietuviams tautines grupes – lenkus ir vokiečius. Daugeliui šių tautinių grupių atstovų nebuvo pripažįstamas jų prisiimtos tautinės tapatybės autentiškumas (anuomet tarp lietuvių dominavo primordialistinė tautiškumo samprata); jie buvo laikomi kitose kultūrose asimiliuotais („sulenkėjusiais / suvokietėjusiais“) lietuviais.
3. 1918–1940 m. Kaunas buvo daugiaautis ir daugiakultūris miestas. Jame tautinė gyventojų sudėtis kito ne tik dėl natūralių demografinių priežasčių (gimstamumo, mirtingumo ir migracijos), bet ir dėl tautinių ideologijų konkurencijos, jų įtakos miesto gyventojų tautinės tapatybės apsisprendimui. Lietuviškumas, kaip vis labiau visuomenėje įsigalinti ir daugiau atraktyvumo įgaunanti tautinė tapatybė, paskatino daugelį „lanksčios“ tautinės tapatybės žmonių laikyti save lietuviais. Iš oficialių statistinių duomenų matyti, kad nagrinėjamu laikotarpiu tarp Kauno miesto gyventojų santykinė lietuvių dalis nežymiai didėjo (nuo 54 520 (58,9 %) 1923 m. iki 67 392 (61,4 %) 1938 m.). Pagrindinė lietuvių skaičiaus augimo priežastis – migracija į Kauną, taip pat natūralus gyventojų prieaugis. Kaip matyti iš 1920–1940 m. išduotų vidaus pasų kortelių duomenų, tik 26,58 % Kaune vidaus pasus gavusių lietuvių buvo gimę šiame mieste. Keisti tautybę vidaus pasuose nebuvo plačiai paplitusi praktika. Nelietuvių tautybės Kauno miesto gyventojų, kurie tapo lietuviais, buvo 2,9 karto daugiau negu lietuvių, pasikeitusių tautybę į kurią nors kitą. Pavardžių (su)(at)lietuvavimo iniciatyva parodė, jog Kauno miesto gyventojai joje buvo itin aktyvūs ir sudarė kiek daugiau

negu pusę visų Lietuvos gyventojų (be 1939 m. atgauto Vilniaus krašto), kurie, įstatymiškai pataisydami ar pakeisdami savo pavardę, ją (su)(at)lietuvino.

4. Lietuvių kalbos įsitvirtinimas valstybės administraciniame aparate buvo ilgas ir komplikotas procesas. Nepriklausomybės pradžioje daugelis Kaune veikusių valstybinių įstaigų darbuotojų lietuvių kalbą mokėjo menkai. Didelė dalis valstybinių įstaigų tarnautojų darbe vartodavo rusų, lenkų kalbas. Nuo XX a. 2–3 deš. sandūros dauguma valstybinių institucijų savo tarnautojams pradėjo drausti darbe vartoti ne valstybinę kalbą. Siekiant užtikrinti tinkamą darbuotojų lietuvių kalbos mokėjimo lygį, XX a. 3-iajame deš. valstybinėse įstaigose imta rengti kalbos mokėjimo patikrinimus (egzaminus), prieš tai suteikiant nuo kelių mėnesių iki vieno metų laikotarpį tinkamai išmokti lietuvių kalbą. Egzaminų neišlaikiusiems tarnautojams kartais buvo leidžiama egzaminus perlaikyti, o pakartotinių egzaminų neišlaikę darbuotojai būdavo atleidžiami iš darbo. Nuo XX a. 3-iojo deš. vidurio į tarnybą valstybinėse įstaigose dažniausiai buvo priimami tik pakankamai lietuvių kalbą mokantys asmenys. Iki XX a. 4-ojo deš. pradžios valstybinėse įstaigose lietuviškai menkai mokančių darbuotojų beveik neliko. Juos pakeitė jaunosios kartos darbuotojai, baigę nepriklausomos Lietuvos švietimo įstaigas ir turintys pakankamai gerų lietuvių kalbos vartojimo įgūdžių.
5. Rašytinės lietuvių kalbos skaida 1918–1940 m. Kauno viešojoje erdvėje (gatvėvardžių lentelėse, iškabose, oficialiuose skelbimuose, kino filmų titruose ir kt.) vyko palaipsniui, veikiant įvairiems centrinių valstybės struktūrų ir savivaldybės išleistiems įsakymams bei nutarimams. XX a. 2–3 deš. sandūroje lietuvių kalbai viešuosiuose užrašuose teko dalytis vietą su lenkų, jidiš, rusų bei vokiečių kalbomis. 1919–1922 m. centrinės valdžios nurodymu, rusų ir vokiečių kalbos buvo eliminuotos iš užrašų viešosiose erdvėse. Iki XX a. 3-iojo deš. vidurio Kaune viešosiose vietose greta užrašų lietuvių kalba tebebuvo užrašų jidiš ir lenkų kalbomis, juos išlaikyti rūpinosi gana gausios šias kalbas vartojančios tautinių mažumų bendruomenės. XX a. 3-iojo deš. antrojoje pusėje viešojoje erdvėje ėmė vyrauti lietuviakalbiai užrašai, bet neretai jie buvo netaisyklingi. XX a. 4-ajame deš. administracinėmis priemonėmis, agitacija spaudoje ir kt. buvo siekiama kelti rašytinės lietuvių kalbos viešuosiuose užrašuose kokybę.
6. Sakytinė komunikacija lietuvių kalba Kauno viešajame gyvenime plito lėčiau negu rašytinė. Sakytinė lietuvių kalba pirmiausia plėtėsi per komunikaciją valstybinėse (savivaldybių) įstaigose, mokyklose, Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete, lietuvių visuomeninėse organizacijose (Lietuvos šaulių sąjungoje ir kt.). Pagrindiniai veiksniai, lėmę sakytinės lietuvių kalbos sklaidą viešumoje – lietuvių skaičiaus didėjimas Kaune ir visuomenėje augantis lietuvių kalbos, kaip pagrindinės viešojo bendravimo kalbos, pripažinimas. Lietuvių kalbos sklaida įvairiose Kauno miesto dalyse buvo nevienoda. Gausios tautinių mažumų

bendruomenės (žydai Vilijampolėje bei Senamiestyje, lenkai Žaliakalnyje, vokiečiai Žemuočiuose Šančiuose ir t. t.) ir jų vartojamos kalbos turėjo įtakos atitinkamų miesto dalių kalbinei specifikai. Kaip matyti iš amžininkų liudijimų, XX a. 4-ojo deš. pabaigoje sakytinės lietuvių kalbos vartojimas Kaune jau buvo plačiai paplitęs.

7. 1918–1940 m. Kaune pradinių mokyklų tinklo kiekybinė ir kokybinė struktūra iš esmės pakito: pradinių mokyklų komplektų skaičius išaugo apie 7 kartus (nuo 43 (1918 m.) iki 315 (1938 m.)), pradinių mokyklų komplektų dėstomąja lietuvių kalba padidėjo nuo 6 (1918 m.) iki 197 (1938 m.). Siekiant riboti kitų kultūrų ir kalbų įtaką lietuvių ar mišrių šeimų (tautybė buvo nustatoma pagal įrašus vidaus pasuose) vaikams, jiems buvo draudžiama lankyti pradines mokyklas bei gimnazijas dėstomąja ne lietuvių kalba. 1927 m. pradinėse mokyklose (gimnazijose 1937 m.) pradėta reikalauti, kad mokinio tautybė atitiktų mokyklos dėstomąją kalbą. Lietuvių kalba buvo įtraukta į visų tipų pradinių mokyklų ir gimnazijų programas. Nagrinėjamu laikotarpiu nemažoje dalyje Kauno pradinių mokyklų bei gimnazijų buvo susiduriama su problema, kad net ir lietuvių šeimose buvo plačiai vartojamos lenkų, rusų ir kt. kalbos. Ši aplinkybė būdavo kliūtis mokiniams išmolti lietuvių kalbą. Archyvinė medžiaga liudija, jog daugelyje Kauno pradinių mokyklų mokiniai įgydavo pakankamai gerų lietuvių kalbos įgūdžių. Sistemingas lietuvių kalbos mokymas(is) buvo tęsiamas Kauno gimnazijose (taip pat ir tautinių mažumų), tačiau Švietimo ministerijos atstovai gimnazistų lietuvių kalbos pasiekimus vertino ne itin gerai.
8. Lietuvių kalba Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete pagal visus statutus (1922, 1930 ir 1937 m.) buvo pagrindinė mokslo ir studijų kalba. Pirmaisiais universiteto veiklos metais dėl lietuvių kalbą mokančių įvairių sričių specialistų trūkumo teko kviesti vyresnįjį pedagoginį personalą (docentus, profesorius) iš užsienio. Dėstytojams užsieniečiams dažniausiai buvo suteikiami 2–3 metai lietuvių kalbai išmolti. Dauguma jų gana greitai išmoko lietuvių kalbą, ir XX a. 3–4 deš. sandūroje universitete liko tik labai mažai profesūros, dėsiusios užsienio kalbomis. Didžioji dalis universiteto leidiniuose išspausdintų publikacijų buvo parašytos lietuvių kalba (su santrauka užsienio kalba). Stojantieji į universitetą turėjo įrodyti (vidurinių mokyklų atestatais ar išlaikyti egzaminus universitete) pakankamą lietuvių kalbos mokėjimą. Nuo 1933 m. buvo sugriežtinta stojamųjų lietuvių kalbos egzaminų tvarka, įvesta ir dalis egzaminų raštu. Tautiškai angažuota lietuvių studentų dalis siekė palaikyti dominuojančią lietuvių kalbos padėtį universitete ir riboti viešą kitų kalbų vartojimą. 1922 m. tarp lietuvių ir kitataučių studentų dėl lietuvių kalbos vartojimo kilo konfliktų, jų epizodiškai pasikartodavo ir vėliau (studentų spaudoje ir kitur).
9. Lietuvių kalbos įtvirtinimas Kauno katalikų bažnyčiose buvo komplikotas procesas, sukėlęs konfliktų su vietos lenkakalbiais tikinčiaisiais. XX a. 3-ojo deš. pradžioje Kauno katalikų

bažnyčiose pridėtinės pamaldos lietuvių kalba sudarė apie trečdalį visų pamaldų, likusios pamaldos laikytos lenkų kalba. 1919–1920 m. pradėjusiose veikti Švč. Sakramento, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) ir Įgulos bažnyčiose pamaldos buvo laikomos tik lietuvių kalba. 1923 m. naujai įkurtoje Viešpaties Mūsų Jėzaus Kristaus Prisikėlimo bažnyčioje pamaldos lietuvių kalba sudarė pusę visų pamaldų. 1923 m. pab. lietuviams išsakius nepasitenkinimą prašymuose žemaičių vyskupui, taip pat spaudoje, Kauno katedroje visos šventadieninės pamaldos pradėtos laikyti lietuviškai. 1923–1924 m. Kauno bažnyčiose kilo tautinių neramumų banga, kai priešiškos lietuviakalbių ir lenkakalbių tikinčiųjų grupės siekė trikdyti oponentų kalbomis laikomas pamaldas. 1924 m. Žemaičių vyskupijos kurija Šv. Kryžiaus (Karmelitų), Švč. Trejybės ir Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiose nustatė pamaldų tvarką, pagal ją didžioji pamaldų dalis imta laikyti lietuvių kalba. Iki 1940 m. lietuviškų pamaldų skaičius Kauno bažnyčiose dar labiau išaugo ir užėmė dominuojančią poziciją (pamaldos lenkų kalba 1937 m. buvo laikomos trijose Kauno bažnyčiose ir koplyčiose).

10. Kaune dislokuoti Lietuvos kariuomenės daliniai (tyrime remtasi 2-ojo ir 5-ojo pėstininkų, 1-ojo husarų ir 3-ojo artilerijos pulkų duomenimis) prisidėjo prie lietuvių kalbos sklaidos laikinojoje sostinėje. Kariuomenės daliniuose kariai buvo mokomi lietuvių kalbos, keliamas jų raštingumo lygis. Dauguma nemokančių lietuvių kalbos karių kariuomenėje jos pramokdavo. Kaip matyti iš oficialių duomenų, Kauno įgulos daliniuose buvo pasiekama gana gerų lietuvių kalbos mokymo(si) rezultatų, pvz., iš 911 naujokų, 1939 m. birželio mėn. baigusių privalomąją karinę tarnybą, neraštingi (neišmokę lietuvių kalbos) liko tik penki asmenys.
11. Lietuvos šaulių sąjungos Kauno rinktinės būriai, veikę Kauno mieste, prisidėjo prie lietuvių kalbos sklaidos tiek tarp šaulių, tiek ir platesnėje laikinosios sostinės visuomenėje. Šaulius vadovybė ragino visuomet vartoti tik valstybinę kalbą. Lietuvių kalbos kursuose šauliai kėlė kalbos mokėjimo lygį. Jie siekė mažinti ne lietuvių kalbos vartojimą Kauno viešosiose erdvėse (kino filmų titruose, pašalinti nelietuviškus užrašus iš parduotuvių vitrinų ir kt.), kryptingai formavo neigiamą visuomenės požiūrį į lietuvius, viešai vartojančius lenkų ir kt. kalbas.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

Archyviniai fondai

I. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

- f. 379 – Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentas
- f. 383 – Užsienio reikalų ministerija
- f. 386 – Susisiekimo ministerija
- f. 391 – Švietimo ministerija
- f. 394 – Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas
- f. 399 – Alytaus apskrities viršininkas
- f. 402 – Kauno apskrities viršininkas
- f. 529 – 3-iasis artilerijos pulkas
- f. 561 – Šaulių sąjunga
- f. 631 – Vytauto Didžiojo universitetas
- f. 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas
- f. 1160 – Geležinkelių valdyba
- f. 1265 – Šiaulių apskrities policijos vadas ir nuovados
- f. 1367 – Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentas

II. Kauno regioninis valstybės archyvas

- f. 66 – Kauno miesto savivaldybės pasų skyrius
- f. 69 – Kauno miesto pradžios mokyklų inspektorius
- f. 100 – Kauno miesto savivaldybės Statistikos biuras
- f. 168 – Kauno jėzuitų privatinė gimnazija
- f. 219 – Kauno miesto savivaldybė

III. Lietuvos valstybės istorijos archyvas

- f. 1671 – Kauno metropolijos kurija

IV. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

- f. 96 – Vytauto Didžiojo universitetas (1922–1950)

- V. *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas*
b. 81, 122, 127, 165, 173
- VI. *Kauno Kristaus Prisikėlimo parapijos archyvas*
Knyga nr. 1.

Publikuoti šaltiniai

Dokumentų publikacijos

Žmogaus teisės; Mažumų teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Sudarė Rimgaudas Mališauskas. Vilnius: Valstybinio nacionalinių tyrimų centro leidykla, 1996.

Informaciniai, statistiniai leidiniai

1. Kauno miesto savivaldybės švietimo komisija. *Kauno miesto pradžios mokyklos*. Kaunas: „Varpo“ sp., 1925.
2. Kauno miesto statistikos biuras. *Kauno miesto statistikos metraštis 1934*. Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1935.
3. Kauno miesto statistikos biuras. *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*. Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1939.
4. Lietuvos Respublika. Finansų ministerija. Centr. statistikos biūras. *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*. Kaunas: [s. n. 1924].
5. *Lietuvos universitetas = The University of Lithuania*. Kaunas: [Lietuvos universitetas], 1923.
6. *Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16–1924 VI 15*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1924.
7. *Lietuvos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas: regulaminas*, Kaunas: [Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas], 1924.
8. *Lietuvos universitetas: 1922.II.16 – 1927.II.16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita*. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1927.

9. Lietuvos universitetas. *Lietuvos universiteto studentų ir laisvųjų klausytojų taisyklės*. Kaunas: Valstybės sp., 1925.
10. *Pradžios mokyklos programos*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1939.
11. *Pradžios mokyklos programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1940.
12. Universitas Vitauti Magni. *Vytauto Didžiojo Universitetas: Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1932.
13. Vytauto Didžiojo universitetas. *Humanitarinių mokslų Fakulteto reguliaminas*, Kaunas: [s. n.], 1938.
14. Vytauto Didžiojo universitetas. *Teisių fakulteto regulaminas*. I dalis. Kaunas: „Varpo“ bendrovės spaustuvė, 1932.
15. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ковенская губерния. т. 42*. [i.e. Санктпетербург], 1904.

Partijų programos, įstatai, deklaracijos

1. Lietuvių tautininkų sąjunga. *Lietuvių Tautininkų Sąjungos organizacijos įstatai ir programa*. Kaunas: „Švyturio“ spaustuvė, 1925.
2. Lietuvių tautininkų sąjunga. *Lietuvių Tautininkų Sąjungos Įstatai*. Kaunas: [Lietuvių tautininkų sąjunga], 1934.
3. Lietuvos socialdemokratų partija. *Steigiamojo Seimo Socialdemokratų Frakcijos Deklaracija, Pareikšta Seimo posėdy Frakcijos vardu ats. St. Kairio birželio 23 d.* Kaunas: Br. Gurvičių spaustuvė, [1921].
4. *Lietuvos Socialistų Liaudininkų Demokratų Partijos Programa*. [s. l.]: Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija, [1920].
5. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statusas*. Kaunas: [s. n.], 1923.
6. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statusas*. Kaunas: [Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga], 1926.

7. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. *Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos programa ir statusas*, Kaunas: „Varpo“ sp., 1933.
8. Tautos pažangos partija. *Tautos pažangos partijos programa*. Kaunas: [s. n.], 1919.

Raštų rinkiniai, mokslo darbai

1. *Antano Smetonos Didžiosios Mintys*. Sutvarkė ir įvadą parašė P. Meškauskas. I dalis. Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1935.
2. Pakštas, Kazys. „Baltijos respublikų politinė geografija“. In *Lietuvos geopolitika*, 35–238. Vilnius: Mintis, 1991.
3. Römeris, Mykolas. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. D. 1, T. 2, *Valstybė*. 2-asis fotogr. leid. Vilnius: Pradai, 1995.
4. Smetona, Antanas. *Rinkiniai raštai*. Sudarė Alfonsas Eidintas. Kaunas: Menta, 1990.

Atsiminimai, dienoraščiai

1. Biržiška, Mykolas. „Vilniaus universitetas 1940–1944 metais. Atsiminimai“. In *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: veiklos studija ir atsiminimų publikacija*, 87–216. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
2. Dogelis, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: [s. n.], 1936.
3. Gaučys, Povilas. *Tarp dviejų pasaulių*. Vilnius: „Mintis“, 1992.
4. Ginaitė-Rubinsonienė, Sara. *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*. Vilnius: Margi raštai, 1999.
5. Ginsburgas, Valdemaras, ...*Ir Kaunas verkė*. Iš anglų kalbos vertė Eglė Kumžaitė. Vilnius: Žydų kultūros ir informacijos centras, 2010.
6. Keliuotis, Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
7. Litvinas, J. „Atsiminimai iš 1919 metų“. In *Lietuvos Geležinkelių Pirmasis Dešimtmetis*, 74–76. Kaunas: Geležinkelių valdyba, 1929.
8. Margeris-Šeštokas, Algirdas. *Amerikiečio išpūdžiai Lietuvoje*. Kaunas: Spaudos fondas, 1932.

9. Mitkiewicz, Leon. *Kauno atsiminimai (1938–1939)*. Iš lenkų kalbos vertė Regina Žepkaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
10. Radaitis, Vytautas. *Šaknys*. Vilnius: Vaga, 1990.
11. Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji*. Vilnius: Versus Aureus, 2007.
12. Römeris, Mykolas. *Dienoraštis: 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Vilnius: Versus Aureus, 2012.
13. Salvatoris, Džuzepė. *Lietuva vakar ir šiandien*. Iš italų kalbos vertė Rimantas Morkvėnas. Vilnius: Mintis, 1992.
14. Skipitis, Rapolas. *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai*. Chicago: Terra, 1961.
15. ———. *Nepriklausoma Lietuva: atsiminimai*. Chicago (Ill.): [s. n.], 1967.
16. Šakenis, Konstantinas. „Atsiminimai, pirmuosius žingsnius pradendant“. In *Lietuvos Geležinkelių Pirmasis Dešimtmetis*, 47–49. Kaunas: Geležinkelių valdyba, 1929.
17. Vencienė, Viktorija. *Amerikiečiai Lietuvoje*. Boston (Mass.): „Sandaros“ spauda ir lėšos, 1922.
18. Vienuolis, Antanas. *Raštai*. T. 2. [Parengė Juozas Stonys]. Vilnius: Vaga, 1985.
19. *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakininės istorijos epizodų*. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius: Aidai, 2008.
20. Vosylytė, Bronė. *Kelias į didįjį Žodyną*. Sudarė Kazys Morkūnas, Klementina Vosylytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.
21. Žukas, Konstantinas. *Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai. Medžiaga istorikams*. 2 leid. Vilnius: Mintis, 1992.

Įstatymai, įsakymai, statutai, aplinkraščiai

1. *Apskričių viršininkų privalomieji įsakymai*. „Milicijos žinių“ priedas. Kaunas: V.R. m-jos Piliečių apsaugos departamentas, 1923.
2. „42 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Lapkričio 23 (1923): 1–18.
3. „Kinofilmų cenzūros įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 390 (1932): 2.
4. „Kinoteatrams statyti, įrengti ir veikti taisyklės“. *Vyriausybės žinios* 706 (1940): 363–373.

5. „Kinoteatrų įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 390 (1932): 1–2.
6. „Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos“. *Vyriausybės žinios* 264 (1927): 1–6.
7. *Krašto apsaugos ministro įsakymas nr. 21*. Vasario 14 (1924). 1–3.
8. „Laikinasis Lietuvos notariato sutvarkymas“. *Laikinosios vyriausybės žinios* 2–3 (1919): 5.
9. „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios vyriausybės žinios* 2–3 (1919): 6–7.
10. „Laikinieji įstatai Aukštesniosioms bendrojo lavinimo Švietimo ministerijos mokykloms“. *Švietimo darbas* 8–9 (1920): 1–5.
11. *Lietuvos kariuomenei įsakymas nr. 255*. Kovo 1 (1920): 1–2.
12. „Lietuvos Konstitucija“. *Vyriausybės žinios* 600 (1938): 97–105.
13. „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. *Vyriausybės žinios* 100 (1922): 1–8.
14. „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. *Vyriausybės žinios* 275 (1928): 1–6.
15. „Pavardžių įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 629 (1938): 593–594.
16. „Pavardžių skelbimai“. *Vyriausybės žinios (2 dalis)* 1 (1928) – 712 (1940).
17. „54 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Lapkričio 11 (1937): 1–14.
18. „I sesijos 180 posėdis“. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kovo 08 (1922): 61–76.
19. „I sesijos 219 posėdis“. *Steigiamojo Seimo darbai*. Liepos 05 (1922): 1–21.
20. *Pradžios mokyklų įstatymai, taisyklės, instrukcijos, aplinkkraščiai ir programos*. Surinko P. Lomanas ir J. Sluoksnaitis. Kaunas: „Dirvos“ bendrovė, 1930.
21. „Pradžios mokyklų įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 117 (1922): 1–3.
22. „Pradžios mokyklų įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 541 (1936): 1–4.
23. „Pradžios mokyklų įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 200 (1925): 5–7.
24. „Savivaldybių įstatymas“, *Laikinosios vyriausybės žinios* 14 (1919): 1–8.
25. „76 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Kovo 14 (1924): 1–22.
26. *Šaulių Sąjungos Įstatymas ir statutai*. Kaunas: Šaulių Sąjunga, 1936.
27. „102 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Gegužės 28 (1924): 1–31.
28. „114 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Liepos 23 (1924): 1–20.
29. „128 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Spalio 28 (1924): 1–27.
30. „162 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Vasario 17 (1925): 1–23.

31. „169 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Kovo 17 (1925): 1–19.
32. „180 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Gegužės 08 (1925): 1–19.
33. „185 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Birželio 03 (1925): 1–22.
34. „155 posėdis“. *Seimo stenogramos*. Sausio 30 (1925): 1–20.
35. „1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento aplinkraštis nr. 11196 Švietimo ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams“. *Švietimo darbas* 10 (1923): 679–704.
36. „1923 m. lapkričio 15 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento aplinkraščio nr. 11196 papildymas, Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų, kuriose mokslas einamas ne lietuvių kalba, direktoriams“. *Švietimo darbas* 11–12 (1923): 892–896.
37. „1924 m. balandžio 28 d. Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento aplinkraštis nr. 3568 Visų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų, kuriose mokslas einamas ne lietuvių kalba, direktoriams“. *Švietimo darbas* 6 (1924): 596.
38. „Universiteto statutas“. *Vyriausybės žinios* 86 (1922): 1–4.
39. „Vidaus pasams duoti taisyklės“. *Vyriausybės žinios* 341 (1930): 1–6.
40. „Vidaus reikalų ministerio cirkuliaras Nr. 7 valsčių, apskričių ir miestų savivaldybių įstaigoms“. *Lietuva*. Kovo 1 (1919): 4.
41. „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 190 (1925): 1–5.
42. „Vidurinių mokyklų įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 541 (1936): 4–8.
43. „Vietos savivaldybės įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 356 (1931): 1–21.
44. „Vilniaus universiteto statutas“. *Laikinosios vyriausybės žinių papildymas* 1 (1918): 2–3.
45. „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“. *Vyriausybės žinios*. 330 (1930): 1–7.
46. „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“. *Vyriausybės žinios* 591 (1937): 363–370.

Periodinė spauda

1. A-a. „Triukšmas bažnyčioj“. *Lietuva*. Kovo 30 (1925): 5.
2. Agaras, Algis. „Vilijampolė būsianti viena gražiausių. Reportažas apie vieną Kauno priemiestį“. *Lietuvos aidas*. Rugsjūčio 26 (1937): 4.
3. A. J. „Savoji kalba“. *Kardas* 18 (1938): 406.

4. A., Juozas, „Kauno kronika. Kauno miesto stotyje“. *Lietuva*. Kovo 27 (1919): 2.
5. Ambr. „Amerikos lietuviai ir Lietuva (P. Bagočiaus pranešimas)“. *Lietuva*. Rugsėjo 8 (1923): 2.
6. A. N. „Lietuvių kalbos reikalai mūsų universitete“. *Gimtoji kalba* 5 (1937): 85.
7. „Analfabetizmas naujokų tarpe 1921 met.“. *Mūsų žinynas* 5, nr. 13 (1923): 130–132.
8. Antakalnio Stuobrys. „Raštinių valdininkai“. *Lietuva*. Vasario 13 (1923): 2.
9. „Ar keisime pavardes“. *Diena*. Spalio 8 (1933): 3.
10. Ašmantas, Andrius. „Kada numesime vergo žymę nuo vardų ir pavardžių“. *Vakarai*. Lapkričio 10 (1937): 3, 7.
11. „18 paštininkų išlaikė lietuvių kalbos egzaminus“. *Paštininkų žodis* 7 (1928): 21.
12. Atesys, J. „Pribrendusiu klausimu“. *Lietuva*. Birželio 24 (1922): 1.
13. A. Ž. „Šančių lenkinimo darbai“. *Lietuva*. Spalio 24 (1924): 5.
14. Beka. „Kada mūsų milicininkai išmoks lietuvių kalbos?“. *Lietuva*. Sausio 31 (1923): 4.
15. Beturtis. „Peštynės Trejybės bažnyčioje“. *Lietuvos žinios*. Rugsėjo 28 (1926): 1.
16. Bičiūnas, V. „Kelias į Vilnių (Antras pasikalbėjimas su prof. M. Roemeriu)“. *Trimitas* 27 (1933): 527–530.
17. Br. B. „Del kareivių dainų“. *Kariškių žodis* 2 (1919): 11.
18. Butkus, S. „Kareivių švietimas dalyse“. *Karys* 18 (1924): 150–151.
19. Butkus, St. „Nemalonus dalykas“. *Kariškių žodis* 14 (1919): 111.
20. Buvęs. „Vilijampolės būrio sukaktuvės“. *Trimitas* 28 (1930): 588–589.
21. „Būkime tikri patriotai“. *Lietuvos aidas*. Rugsėjo 20 (1929): 1.
22. C. „Del tariamojo lenkų kalbos varžymo Lietuvoj“. *Lietuva*. Sausio 15 (1925): 2–3.
23. E. „Vėl ištepė iškabas“. *Lietuva*. Spalio 30 (1925): 6.
24. „Eikime gyvent į mestus“. *Trimitas* 4 (1921): 3–5.
25. Gedainis, Irvis. „Atlietuvinimo keistenybės. Naujos liubliniškos pavardės“. *Vakarai*. Birželio 2 (1938): 3.

26. Gylys, Kazys. „Šančių mokyklos“. *Lietuva*. Rugspjūčio 6 (1922): 4.
27. „Iš dalių gyvenimo. 5 pėst. D. L. K. Kęstučio pulkas“. *Mūsų žinynas* 8, nr. 23 (1925): 334.
28. „Iškabų komisija“. *Lietuvos žinios*. Gruodžio 17 (1922): 3.
29. „Iš universiteto“. *Lietuva*. Rugsėjo 13 (1924): 7.
30. „Įvairių tautų gyventojų skaičius Kauno gubernijos miestuose“. *Viltis*. Rugspjūčio 12 (25) (1909): 1.
31. J. B. „Restitutio in integrum“. *Dzień polski*. 20 kwietnia (1936): 4.
32. J. El. „Mokykim nemokančius lietuviškai kalbėti“. *Karys* 36 (1921): 1.
33. J. K-as. „Šaulių S-gos vadas lankėsi Tvirtovės būryje“. *Trimitas* 43 (1935): 799.
34. J. Ks. „Pavardžių „remonto“ reikalu“. *Vakarai*. Gegužės 7 (1938): 7.
35. J. M. „Patys save nutautiname“. *Tėvynės balsas*. Rugspjūčio 1 (1922): 2.
36. Jurgėla, S. K. „Kauno kinų babelis“. *Lietuva*. Gruodžio 24 (1922): 4.
37. „Kaip buvo lietuvinamas Kaunas. Iš klebono atsiminimų“. *Ūkininkas*. Lapkričio 8 (1935): 5.
38. Kalvelis, Jn. „Fašizmas ir tautinis šovinizmas mūsų universitete“. *Lietuvos žinios*. Lapkričio 30 (1922), 3.
39. „Kareivių mokykloms Istorijos ir visuomenės mokslų programa“. *Karys* 52 (1920): 499.
40. „Kareivių mokykloms Krašto ir geografijos mokslų programa“. *Karys* 4 (1921): 40–42.
41. „Kareivių mokykloms Prigimties mokslo programa“. *Karys* 4 (1921): 42–43.
42. „Kaune įsikuria naujas vienuolynas“. *Lietuvos ūkininkas*. Balandžio 21 (1938): 1.
43. „Kaune, Karmelitų bažnyčioj sausio 20 d. pasirodė tur būt, paskutinis sulenkėjusių lietuvių „ožiavimasis“. *Lietuva*. Sausio 28 (1924): 4.
44. „Kauno kronika. Dėl iškabų“. *Lietuva*. Kovo 23 (1919): 3.
45. „Kauno kronika. Lietuvių kalbos kursai“. *Lietuva*. Sausio 6 (1922): 2–3.
46. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Gegužės 25 (1919): 3.
47. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Liepos 31 (1919): 3.
48. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Vasario 5 (1921): 2.

49. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Rugsėjo 26 (1922): 5.
50. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Gruodžio 8 (1922): 6.
51. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Liepos 15 (1923): 6.
52. Kelmūtis, A. „Apie gatvių parašus“. *Lietuva*. Kovo 7 (1923): 3.
53. „Kelionė iš Lietuvos atgal į Ameriką“. *Sandara*. Sausio 4 (1923): 3.
54. Kukučionis, V. „Šančių šaulių būrio dešimtmetis“. *Trimitas* 32 (1933): 637–638.
55. Kupstas, A. „Laisvi užrašai. Laikas susiprasti“. *Studentų balsas*. Rugsėjo 14 (1932): 6.
56. Kupstas, Adomas. „Lietuviškas ir moderniškasis Kauno veidas“. *Mūsų kraštas*. Liepos 31 (1936): 6.
57. Kursų dalyvis. „Vakariniai kursai“. *Trimitas* 18 (1930): 360.
58. K. Ke-ys., „Triumfas“ tebedarko“. *Lietuva*. Liepos 2 (1925): 4.
59. K. Ke-ys. „Dar iškabų kalba netaisyklinga“. *Lietuva*. Balandžio 16 (1925): 5.
60. K. N. „Vergiškumas ar kas kita? *Studentų balsas*. Vasario 15 (1932): 5.
61. „Krwawa intryga“. *Dzień Kowieński*. 29 września (1926): 1.
62. „Kvotimai lietuvių kalbai“. *Lietuva*. Lapkričio 1 (1922): 4.
63. „Lenkai jau terorizuoja Kauno mokytojus“. *Rytas*. Rugsėjo 26 (1926): 2.
64. „Lenkams Lietuvoje niekas nekliudo veikti įstatymo ribose“. *Lietuvos aidas*. Sausio 31 (1936): 4.
65. „Lietuviai, nusivalykime svetimus pelėsius!“ *Lietuva*. Vasario 1 (1919): 1.
66. „Lietuvių kalbos kursai Kaune“. *Lietuva*. Rugsėjo 5 (1919): 2.
67. „Lietuvių kalbos kursai“. *Lietuva*. Rugsėjo 14 (1919): 2.
68. „Lietuvių kalbos programa aukštesniosioms mokykloms su dėstomąja nelietuvių kalba“. *Švietimo darbas* 11 (1929): 1116–1119.
69. Livšicas. „Del rusų kalbos vartojimo žydų tarpe“. *Apžvalga*. Spalio 25 (1936): 5.
70. Lynas, L. L. „Pėstininkų analfabetizmas“. *Kardas* 7–8 (1927): 109–110.
71. M. „Akcija už pavardžių atlietuvinimą studentijoje“. *Lietuvos žinios*. Birželio 1 (1938): 6.

72. Malinauskas, Z. „Mūsų bažnytinė politika“. *Lietuva*. Gruodžio 6 (1923): 2–3.
73. M. „Kauno kronika“. *Lietuva*. Sausio 17 (1923): 5.
74. „Mūsų miestų ir praktiškųjų profesijų sulietuvinimo klausimas“. *Naujoji Romuva* 152 (1933): 952–953.
75. Nagius-Nagevičius, Vladas. „Atlietuvinkime pavardes“. *Lietuvos žinios*. Balandžio 5 (1938): 6.
76. Neffas, Walter, „Atsiminimai apie Lietuvą, metams laiko praėjus“. *Naujienos*. Rugsjūčio 24 (1939): 7.
77. N. P. „Kalbos reikalu“. *Karys* 50 (1922): 589–590.
78. „Neleistinas reiškinyš“. *Lietuva*. Gruodžio 8 (1920): 2.
79. „Nepateko universitetan“. *Lietuva*. Rugsėjo 29 (1925): 5.
80. „Nubausta už lietuvių kalbos darkymą“. *Lietuva*. Sausio 28 (1923): 5.
81. Optimistas. „Gatvės publika“. *Lietuva*. Rugsėjo 14 (1923): 3.
82. Organiz. Komisija. „Sajunga lietuvių kalbai ginti“. *Lietuva*. Rugsėjo 24 (1922): 5.
83. „Pagaliau ir patys žydai pasmerkė rusų kalbos vartojimą“. *Verslas*. Lapkričio 4 (1937): 1.
84. Pagirinis. „Lenkai nenori kalbėti lietuviškai“. *Lietuva*. Kovo 19 (1919): 1.
85. ———. „Kauno kronika. Dar apie parašus lietuvių kalba“. *Lietuva*. Kovo 29 (1919): 2.
86. „[Pamokų lentelė] Vidurinei mokyklai dėstomąja lietuvių kalba“. *Tautos mokykla* 16–17 (1936): 381–384.
87. „Pavardžių atlietuvinimo vėjus“. *Karys* 19 (1938): 561.
88. „Pavardžių problema“. *Lietuvos studentas*. Lapkričio 15 (1933): 1–2.
89. Purickis, Juozas. „Tautos bei tautybės problemos“. *Vairas* 2 (1934): 129–141.
90. P. „Kauno kronika. Del iškabų“. *Lietuva*. Liepos 27 (1919): 3.
91. Rapšys, J. „Dėl pavardžių atlietuvinimo spartos“. *Kardas* 2 (1939): 51.
92. Ruseckas, Petras. „Kultūros darbas mūsų kariuomenėj“. *Lietuva*. Liepos 2 (1925): 2–5.
93. S. Dr. „Lietuvių kalbos teisių gynimo reikalu“. *Lietuva*. Gruodžio 14 (1922): 2.

94. „Sekmadienio, rugsėjo 26 d. įvykiai Šv. Trejybės bažnyčioje“. *Rytas*. Spalio 1 (1926): 2.
95. S. „Mūsų sulenkėjusiai bajorijai“. *Lietuvos aidas*. Spalio 27 (1917): 1–2.
96. Sparnas, K. „Kauno Miesto pradedamųjų mokyklų mokytojų konferencija“. *Laisvė*. Balandžio 26 (1922): 2–3.
97. „Studentų domei“. *Lietuva*. Spalio 10 (1922): 4.
98. Su pagarba Vilnietis. „Kalėdos be plotkelių“. *Lietuva*. Gruodžio 22 (1922): 4.
99. „Svarbiu reikalu“. *Lietuvos aidas*. Vasario 9 (1931): 1–2.
100. Šeinius, Ignas. „Mes ir mūsų kalba“. *Lietuva*. Rugsėjo 14 (1919): 2.
101. Šiaučiūnas, J. J., „Kur Dingo Mūsų Ne Senos Praeities Didvyriai?“ *Vienybė*. Balandžio 1 (1924): 5.
102. „Taisoma iškabų kalba“. *Lietuvos žinios*. Liepos 25 (1922): 1.
103. Talmantas, Jurgis. „Lietuvių kalba mūsų mokyklose“. *Gimtoji kalba* 4 (1933): 54–55.
104. Ten buvęs. „Kinematografams privilegijos?“. *Lietuva*. Gruodžio 15 (1922): 3.
105. Tiška, Zigmas. „Pažanga“. *Lietuva*. Kovo 23 (1919): 3.
106. Todwen, Maurycy. „My home is my castle (Dokończenie)“. *Dzień polski*. 25 lipca (1936): 4.
107. „Trijų Amerikos lietuvių išpūdžiai Lietuvoje. Ką jie pasakė vieno žymaus dienraščio bandradarbiui“. *Vienybė*. Liepos 30 (1938): 2.
108. „1922 metų naujokų išsilavinimas“. *Mūsų žinynas* 6, nr. 17 (1924): 412–415.
109. Ulvydas, Kazys. „Kariuomenės vaidmuo bendrinės kalbos ugdyme“. *Kariūnas* 4–5 (1937): 194–196.
110. Urnis, J. „Kai kurių tautinių Lietuvos mažumų reikalu“. *Vairas* 23, nr. 7 (1938): 397–390.
111. „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų ankieta)“. *Dienos naujienos*. Sausio 5 (1932): 2.
112. „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų ankieta)“. *Dienos naujienos*. Sausio 20 (1932): 2.
113. „Už ar prieš rusų kalbą filmuose? (Mūsų ankieta)“. *Dienos naujienos*. Sausio 27 (1932): 2.
114. X. „Sektinas pavyzdys“. *Lietuva*. Vasario 8 (1923): 6.
115. Valaitis, M. „Rašydavo vokiškai, dabar rašo lietuviškai“. *Karys* 24 (1935): 572.

116. Valaitis, Z. „Daugiau pagarbos lietuvių kalbai“. *Studentų balsas*. Gruodžio 15 (1931): 4.
117. „Valdininkų kursai“. *Lietuva*. Kovo 2 (1919): 3.
118. „Valstybės prezidento Antano Smetonos kalba per Tautininkų sąjungos suvažiavimą pasakyta Valstybės teatre 1938 m. sausio 5 d.“. *Darbininkas*. Sausio 22 (1938): 3.
119. Veblaitis, K. P. „Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimo reikalu“. *XX amžius*. Gruodžio 7 (1936): 6.
120. Vencius, Viktorija. „Kelionė į Lietuvą ir Lietuvoje“. *Sandara*. Liepos 13 (1922): 3.
121. „Vidaus reikalų ministro K. Olekos raštas Miestų ir Apskričių Viršininkams“. *Lietuva*. Vasario 9 (1923): 3.
122. „Vidur. m-lų vidaus gyvenimo nuostatai“. *Tautos mokykla* 10 (1940): 267–269.
123. Vireliūnas, Antanas. „Uždaryk duris – įlįs pro augštinį, arba mūsų kinematografų tvarkymas“. *Lietuva*. Sausio 28 (1924): 2–3.
124. „Visos Lietuvos vidurinių žydų mokyklų mokytojų suvažiavimas“. *Apžvalga*. Birželio 4 (1937): 1–5.
125. „Visuotinis žydų mokytojų suvažiavimas“. *Apžvalga*. Gegužės 21 (1937): 1, 5.
126. Vygandas [Purickis, Juozas]. „Tauta“. *Mūsų Vilnius* 4 (1933): 53–54.
127. ———. „Tauta“. *Mūsų Vilnius* 5 (1933): 66–67.
128. V. JS. „Lietuvą lietuvinant“, *Jaunoji karta* 9 (1934): 135–136.
129. Vk. Rč. „Vilijampolės šauliai sparčiai karinami ir kultūrinami“. *Trimitas* 16 (1939): 381.
130. V. [Smetona, Antanas]. „Lietuvio žymės“. *Viltis*. Lapkričio 16 (29) (1912): 1.
131. ———. „Mums svarbu Lietuvos miestai“. *Viltis*. Spalio 27 (lapkričio 9) (1913): 1.
132. „Zajścia w kościele po karmelickim“. *Dzień Kowieński*. 19 Lutego (1924): 2.
133. Zonys, J. „P. L. P. Karo mokykla“. *Karys* 17 (1938): 487.
134. Z. S. „Kieno tas apsilaidimas?“. *Lietuva*. Gruodžio 17 (1924): 6.
135. Žemaitis Kukutis. „Del Valdininkų ydų“. *Lietuva*. Gruodžio 21 (1919): 1–2.
136. Žilinskas, J. „Del lietuvių kalbos“. *Lietuva*. Spalio 21 (1922): 4.

137. „Žydų ir lenkų iškabas užtepliojo“. *Lietuvos žinios*. Vasario 6 (1923): 3.
138. Ž. R. M-jos Spaud. Sskr. „Tarpžinybinis pasitarimas apie tautinių mažumų kalbų teises“. *Lietuva*. Birželio 24 (1922): 6.
139. Ž. „V. D. U. Studentų kuopa“. *Tritimas* 14 (1940): 344.

Literatūra

1. Andrijauskaitė, Ugnė Marija. „Dirbantys ir pramogaujantys *Krantai*: Šančių gyventojų kasdienybė XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje.“ *Darbai ir dienos* 63 (2015): 47–63.
2. Aničas, Jonas. *Jonas Vileišis, 1872–1942: gyvenimo ir veiklos bruožai*. Vilnius: Alma littera, 1995.
3. Apanavičiūtė, Kristina. „Litvakai Aukštosios Panemunės miestelyje: kasdienės gyvensenos ir santykio su kitomis etninėmis grupėmis ypatumai“. In *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*, 290–324. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.
4. Atamukas, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias: Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*, 3 pataisytas ir papildytas leid. Vilnius: Alma littera, 2007.
5. Balkelis, Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
6. ———. „Piliečiai kareiviai: paramilitariniai judėjimai Baltijos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo“. In *Karas taikos metu: paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.*, 154–175. Vilnius: Mintis, 2013.
7. Bendikaitė, Eglė. „From a certain desire or real need: the contexts of Jewish acculturation in Lithuania after the failure of national autonomy in 1925–1940“. *Jewish Culture and History* 18, no. 2 (2017): 170–189. doi: 10.1080/1462169X.2017.1328010.
8. Brubaker, Rogers. *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
9. ———. „Nationalizing states in the old „New Europe“ – and the new“. *Ethnic and Racial Studies* 19, no. 2 (April 1996): 411–437.

10. ———. „National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe“. *Daedalus* 124, no. 2 (Spring, 1995): 107–132.
11. Brüggemann, Karsten. „Geteilte Geschichte in Estland? Ein Vergleich konkurrierender Erinnerungsschichten in Tallinn (Reval) und Narva“. *Nordost-Archiv* 15 (2007): 221–252.
12. Buchowski, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
13. ———. „Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais“. *Darbai ir dienos* 34 (2003): 49–101.
14. Dabašinskienė, Ineta ir Raminta Garuckaitė. „Kalbinis Kauno praeities ir dabarties savitumas“. In *Miestai ir kalbos*, 231–249. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
15. Daukšas, Darius. „Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva“. *Filosofija. Sociologija* 2 (2006): 2–7.
16. Deutsch, Karl W. *Nationalism and social communication*. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 1966.
17. Dragostinova, Theodora. „Speaking National: Nationalizing the Greeks of Bulgaria, 1900–1939“. *Slavic Review* 67, no. 1 (Spring, 2008): 154–181.
18. Ehala, Martin ir Anastassia Zabrodskaja. „Ethnolinguistic vitality of ethnic groups in the Baltic countries“. In *Negotiating Linguistics, Cultural and Social Identities in the Post-Soviet World*, 45–85. Bern and New York: Peter Lang, 2013.
19. Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
20. Giddens, Anthony. *The Nation-states and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Cambridge: Polity Press, 1992.
21. Gousseff, Catherine. „Vilnius – die „Anderen“ im Gedächtnis der litauischen Hauptstadt“. *Nordost-Archiv* 15 (2007): 160–174.

22. Grickevičius, Artūras ir Aušra Vasiliauskaitė. „Kauno seserų benediktinių vienuolyno pertvarka 1918–1926 m. (I)“. *Soter* 29 (57) (2009): 69–84.
23. Hermann, Arthur. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
24. Hogan-Brun, Gabrielle et al. „Language Politics and Practices in the Baltic States“. In *Language Planning and Policy in Europe*. Vol. 3, *The Baltic States, Ireland and Italy*, 31–192. Bristol [etc.]: Multilingual Matters, 2008.
25. Hogan-Brun, Gabrielle ir Meilutė Ramonienė. „The Language situation in Lithuania“. *Journal of Baltic Studies* 36, no. 3 (2005): 345–370.
26. Hroch, Miroslav. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012.
27. Ivanovas, Bernaras. „Rusų kalbos vartojimo klausimas Kauno miesto savivaldybėje 1927–1928 m.“. *Kauno istorijos metraštis* 10 (2009): 73–79.
28. ———. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius: Versus Aureus, 2005.
29. Jakštas, Juozas. „Istorijos skyrius“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 405–414. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
30. Janauskas, Pranas. „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis XX a. 3 dešimtmečio pirmoje pusėje“. *Kauno istorijos metraštis* 15 (2015): 209–218.
31. ———. „Kodėl Lietuvos kariūnai 1919 m. viduryje keitė savo pavardes?“ *Karo archyvas* 24 (2009): 45–52.
32. ———. „Lietuviškasis lūžis: kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais“. *Darbai ir dienos* 34 (2003): 33–47.
33. ———. „POW Kaune: senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ar išdavikai?“ *Kauno istorijos metraštis* 2 (2000): 91–96.
34. Jokubauskas, Vytautas. „*Mažųjų kariuomenių*“ *galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2014.

35. ———. „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje“. *Istorija* 86, nr. 2 (2012): 11–24.
36. Jonikas, Petras. „Lietuvių ir kitų kalbų studijos Lietuvos Universitete“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 420–444. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
37. Kaiser, Robert J. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994.
38. Kaubrys, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*. Vilnius: Viešoji įstaiga Statistikos tyrimai, 2000.
39. Kaubrys, Saulius ir Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2013.
40. Kaubrys, Saulius. „Žydai ir valstybinė lietuvių kalba tarpukario Lietuvoje“. In *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*, 107–109. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009.
41. Krajewski, Zenon. *Polacy w Republice Litewskiej 1918–1940*. Lublin: Lubelskie centrum marketingu, 1998.
42. Kulakauskas, Antanas. „Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai“. *Kultūros barai* 1 (1995): 56–62.
43. Kviklys, Bronius. *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. T. 2. Fotograf. leid. Vilnius: Mintis, 1991.
44. *Language in Sociocultural Change: Essays by Johsua A. Fishman*. Selected and Introduced by Anwar S. Dil. Stanford, California: Stanford University Press, 1972.
45. Lasinskas, Povilas. „Kauno mokytojų draugijos gimnazija ir Aleksandras Timinskis (1920–1940)“. *Lituanistica* 66, nr. 2 (2006): 89–95.
46. Laukaitytė, Regina. „Kauno benediktinių vienuolyno reformavimas 1920–1926 m.“ In *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje*, 135–148. Vilnius: Aidai, 2008.

47. Laurinavičius, Česlovas. *Politika ir diplomatija: Lietuvos tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas: Naujasis lankas, 1997.
48. Linz, Juan J. ir Alfred Stepan. *Problems of democratic Transitional and consolidation: Sounthern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996.
49. Loeber, Dietrich A. „Language Rights in Independent Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940“. In *Ethnic Groups and Language Rights*. Vol. 3, 221–249. Dartmouth: New York University Press, 1993.
50. Lukminaitė, Solveiga. „Šančių įvaizdis Lietuvos spaudoje XX a. 3–4 dešimtmečiais“. *Kauno istorijos metraštis* 16 (2016): 257–275.
51. Mačiulis, Dangiras. „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*, 133–156. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
52. Mačiulis, Dangiras, Alvydas Nikžentaitis ir Vasilijus Safronovas. „L'appropriation symbolique d'une ville multiculturelle: les cas Kaunas, Klaipėda et Vilnius“. *Revue germanique internationale* 11 (2010): 41–60.
53. Mačiulis, Dangiras, Alvydas Nikžentaitis ir Vasilijus Safronovas. „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*, 105–129. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
54. Marcinkevičius, Andrius ir Saulius Kaubrys. *Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m.* Vilnius: Vaga, 2003.
55. Marcinkevičius, Andrius. „Rusų mažumos visuomeninė padėtis Lietuvoje 1918–1940 m.: socialiniai aspektai“. *Filosofija, Sociologija* 4 (2006): 20–28.
56. ———. „Rusų profesinė veikla Kaune 1918–1940 m.: įgūdžių pritaikymo galimybės ir kliūtys“. *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013): 189–203.

57. Matusas, Jonas. *Šaulių Sąjungos istorija*. 2-asis leid. Sydney: Mintis, 1966.
58. Mažul, Eduard. „Tautinių mažumų apsaugos tarpukario Lietuvoje raida“. *Teisė* 61 (2006): 83–99.
59. Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Bloomington: Indiana University Press, 1987.
60. Merkys, Vytautas. „Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje klausimu“. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Serija A. 2 (5) (1958): 85–98.
61. Mertelsmann, Olaf. „Tartu – Dorpat – Jur'ev“. *Nordost-Archiv* 15 (2007): 195–220.
62. Metuzāle-Kangere, Baiba ir Uldis Ozolins. „The language situation in Latvia 1850–2004“. *Journal of Baltic Studies*. vol. 36, no. 3 (2005): 317–344.
63. Mikalauskas, Arvydas. *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007.
64. Miknys, Rimantas ir Darius Staliūnas. „Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas“. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, 173–184. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
65. Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė. „Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai (1918–1931)“. *Kauno istorijos metraštis* 10 (2009): 35–48.
66. ———. „Kauno vokiečiai miesto taryboje 1918–1934 metais“. *Kauno istorijos metraštis* 8 (2007): 155–172.
67. ———. „Pirmieji Kauno Miesto tarybos rinkimai (1918 m.)“. *Kauno istorijos metraštis* 3 (2002): 105–117.
68. Morkūnaitė, Aistė. „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę (1918–1934)“. *Kauno istorijos metraštis* 2 (2000): 112–120.

69. Merkys, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.
70. Nikžentaitis, Alvydas. „Kampf um die Erinnerung: Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert“. *Nordost-Archiv* 15 (2007): 148–159.
71. ———. „Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 9 (2009): 235–246.
72. Noreika, Kęstutis. „Tarnyba Kauno miesto ir apskrities viešojoje policijoje 1918–1932 m.“. *Kauno istorijos metraštis* 15 (2015): 219–236.
73. Pauperas, Jonas. „Evangelikų Teologijos Fakultetas“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 382–387. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
74. Petružienė, Sada. *Žydų švietimas Lietuvoje: gimnazijų raida ir dabartinė vidurinė mokykla*. Daktaro disertacija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000.
75. Pivoras, Saulius. „Kauno tapatybė Henry’o Parlando ir jo kultūrinės aplinkos žmonių požiūriu“. *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013): 175–188.
76. Pourchier-Plasseraud, Suzanne. „Riga 1905–2005: A City with Conflicting Identities“. *Nordost-Archiv* 15 (2006): 175–194.
77. Puidokienė, Inga. „Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m.“. *Soter* 46 (74) (2013): 69–82.
78. Račiūnaitė, Rasa. „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“. *Lietuvos etnologija* 4 (13) (2005): 111–133.
79. ———. „Kultūros reiškinių migracija: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“. In *Rytu Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiai tyrimai*, 379–397. Vilnius: Versus Aureus, 2007.
80. Račiūnaitė-Pauzuolienė, Rasa. „Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune“. *Liaudies kultūra* 3 (126) (2009): 35–47.

81. Rubavičius, Vytautas. „Miestas ir miestiečiai: kultūrinė atmintis ir tapatumas“. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 71 (2013): 111–125.
82. Rukša, Antanas. „Lietuvos Universitetų istorija“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 3–346. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
83. Safran, William. „Nationalism“. In *Nationalism, Handbook of Language and Ethnic Identity*, 77–93. New York, Oxford: Oxford University Press, 1999.
84. Safronovas, Vasilijus. „Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX amžiuje“. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, 65–112. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
85. ———. „Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (36) (2015): 32–56.
86. ———. „Nacionalizmas ir modernioji visuomenė: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai“. *Kultūros barai* 3 (2007): 6–10.
87. ———. „Nacionalizmas ir modernioji visuomenė: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai“. *Kultūros barai* 4 (2007): 4–8.
88. ———. „Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje“. *Acta historica universitatis Klaipedensis* 17 (2008): 79–99.
89. ———. *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
90. Saugėnienė, Nijolė. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija, 2003.
91. Serrier, Thomas. „Formen kultureller Aneignung: Städtische Meistererzählungen in Nordosteuropa zwischen Nationalisierung und Pluralisierung“. *Nordost-Archiv* 15 (2006): 13–23.

92. Sirutavičius, Vladas. „Kova už lietuvių kalbos teises“, arba dar kartą apie „murzintojų“ bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.)“. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010, 2 (2011): 51–76.
93. Skrupskelis, Kęstutis. *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.
94. ———. „Šalkauskis ir degutas Kauno gatvėse“, *Naujasis Židinys-Aidai* 9–10 (2006), 389–395.
95. Smith, Anthony D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994.
96. Sužiedėlis, Saulius A. „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“. *Akiračiai* 4 (268) (1995): 4–6.
97. Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003.
98. Svarauskas, Artūras. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.
99. ———. „Studentai ateitininkai ir politika 1926–1940 metais“. *Bažnyčios istorijos studijos* 3 (2010): 135–172.
100. Šetkus, Benediktas. „Lietuvos vyriausybės pastangos riboti lietuvių tautybės vaikų mokymąsi tautinių mažumų mokyklose 1918–1940 m.“. In *Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos*, 109–116. Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 2001.
101. ———. „Lietuvos vyriausybės požiūris į lenkų tautinės mažumos mokyklas Lietuvoje 1919–1940 m.“. In *Lietuvos rytai*, 207–227. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
102. ———. *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais: daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2000.
103. Tamošaitis, Mindaugas. „Aukštasis mokslas ir švietimas“. In *Tarpukario Lietuva*, 84–89. Kaunas: „Šviesa“, 2007.
104. ———. „Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 m.“. *Soter* 49 (77) (2014): 63–86. doi: 10.7220/1392-7450.49(77).5.

105. Thompson, John B. „Editor's Introduction“. In *Language and Symbolic power*, 1–31. Cambridge: Polity Press, 1991.
106. Truska, Liudas. „Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)“. *Istorija* 58 (2003): 39–51.
107. Udrėnas, Nerijus. „Lietuvių nacionalizmas: „prabudimo“ teorija“. *Kultūros barai* 8–9 (1996): 85–89.
108. Vaičėnonis, Jonas. „Kauno įgula 1919–1940 metais“. In *Kaunas: istorija, praeitis, dabartis*, 58–63. Kaunas: Šviesa, 2006.
109. ———. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus Aureus, 2004.
110. ———. „1921–1940 m. laikotarpio Lietuvos kariuomenės tyrimai“. *Karo archyvas* 18 (2003): 339–354.
111. Vaitekūnas, Stasys. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
112. Valantiejus, Algimantas. *Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje: disertacijos autoreferatas*. Vilnius, 1992.
113. Valiukėnas, Mečys. „Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 617–623. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
114. Vanags, Peteris. „Language Policy and Linguistics under Ulmanis“. *Södertörn Academic Studies* 18 (2004): 121–140.
115. Vanagas, Jurgis. *Šančių praeities takais*. 2-asis patais. ir papild. leid. Kaunas: Arx Baltica, 2009.
116. Vaskela, Gediminas. *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

117. ———. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.
118. Verschik, Anna. „Istorinės sociolingvistikos link: savaitraštis *Apžvalga* (1935–1940) ir Lietuvos žydų tapatybės pokyčiai“. In *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, 183–200. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
119. ———. „The Language Situation in Estonia“. *Journal of Baltic Studies* 36, no. 3 (2005): 283–316.
120. Vitkus, Hektoras. „Smulkiojo verslo lituanizacija tarpukario Lietuvoje: ideologija ir praktika“. In *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje*, 177–216. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
121. Wezel, Katja. „Introduction: German community – German nationality? Baltic German perceptions of belonging in the nineteenth and twentieth century“. *Journal of Baltic Studies* 48, issue 1 (2017): 1–11. doi: 10.1080/01629778.2016.1269427.
122. Zahra, Tara. „Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis Author(s)“. *Slavic Review* 69, no. 1 (Spring, 2010): 93–119.
123. Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 5. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
124. Zujus, Aleksandras. „Įžymesnieji mūsų matematikai“. In *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 777–780. Chicago, ILL.: Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje, 1972.
125. Ковтун, Асия. „Русский мир Каунаса“. *Darbai ir dienos* 34 (2003): 145–177.
126. Сафроновас, Василиюс. „О постижении Восточно-Прусского города после 1945 года. Соотношение его восприятий во всесоюзной, национальной, локальной системах значений на примере Клайпеды“. *Acta historica universitatis Klaipedensis* 24 (2012), 230–276.

Enciklopedijos, žinynai, žodynai

1. *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. Sudarė Eugenijus Manelis, Antanas Račis. T. 1 (A–K), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
2. *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. Sudarė Eugenijus Manelis, Antanas Račis. T. 2 (L–Ž), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
3. *Politinės minties enciklopedija*. Atsakingasis redaktorius David Miller. Iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis ir Elena Macevičiūtė. Vilnius: Mintis, 2005.

Priedų sąrašas

- 1 lent. Kauno miesto gyventojų pasiskirstymas pagal tautybes Kauno miesto dalyse (1923 m.), p. 213.
- 2 lent. Kauno miesto gyventojų tautybės pagal 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų kortelių duomenis, p. 214.
- 3 lent. Kauno miesto gyventojų tautybės ir gimimo vietos pagal 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų kortelių duomenis, p. 215–217.
- 4 lent. 1939–1940 06 15 pakeitusių pavardes pagal *Pavardžių įstatymo* (Vyr. žin. nr. 629) 11 str. asmenų gyvenamoji vieta, p. 218.
- 5 lent. 1939–1940 06 15 pataisusių pavardes pagal *Pavardžių įstatymo* (Vyr. žin. nr. 629) ir *Pavardžių įstatymui vykdyti taisyklių* (Vyr. žin. nr. 633) 19 ir 25 str. asmenų gyvenamoji vieta, p. 219.
- 6 lent. Kauno miesto pradinės mokyklos 1918–1938 m. pagal dėstomąją kalbą, p. 220.
- 7 lent. Kauno miesto pradinių mokyklų 4-ojo skyriaus mokinių lietuvių kalbos įgūdžiai 1921–1922 mokslo metais (pagal pradžios mokyklų inspektoriaus Juozo Damijonaičio ataskaitas), p. 221.
- 8 lent. Kauno gimnazijų abiturientų lietuvių kalbos egzaminų rezultatai 1930 ir 1938 m., p. 222.
- 9 lent. Dėstytojai, gavę Lietuvos universiteto tarybos leidimą skaityti kursus užsienio kalbomis, p. 223–224.
- 10 lent. 1924 m. rudenį kariuomenėje tarnauti pradėjusių kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygis, p. 225.
- 11 lent. 1937 m. lapkričio mėn. kariuomenėje tarnauti pradėjusių ir 1939 m. birželio mėn. iš jos paleistų kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygis, p. 226.

Priedai

1 lentelė. Kauno miesto gyventojų pasiskirstymas pagal tautybes Kauno miesto dalyse (1923 m.)

	lietuviai	žydai	lenkai	rusai	vokiečiai	latviai	kiti	svetimšaliai	iš viso (%)
Senamiestis	5838	9830	653	141	107	10	35	399	17013 (18,51)
Aleksotas	2957	748	53	56	250	8	-	51	4123 (4,48)
Naujamiestis	10824	3499	808	384	412	38	119	572	16656 (18,12)
Karmelitai	4702	586	232	196	396	4	44	137	6297 (6,85)
Žaliakalnis	8588	4381	985	847	171	20	47	140	15179 (16,5)
Vilijampolė	1808	4123	451	63	28	-	5	78	6556 (7,13)
Žemieji Šančiai	11554	813	725	432	1417	25	26	138	15130 (16,46)
Fortų zona	9181	882	109	465	181	26	23	115	10982 (11,95)
Iš viso	55452	24862	4016	2584	2962	131	299	1630	91936

Šaltinis: KRVA, f. 100, ap. 1, b. 81, l. 31.

2 lentelė. Kauno miesto gyventojų tautybės ir jų pokyčiai pagal 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų kortelių duomenis

Tautybės ir jų pokyčiai	Asmenų skaičius (%)
lietuvių	52662 (58,76)
iš lenkų tapusių lietuviais	142 (0,16)
lenkų	2833 (3,16)
žydų	27124 (30,27)
rusų	2457 (2,74)
iš rusų tapusių lietuviais	26 (0,03)
vokiečių	2800 (3,12)
iš vokiečių tapusių lietuviais	63 (0,07)
gudų, baltgudžių	300 (0,33)
latvių	92 (0,1)
totorių	51 (0,06)
iš lietuvių tapusių lenkais	50 (0,06)
Iš lietuvių tapusių rusais	14 (0,02)
iš lietuvių tapusių vokiečiais	17 (0,02)
nenurodytos tautybės	788 (0,88)
kitų tautybių	201 (0,22)
Iš viso:	89620

Lentelė sudaryta remiantis Kauno regioninio valstybės archyvo Kauno miesto savivaldybės Pasų skyriaus fonde (f. 66) saugoma vidaus pasų kortelių medžiaga.

3 lentelė. Kauno miesto gyventojų tautybės ir gimimo vietos pagal 1920–1940 m. Kaune išduotų vidaus pasų kortelių duomenis

Gimimo vieta	Lietuviai	Lenkai	Rusai	Žydai	Vokiečiai	Gudai (baltgudžiai)	Tapę lietuviais	Lietuviai, tapę kitataučiais	Kitų tautybių	Tautybė nenurodyta	Iš viso (%)
Kaunas	13995	1072	923	13769	1371	45	96	35	47	208	31561 (35,22)
Aukštosios Panemunės valsčius (Kauno ap.)	444	3	1	13	41	0	1	1	1	9	514 (0,57)
Babtų valsčius (Kauno ap.)	614	92	10	67	2	1	4	2	0	5	797 (0,89)
Čekiškės valsčius (Kauno ap.)	293	14	0	64	1	0	0	2	0	1	375 (0,42)
Garliavos valsčius (Kauno ap.)	1259	11	4	147	128	1	2	4	3	30	1589 (1,77)
Jonavos valsčius (Kauno ap.)	788	88	75	384	1	1	8	2	0	9	1356 (1,51)
Lapių valsčius (Kauno ap.)	387	103	10	2	2	0	2	2	0	2	510 (0,57)
Pakuonio valsčius (Kauno ap.)	234	1	0	7	14	0	1	1	0	0	258 (0,29)
Pažaislio valsčius (Kauno ap.)	211	5	14	28	5	0	0	1	1	1	266 (0,3)
Raudondvario valsčius (Kauno ap.)	695	47	3	8	5	0	3	0	1	6	768 (0,86)
Rumšiškių valsčius (Kauno ap.)	303	4	3	67	3	0	0	0	2	3	385 (0,43)
Seredžiaus valsčius (Kauno ap.)	202	1	0	191	0	0	1	0	0	1	396 (0,44)
Turžėnų valsčius (Kauno ap.)	339	45	26	1	1	2	1	0	0	4	419 (0,47)
Vandžiogalos valsčius (Kauno ap.)	632	130	26	95	0	1	4	1	0	13	902 (1,01)
Veliuonos valsčius (Kauno ap.)	159	5	0	38	0	0	0	0	1	1	204 (0,23)
Vilkijos valsčius (Kauno ap.)	433	11	0	304	7	1	0	0	0	6	762 (0,85)
Zapyškio valsčius (Kauno ap.)	181	1	2	42	0	0	0	0	0	2	228 (0,25)
Alytaus ap.	477	5	7	212	4	2	1	0	8	5	721 (0,8)
Biržų ap.	618	2	2	73	3	0	2	0	9	8	717 (0,8)
Kauno ap.	359	44	9	41	12	0	3	1	1	11	481 (0,54)
Kėdainių ap.	2772	212	28	670	11	3	8	4	6	37	3751 (4,19)

Kretingos ap.	396	0	7	103	3	0	1	0	0	5	515 (0,57)
Marijampolės ap.	2177	29	11	514	201	0	8	4	8	39	2991 (3,34)
Mažeikių ap.	369	2	11	106	2	0	1	0	5	4	500 (0,56)
Panevėžio ap.	1560	44	40	385	14	1	5	0	8	14	2071 (2,31)
Raseinių ap.	1526	45	43	564	36	2	4	1	0	27	2248 (2,51)
Rokiškio ap.	875	2	25	161	0	0	0	0	2	10	1075 (1,2)
Šakių ap.	1209	7	4	166	96	0	4	2	4	24	1516 (1,69)
Šiaulių ap.	1814	22	54	500	16	2	2	3	8	18	2439 (2,72)
Tauragės ap.	447	2	16	164	23	0	3	0	0	8	663 (0,74)
Telšių ap.	626	9	15	185	2	2	3	0	2	8	852 (0,95)
Trakų ap.	888	67	43	577	6	3	1	1	9	12	1607 (1,79)
Ukmergės ap.	2277	149	60	709	4	2	8	3	8	25	3245 (3,62)
Utenos ap.	1237	8	53	349	1	0	2	1	2	13	1666 (1,86)
Vilkaviškio ap.	1307	17	39	366	331	0	10	4	7	52	2133 (2,38)
Zarasų ap.	883	35	104	386	0	8	3	0	3	12	1434 (1,6)
Daugpilis	99	9	17	156	3	2	1	1	1	1	290 (0,32)
Didžioji Britanija	92	0	0	7	0	0	0	0	0	1	100 (0,11)
Estija	94	2	6	3	6	0	0	0	9	1	121 (0,14)
JAV	222	2	2	4	2	0	0	0	0	3	235 (0,26)
Klaipėdos kraštas	86	0	0	53	35	0	0	0	0	2	176 (0,2)
Latvija	373	10	13	128	16	4	2	0	40	2	588 (0,66)
Lenkija	305	108	30	314	28	27	5	0	5	8	830 (0,93)
Liepoja	885	18	10	48	8	0	4	0	6	9	988 (1,1)
Sankt Peterburgas (Leningradas)	876	19	88	62	25	7	7	2	5	15	1106 (1,23)
Ryga	1211	16	14	85	36	0	2	0	16	14	1394 (1,56)
Sovietų Sąjunga (Rusija)	2798	107	474	1370	104	76	21	2	57	36	5045 (5,63)
Seinų kraštas	351	15	7	163	8	0	0	1	0	6	551 (0,61)
Vilniaus kraštas	1044	75	50	801	7	75	3	0	7	11	2073

(Lenkija)												(2,31)
Vilnius	944	108	68	2281	45	25	5	4	3	21		3504 (3,91)
Vokietija	101	1	2	118	110	0	0	0	1	2		335 (0,37)
Nenurodyta	89	7	4	30	5	3	0	0	1	21		160 (0,18)
Kitose vietovėse	105	2	4	43	16	4	0	0	32	2		208 (0,23)
Iš viso:											89619	

Lentelė sudaryta remiantis Kauno regioninio valstybės archyvo Kauno miesto savivaldybės Pasų skyriaus fonde (f. 66) saugoma vidaus pasų kortelių medžiaga.

4 lentelė. 1939–1940 06 15 pakeitusių pavardes pagal Pavardžių įstatymo (Vyr. žin. Nr. 629)

11 str. asmenų gyvenamoji vieta

Gyvenamoji vieta	Asmenų skaičius (%)
Kaunas	83 (50,92)
Kauno ap.	4 (2,45)
Alytaus ap.	3 (1,84)
Biržų ap.	1 (0,61)
Kėdainių ap.	5 (3,07)
Kretingos ap.	1 (0,61)
Marijampolės ap.	9 (5,52)
Mažeikių ap.	1 (0,61)
Panevėžio ap.	7 (4,29)
Raseinių ap.	4 (2,45)
Rokiškio ap.	2 (1,23)
Šakių ap.	1 (0,61)
Šiaulių ap.	18 (11,04)
Tauragės ap.	5 (3,07)
Telšių ap.	3 (1,84)
Trakų ap.	1 (0,61)
Ukmergės ap.	1 (0,61)
Utenos ap.	1 (0,61)
Vilkaviškio ap.	7 (4,29)
Klaipėdos kraštas	1 (0,61)
Vilniaus kraštas	1 (0,61)
Kita	3 (1,84)
Nenurodyta	1 (0,61)
Iš viso:	163

Lentelė sudaryta remiantis *Vyriausybės žiniuose* (II dalis) 1939–1940 m. pateiktais skelbimais.

5 lentelė. 1939–1940 06 15 pataisusių pavardes pagal „Pavardžių įstatymo“ (Vyr. žin. nr. 629) ir „Pavardžių įstatymui vykdyti taisyklių“ (Vyr. žin. nr. 633) 19 ir 25 str. asmenų gyvenamoji vieta

Gyvenamoji vieta	Asmenų skaičius (%)
Kaunas	734 (53,89)
Kauno ap.	55 (4,04)
Kretingos ap.	18 (1,32)
Šiaulių ap.	149 (10,94)
Tauragės ap.	45 (3,3)
Mažeikių ap.	3 (0,22)
Raseinių ap.	32 (2,35)
Trakų ap.	6 (0,44)
Telšių ap.	13 (0,95)
Ukmergės ap.	24 (1,76)
Rokiškio ap.	9 (0,66)
Vilkaviškio ap.	35 (2,57)
Šakių ap.	6 (0,44)
Marijampolės ap.	47 (3,45)
Utenos ap.	30 (2,2)
Alytaus ap.	19 (1,4)
Kėdainių ap.	38 (2,79)
Zarasų ap.	1 (0,07)
Panevėžio ap.	73 (5,36)
Biržų ap.	12 (0,88)
Seinų ap.	10 (0,73)
Kita	3 (0,22)
Iš viso:	1362

Lentelė sudaryta remiantis *Vyriausybės žiniose* (II dalis) 1939–1940 m. pateiktais skelbimais.

6 lentelė. Kauno miesto pradinės mokyklos 1918–1938 m. pagal dėstomąją kalbą

Dėstomoji kalba	lietuvių		jidiš arba hebrajų		lenkų		vokiečių		rusų		mišri (lietuvių dėstomoji kalba su lenkų arba vokiečių k. dalyku)		latvių		Iš viso	
	Metai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai	mokiniai	komplektai
1918	6	296	5	216	25	1331	7	375	-	-	-	-	-	-	43	2218
1919	14	686	12	645	25	1571	8	488	1	70	-	-	-	-	60	3460
1920	30	1341	20	1216	24	1293	9	430	1	75	-	-	-	-	84	4355
1921	44	1968	23	1362	24	1191	9	414	2	160	-	-	-	-	102	5095
1922	56	2340	23	1341	29	1278	9	413	4	249	-	-	-	-	121	5621
1923	61	2334	28	1396	29	1346	9	437	5	267	-	-	-	-	132	5780
1924	60	2348	26	1333	28	1266	10	461	5	244	-	-	-	-	129	5652
1925	64	2366	26	1218	28	1122	9	411	5	228	-	-	-	-	132	5345
1926	65	2365	30	1274	30	1155	11	470	5	218	-	-	-	-	141	5482
1927	66	2382	33	1257	31	1055	10	427	5	182	-	-	-	-	145	5303
1928	64	2457	36	1511	29	1035	9	382	5	206	-	-	-	-	143	5591
1929	71	2967	38	1636	24	900	9	401	5	226	-	-	-	-	147	6130
1930	79	3444	42	1926	6	196	8	373	5	269	17	595	-	-	157	6803
1931	103	4839	42	2134	6	163	12	623	5	260	12	440	-	-	180	8459
1932	118	5343	46	2309	6	155	9	597	6	317	8	322	-	-	193	9043
1933	126	5683	51	2395	5	160	13	474	6	307	8	295	-	-	209	9314
1934	133	6053	56	2509	5	162	13	418	7	355	8	340	-	-	222	9837
1935	153	6552	57	2633	5	162	11	420	8	370	7	506	2	8	243	10651
1936	170	7586	64	2843	5	166	11	440	10	445	15	660	2	9	277	12149
1937	177	7897	66	2841	5	160	11	408	11	402	21	901	2	8	293	12617
1938	197	8493	71	2942	5	137	11	410	11	429	18	742	2	8	315	13161

Lentelė sudaryta remiantis: Kauno miesto Savivaldybės švietimo komisija, *Kauno miesto pradžios mokyklos* (Kaunas: „Varpo“ sp., 1925), 6; Kauno miesto statistikos biuras, *Kauno miesto statistikos metraštis 1934* (Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1935), 51; Kauno miesto statistikos biuras, *Kauno miesto statistikos metraštis 1938* (Kaunas: Kauno miesto statistikos biuras, 1939), 110.

7 lentelė. Kauno miesto pradinių mokyklų 4-ojo skyriaus mokinių lietuvių kalbos įgūdžiai 1921–1922 mokslo metais (pagal pradžios mokyklų inspektoriaus Juozo Damijonaičio ataskaitas).

Eil. Nr.	Mokykla	Lietuvių kalbos įgūdžiai			Lietuvos istorijos žinios
		skaitymas	rašymas	kalbėjimas (atpasakojimas)	
1.	Lietuvių pradinė mokykla nr. 10	gerai	gerai	gerai	„vaikų atsakymai geri“
2.	Lietuvių pradinė mokykla nr. 11	gerai	gerai	gerai	„atsakinėjo gerai“
3.	Lietuvių pradinė mokykla nr. 19	gerai	patenkinamai	gerai	„turi žinių pakankamai, atsakinėja neblogai“
4.	Lenkų pradinė mokykla nr. 3	gerai	gerai	neblogai	„atsakinėja neblogai“
5.	Lenkų pradinė mokykla nr. 1	gerai	gerai	neblogai	nenurodyta
6.	Vokiečių pradinė mokykla nr. 1	gerai	gerai	gerai	„atsakinėja gerai“
7.	Vokiečių pradinė mokykla nr. 2	gerai	gerai	gerai	„turi žinių pakankamai, atsakinėjo gerai“
8.	Rusų pradinė mokykla nr. 1	gana gerai	patenkinamai	silpnokai	„turi žinių pakankamai“
9.	Žydų pradinė mokykla nr. 1	silpnokai	silpnokai	nenurodyta	„žinių vaikai maža turi“

Lentelė sudaryta remiantis: *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1372, l. 5b-6, 13b-14, 19b-20, 24b, 208b, 216b-217, 225b, 230b, 233b.

8 lentelė. Kauno gimnazijų abiturientų lietuvių kalbos egzaminų rezultatai 1929–1930 ir 1938–1939 mokslo metais

Gimnazija	Įvertinimai 1929–1930 mokslo metais				Įvertinimai 1938–1939 mokslo metais			
	Labai gerai (5 balai)	Gerai (4 balai)	Patenkinamai (3 balai)	Nepatenkinamai (2 balai) ir blogai (1 balas)	Labai gerai (5 balai balai)	Gerai (4 balai)	Patenkinamai (3 balai)	Nepatenkinamai (2 balai) ir blogai (1 balai)
Kauno „Aušros“ berniukų gimnazija	-	4 (11,11 %)	28 (77,77%)	4 (11,11 %)	2 (6,06 %)	5 (15,15 %)	24 (72,73 %);	2 (6,06 %)
Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazija	5 (12,82 %)	15 (38,46 %)	18 (46,15%)	1 (2,56 %)	1 (1,54 %)	6 (9,23 %)	49 (75,38 %)	9 (13,85 %)
Šv. Kazimiero Seserų kongregacijos gimnazija	8 (38,1 %)	6 (28,57 %)	7 (33,33 %)	-	-	4 (10,26 %)	26 (66,67 %)	9 (23,08 %).
Kauno Jezuیتų gimnazija	3 (18,75 %)	4 (25 %)	9 (56,25 %)	-	1 (3,33 %)	7 (23,33 %)	16 (53,33 %)	6 (20 %)
Kauno III gimnazija	2 (13,33 %)	10 (66,66 %)	3 (20 %)	-	1 (3,57 %)	6 (21,43 %)	12 (42,86 %)	9 (32,14 %)
Kauno Adomo Mickevičiaus lenkų gimnazija	1 (2,17 %)	10 (21,74 %)	31 (67,39 %)	4 (8,7 %)	-	1 (7,69 %)	9 (69,23 %)	3 (23,1 %)
Kauno vokiečių gimnazija	-	3 (14,29 %)	16 (76,19 %)	2 (9,52 %)	-	-	10 (100 %)	-
Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazija	1 (2,7 %)	13 (35,14 %)	21 (56,76 %)	2 (5,4 %)	Nerasta duomenų			
Kauno žydų gimnazija	-	4 (11,43 %)	31 (88,57 %)	-	Nerasta duomenų			
Kauno žydų realinė gimnazija	1 (1,3 %)	14 (18,18 %)	49 (63,64 %)	13 (16,88%)	Nerasta duomenų			
Kauno žydų „Javne“ berniukų gimnazija	-	-	-	-	-	7 (77,78 %)	1 (11,11 %)	1 (11,1 %)

Lentelė sudaryta remiantis: LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2260, l. 3–5, 14; b. 411, l. 77–78; b. 499, l. 102b, 103b; b. 517, l. 62–63b; b. 535, l. 112ab; b. 2541, l. 13; b. 2480, l. 33; b. 2488, l. 30; b. 572, l. 46ab, 129; b. 443, l. 82; b. 554, l. 29ab; b. 336, l. 63b; b. 317, l. 40ab; b. 305, l. 108b–109b.

9 lentelė. Dėstytojai, gavę Lietuvos universiteto tarybos leidimą skaityti kursų užsienio kalbomis*

Mokslo metai	Fakultetai				
	Humanitarinių mokslų	Matematikos-gamtos	Teisių	Technikos	Medicinos
1922–1923	doc. M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė (rusų k.) doc. J. Štrauchas (vokiečių k.)	prof. K. Regelis (rusų) prof. O. Folkas (vokiečių k.) prof. K. Wagneris (vokiečių k.)	Prof. E. Balogas (vokiečių k.) Doc. N. Pokrovskis (rusų k.) doc. A. Moravskis (rusų k.)	prof. P. Jankauskas (rusų k.) prof. M. Songaila (rusų k.)	Prof. H. Boitas (vokiečių) prof. J. Dzirlė (rusų)
1923–1924	doc. M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė (rusų k.) doc. J. Štrauchas (vokiečių k.) prof. P. Gronskis (rusų k.) prof. V. Sezemanas (vokiečių k.) doc. dr. P. Brenderis (vokiečių k.)	prof. O. Folkas (vokiečių k.) prof. K. Wagneris (vokiečių k.) prof. G. L. Smit-Sibingas (vokiečių k.)	prof. E. Balogas (vokiečių) doc. N. Pokrovskis (rusų) doc. A. Moravskis (rusų)	prof. P. Čechavičius (rusų) doc. V. Gorodeckis (rusų) prof. P. Jankauskas (rusų) prof. M. Songaila (rusų)	Prof. H. Boitas (vokiečių) prof. J. Dzirlė (rusų) prof. E. Vinteleris (rusų) prof. K. Buinevičius (rusų) prof. E. Landau (rusų)
1924–1925	prof. P. Gronskis (rusų k.) prof. V. Sezemanas (vokiečių k.) doc. dr. P. Brenderis (vokiečių k.) prof. V. Šilkarsis (rusų k.) doc. J. Štrauchas (vokiečių k.)	prof. O. Folkas (vokiečių k.) prof. G. L. Smit-Sibingas (vokiečių k.) prof. K. Regelis (rusų k.)	prof. N. Pokrovskis (rusų) prof. E. Baloga (vokiečių) prof. A. Jaščenka (rusų)	prof. P. Čechavičius (rusų) doc. V. Gorodeckis (rusų) prof. P. Jankauskas (rusų) prof. M. Songaila (rusų)	prof. K. Buinevičius (rusų) prof. E. Landau (rusų) prof. H. Boitas (vokiečių)
1925–1926	prof. V. Šilkarsis (rusų k.) prof. V. Sezemanas (rusų k.) prof. P. Gronskis (rusų k.)	prof. O. Folkas (vokiečių k.)	prof. N. Pokrovskis (rusų) prof. A. Jaščenka (rusų) doc. V. Jungferis (vokiečių k.)	prof. P. Čechavičius (rusų) doc. V. Gorodeckis (rusų) prof. M. Songaila (rusų k.)	prof. K. Buinevičius (rusų) prof. E. Landau (rusų)
1926–1927	prof. P. Gronskis (rusų k.) prof. H. Engertas (vokiečių k.)		doc. N. Pokrovskis (rusų k.) prof. A. Jaščenka (rusų k.) doc. V. Jungferis (vokiečių k.)	prof. P. Čechavičius (rusų k.) prof. M. Songaila (rusų k.)	prof. A. Hagentornas (rusų) prof. K. Buinevičius (rusų)

						prof. E. Landau (rusų)
1927–1928	prof. L. Karsavinas (rusų k.) prof. H. Engertas (vokiečių k.)		prof. V. Jungferis (vokiečių k.) prof. A. Jaščenka (rusų k.)	Prof. P. Čechavičius (rusų k.) prof. M. Songaila (rusų k.)		prof. A. Hagentormas (rusų) prof. K. Buinevičius (rusų) prof. E. Landau (rusų)
1928–1929	prof. L. Karsavinas (rusų k.) prof. H. Engertas (vokiečių k.)		prof. A. Jaščenka (rusų k.) doc. V. Jungferis (vokiečių k.)	prof. P. Čechavičius (rusų k.)		prof. A. Hagentormas (rusų k.)
1929–1930	prof. H. Engertas (vokiečių k.)					
1930–1931	prof. H. Engertas (vokiečių k.)					

Lentelė sudaryta remiantis: LCVA, f. 631, ap. 1, b. 237, l. 56; ap. 12, b. 146, l. 102; b. 839, l. 91ab; b. 1282, l. 10; b. 47, l. 16b; b. 47, l. 22b; b. 47, l. 29b–30; b. 47, l. 34; b. 47, l. 45b–46; b. 47, l. 48ab; b. 47, l. 50; b. 47, l. 56ab; b. 47, l. 61b; b. 47, l. 64b–65; b. 47, l. 77ab; b. 47, l. 83b–84b; b. 47, l. 88b; b. 47, l. 91ab; b. 47, l. 93b; b. 47, l. 98; b. 47, l. 100; b. 47, l. 103; b. 47, l. 139b;

Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16 – 1924 VI 15. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1924, 71–72.

* Pastaba: doc. J. Beblavy 1927–1928 mokslo metams Universiteto taryba suteikė leidimą Evangelikų teologijos fakultete paskaitas skaityti vokiečių kalba.

10 lentelė. 1924 m. rudenį kariuomenėje tarnauti pradėjusių kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygis

Dalinio pavadinimas	Iš viso naujokų	Iš jų:						Analfabetų (proc.)	Iš jų:						Nemokančių kalbėti lietuviškai:				
		lietuvių	žydų	lenkų	rusų	vokiečių	kitų tautybių		lietuvių	žydų	lenkų	rusų	vokiečių	kitų tautybių	žydų	lenkų	rusų	vokiečių	kitų tautybių
2-asis pėstininkų pulkas	389	320	39	15	7	1	7	139 (35,7 %)	119	8	6	4	1	1	6	8	3	-	4
5-asis pėstininkų pulkas	496	441	23	1	8	18	5	130 (26,2 %)	114	5	1	2	5	3	-	-	1	-	-
1-asis husarų pulkas	540	510	1	13	15	-	1	126 (23,3 %)	119	-	5	2	-	-	1	3	6	-	-
3-iasis artilerijos pulkas	192	180	2	-	8	-	2	42 (21,9 %)	40	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-

Lentelė sudaryta remiantis: LCVA, f. 929, ap. 6, b. 64, l. 14, 24, 30, 46.

11 lentelė. 1937 m. lapkričio mėn. kariuomenėje tarnauti pradėjusių ir 1939 m. birželio mėn. iš jos paleistų kareivių lietuvių kalbos mokėjimo lygis

	Dalinio pavadinimas	Iš viso naujokų	Iš jų:						Analfabetų (%)	Iš jų:						Iš viso tik skaityti lietuviškai mokėjo tik skaityti
			lietuvių	žydų	lenkų	rusų	vokiečių	kitų tautybių		lietuvių	žydų	lenkų	rusų	vokiečių	kitų tautybių	
Pradėjus tarnyba (1937 m. lapkričio mėn.)	2-asis pėstininkų pulkas	360	337	13	1	7	2	-	24 (6,7%)	21	2	-	1	-	-	4
	5-asis pėstininkų pulkas	349	296	24	-	8	20	1	31 (8,9%)	25	3	-	2	1	-	7
	1-asis husarų pulkas	254	244	9	-	-	1	-	6 (2,4%)	6	-	-	-	-	-	5
	3-iasis artilerijos pulkas	226	206	10	1	6	3	-	9 (4%)	9	-	-	-	-	-	-
Paleidžiant į atsargą (1939 m. birželio mėn.)	2-asis pėstininkų pulkas	255	235	11	1	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	5-asis pėstininkų pulkas	284	245	25	-	4	9	1	5 (1,8%)	5	-	-	-	-	-	4
	1-asis husarų pulkas	219	207	10	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6
	3-iasis artilerijos pulkas	153	137	6	-	3	7	-	-	-	-	-	-	-	-	2

Lentelė sudaryta remiantis: LCVA, f. 929, ap. 6, b. 201, l. 113, 116, 123, 130; b. 234, l. 37, 40, 47, 55.

Mindaugas BALKUS

**VISUOMENĖS IR VIEŠOSIOS ERDVĖS
LITUANIZAVIMAS KAUNO MIESTE 1918–1940 M.**

Mokslo daktaro disertacija

Redaktorė Erika Rimkutė

Spausdino – Vytauto Didžiojo universitetas
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)
Užsakymo Nr. K17-078. Tiražas 15 egz. 2017 07 11.
Nemokamai.